

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ
ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ,
ПІДСЛІДНИХ ОРГАНАМ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Навчальний посібник

Погоджено
Міністерством внутрішніх справ України

Львів
2011

УДК 343.1
ББК 67.52
М 54

*Погоджено Міністерством внутрішніх справ України
(лист № 6/7-1466 від 21 березня 2012 р.)*

Рецензенти:

Ищенко Андрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики НАВС України

Сміх Василь Володимирович – кандидат юридичних наук, заступник начальника відділу управління розслідування злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями, ГСУ МВС України

Колектив авторів:

Батюк О.В., канд. юрид. наук, доцент (тема 2);

Благута Р.І., канд. юрид. наук, доцент (теми 3, 8);

Гумін О.М., доктор юрид. наук, доцент (тема 18);

Захарова О.В., канд. юрид. наук (теми 5, 7, 12, 16);

Марко С.І., канд. юрид. наук, доцент (теми 6, 9, 10, 15);

Пряхін Є.В., канд. юрид. наук (теми 1, 4, 11, 13, 14, 17).

Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / [О.В. Батюк, Р.І. Благута, О.М. Гумін та ін.]; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 324 с.

ISBN 978-611-511-092-6

Посібник є логічним доповненням четвертого розділу криміналістики – криміналістична методика. Він підготовлений відповідно до програми навчальної дисципліни «Методика розслідування окремих видів злочинів». У роботі зроблено спробу узагальнити досвід слідчої практики та розкрити методіку розслідування тих видів злочинів, які, зазвичай, у навчальних посібниках та підручниках із криміналістики не висвітлюються.

Для курсантів і студентів юридичних вузів та факультетів усіх форм навчання, викладачів, наукових співробітників, аспірантів, практичних працівників правоохоронних органів, а також усіх, хто цікавиться питаннями підвищення ефективності протидії злочинності.

**УДК 343.1
ББК 67.52**

ISBN 978-611-511-092-6

© Батюк О.В., Благута Р.І.,
Гумін О.М., Захарова О.В.,
Марко С.І., Пряхін Є.В., 2011
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2011

ЗМІСТ

Вступ	6
Тема 1. Загальні положення криміналістичної методики	7
1. Поняття криміналістичної методики та її структура	7
2. Структура окремої криміналістичної методики та поняття криміналістичної характеристики	9
3. Поняття слідчої ситуації та слідчої версії, їх класифікація	12
4. Поняття етапів розслідування та планування	15
Тема 2. Методика розслідування зараження вірусом імунodefіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою та зараження венеричною хворобою (ст.ст. 130, 131, 133 ККУ)	18
1. Криміналістична характеристика	18
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	36
3. Особливості розслідування	42
Тема 3. Методика розслідування статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, та розбещення неповнолітніх (ст.ст. 155, 156 ККУ)	54
1. Криміналістична характеристика	55
2. Типові слідчі ситуації й слідчі версії	63
3. Особливості розслідування	71
Тема 4. Методика розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (ст. 197¹ ККУ)	92
1. Криміналістична характеристика	92
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	95
3. Особливості розслідування	96
Тема 5. Методика розслідування незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виготовлення (ст. 203¹ ККУ)	104
1. Криміналістична характеристика	104
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	108
3. Особливості розслідування	109
Тема 6. Методика розслідування незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 ККУ)	114
1. Криміналістична характеристика	114

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	120
3. Особливості розслідування	122
Тема 7. Методика розслідування протидії законній господарській діяльності (ст. 206 ККУ)	131
1. Криміналістична характеристика	131
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	136
3. Особливості розслідування	137
Тема 8. Методика розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 ККУ)	142
1. Криміналістична характеристика	142
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	154
3. Особливості розслідування	159
Тема 9. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами (ст. 222 ККУ)	177
1. Криміналістична характеристика	177
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	180
3. Особливості розслідування	183
Тема 10. Методика розслідування виготовлення, збуту та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 ККУ)	191
1. Криміналістична характеристика	191
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	196
3. Особливості розслідування	198
Тема 11. Методика розслідування незаконної приватизації державного чи комунального майна (ст. 233 ККУ)	203
1. Криміналістична характеристика	203
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	207
3. Особливості розслідування	208
Тема 12. Методика розслідування незаконного полювання, зайняття рибним, звірним або іншим водним добувним промислом (ст.ст. 248, 249 ККУ)	219
1. Криміналістична характеристика	219
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	226
3. Особливості розслідування	228

Тема 13. Методика розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 ККУ)	240
1. Криміналістична характеристика	240
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	244
3. Особливості розслідування	245
Тема 14. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 ККУ)	252
1. Криміналістична характеристика	252
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	258
3. Особливості розслідування	260
Тема 15. Методика розслідування незаконного ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268 ККУ)	267
1. Криміналістична характеристика	267
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	274
3. Особливості розслідування	278
Тема 16. Методика розслідування ввезення, виготовлення або розповсюдження товарів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість (ст. 300 ККУ)	284
1. Криміналістична характеристика	284
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	289
Тема 17. Методика розслідування сутенерства або втягнення особи у зайняття проституцією (ст. 303 ККУ)	299
1. Криміналістична характеристика	299
2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії	302
3. Особливості розслідування	303
Тема 18. Методика розслідування викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 ККУ)	311
1. Криміналістична характеристика	311
2. Типові слідчі ситуації та слідчі версії	316
3. Особливості розслідування	317

ВСТУП

Одним із пріоритетних напрямів підвищення якості досудового розслідування є послідовне напрацювання і запровадження у практику діяльності уповноважених на це законом правоохоронних органів положень криміналістичної методики розслідування різних категорій кримінальних справ. Така діяльність повинна постійно забезпечуватися з боку криміналістичної науки, ґрунтуватися на принципі науковості та одного з основних часткових законів розвитку науки криміналістики – обумовленості криміналістичних рекомендацій потребам практики і вдосконалення цієї практики на основі положень криміналістичної науки.

Професійними реалізаторами головних функцій кримінального судочинства є слідчі, які в своїй практичній діяльності зобов'язані постійно використовувати засоби та методи криміналістики. Зараз система теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо використання криміналістичних знань є незавершеною. Деякі питання щодо методики розслідування окремих видів злочинів після прийняття у 2001 р. нового Кримінального кодексу України так і залишилися нез'ясованими, рекомендації щодо методики розслідування окремих злочинів не розроблялися.

Мета посібника – розвинути існуючі наукові положення криміналістики, що використовуються під час розслідування різних видів злочинів; конкретизувати способи їх використання на досудовому слідстві; запропонувати науково-практичні рекомендації розслідування тих видів злочинів, що не отримали достатньої уваги з боку вчених-криміналістів.

Структура посібника – це вісімнадцять тем, що присвячені методиці розслідування злочинів, підслідних органам внутрішніх справ. Темі подані у послідовності, що відповідає розміщенню конкретного виду злочину у Кримінальному кодексі України. У кожній із них розкривається три питання: криміналістична характеристика злочину; типові слідчі ситуації та слідчі версії; особливості розслідування.

Усвідомлюючи, що постійні зміни, які відбуваються в нашому суспільстві, потребуватимуть подальшого опрацювання наукою криміналістикою, авторський колектив не претендує на абсолютно повну та безапеляційну правильність наведених у посібнику положень і буде вдячний за слушні пропозиції, побажання і рекомендації.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

1. Поняття криміналістичної методики та її структура

З виникненням науки криміналістики питання методики не виокремлювалися у самостійний розділ науки. Великий вплив на формування методики як розділу криміналістики мали А. Вейнгарт (Німеччина), А. Нічефоро (Італія), Е. Анушат (Німеччина) та інші західні вчені, які намагалися змодельовати універсальний метод розкриття будь-якого злочину, надати придатні для будь-якої слідчої ситуації логіко-методичні схеми дій слідчого. Проте спроби створити певний універсальний метод, що не залежить від особливостей конкретних злочинів, не завершилися успіхом, оскільки такий ступінь узагальнення перетворював подібні рекомендації в абстракцію, непотрібну для практики розслідування злочинів.

Заслужують на увагу роботи І.М. Якімова¹, якого називають засновником російської криміналістики. Він теж працював над розробкою «схем розслідування злочинів». Саме в його працях наголошувалося на тому, що для розкриття злочину необхідно використовувати «всі способи, розроблені кримінальною технікою і тактикою і що під час використання рекомендованих ним наукових підходів можна досягнути успіху у вирішенні того завдання, яке ставить перед собою будь-яке розслідування – виявлення винного і здобутого злочинним шляхом». Саме це розуміння сутності криміналістичної методики і лягло в

¹ *Іван Миколайович Якімов* (1884 – 1954) у 1924 – 1937 рр. працював у Московському карному розшуці. Практичну роботу поєднував із викладанням криміналістики у Вищій міліцейській школі. У 1925 р. вийшла у світ його перша праця «Криміналістика. Керівництво з криміналістичної техніки і тактики», а в 1929 р. – «Криміналістика. Криміналістична тактика». Він першим звернувся до проблеми попередження і припинення злочинів і спробував розглянути її в оперативно-розшуковому та криміналістичному аспектах, проаналізував психологічні основи допиту, сформулював основи криміналістичного вчення про розшук, запропонував свою схему розслідування злочинів. У 1947 р. захистив докторську дисертацію на тему «Слідчий огляд».

основу подальших досліджень в цій сфері криміналістики, яку в 1929 р. В.І. Громов¹ назвав «окремою методикою».

Криміналістична методика – це розділ криміналістики, що становить систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і здійснення розкриття, розслідування та запобігання злочинам. У теорії криміналістики існують й інші визначення цього поняття. Відповідно до особливостей розслідування окремих видів злочинів криміналістична методика акумулює в собі засоби і прийоми криміналістичної техніки і тактики.

Джерелами криміналістичної методики є: Конституція України, норми кримінального і кримінально-процесуального законодавства України, інші закони України, оперативно-слідча, судова та експертна практика, положення науки.

У структурі криміналістичної методики розрізняють дві частини: 1) загальні наукові положення; 2) окремі методики (такий поділ був запропонований В.О. Образцовим).

Загальні наукові положення – це вимоги та криміналістичні рекомендації, що узагальнені слідчою практикою, ґрунтуються на законі та сприяють найефективнішому розслідуванню злочинів усіх видів. Вони охоплюють: проблеми предмета криміналістичної методики, наукові рекомендації щодо їх побудови і розробки, поняття плановості та індивідуальності розслідування, взаємозв'язок слідчого з оперативним апаратом, використання спеціальних знань, технічних засобів і допомоги громадськості.

Водночас з'ясовується і вивчається своєрідність криміналістичної діяльності та пов'язані з цим явищем закономірності. На цій основі виділяються принципи розслідування, основи криміналістичної класифікації злочинів, формуються основи типологічного підходу до розслідування в типових слідчих ситуаціях.

Серед закономірностей злочинної діяльності чимала увага звертається на вивчення залежності виду, способу і механізму злочинної поведінки від особливостей зв'язків правопорушника з предметом

¹ **Володимир Устинович Громов** (1869 – 1952) у 1900 – 1917 рр. працював судовим слідчим, декілька років – слідчим в особливо важливих справах прокуратури РРФСР. У 1926 – 1935 рр. присвячує себе науково-дослідній діяльності у сфері криміналістики та кримінального процесу. У 1938 р. стає викладачем Московського юридичного інституту. Основними його науковими працями є: «Дізнання і попереднє розслідування (теорія і техніка розслідування злочинів)» (1925 р.) та «Слідча практика у прикладах» (1937 р.).

злочинного посягання, обстановкою, що склалася на місці вчинення злочину та навколо нього, особистих якостей злочинця, ступені організованості і складу злочинної групи. Також суттєве значення має виявлення і аналіз закономірностей, що пов'язані з виникненням типових слідчих ситуацій в процесі розслідування і характером рішень слідчого про шляхи, методи і засоби розслідування. Також вивчаються закономірності, пов'язані з інформацією, що надходить у розпорядження слідчого з інформаційних джерел і способів їх отримання, вивчення та використання в процесі розслідування.

Окремі методики – це комплекс положень і рекомендацій типізованого характеру, що визначають порядок найбільш ефективної діяльності слідчого при розслідуванні певного виду злочину. Вони містять типові комплекси слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, передбачають послідовність їх проведення. Іншими словами, методика розслідування окремих видів злочинів – це система оптимальних прийомів і засобів діяльності слідчого в специфічних умовах розслідування різних видів злочинів, розроблена для найефективнішого вирішення завдань слідства на певній теоретичній і методичній основі з урахуванням кримінально-процесуальних вимог. Окремі методики можуть містити рекомендації тільки стосовно розслідування на якомусь етапі розслідування, а не в цілому.

На сучасному етапі розвитку науки криміналістики частина вчених-криміналістів (наприклад, В. Журавель) критично ставляться до такої структури з огляду на те, що вона породжує зайві проблеми щодо їх розмежування, і пропонують таку структуру криміналістичної методики: групова, видова та підвидова.

2. Структура окремої криміналістичної методики та поняття криміналістичної характеристики

У криміналістичній літературі є значна кількість поглядів щодо складових окремої криміналістичної методики. До **основних структурних елементів окремої криміналістичної методики** можна віднести:

1. Криміналістичну характеристику певного виду злочину.
2. Обставини, що підлягають з'ясуванню у справі.
3. Особливості порушення кримінальної справи.
4. Типові слідчі ситуації, типові версії та планування.
5. Першочергові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи.

6. Тактику проведення окремих слідчих дій.
7. Профілактичну діяльність слідчого.

Криміналістична характеристика – це система відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду. Вона відображає закономірні зв'язки між цими ознаками і сприяє побудові та перевірці слідчих версій, що висуваються в процесі розслідування злочинів. Криміналістичну характеристику можна уявити як ідеальну модель типових зв'язків та джерел доказової інформації, що дозволяють спрогнозувати оптимальний шлях і найбільш ефективні засоби розслідування окремих категорій злочинів.

Основна мета криміналістичної характеристики – оптимізація процесу розкриття і розслідування злочину. **Призначення** криміналістичної характеристики:

- 1) сприяти розробці окремих методик розслідування;
- 2) сприяти побудові типових програм і моделей розслідування злочинів;
- 3) допомагати визначити напрями розслідування конкретного злочину.

Криміналістична характеристика злочину має достатньо складну структуру. Найчастіше в ній виокремлюють такі **елементи криміналістичної характеристики**¹:

1. Спосіб учинення злочину;
2. Час, місце та обстановку вчинення злочину;
3. Знаряддя та засоби вчинення злочину;
4. Предмет посягання;
5. Особу потерпілого;
6. Особу злочинця;
7. Типові сліди злочину.

Спосіб учинення злочину (тобто, дії злочинця, що виражені в певній послідовній системі операцій і прийомів, які спрямовані на досягнення злочинної мети) охоплює: спосіб готування, спосіб учинення, спосіб приховування (утаювання, знищення, фальсифікація інформації). Не завжди спосіб злочину має повну структуру. Існують

¹ На думку В.П. Бахіна, в криміналістичній характеристиці виокремлюють чотири основні елементи: 1) спосіб вчинення злочину; 2) предмет посягання; 3) слідову картину (подію); 4) характеристику злочинця. Учений вважає, що саме ці чотири елементи відрізняються чіткою пошуково-розшуковою спрямованістю і роблять криміналістичну характеристику практичним інструментом розслідування.

злочини, що можуть здійснюватися без попередньої підготовки або не мають метою подальше приховування події або слідів.

Місце вчинення злочину повинно містити інформацію щодо того, де вчинено злочин. При цьому враховується: місце підготовки до злочину; місце безпосереднього вчинення злочину; місце, де залишені сліди злочину; місце приховування злочину (слідів, знарядь, засобів, предметів посягання).

Обстановка вчинення злочину – це частина матеріального середовища, що охоплює, крім ділянки території, сукупність предметів на цій ділянці, поведінку учасників події, психологічні взаємовідносини між ними. Вона відображає механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників.

Час учинення злочину впливає на всі етапи виникнення, існування і використання доказової інформації. Врахування часового чинника дозволяє: а) визначити час події злочину; б) встановити часові зв'язки між подіями, фактами та наслідками; в) з'ясувати черговість дій, подій, фактів; г) визначити приблизне коло підозрюваних.

Знаряддя і засоби вчинення злочину – це предмети і речовини, що злочинець використовує для досягнення очікуваного злочинного результату. Розрізняють знаряддя злочину за предметом посягання (знаряддя вбивства, злому, підпалу тощо), за функціональним призначенням (спеціально виготовлені, застосовуються в побуті, виробничій чи іншій діяльності), за характером впливу (механічної, термічної, хімічної, вибухової дії тощо).

Предмет посягання – це речі матеріального світу, впливаючи на які, особа посягає на ті чи інші суспільні відносини. Точне встановлення предмета посягання дозволяє відмежувати один вид злочину від іншого.

Особа потерпілого охоплює таку систему відомостей: загальні демографічні дані (стать, вік, місце проживання, навчання чи роботи, фах, освіта); дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки.

Особа злочинця охоплює таку систему відомостей: загальні демографічні дані; деякі моральні властивості та психологічні особливості. Дані про особу потерпілого та злочинця криміналістика в основному черпає з кримінології та віктимології.

Типові сліди злочину – це будь-які зміни матеріального середовища, що виникли в результаті вчинення у ньому злочину, і є його наслідком. Сліди злочину відображають механізм учинення злочину та

її учасників. Вони є результатом взаємодії суб'єктів злочину між собою і об'єктами матеріального середовища. Найбільше їх зосереджено у місці вчинення злочину. Сліди злочину охоплюють: зміни в речовій обстановці; сліди-відображення; предмети – речові докази; документи – письмові докази; ідеальні сліди; запахові сліди, біологічні сліди і сліди мікрочастинок.

Взаємодія при розслідуванні злочину – одна з форм організації розслідування, яка спрямована на досягнення спільної мети з найменшими затратами сил, засобів і часу. Види взаємодії:

- слідчих і органів дізнання з конкретних кримінальних справ;
- прокурора і слідчого;
- слідчого з експертом і спеціалістом;
- слідчого з окремими представниками державних служб;
- слідчого з громадськими формуваннями.

3. Поняття слідчої ситуації та слідчої версії, їх класифікація

Слідча ситуація в широкому розумінні – це сукупність усіх умов, що впливають на розслідування і визначають його властивості. Слідча ситуація у вузькому значенні – це сукупність інформаційних даних, які має слідство на конкретному етапі розслідування злочину. Також слідчою ситуацією називають сукупність умов, в яких у цей момент здійснюється розслідування¹. Слідчою ситуацією також вва-

¹ А.М. Колесніченко розглядав слідчу ситуацію як певне положення у розслідуванні злочину, яке характеризується наявністю тих чи інших доказів і інформаційного матеріалу, що виникають у зв'язку з конкретними завданнями його збирання і перевірки. Т.С. Волчецька визначає слідчу ситуацію як певну сукупність обставин, між якими існує причинний, часовий, просторовий та інший зв'язок, і які через такий зв'язок утворюють цілісну систему елементів. Л.Л. Канєвський вважає, що слідча ситуація – це сума значущої для слідства інформації як про стан досудового слідства на певному етапі, так і про обстановку, в якій проходить процес розслідування. В.П. Бахін під слідчою ситуацією розуміє сукупність усіх умов, що впливають і визначають особливості розслідування. О.В. Толстовалов під слідчою ситуацією розуміє систему умов, що складається на певних етапах розслідування і підготовки чи проведення окремих слідчих дій, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними фактами, що визначають спрямованість розслідування в цілому і тактику окремих слідчих дій зокрема.

жають сукупність даних про подію злочину і обставини, що характеризують обстановку його розслідування на конкретному етапі та обумовлюють вибір засобів і методів встановлення істини у справі (В.П. Бахін).

Грунтуючись на типових слідчих ситуаціях, слідчий практично не замислюється над тим, як діяти за наявності певних умов, що дозволяє йому основні зусилля зосередити на творчій, детальній стороні розслідування. Типізація слідчих ситуацій – це надійна інформаційна основа для створення алгоритмів вирішення слідчих завдань з використанням допомоги комп'ютерної техніки.

Чинники, що впливають на слідчу ситуацію:

а) інформаційні (дані про обставини вчинення злочину, про джерела отримання доказів, про обізнаність зацікавлених осіб про хід розслідування тощо);

б) процесуальні й тактичні (можливість отримати і використати докази, тактичні особливості вирішення завдань розслідування);

в) психологічні (взаємовідносини між слідчим і особами, які мають відношення до злочину);

г) організаційні та матеріально-технічні (наявність необхідних сил та засобів, можливість їх використати).

Під час аналізу слідчої ситуації слідчий повинен враховувати всі чинники, що обумовлюють її виникнення, однак вихідними і визначальними будуть компоненти інформаційного характеру, які найперше обумовлюють спрямування і зміст наступних його дій. Наприклад, якщо: 1) обстановка місця події свідчить про можливість переслідування «по гарячих слідах»; 2) дані про можливе місцезнаходження викраденого вимагають проведення обшуку в декількох місцях; 3) затримана «на гарячому» особа повинна бути негайно допитана тощо, то у всіх подібних випадках слідчий на основі даних, що є в наявності, для їх реалізації повинен обрати порядок своїх дій: 1) які сили і яким чином використати для організації переслідування злочинця «по гарячих слідах»; 2) яким чином забезпечити одночасне проведення обшуків у декількох підозрюваних; 3) як перерозподілити намічений раніше план своїх дій для невідкладного допиту затриманого чи доручити це іншому.

Класифікація слідчих ситуацій:

1. *Сприятливі* – коли для їх вирішення слідчому потрібно лише забезпечити раціональну реалізацію своїх можливостей.

2. *Несприятливі* – найчастіше характеризуються відсутністю достатньої інформації і слідчий повинен обрати заходи для її отримання. За характером і обсягом даних несприятливі ситуації можна поділити на підвиди: а) відсутні дані, необхідні для встановлення і розшуку підозрюваного; б) є відомості, що сприяють встановленню і розшуку підозрюваного, але їх використання не дало результату; в) є дані, що дозволяють перевірити причетність до вчинення злочину, але вони недостатні для розшуку злочинця (сліди взуття, знарядь злочину).

3. *Безконфліктні* – коли інтереси учасників розслідування збігаються.

4. *Конфліктні* – коли інтереси учасників розслідування не збігаються.

5. *Типові* – коли під час розслідування діють загальні закономірності механізму вчинення злочину і застосовуються заздалегідь розроблені програми діяльності слідчого.

6. *Специфічні* – коли слідча ситуація вимагає вибору нетипових засобів і прийомів.

7. *Початкові, проміжні і кінцеві* – виникають на різних етапах розслідування злочину. Початкові слідчі ситуації відповідають початковому етапу розслідування. Проміжні – складаються у зв'язку з виявленням і фіксацією нових джерел доказів, що дають можливість вирішити окремі часткові завдання розслідування. Кінцеві слідчі ситуації (тобто ситуації у цей момент) можуть бути незавершеними, наприклад, при зупиненні кримінальної справи. Проте, як тільки будуть виявлені докази – виникне нова ситуація, яка стане проміжною, що спонукатиме до нових слідчих дій, подальшого планування розслідування.

Встановлення істини відбувається шляхом побудови різних слідчих версій і їх подальшої перевірки. Для того, щоб висунути криміналістичну версію, слідчий повинен мати певний обсяг фактичних даних (тобто слідчої ситуації). На основі цих даних у версії повинно міститися не тільки намагання пояснити відомості, що є на конкретному етапі розслідування, але й виявити між ними взаємозв'язки та взаємозалежності. **Криміналістична версія** – це логічно побудоване та засноване на фактичних даних обґрунтоване припущення слідчого про обставини події, про дії учасників події і наявність у них складу злочину, що потребує відповідної детальної перевірки.

У кримінальній справі, зазвичай, висувається декілька версій. Якщо є підстави тільки для одного висновку, з огляду на обставини

справи, то необхідність у розробці загальних версій фактично зникає. В цьому випадку, за нез'ясованості певних обставин події, висувуються окремі версії. Перевірка проводиться до того моменту, коли висунута версія не буде підтверджена або ж зібрані матеріали свідчатимуть про її хибність.

Класифікація версій:

1. За обсягом – загальні та окремі.
2. За суб'єктом висунення – висунуті слідчим, оперуповноваженим, експертом, суддею.
3. За ступенем конкретності – типові і конкретні версії.
4. За часом побудови – побудовані на початковому етапі розслідування і на подальшому.

Правила побудови версій:

1. Будуються тільки реальні, засновані на фактах версії.
2. Версії повинні бути правильно логічно побудовані.
3. Потрібно будувати і перевіряти всі можливі версії.

Правила перевірки версій:

- 1) спочатку слід виокремити із висунутої версії всі можливі реальні фактичні дані, що підлягають доказуванню;
 - 2) потім ці фактичні дані перевіряються шляхом проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів;
- Висунуті версії перевіряються за можливості одночасно до того часу, допоки залишиться лише одна.

4. Поняття етапів розслідування та планування

У структурі процесу розслідування можна умовно виділити декілька етапів. Кожний з них має конкретну мету і певну специфіку в обсязі і засобах криміналістичної діяльності слідчого. Так, у розслідуванні більшості кримінальних справ найчастіше **виокремлюються три такі етапи:**

- 1) початковий (він дозволить детальніше зорієнтуватися в обставинах злочину, накопичити, вивчити фактичні дані про нього – найперше ті, що можуть з часом зникнути);

2) наступний (він створює необхідну фактичну основу для пред'явлення обвинувачення і допиту обвинуваченого);

3) завершальний (він уможливить пред'явлення обвинувачення, допит обвинуваченого і здійснення інших дій, що необхідні для завершення кримінальної справи). Другого етапу в розслідуванні може і не бути, якщо на першому вже створена база для пред'явлення обвинувачення. Для здійснення найбільш успішного розслідування злочинів на всіх вищезазначених етапах слідчої діяльності у конкретній справі і на стадії підготовки до нього дуже бажано, щоб прийоми і засоби дій слідчого в методиці розслідування розроблялися з урахуванням особливостей зазначених етапів, а також здійснювалося планування.

Планування – це організаційна та творча сторони розумової роботи слідчого (дізнавача), яка здійснюється з моменту початку розслідування до його закінчення. **Криміналістичний алгоритм** – заснована на законі послідовність виконуваних обов'язкових і рекомендаційних приписів, спрямованих на ефективне вирішення завдань з розкриття, розслідування і попередження злочинів¹. Він повинен бути юридично і криміналістично грамотним, простим і зрозумілим, однозначним.

До основних принципів планування належать: індивідуальність, динамічність, конкретність.

Види планування:

1. Планування роботи у декількох справах (роботи слідчого в цілому).
2. Планування роботи в окремій кримінальній справі.
3. Планування проведення слідчої дії.

Елементи плану розслідування кримінальної справи:

1) версії; 2) обставини, що необхідно з'ясувати; 3) слідчі дії, оперативно-розшукові і організаційні заходи; 4) терміни і черговість їх виконання; 5) виконавець; 6) примітки.

Елементи плану проведення слідчої дії: 1) обставини, що необхідно з'ясувати; 2) тактичні прийоми і технічні засоби; 3) послідовність виконання дій; 4) матеріали справи та інша довідкова інформація.

¹ Є.П. Іщенко і К.О. Слівінський криміналістичну алгоритмізацію розуміють як систему залежних від слідчої ситуації дій, а також їх комплексів, побудованих у оптимальній послідовності на основі пріоритетів.

Використана та рекомендована література

1. Аверьянова Т.В. Криминалистика: учебник / [Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская]. – М.: Норма, 2002. – 971 с.
2. Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К.: МАУП, 2007. – 512 с.
3. Гора І.В. Криміналістика: навч. посібник / І.В. Гора, А.В. Іщенко, В.А. Колесник. – 4-е вид., випр. та доповн. – К.: Паливода А.В., 2007. – 236 с.
4. Драпкин Л.Я. Криминалистика: учебник / Л.Я. Драпкин, В.Н. Карагодин. – М.: Проспект, 2007. – 672 с.
5. Когутич І.І. Криміналістика: особливості методики розслідування окремих видів злочинів: текст лекцій / І.І. Когутич. – К.: Тріада плюс, 2006. – 456 с.
6. Криминалистика: учебник / под ред. А.Г. Филиппова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Спарк, 2000. – 670 с.
7. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 416 с.
8. Криминалистика / под ред. В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1997. – 744 с.
9. Криміналістика: навч. посібник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 540 с.
10. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2008. – 728 с.

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗАРАЖЕННЯ ВІРУСОМ ІМУНОДЕФІЦИТУ ЛЮДИНИ
ЧИ ІНШОЮ НЕВИЛІКОВНОЮ ІНФЕКЦІЙНОЮ
ХВОРОБОЮ ТА ЗАРАЖЕННЯ ВЕНЕРИЧНОЮ
ХВОРОБОЮ (СТ.СТ. 130, 131, 133 ККУ)**

1. Криміналістична характеристика

Зараження вірусом імунодефіциту людини (далі – ВІЛ) чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи ВІЛ чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, а також зараження венеричною хворобою є злочинами проти життя та здоров'я особи, відповідно відповідальність за які передбачено ст.ст. 130, 131 і 133 КК України.

Специфіка розслідування цих злочинів обумовлюється їх характером, необхідністю детального вивчення не тільки обставин самої події та потерпілої особи, підозрюваних (обвинувачених), а й різноманітних сторін їх особистого життя, у тому числі інтимного. Складність розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 130, 131 та 133 Кримінального кодексу України, полягає передусім у тому, що обвинувачений, як правило, заперечує проти зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. Що ж до потерпілої особи, то вона нерідко висуває клопотання про зберігання таємниці самої події від близьких та інших осіб (подруг, товаришів по роботі, членів родини). Таке клопотання, іноді доволі обґрунтоване, в цілому ускладнює процес розслідування. Складність розслідування цих злочинів обумовлена також тим, що потерпіла особа, як правило, психологічно не підготовлена до розголошення подробиць зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. На її поведінку часто впливають такі чинники, як сором, страх, матеріальна або службова залежність, що потребує особливого підходу до встановлення психологічного контакту між нею та слідчим.

Розслідування ускладнюється також тим, що потерпіла особа іноді тривалий час після зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби не звертається із заявою

до слідчих органів. Несвоєчасність подання заяви утруднює розшук злочинця і встановлення самого факту злочину. Однак і відразу після зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невеликої інфекційної хвороби (внаслідок психічного чи фізичного стану) потерпіла особа, як правило, не може брати участь у деяких слідчих діях (пред'явленні для впізнання, очній ставці та ін.), які дуже важливі для з'ясування обставин учиненого злочину і провини злочинця.

Криміналістична характеристика злочинів зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невеликої інфекційної хвороби складається з таких елементів: а) спосіб учинення та приховання злочину; б) найбільш характерні сліди; в) особа злочинця; г) особа потерпілого; ґ) місце і час вчинення злочину; д) обстановка злочину.

Спосіб учинення та приховання злочину. Найбільш важливою складовою криміналістичної характеристики будь-якого злочину є спосіб його вчинення, який більшістю вчених розглядається як система дій з підготовки, вчинення і приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особистості. Саме у відомостях про спосіб учинення злочину найчастіше міститься найбільший обсяг доказової інформації, що дозволяє з різним ступенем надійності встановити механізм учинення злочину, його окремі обставини і навіть визначити коло осіб, причетних до злочину. Розслідування аналізованої групи злочинів значною мірою залежить від ступеня використання узагальнених даних про особистісні властивості і якості злочинця, а також інформації про способи вчинення злочину.

З урахованням загальних і специфічних чинників, що впливають на спосіб вчинення досліджуваних злочинів, пропонуємо таке визначення. Спосіб зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією – це комплекс кримінальних дій винного (винних) як заздалегідь спланованих, так і ситуаційних, спрямованих на зараження іншої особи (осіб) венеричною хворобою, або створення небезпеки зараження ВІЛ-інфекцією чи зараження ВІЛ-інфекцією особою, яка знала про наявність у нього цієї хвороби. Зауважимо, що кримінальний закон криміналізував лише три види зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією:

– зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невеликої інфекційної хвороби (ст. 130 КК України);

– неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 КК України);

– зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України).

З огляду на здійснені дослідження, можемо зробити висновок про те, що кримінальні способи зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією доволі різноманітні. Це зумовлено також і тією обставиною, що багато злочинів цієї класифікаційної групи часто скоюються в поєднанні з іншими кримінальними діяннями. Найчастіше кримінальні зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією відбуваються в ході здійснення злочинів проти статевої недоторканості та статевої свободи особистості, а також проти здоров'я населення і суспільної моралі. Крім того, зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією відбуваються і в процесі здійснення інших злочинів.

У зв'язку з тим, що ці способи можуть мати будь-який ступінь суспільної небезпеки, дати їм оцінку, без наявності інших чинників, неможливо. Очевидно, що класифікація способів учинення злочинів – це не просто поділ на групи, а в основному ранжування залежно від різних внутрішніх і зовнішніх чинників.

Вивчення слідчо-оперативної та судової практики показало, що злочини, пов'язані з зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, характеризуються різноманітними способами. Способи досліджуваних злочинів обумовлені «технологією» передачі цього захворювання потерпілим, видом венеричної хвороби й ВІЛ-інфекції та наслідками. Якщо говорити про кримінальні способи злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, необхідно відзначити, що вони становлять складну систему взаємопов'язаних дій, що складається з трьох підсистем:

а) дії з підготовки;

б) дії з безпосереднього вчинення злочину;

в) дії з приховування.

Перший з виділених компонентів завжди передує другому, обумовлюючи можливість його реалізації в межах обраного злочинцем способу вчинення суспільно небезпечного діяння. Аналіз слідчо-оперативної практики показав, що ці злочини можна диференціювати на злочини, що здійснюються без підготовки (перша група), і злочини, що здійснюються з попередньою підготовкою (друга група). Кількість злочинів, що входять до першої групи, тобто здійснюються без попередньої підготовки, становить значну більшість.

Підготовчий етап охоплює дії: пошук об'єкта посягання – майбутньої жертви, її вивчення, у разі необхідності – підбір співучасників; встановлення доброзичливих відносин з потерпілим (потерпілою); вибір часу і місця вчинення злочину, його вивчення і збирання необхідних відомостей про його обстановку; придбання порнографічної продукції (журналів, відеофільмів тощо), придбання засобів маскування (штучної бороди, вусів, використання гриму), виготовлення сурогатного наркотику і його інфікування ВІЛ-інфекцією за допомогою крові; підготовка алібі або розробка легенди у разі затримання співробітниками міліції і т.д.

В окремих випадках у підготовчий етап входить пошук потерпілого і знайомство з ним. Це стосується тих випадків, коли потерпілими є малолітні діти і неповнолітні, повії, гомосексуалісти і наркомани. Пошук потерпілих злочинці здійснюють різними способами. Вони відвідують місця зборищ наркоманів, гомосексуалістів і повій, а також відвідують лазні, сауни, бари та ресторани, дискотеки, інші торгові точки, де виявляють осіб віктимної поведінки. Деякі злочинці прагнуть працевлаштуватися в дитячі заклади – школи, училища, дитячі табори, щоб залучити свої жертви до статевих відносин та збочених форм статевих контактів, пропонують гроші, спиртне, наркотики. З урахуванням їх соціально-демографічних даних і особливостей поведінки, злочинці встановлюють знайомство з потерпілим, продумують спосіб установа сексуальних та інших контактів. Деякі гомосексуалісти поширюють рукописні «трактати» про мужолозтво, а також порнографічні листівки, зарубіжні журнали та відеофільми з зображенням гомосексуальних актів. У результаті – активно втягують у своє середовище нових осіб, насамперед молодь у віці 14–18 років.

Зауважимо, що без підготовки аналізовані злочини скоюються значно частіше (86,2% всіх випадків). Це відбувається під час знайомств на основі розпивання спиртних напоїв або вживання наркотиків. Важливе місце в структурі способу посідають дії злочинця з безпосереднього зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією.

Аналіз слідчо-оперативної практики показав, що способи злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, можна поділити на п'ять різновидів (груп):

1. Зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією статевим шляхом (63,5%) від усіх вивчених справ. У тому числі в 16,1% заражень відбувається в результаті різних статевих збочень.

2. Зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією «побутовим шляхом» (6,5%).

3. Зараження ВІЛ-інфекцією внаслідок неналежного виконання професійних обов'язків (3,5%).

4. Зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією внутрішньовенним способом (6,1%).

5. Інші способи зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією (4,3%).

Розглянемо кожну класифікаційну групу окремо і проаналізуємо криміналістичні особливості.

Першу групу становить статевий спосіб передачі інфекційного захворювання, який відбувається в результаті гетеросексуальних контактів, коли суб'єкт злочину є ВІЛ-інфікованим або венерично хворим.

Останніми роками спостерігається збільшення передачі ВІЛ-інфекції та венеричних захворювань статевим шляхом. У ХХІ ст. стрімко збільшується передача інфекції статевим шляхом, в основному через гетеросексуальний контакт. Якщо в 2000 році гетеросексуальна передача вірусу становила 2,5%, то в 2010 році – 31,9%.

Поширену підгрупу кримінальних заражень венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією утворюють злочини, вчинені в результаті статевих збочень. Насамперед до них слід віднести мужолозтво і його різновиди (уранізм, на ім'я грецького бога Урана – форма гомосексуалізму у чоловіків, повністю виключає можливість сексуального потягу до жінок, а також педерастія).

Слід підкреслити, що на початку епідемії особами з високим ризиком зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією були в основному гомосексуалісти. Іншою формою статевих збочень є лесбійство, жіночий гомосексуалізм, що полягає у задоволенні статевої пристрасті між двома особами жіночої статі.

До інших форм статевих збочень слід віднести орально-генітальні контакти, що здійснюються шляхом уведення статевого члена в рот партнера (мінет, іррумація, пенілінкція, фелляція).

Другу групу становлять дії з зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією «побутовим шляхом». «Побутові» сифіліс та ВІЛ-інфекція передаються двома способами: безпосереднім і опосередкованим. Перший, наприклад, під час поцілунків. Другий – інфікування через будь-який предмет (ложка, стакан, електробритва або станок для гоління, зубна щітка, губна помада, цигарка, постільна білизна, рушник, губки і деякі інші предмети домашнього вжитку), на якому

є невисохлі виділення речовини, що містить бліді спірохети. Хоча цей спосіб трапляється вельми рідко, основною причиною захворювань є порушення гігієнічних правил у сімейному житті, між подружжям, батьками та дітьми, іншими родичами, знайомими. Як показали проведені дослідження, кримінальному зараженню венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією сприяв алкоголізм, наркоманія та проституція. Аналіз слідчо-оперативної практики показав, що чимало потерпілих не допустили б випадкового контакту, якби не були п'яні. Тут слід зазначити, що сифіліс у алкоголіків і наркоманів протікає значно важче і не завжди виліковний.

Теоретично передбачається можливість зараження венеричною хворобою та ВІЛ-інфекцій через слизові оболонки тіла людини в разі потрапляння вірусу на відкриту рану, харчові продукти, небезпечні бритви й інші предмети домашнього вжитку.

Третю групу способів становить зараження ВІЛ-інфекцією внаслідок неналежного виконання особами своїх професійних обов'язків. Вивчення аналізованої групи злочинів довело, що найбільш поширеними способами зараження венеричною хворобою і особливо ВІЛ-інфекцією є трансфузійний (під час переливання крові та її препаратів), трансплантаційний (при пересадці органів і тканин) і трансплацентарний. Цей спосіб обумовлений грубим порушенням законів, наказів та інструкцій МОЗ під час взяття крові на дослідження, її переливання в різних медичних установах. Наприклад, використання донорської крові ВІЛ-інфікованого чи використаного ВІЛ медичного інструментарію, інструменту неодноразового користування (рукавичок) при лікуванні хворих, тобто перинатальні способи інфікування.

Незважаючи на те, що нині вжиті всі можливі заходи щодо попередження зараження ВІЛ-інфекцією під час переливання крові у медичних установах, все ж можна констатувати, що такі випадки можуть траплятися.

Четверта група зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією полягає у тому, що інфікування здійснюється внутрішньовенним шляхом, через шприци та інші медичні інструменти, можливо, і шляхом вживання інфікованого цими вірусами наркотичних засобів, парентерально (внутрішньовенно), тобто шляхом введення з допомогою шприца інфікованих кров'ю наркотиків.

Як показали проведені наукові дослідження, деякі наркомани використовували той же шприц або використовували наркотики кустарного приготування, які були контаміновані кров'ю, а умовою

їх вживання була група, в якій практикувалися розподіл дози, загальний посуд для приготування наркотиків і особливо – загальні шприци.

Причиною спалаху, крім поширення в місті наркоманії та активного споживання сурогатних наркотичних препаратів, найбільш доступних за ціною для підлітків та молоді, з'явилося використання під час приготування наркотику крові, інфікованої вірусом ВІЛ/СНІД. Останніми роками саме цей спосіб зараження венеричними захворюваннями та ВІЛ-інфекцією набув поширення серед осіб, які приймають наркотики внутрішньовенно.

Зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією відбувається в основному через шприци та інфіковану кров, яка використовується для приготування наркотику.

ВІЛ-інфекція та венеричні захворювання (сифіліс) можуть передаватися від інфікованої матері дитині і від інфікованої дитини матері під час годування грудьми, а також від інфікованої матері дитині під час вагітності та пологів. Кількість зареєстрованих у 2010 році ВІЛ-інфікованих жінок в 2,8 рази перевищило їх число порівняно з 2001 роком. Інфіковані жінки народили 237 дітей, з них 191 дитина народилася 2010 року.

У 9 дітей, народжених від ВІЛ-інфікованих матерів, методом ПНР виявлена висока концентрація РНК ВІЛ. Поява серед наркоманів ВІЛ-інфікованих сприяє поширенню ВІЛ/СНІД у цілому в Україні.

П'ята група – інші способи зараження ВІЛ-інфекцією та венеричним захворюванням. Наприклад, поширеним є спосіб зараження в результаті укусу різних частин тіла ВІЛ-інфікованим або венерично хворою особою. Цей спосіб найбільш поширений в місцях виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

Приховання слідів злочину. Окремим елементом криміналістичної характеристики злочину є дії з приховування злочину і його слідів. Аналіз вивчених кримінальних справ цієї категорії показав, що такі дії в певних ситуаціях планувалися. Це свідчить про складність встановлення злочинців і доведення провини. На нашу думку, всі дії з приховування злочину залежно від часу їх виконання, можна розділити на три групи: дії з приховування, здійснювані заздалегідь, до вчинення злочину.

Дії з приховування, що виконуються в момент учинення злочинів.

Дії з приховування, що виконуються в основному після вчинення злочинів.

До перших з перелічених груп дій з приховування входять своєрідні заходи щодо підготовки штучного алібі. Найбільш поширеними є змова зі свідками, звичайно, з родичів або друзів, схилення їх до дачі неправдивих показань. Підбирання рахунків з ресторану, кафе, ігрового і розважального закладу, щоб забезпечити собі алібі, або ж учинення злочину на значній відстані від місця проживання. Водночас деякі гомосексуалісти ретельно приховують свої збочені сексуальні нахили, не виявляють себе з негативного боку, користуються повагою в колективі, добре працюють, підвищують рівень своєї освіти.

Місце і час, що входять в обстановку злочину, – це обов'язкові елементи криміналістичної характеристики суспільно небезпечного діяння.

Діяльність винного неможлива за простором і часом. Немає таких матеріальних об'єктів, виникнення, розвиток і зникнення яких не здійснювалося б у конкретному місці і в певний час. Правильне розуміння змісту цього структурного елементу має принципове значення.

Місце – це реально існуючий, локалізований злочинними діями простір, в якому протікає і відображається реальна діяльність суб'єкта злочину з виконання окремих кримінальних дій, тобто передачі венеричної хвороби та ВІЛ-інфекції. Визначення місця і часу вчинення злочину – найважливіше завдання слідчого, якому необхідно «прив'язати» виявлене діяння до цих обставин.

Ці поняття можуть розглядатися в різних аспектах: як місце і час учинення злочину в цілому чи реалізація окремих його етапів. Час завжди виражається в якихось певних показниках (рік, місяць, день, година) і з певним ступенем точності. Воно може бути виражене у календарному обчисленні або в інших категоріях. Зазвичай встановлення місця скоєння злочину означає визначення конкретної його назви, відмінних рис (вулиця, будинок, квартира, установа, місцевість, район, місто, регіон).

Якщо місце конкретизує і індивідуалізує злочин, то час характеризує початок, тривалість і закінчення процесу злочину, уточнюючи ці найважливіші обставини. Встановлення місця скоєння злочину дозволяє, насамперед, локалізувати пошук слідів у просторі (територія, конкретне приміщення, транспортний засіб), а також висунути версії про механізм злочинного посягання та осіб, які могли його зробити (брати участь у здійсненні), перевірити алібі підозрюваних.

Дослідження місця скоєння аналізованої групи злочинів може служити джерелом отримання доказової інформації про розслідування

події. Його дослідження дозволить виявити, зафіксувати і вилучити сліди злочину, встановити спосіб учинення кримінального діяння і механізм події, а також встановити обставини, що сприяють учиненню злочину.

Обстановка вчинення злочину як елемент його криміналістичної характеристики має істотне значення для розслідування будь-яких злочинів. Проте в кожній злочинній події під час аналізу обстановки необхідно виявляти низку характерних взаємозв'язків об'єктів, явищ і процесів, що дають криміналістичну інформацію для вибору найбільш правильних шляхів і методів розслідування. Тому у зміст обстановки вчинення зараження венеричною хворобою та ВІЛ-інфекцій, на нашу думку, необхідно включити місце, час та інші умови навколишнього середовища.

Аналіз судово-слідчої практики показав, що типовими місцями вчинення злочинів цієї категорії є: житлові приміщення (приватний будинок, квартира) – 65,7%; вулиця, сквер, парк – 6,2%; медичний заклад (лікарня, поліклініка) – 5,1%, під'їзд – 3,7%; автомобіль – 1,5%; інші місця – 17,8%.

Як бачимо, найпоширенішим місцем учинення розглянутих злочинних діянь є житлові приміщення та інші місця, до яких слід віднести лісові масиви, підвали, горища, що будуються і покинуті будинки, садові будиночки, сауни та лазні. Головним чинником є те, що суб'єкти злочину і потерпілі завжди вживають заходів щодо приховування своїх контактів від інших, оскільки контакти мають, як правило, інтимний (сексуальний) характер.

Зрозуміло, така поведінка не характерна в місцях зосередження громадян та громадських місцях.

Узагальнення практики розслідування цієї категорії злочинів показало, що в більшості випадків (65,7%) місцем учинення цих злочинів є квартира, кімната, приватний будинок, де проживали злочинці. Характерно й те, що в процесі зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією в житлових приміщеннях злочинці нерідко застосовують психічне і фізичне насильство, збочені способи статевих контактів, а іноді злочин здійснюється групою осіб. Наприклад, раніше судимий та ВІЛ-інфікований Сисков, його знайомі Хабібуліна, Бондін, господар квартири і їхній знайомий Сапунов розпивали спиртні напої в його квартирі. Коли господар квартири Сапунов і Бондін заснули, Сисков вступив у статеві відносини з Хабібуліною в природній і збоченій формах, заразивши її ВІЛ-інфекцією. Після того як Сисков заснув, Сапу-

нов і Бондін, використовуючи фізичне і психічне насильство, здійснили зґвалтування і інші дії сексуального характеру щодо потерпілої Хабібুলіної.

Зауважимо, що час – загальна властивість фізичних процесів слідувати один за одним у певній послідовності, розвиватися за стадіями, мати тривалість. Це чинник, що впливає на поведінку (вибір способу вчинення злочину) винного та інших осіб, а також використовується винними як засіб відмивання злочинних доходів. Час пронизує всю систему криміналістичної характеристики, пов’язує між собою всі її елементи: вид венеричного захворювання, ВІЛ-інфекції, способи вчинення злочину, його наслідки та інші структурні елементи, що знаходяться в постійній взаємодії.

Відомості про час злочину дозволяють встановити осіб, причетних і тих, що сприяли його здійсненню, конкретизувати інші обставини кримінальної справи, виключити причетність осіб до безпосереднього здійснення тих чи інших кримінальних дій.

На наш погляд, саме подію злочину можна уявити як ланцюг змінювальних одна одну взаємодій, внаслідок яких ці об’єкти безперервно модифікують свою тотожність, відображаючи тим самим у матеріальних слідах моменти перебігу часу. Тимчасові зміни фіксують не час узагалі, який не має власних ознак, а час певного факту, виникнення обставини, події: готування до злочину, безпосередню реалізацію злочинного наміру, приховування слідів.

Наприклад, уточнення часу дозволяє встановити передбачувану дату зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, визначити правильний шлях пошуку джерел-носіїв криміналістичної інформації, звзвити коло підозрюваних, ефективно перевірити алібі і вирішити інші питання.

Вивчення матеріалів кримінальних справ дозволило зробити такі висновки: взимку відбувається 15,92% таких злочинів, влітку – 25,92%, восени – 24,69%; навесні – 30,92%. З огляду на те, що такі елементи криміналістичної характеристики злочину, як місце і час, входять до обставин, що підлягають обов’язковому доказуванню, їх невстановлення може призвести до «глухого кута» у розслідуванні, в результаті чого кримінальну справу буде припинено або буде винесено виправдувальний вирок.

Тимчасові етапи можуть бути розтягнуті на значний термін, оскільки від моменту зараження до виявлення ознак злочину, пов’язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією,

проходить певний інкубаційний період. Об'єктивні ознаки зараження венеричною хворобою виявляються через певний час. У такому разі тривалість процесу інкубаційного періоду виконує роль своєрідної форми «приховування слідів злочину».

Інкубаційний період ВІЛ-інфекції (період від моменту зараження до появи клінічних проявів хвороби) триває від 2 тижнів до 6, але може тривати кілька місяців. Встановлення часу скоєння злочину означає не тільки необхідність уточнити початок або закінчення певного дії.

Залежно від обставин справи та слідчої ситуації, в низці випадків важливо з'ясувати також послідовність і частоту вчинення злочинних подій чи явищ, а іноді вирішальне значення мають знання про тривалість або давність факту, одночасність чи віддаленість подій у часі.

На практиці, зазвичай, вживаються заходи щодо встановлення кількох часових відрізків. З метою встановлення кола потенційних фігурантів, причетних до злочину і локалізації їх пошуку, визначають період, упродовж якого відбувався контакт, починаючи з моменту знайомства підозрюваних з потерпілими і завершуючи моментом закінчення злочину. Злочини, пов'язані з зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, можуть бути додатковим злочином, розслідування якого відбувається одночасно з розслідуванням іншого злочину, наприклад, розпусних дій щодо неповнолітніх або статевих зносин із особою, яка не досягла статевої зрілості. При цьому обидва кримінальні діяння відбуваються, як правило, водночас.

Незважаючи на те що, з точки зору кримінального права, зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією визнається матеріальним складом, тобто вважається закінченим з моменту настання наслідків (зараження венеричною хворобою або постановка в небезпеку зараження ВІЛ-інфекцією), з позицій криміналістики процес зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією досліджується більш широко. При розслідуванні кримінальних справ про зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією слід з'ясувати не тільки факт скоєння злочинного діяння, а й тривалість контактів злочинця і потерпілого та його характер (час), а також місце, де відбувалися ці контакти. З'ясування цих даних дозволить слідчому висунути обґрунтовані версії, визначити коло підозрюваних, з'ясувати і встановити дійсні обставини скоєного злочину.

Для досліджуваної групи злочинів характерні сексуальні мотиви. Однак сексуальний мотив не єдиний. Сюди входять сексуальні потреби, а саме насильно-егоїстична мотивація, яка безпосередньо пов'язана з прагненням до самоствердження, підвищення власної значущості шляхом приниження іншої людини і заподіяння йому страждань.

Аналіз кримінальних справ дозволяє зробити висновок про те, що поширеним мотивом скоєння злочину нерідко є позиція винних осіб, що складається в мстиво-егоїстичному твердженні: «Заразили мене венеричною хворобою, ВІЛ-інфекцією. Отже, я повинен заразити й інших». Саме таку мотивацію мають злочини, пов'язані із зараженням ВІЛ-інфекцією і венеричною хворобою. Слід особливо підкреслити, що мотив тісно пов'язаний зі способом злочину і особистістю суб'єкта злочину.

Особа потерпілого як структурний елемент криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, має велике інформаційно-тактичне значення. Деякі науковці справедливо зазначають, що криміналістичне дослідження особистості потерпілого визначається необхідністю вирішення практичних завдань, що постають перед слідчими і судовими органами.

Особистість – сукупність фактичних даних і соціальних ознак, що відображають властивості, характерні певній людині (індивіду) і які відрізняють її від інших. Криміналістичне вчення про потерпілого ґрунтується на кримінально-процесуальному законодавстві, положеннях і принципах, розроблених кримінально-правовою наукою. Термін «потерпілий» обраний законодавцем для позначення особи, яка потерпіла від злочину.

Для методики розслідування розглянутих кримінальних діянь ці інформаційні зв'язки і відносини мають виняткове значення, оскільки з високим ступенем ймовірності, майже однозначно дозволяють встановити винних осіб, а потім успішно довести всі обставини злочину.

Потерпілі з досліджуваної категорії кримінальних справ є одним із основних джерел криміналістично значущої інформації. Вона постає перед дослідником, по-перше, як об'єкт, що характеризується низкою фізичних і біологічних ознак, які відповідають підсистемам функціонально-динамічних, морфологічних і субстанційних елементів, що виділяються в структурі жертви злочину, по-друге, як суб'єкт, що володіє набором особистісних якостей і властивостей (психологічного,

соціально-психологічного характеру), що сприймає і передає інформацію, яка може мати доказове значення.

На наш погляд, важливим для розкриття і розслідування кримінальних діянь, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, є такі дані про потерпілого: вік, місце проживання, навчання або роботи, освіта, сімейний стан, спосіб життя, захоплення, звички, нахили, оточення, риси характеру, ставлення до злочинця, а також наявність судимості.

Особистість потерпілих завжди пов'язана з іншими елементами криміналістичної характеристики. Способи, час, обстановка вчинення злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, можуть бути обрані злочинцем з урахуванням фізичних, психологічних, соціальних особливостей потерпілого. Вивчення кримінальних справ свідчить, що, якщо потерпілими є неповнолітні (малолітні), то суб'єкт злочину використовує такі риси характеру, як довірливість, схильність до ризикованих вчинків, а також враховує зовнішній вигляд потерпілих жіночої статі (косметику, одяг, манеру розмови, поведінки з незнайомими і т.д.).

Дії злочинця і дії потерпілого тягнуть за собою зміни в матеріальному середовищі у вигляді слідів і наслідки слідів, способу зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією. Важливими чинниками підвищують ефективність процесу розкриття і розслідування досліджуваної категорії злочинів є такі дані про потерпілих: стать, вік, місце проживання, роботи або навчання, сімейний стан, наявність судимості, спосіб життя, схильності, захоплення, звичайні місця відвідування, зв'язку та їх характер, взаємини з сусідами.

Вивчення досліджуваної групи злочинів показало, що значну частину (57,7%) потерпілих становлять представники чоловічої статі (як дорослі, так і неповнолітні) і 42,3% – жінки. Це пояснюється наявністю у більшості потерпілих чоловіків властивості віктимності, тобто такого способу поведінки, за якого вони більш часто стають жертвами кримінальних дій, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією.

Аналіз практики розслідування злочинів показав, що в 27,8% злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, потерпілі зі злочинцем були знайомі, в 44,6% випадків познайомилися безпосередньо перед подією злочину, в 27,6% випадків потерпілі раніше не були знайомі або мало знайомі.

Ступінь, структура, характер зв'язків і відносин потерпілих та злочинців доволі різноманітні. Подружні стосунки становили 1,7%, жили разом – 7,1% і 1,7% – діти злочинців. В основному ж переважають безпосередні, короткочасні і навіть одномоментні відносини, що мають випадковий характер.

За віком, основна частина потерпілих (83,5%) у кримінальних справах про зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією становили особи віком 18–30 років. Значну частину потерпілих досліджуваної групи злочинів становлять неповнолітні (16,1%) і в одиничних випадках траплялися навіть потерпілі малолітнього віку (0,4%).

Особливої уваги заслуговує і вивчення такої обставини, що має криміналістичне значення, як ставлення до алкоголю. З вивчених кримінальних справ 64,2% потерпілих перебували в стані алкогольного сп'яніння. З наведених статистичних даних щодо вивчених кримінальних справ видно, що чимало потерпілих у цій категорії кримінальних справ зловживали спиртним.

Аналізуючи інформацію про соціальний статус, рід занять потерпілих, слід зазначити таке: 37,5% потерпілих не мали постійного джерела доходу; 23,2% – наймані робітники; 19,6% – учні ПТУ, студенти вищих та середньо-спеціальних навчальних закладів і близько 0,5% становили державні службовці.

Дослідження особистісних властивостей потерпілих у кримінальних справах цієї категорії злочинів дозволяє розподілити цю категорію учасників кримінального судочинства на три групи.

До першої групи, що охоплює більшу частину потерпілих (88,7% від загального числа), належать особи, що відрізняються віктимною поведінкою. Деякі потерпілі своєю поведінкою сприяють учиненню злочину, поводяться незвично, ризиковано і провокуюче. У потерпілих жіночої статі іноді одяг, косметика, поведінка, манера розмови та інші атрибути можуть спровокувати вчинення злочину.

Багато потерпілих за своїми психологічними якостями обманливі, невідверті, запальні і негативно ставляться до співробітників правоохоронних органів. Ці психологічні властивості особливо слід враховувати під час готування до проведення допитів і деяких інших слідчих дій.

Ця група потерпілих має негативну характеристику: чимало з них раніше були судимі, зловживали спиртними напоями та наркотичними засобами, вели антиморальний спосіб життя, мали безладні статеві зв'язки, деякі з потерпілих були гомосексуалістами. На наш по-

гляд, саме такі якості, що характеризують деяких потерпілих, як проституція, вживання наркотиків, зловживання спиртними напоями, нерідко визначають спосіб зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією.

До другої групи, яка охоплює невелику частину потерпілих (7,8% від загального числа), ставляться позитивно. Ця група потерпілих, як правило, зі злочинцями не знайома або це малолітні. Деякі потерпілі своєю поведінкою сприяли вчиненню злочину, оскільки поводитися необачно і ризиковано.

До третьої групи належать особи, поведінка яких нейтральна, але створює об'єктивні умови для вчинення аналізованих злочинів (3,5%). До такої поведінки потерпілих можна віднести недотримання гігієнічних норм у побуті одним із подружжя, в результаті яких виникає реальна небезпека зараження ВІЛ-інфекцією або венеричною хворобою.

Криміналістичне значення класифікації потерпілих полягає насамперед у виборі відповідної тактики проведення слідчих дій. Так, особи з позитивною поведінкою дають правдиві показання під час допиту, активно сприяють слідчому у встановленні та викритті злочинця. Особи, що відрізняються віктимною поведінкою, схильні до дачі неправдивих показань щодо обставин скоєного злочину. Найперше вони приховують можливі джерела поширення венеричних захворювань та ВІЛ-інфекцій, не відверті у питаннях про свій спосіб життя, зв'язки, знайомих, друзів. Вони часто приховують важливу інформацію шляхом замовчування, ухилення і дачі неправдивих свідчень, з метою приховування необхідних даних про злочинця. Чимало потерпілих взагалі не звертаються до правоохоронних органів з різних причин. Особистість потерпілих у кримінальних справах про зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією має велике значення не тільки як джерело інформації про вчинений злочин, але як об'єкт віктимологічні дослідження.

Узагальнюючи, необхідно підкреслити, що знання слідчим і дізнавачем особливостей особистості потерпілого, його поведінки є основою для розробки тактики допиту потерпілих та проведення інших слідчих дій у кримінальній справі. В окремих випадках характеристика потерпілого дозволяє висунути обґрунтовані версії і провести ефективно їх перевірку. Але найбільш важливе криміналістичне значення потерпілого полягає в тому, що він є одним із основних джерел інфор-

мації про обставини, які підлягають встановленню та доказуванню у кримінальних справах досліджуваної категорії.

Особа злочинця. Криміналістична характеристика злочинів передбачає вивчення та узагальнення інформації про такий найважливіший її структурному елементі як особистість злочинця. Типові дані про суб'єкта злочину становлять окремих структурний елемент у системі криміналістичної характеристики. Ці дані збираються різними методами і засобами. Зокрема, є обґрунтованим криміналістичний висновок про те, що, здійснюючи злочин, суб'єкт застосовує спосіб, який впливає не тільки із зовнішніх (об'єктивних) чинників, які зумовлюють його поведінку, але і з особистих та професійних навичок, які, своєю чергою, залежать від безлічі обставин, що вплинули на рівень виховання, освіти, життєвого і професійного досвіду психічних особливостей стану здоров'я, спадкової схильності.

Для того, щоб правильно зрозуміти причини злочинних дій особи, особливе значення має дослідження психічних і фізіологічних процесів, які керують поведінкою винного в момент учинення злочину.

В особистості суб'єктів злочину, які вчиняються кримінальні діяння, пов'язані із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, відображаються особливості того соціального середовища, в якій вони перебували до скоєння злочину. Говорячи про соціальну обумовленість злочинної поведінки, необхідно пам'ятати, що цей зв'язок може мати як безпосередній, так і опосередкований характер. Безпосередній – коли злочин відбувається під вирішальним впливом неблагополучної ситуації; опосередкований – коли соціальні умови впливають на злочинну поведінку.

Поняття про суб'єкт злочину варто розділяти на три складові: дані про найбільш типові риси особистості (стать, вік, освіта тощо) злочинця, деякі відомості про психічні особливості суб'єкта злочину і власне криміналістичні відомості, які дозволяють більш ефективно і цілеспрямовано висувати і перевіряти версії, доводити обставини, що мають значення у кримінальній справі.

Вивчення виділеної групи злочинів показало, що розподіл осіб за статевою ознакою має певні особливості. Серед осіб, які вчинили зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, чоловіки становлять 47,7% і злочинці-жінки – 52,3%.

Наведена якісна і кількісна характеристика пояснюється тим, що досліджувана група належить до злочинів проти життя і здоров'я, тісно пов'язана зі статевими злочинами, в яких сексуальні відносини є

домінуючим способом зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією. Водночас необхідно відзначити, що носіями венеричних хвороб і ВІЛ-інфекцій в більшості випадків є жінки.

Вивчення вікової характеристики цієї групи злочинців показало, що її найбільш частину становлять дорослі злочинці (86,4%) і, на жаль, 13,6% – неповнолітні.

Також вивчення вікової характеристики цієї групи злочинців показало, що значущу частину становлять 18–29-річні злочинці (78,5%). Це пояснюється тим, що в цьому віці раніше сформовані негативні риси набувають стійкого характеру, в житті і свідомості відбуваються певні зміни, виразніше виявляється антисоціальна установка особистості, а психологічна агресивність трансформується в цілеспрямовану злочинну діяльність.

Для осіб, які вчинили зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, характерна відсутність або розпад сімейних зв'язків, що також робить їх нестійкими в моральному і вольовому аспектах, сприяє загостренню кримінальної ситуації, значному посиленню злочинної спрямованості. Більшість з аналізованої групи злочинців були неодружені або розлучені (68,3%) і лише 31,7% мали родину, яка не була міцною.

Слід зазначити, що кримінальна поведінка особистості злочинця нерідко виконує вирішальну роль і званою мірою зумовлює способи вчинення злочинів. Ці обставини необхідно враховувати. Вважаємо, що найбільш важливим у контексті боротьби зі злочинністю повинно бути виділення способів, найперше, залежно від ступеня небезпеки вчиненого діяння, шляхів передачі хвороби, виду венеричної хвороби та ВІЛ-інфекції, форми антигромадської спрямованості суб'єкта злочину, наслідків злочину.

З метою ефективного розслідування злочинної події слід встановити всі його зв'язки – причинно-наслідкові, внутрішні і зовнішні, просторові і тимчасові. Дії злочинців перебувають між собою у причинно-наслідковому зв'язку – вчинення наступного, як правило, неможливо без попереднього.

Система дій злочинця складається з декількох підсистем: підсистеми дій винного до і після вчинення злочину, підсистеми вчинення злочину, а також дій, що супроводжують злочин. Вони часто зумовлюються чинником зовнішнього середовища – обстановкою, в якій живе, працює винний, в якій йому доводиться діяти, а також у якій він жив і працював раніше. Виявлення зовнішніх зв'язків системи злочину

вимагає більш широкого дослідження діяльності злочинців і тих умов, які впливають на нього.

Обстановка злочину. Необхідно здійснити детальну характеристику вищезазначених елементів. Криміналістична сутність обстановки скоєння злочину, її функціональне призначення, з урахуванням специфіки криміналістичних методів пізнання, полягає в закономірному відображенні події злочину у різних слідах, обумовлених механізмом їх утворення і можливістю використання таких слідів, і в цілому слідової «картини» злочину. Умови та обставини обстановки вчинення злочину, які поряд з іншими детермінують спосіб його вчинення, лежать в одній площині і в процесі їх пізнання сприяють вирішенню завдання встановлення події злочину, винності особи, яка його вчинила.

У криміналістичному аспекті подію злочину в цій групі суспільно небезпечних діянь слід розуміти як факт кримінального зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією за певних умов і обставин. Саме такий підхід у подальшому сприятиме більш ефективному і якісному вивченню цієї групи злочинів, дозволить слідчому під час розслідування кримінальних справ про зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією правильно висунути і побудувати слідчі версії, організувати взаємодію з органами дізнання та медичними установами, а також вирішити низку важливих тактичних і методичних завдань.

Необхідно коротко охарактеризувати венеричні захворювання та ВІЛ-інфекції. До венеричних хвороб належать чотири загальноінфекційні захворювання: сифіліс, гонорея, м'який шанкр і паховий лімфогранулематоз.

ВІЛ (СНІД)-інфекція – хвороба, яка розвивається в результаті багаторічного персистування в лімфоцитах, макрофагах та клітинах нервової тканини вірусу імунодефіциту людини і характеризується повільно прогресувальним дефектом імунної системи, що призводить до загибелі хворого від вторинних уражень, описаних як синдром набутого імунодефіциту (СНІД), або від підгострого енцефаліту.

Джерелом ВІЛ-інфекції є заражена людина на всіх стадіях захворювання. ВІЛ-інфекція циркулює у внутрішніх рідинх організму інфікованої людини у вигляді вірусної частинки – вириона, що містить РНК вірусу. Вірус уражає переважно клітини, що містять на поверхні рецептор CD4.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Термін «ситуація» часто вживається як у повсякденному спілкуванні, так і в різних науках. І це зрозуміло, оскільки аналіз конкретної ситуації є вихідним пунктом ухвалення того або іншого рішення. У низці монографій та інших наукових роботах використовується поняття «ситуації» стосовно тих або інших видів діяльності.

Більшість дослідників схильні вважати, що термін «ситуація» наближений до слова «обстановка» або «стан». Тому визначають ситуацію як поєднання, сукупність різних обставин і умов, що найчастіше мають інформаційний характер і створюють відповідну обстановку або стан для здійснення певної діяльності.

Слід підкреслити, що, як категорія відповідних галузей науки, поняття «ситуація» вельми багатоаспектне і має різне смислове навантаження, в результаті набуваючи точнішого змістовного значення. Наприклад, для криміналістів найбільший інтерес становить поняття слідчої ситуації, для вчених-психологів – поняття психологічної ситуації, для фахівців, що працюють у галузі педагогіки, – педагогічна ситуація, для вчених у сфері оперативно-розшукової діяльності – оперативно-розшукова ситуація та ін.

Облік ситуаційних чинників і інших складових слідчої ситуації дозволяє розробити якнайповніші, точніші і диференційовані методичні рекомендації, сформувати систему типових версій, тактику окремих слідчих дій, перспективні напрями розслідування, створити гнучкі «немашинні» алгоритми розкриття злочинів, упорядкувати діяльність слідчого і організувати оптимальну взаємодію з оперативними працівниками. Крім того, облік всіх ситуаційних чинників сприяє повнішому використанню можливостей слідства і оперативних апаратів під час здійснення інформаційно-пошукової діяльності.

Типові схеми розслідування злочинів зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби значною мірою обумовлені аналізом наявної інформації і виявленням типових слідчих ситуацій, які повинні враховуватися слідчим, оптимально адаптуватися до конкретної слідчої ситуації і ефективно реалізовуватися в практичній діяльності.

Розробка рекомендацій з розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, на наш погляд, повинна ґрунтуватися на врахуванні ситуаційного характеру процесу розкриття. Саме ситуаційна природа дозволяє

«вивчити не лише закономірності, але і деякі типові і навіть індивідуальні об'єкти», зумовити схеми взаємодії слідчого і оперативних працівників, їх різні зв'язки і стосунки під час розкриття і розслідування злочинів.

У процесі розкриття й розслідування злочинів виникають різні комбінації ситуаційних чинників. Відповідно до цього доцільно:

- проводити попередній аналіз усіх ситуаційних чинників, які обумовлюють тактико-методичні рекомендації стосовно умов розкриття і розслідування конкретного злочину;

- виявляти, оцінювати і аналізувати причини і умови появи типових ситуаційних чинників, що впливають на розкриття і розслідування злочинів;

- адаптувати узагальнені способи подолання типових ситуаційних чинників, що негативно діють, на основі використання сил, засобів, методів і прийомів, що є у розпорядженні слідчого і оперативного працівника.

На кожному з етапів аналізу окремих ситуаційних чинників (або в цілому – слідчій ситуації) бажано передбачити всі можливості цілеспрямованої дії на них. Залежно від наявності інформаційних, тактичних і організаційних чинників і їх оцінки можуть створюватися певні організаційно-управлінські структури взаємодії слідчого і оперативних працівників і інших учасників розкриття і розслідування злочинів зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби.

Аналізуючи слідчу, пошукову і оперативно-розшукову ситуації, необхідно, насамперед, визначити, в чому полягає їхня схожість і відмінність. Проте ці різновиди криміналістичної ситуації не слід протиставляти, оскільки в ході розкриття і розслідування злочинів різні види ситуацій знаходяться в діалектичному взаємозв'язку і взаємодії. Слідчий, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа, самостійно аналізує і приймає рішення в ході розслідування. Тому, досліджуючи слідчу ситуацію, він є авторитарним суб'єктом її аналізу, оцінки і способу дозволу. Що стосується пошукових ситуацій, то слідчий також має право оцінювати, аналізувати пошукові ситуації, що виникають у процесі розслідування, і визначати основні напрями і методи їх вирішення. Оперативний працівник оцінює, аналізує пошукову ситуацію спільно із слідчим або самостійно і приймає у ній оперативне рішення. На перший погляд, слідчий не має права аналізувати і оцінювати оперативно-

розшукову ситуацію. Проте аналіз слідчо-оперативної практики, вивчення відомчих нормативних актів свідчить зовсім про інше.

У процесі розкриття і розслідування злочинів, особливо в складних ситуаціях, слідчому доводиться встановлювати широке коло обставин, що мають значення для кримінальної справи. Деякі з них є елементами предмета доведення і мають загальний і формалізований характер.

Інші обставини виконують функції допоміжних (проміжних) фактів. У структурі предмета доведення ці обставини утворюють у випадках істотних труднощів щодо їх доведення окрему групу – проблемний комплекс. Незалежно від характеру слідчої ситуації слідчому доводиться вирішувати проблеми як з пошуком криміналістичної інформації для дозволу слідчої ситуації, так і з процесом здобуття подальшого дослідження фактичних даних, що містяться в різних джерелах. Отже, дозвіл слідчих ситуацій найперше полягає у встановленні певних обставин предмета доведення.

Слідчі ситуації, як правило, вирішуються за допомогою процесуальних дій. При цьому пошукові й оперативно-розшукові заходи мають допоміжний характер. Що стосується пошукових ситуацій, то основними методами їх вирішення є пошукові й оперативно-розшукові заходи.

Типізація слідчих ситуацій і розробка типових програм вкрай необхідна для визначення основних напрямів і методів, прийомів розслідування.

У кримінальних справах про зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією проблемна ситуація найчастіше формується на первинному етапі розслідування, повністю визначаючи характер і стан слідчої діяльності на цій стадії кримінального процесу. Що стосується конфліктних ситуацій, то вони зазвичай виникають на пізніших етапах, при появі процесуальних фігур підозрюваного (обвинуваченого). Проте конфліктні ситуації, на відміну від проблемних, визначають здебільшого не весь етап, а лише характер проведення окремих слідчих дій, зазвичай таких, як допити підозрюваних і звинувачених, очні ставки і обшуки.

Залежно від характеру і обсягу криміналістичної інформації можна виділити декілька типових слідчих ситуацій, які виникають під час розкриття й розслідування злочинів у справах про зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією.

Прості слідчі ситуації виникають за наявності у слідчого достовірних відомостей про злочинну подію, особу, що її вчинила, про інші обставини, що підлягають доведенню. Поширеність цих ситуацій за результатами дослідження становить 84,3% від загальної кількості вивчених кримінальних справ.

Слід зазначити, що за незадовільної (неякісної) організації розкриття і розслідування злочину вона може трансформуватися в проблемну ситуацію. Найбільш поширені варіанти простих слідчих ситуацій:

- 1) злочинець затриманий на місці події потерпілим, випадковими громадянами або співробітниками міліції під час проведення оперативно-розшукових заходів;
- 2) злочин здійснений особою, добре знайомою потерпілому за місцем роботи, навчання або проживання;
- 3) злочинець затриманий через деякий час після скоєння злочину «за гарячими слідами».

У наведених вище ситуаціях слідчий, дізнавач має в розпорядженні прямі дані про особу злочинця. Облік типової простої слідчої ситуації і чинників, що її формують, дозволяє виявити й пізнати низку закономірностей, використовувати важливу узагальнену інформацію для створення оптимальних тактичних програм у конкретній кримінальній справі. Заздалегідь чітко продумана, з урахуванням конкретних обставин, послідовність проведення комплексу слідчих дій, пошукових або оперативно-розшукових заходів значно сприяє правильному напряму пошуку джерел криміналістичної інформації і отриманню процесуальних доказів.

Складні слідчі ситуації характеризуються відсутністю стійких зв'язків між потерпілим і злочинцем. За результатами дослідження, складні ситуації становлять 15,7% від загальної кількості вивчених кримінальних справ. Ці ситуації не є основною групою слідчих ситуацій щодо досліджуваної категорії злочинів. Для них деякою мірою характерна латентність багатьох об'єктів-носіїв криміналістичної інформації в умовах, коли злочинець не встановлений і немає стійких зв'язків між потерпілим і злочинцем.

Найбільш поширені варіанти складних слідчих ситуацій такі:

- 1) є повні дані про злочинну подію і недостатні, хоча порівняно визначені, відомості про вірогідного злочинця або ж є встановлене коло підозрюваних осіб. Встановлено ім'я, кличку, передбачуване місце проживання, роботи, навчання, прикмети зовнішності, вільний

час місце проведення, тобто особа, що веде розслідування, має в своєму розпорядженні непрямі дані про особу злочинця;

2) є неповні дані про подію злочину і відсутні відомості про особу, що його скоїла. Такі ситуації виникають у 1,2% від усіх проблемних вивчених справ. Вони виникають під час кримінального зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією особами, раніше судимими за аналогічні злочини, які здійснюються шляхом статевих актів або інших дій сексуального характеру з особою, що не досягла шістнадцятилітнього віку або насильницьких актів мужолозтва. Прагнучи уникнути кримінальної відповідальності, злочинці застосовують усілякі і доволі ефективні засоби з маскуванню ознак зовнішності, повідомляють про себе вигадані відомості, відрекомендовуються тренерами, працівниками освітніх установ, дуже обережні й винахідливі в досягненні мети.

У такій ситуації у слідчого немає у розпорядженні достатніх засобів (здебільшого інформаційних) для успішного пошуку носіїв (джерел) криміналістичної інформації.

Учення про слідчу версію належить до найбільш розроблених проблем криміналістики. У низці робіт з цієї тематики, а також у багато інших, присвячених суміжним проблемам, на високому теоретичному рівні проведений аналіз найважливіших положень, що стосуються поняття, суті, класифікації версій, їх побудови і перевірки.

У ході розслідування кримінальних справ слідчий висуває і перевіряє як загальні версії, побудовані для встановлення обставин, що підлягають доведенню, так і приватні – про допоміжні (проміжні) обставини.

У процесі розслідування слідчий, як правило, висуває і перевіряє версії, пов'язані з пошуком доказової інформації, що містить відомості про окремі обставини скоєння злочину, з певною мірою конкретності.

Злочини, пов'язані із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, мають високий ступінь латентності. Тому для оптимізації процесу розкриття, розслідування і запобігання цій категорії найважливіше значення (пошукове, доказове і попереджувальне) має добре організований процес версіювання.

На процес побудови слідчих версій можуть впливати чимало істотних чинників:

– професійний досвід слідчого і дізнавача з розкриття і розслідування аналізованої групи злочинів;

– володіння слідчим, дізнавачем оперативною обстановкою в районі, місті, селищі і селі, де скоюються аналогічні злочини, структурою, динамікою і станом злочинності;

– знання типологічних особливостей осіб, що скоюють ці злочини, способів їх підготовки, здійснення і приховання.

Узагальнення слідчої практики показало, що для проблемних ситуацій у справах досліджуваної категорії злочинів типовими версіями про передбачуваного злочинця є такі:

- 1) злочин здійснено зі знайомих або зв'язків потерпілого;
- 2) злочин здійснено особою, раніше судимою за статеві (згвалтування, насильницькі й інші дії сексуального характеру – мужолозтво і так далі) злочини;
- 3) злочин здійснений особою, що перебуває на обліку в шкірвендиспансері або Центрі з профілактики і боротьби зі СНІДом;
- 4) злочин здійснений особою, на яку вказує потерпілий;
- 5) злочин здійснений особою, що вживає наркотичні засоби;
- 6) злочин здійснений особою, що займається проституцією;
- 7) злочин здійснений особою, яка веде аморальний спосіб життя;
- 8) злочин здійснений одним із членів сім'ї;
- 9) злочин здійснений особою, невідомою потерпілому;
- 10) злочин здійснений особою, що має аномалії в психіці;
- 11) злочин здійснений особою, раніше не судимою, але схильною до скоювання аналогічних злочинів (за оперативними даними).

Для перевірки вищеперелічених слідчих версій оптимальна система слідчих дій може бути такою:

- 1) допит потерпілого;
- 2) встановлення свідків і їх допити;
- 3) призначення судово-медичної експертизи;
- 4) огляд місця події, а також вилучення одягу у потерпілого і його огляд;
- 5) затримання підозрюваного і його допит;
- 6) обшук за місцем проживання і роботи підозрюваного;
- 7) пред'явлення для пізнання;
- 8) дача доручень оперативним працівникам про вибірку осіб, що перебувають на обліках у шкірно-венерологічних диспансерах, центрі СНІД і схожих за прикметами із злочинцем;
- 9) пред'явлення потерпілому відеотеки або фотоальбомів осіб, схильних до скоювання аналогічних злочинів;

10) організація патрулювання з потерпілим у місцях вірогідної появи злочинця;

11) вибірка по обліку ІЦ ГУВС осіб, раніше судимих за аналогічні злочини, і їх подальша перевірка слідчим і оперативним дорогою;

12) складання орієнтувань і їх розсилка і у випадках необхідності звернення до засобів масової інформації (телебачення, періодичний друк) з проханням про допомогу в розшуку злочинця.

Перелік і послідовність слідчих дій, а також пошукових і оперативно-розшукових заходів може бути розширений залежно від конкретної слідчої ситуації.

3. Особливості розслідування

Розслідування досліджуваної групи злочинців не відрізняється великою складністю, проте недотримання деяких умов може істотно вплинути на об'єктивність, повноту і всебічність розслідування. Попереднє слідство у кримінальних справах цієї категорії виробляється у формі попереднього слідства або формі дізнання (ст. 111 КПК України). Відповідно до положень ч. 2 ст. 112 КПК України стосовно злочинів, передбачених ст.ст. 130, 131, 133 КК України, досудове слідство провадиться слідчими органів внутрішніх справ.

Підставами для порушення кримінальних справ цієї категорії найчастіше є: заява про злочин, повідомлення медичних установ, посадових осіб установ Міністерства охорони здоров'я або окремих громадян, безпосереднє виявлення органом дізнання або слідчим ознак злочину.

Під час збирання доказів у справах досліджуваної групи злочинців слід врахувати важливу особливість: у справі обов'язково має бути медична документація, по-перше, про наявність венеричного захворювання або ВІЛ-інфекції в підозрюваного, обвинуваченого (у всіх випадках) і у потерпілого (за наявності захворювання), по-друге, про те, що підозрювані або обвинувачені були письмово попереджені про кримінальну відповідальність.

Нині, у зв'язку з відсутністю єдиного правового акта про взаємодію медичних установ і правоохоронних органів з проблем виявлення, запобігання і розслідування кримінальних справ про зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, ці питання по-різному вирішуються на регіональному рівні.

Проведене дослідження криміналістичної характеристики цього виду злочинів, а також узагальнення практики діяльності правоохоронних органів дозволяє виділити декілька найбільш важливих особливостей процесу розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, які особливо виразно виділяються на стадії порушення кримінальної справи.

Першою особливістю розкриття і розслідування цієї групи злочинів є його залежність від зібраних даних у процесі пошукової діяльності дізнавача, слідчого і оперативних працівників, а також інших суб'єктів, які здійснювали медичний контроль, лікування, проведення епідеміологічних розслідувань і інших перевірок, службовців безперечними доказами кримінальних діянь.

Їх ретельний аналіз на стадії перевірки в порядку ст. 113 КПК України є найважливішою умовою, що визначає подальший успіх розслідування. В зв'язку з цим необхідно зауважити на трьох ключових, на наш погляд, моментах:

- по-перше, отримані матеріали, як правило, містять невелику кількість інформації, що вимагає додаткових певних зусиль для її перевірки;

- по-друге, ця інформація недостатня і розсіяна, що вимагає проведення додаткових дій, спрямованих на здобуття необхідних відомостей. Оптимальним є одночасне вивчення отриманих даних і вистереження додаткових медичних документів і їх відомостей;

- по-третє, в ході перевірки необхідна не лише участь фахівців (дермо-венерологів, інфекціоністів) під час огляду і аналізу документів, але і проведення судово-медичної експертизи. Дослідження медичних документів зумовлює необхідність використання глибоких спеціальних медичних знань у цій галузі. Залучення фахівців може надати значну допомогу в розслідуванні, сприятиме оптимізації процесу розкриття, розслідування і запобігання злочинам.

Другою особливістю розслідування цієї категорії злочинів є тісний зв'язок кримінального зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією з іншими злочинами. Наприклад, у кримінальній справі, порушеній щодо громадянина Бувчака П.С., що обвинувачувався в насильницьких діях сексуального характеру стосовно неповнолітніх, було висунуто звинувачення і за ст. 133 КК України. Схожа сукупність злочинів виявлена в ході аналізу більшості кримінальних справ цієї категорії.

Зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією може бути виявлене на будь-якій стадії попереднього слідства:

- а) на стадії провадження первинних (початкових) слідчих дій;
- б) на стадії пред'явлення обвинувачення (наприклад, обвинувачений в ході допиту повідомляє відомості про це);
- в) на стадії завершення розслідування.

Третьою особливістю є те, що досліджувана категорія злочинів і пов'язані з нею інші кримінальні доволі часто віддалені в часі. Це перешкоджає встановленню злочинця (обставини зараження хворобою і виявлення ознак захворювання). При цьому суб'єктові кримінального зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією повинно бути відомо про наявність у нього певного захворювання.

Четвертою особливістю розслідування цієї групи злочинів є обов'язкове використання оперативно-розшукових заходів, які повинні здійснюватися як до порушення кримінальної справи, так і в ході його розслідування.

Порушенню кримінальної справи щодо фактів кримінального зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією у всіх випадках повинна передувати ретельна і всебічна перевірка з використанням можливостей оперативно-розшукових служб, організація всього комплексу спеціальних пошукових заходів.

Аналіз практики показує, що використання під час проведення окремих оперативно-розшукових заходів аудіо-, відеотехніки – найбільш ефективний засіб. Наприклад, у разі проведення оперативного спостереження з подальшою метою затримання на місці злочину підозрюваного під час учинення злочину.

Спочатку необхідно встановити особу, що перевіряється, зібрати документи, які достовірно встановлюють факти здійснення протиправних дій. Для досягнення цього результату доцільно встановлювати довірчі (конфіденційні) стосунки з особами із його найближчого середовища, співробітниками медичних установ.

З використанням криміналістичних, розшукових, оперативно-довідкових і інших обліків органів внутрішніх справ необхідно зібрати первинну інформацію щодо осіб, що перевіряються, окреслити коло їх знайомств і зв'язків.

Обставини, що слід з'ясувати під час розслідування злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою, ВІЛ-інфекцією чи іншої невеликої інфекційної хвороби.

Перелік обставин, що підлягають доказуванню у будь-якій кримінальній справі, на законодавчому рівні закріплено у ст. 64 КПК України. Ці обставини обумовлені встановленими законом підставами кримінальної відповідальності або звільнення від неї, загальними засадами призначення покарання, ознаками конкретних складів злочинів.

Зауважимо, що не одне покоління вчених-криміналістів досліджували це питання, зокрема Р.С. Белкін, В.П. Бахін, А.Н. Васильєв, М.В. Салтевський, В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько та багато інших науковців.

Перелік обставин, які підлягають встановленню та доказуванню в процесі розслідування злочинів (в нашому випадку – злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою, ВІЛ-інфекцією чи іншої невиліковної інфекційної хвороби), визначається предметом доказування, складом розглядуваного злочину, а також залежить від особливостей конкретної кримінальної справи.

Вищезазначені обставини мають важливе практичне значення для слідчих під час розкриття та розслідування злочинів, оскільки завдяки цим обставинам слідчий, проаналізувавши інформацію про подію злочину, має можливість правильно кваліфікувати злочин, а також визначити найбільш оптимальний напрям його розслідування на початкових та подальших етапах.

Саме тому погоджуємось із думкою М.В. Салтевського, який у своїй праці зазначив, що «... вивчення й аналіз обставин, що підлягають встановленню стосовно тієї чи іншої категорії злочинів, має не тільки кримінально-правове та кримінально-процесуальне значення, але й важливе криміналістичне значення, оскільки це дозволяє слідчому обрати правильний напрямок розслідування, провести його повно, всебічно й об'єктивно, а також зумовлює кінцеві завдання розслідування, спрямованість слідчих версій, постановку проміжних завдань розслідування на різних його етапах і в різних слідчих ситуаціях».

Однак врахування слідчим лише перелічених у ст. 64 КПК України обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі, на наш погляд, є малоефективним, тому що ці обставини є загальними і встановлюються під час вирішення будь-якої справи, а для більш ефективного розслідування злочину та встановлення істини у кримінальній справі необхідно враховувати також і специфічні обставини певного виду злочину (у нашому випадку – злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою, ВІЛ-інфекцією чи іншої невиліко-

вної інфекційної хвороби), від яких у конкретному випадку залежить висунення версій, планування розслідування, черговість проведення слідчих дій та кінцевий результат доказування.

Проведення аналізу судово-слідчої практики та наукової літератури дало змогу систематизувати специфічні обставини, які необхідно встановлювати у справах про зараження венеричною хворобою, ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, зумовлені індивідуальними особливостями цієї категорії справ. Так, узагальнивши теорію та практику, ми визначили такі специфічні обставини, які необхідно встановлювати поряд із загальними обставинами, зазначеними у ст. 64 КПК України:

– час та місце зараження венеричною хворобою, ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною хворобою. Володіючи інформацією про час та місце скоєння злочину, слідчий зможе встановити потенційних свідків і очевидців нападу, за показами яких він визначить шлях підходу та відходу злочинців, транспортний засіб, на якому вони пересувались, ознаки зовнішності осіб, які скоїли напад, скласти словесні портрети нападників, композиційні портрети з метою орієнтування особового складу ОВС на пошук нападників. Також це дасть слідчому змогу обрати територію огляду місця події, де можуть знаходитись речові докази, наприклад, випадково загублені знаряддя злочину, особисті речі злочинців. Володіння цією інформацією допоможе слідчому з мінімальною затратою часу та сил ідентифікувати злочинців за ознаками зовнішності або за загубленими речами;

– яким способом зараження венеричною хворобою, ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, які технічні засоби використовувалися для вчинення злочинів цієї категорії, дані стосовно тривалості перебування і конкретних дій злочинців на місці вчинення злочину, дій злочинців з метою приховування слідів злочину, маскуванню своєї зовнішності – ця інформація може слугувати орієнтиром для слідчого під час висунення версій та планування розслідування.

На наш погляд, саме володіючи цією інформацією, слідчий зможе визначити ступінь підготовленості злочинців до злочину, їх «професійні навички» тощо. А це, своєю чергою, звужить коло підозрюваних, серед яких необхідно шукати злочинців, та полегшить роботу і слідчому, й органам дізнання;

– чи здійснювався фізичний або психічний вплив на потерпілих під час вчинення злочинів цієї категорії; якщо так, то за допомогою

яких знарядь чи погроз здійснювався вплив на потерпілого, а також якою була поведінка потерпілого напередодні та в момент погроз;

– які об'єкти стали предметом злочинного посягання, їх індивідуальні ознаки; у якому саме місці вони перебували на момент учинення злочинів цієї категорії, на яку суму завдані збитки.

Вважаємо, що під час розслідування необхідно встановити не тільки наявність і характер шкоди, але й причинний зв'язок між злочином і шкодою, її розмір, наявність майна, що може бути спрямовано для компенсації моральної і матеріальної шкоди, а також розмір витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

Слідчі дії на початковому та подальшому етапах розслідування

Початковий етап розслідування злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою, ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, – це перший часовий період процесу досудового слідства кримінальної справи про це злочинне діяння, що становить єдину систему слідчих, оперативно-розшукових, організаційно-планових та інших дій відповідно до типових слідчих ситуацій, об'єднаних завданнями кримінального судочинства, який поступово зміниться наступним, другим етапом. Часові періоди як етапи розслідування злочину, пов'язаного із зараженням венеричною хворобою, ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, мають повністю узгоджуватися з вимогами чинної кримінально-процесуальної форми, яка передбачає строки досудового слідства та строки тримання під вартою. Як зазначалося, однією з невідкладних слідчих дій на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою, ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, є проведення огляду.

Для отримання повного обсягу відомостей про цей злочин на вказаному етапі доцільно проводити освідування, допити свідків, потерпілого, підозрюваного, призначення експертиз, обшуки, виїмки. З урахуванням слідчої ситуації як сукупності обставин, що підлягають доказуванню, загострення суперечностей між учасниками і суб'єктами криміналістичної діяльності на початковому етапі можливе проведення й інших слідчих дій.

Аналіз слідчої практики показує, що огляд місця події проводиться лише в 25,9% від усіх вивчених кримінальних справ; у 25% огляд місця події проводився неповно, поверхнево, в 49,1% огляд взагалі не проводився. Місцем події у справах про зараження венеричною хворо-

бою і ВІЛ-інфекцією були окрема квартира, інші житлові приміщення, ділянка місцевості (парк, лісосмуга) і в поодиноких випадках – інші об'єкти.

Аналіз протоколів огляду місця події показав, що дізнавачі і слідчі в окремих випадках складають їх вельми недбало, обстановку місця події і інші важливі обставини фіксують формально, поверхнево і, як правило, такі протоколи жодної доказової інформації не містять.

Для огляду місця події рекомендується залучати експерта-криміналіста, а також інших фахівців. Безпосередньому проведенню огляду місця події повинна передувати ретельна підготовка до цієї слідчої дії.

Особливістю огляду місця події по кримінальних справах про зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією в житлових приміщеннях (кімната, квартира) є те, що територія випадку має чітку просторову локалізацію, площу, обмежену жорсткими кордонами.

Під час огляду житлових приміщень площа, що оглядається, повинна розмежуватися на дрібні ділянки. Це сприятиме ретельнішому їх дослідженню. Насамперед це кухня, спальня і коридор, де можуть бути виявлені сліди злочину. Водночас слідчий зобов'язаний встановити маршрути руху потерпілого квартирою, визначити основні «вузли» об'єкта огляду, якими можуть бути різні місця «контакту» злочинця і потерпілого.

Проте дослідження місця події і в цілому всієї обстановки скоєного злочину, пов'язаного із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, повинно проводитися з максимальною ретельністю і повнотою, з урахуванням усіх реально можливих версій з приводу події злочину і його окремих обставин.

Тактичні особливості допиту потерпілих у справах цієї категорії визначаються низкою чинників: наявністю у потерпілого даних про особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; характером стосунків між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим); наслідками зараження венеричною хворобою або ВІЛ-інфекцією; ситуацією, що склалася, між слідчим і потерпілим; обсягом вихідної інформації, її змістом і т. д.

У деяких випадках допити потерпілих проводяться в медичних установах, де вони проходять курс лікування, що, без сумніву, відображається на тактичних особливостях цієї слідчої дії. Допит необхідно провести негайно, тобто відразу після порушення кримінальної справи.

У випадках зволікання допиту потерпілого на його хід може вплинути негативна дія з боку осіб, що скоїли злочин, їх рідних і знайомих, а також деяких посадових осіб медичних установ, з вини яких сталося, наприклад, кримінальне зараження ВІЛ-інфекцією, на тих, що знаходяться на лікуванні хворих. Саме тому скорочення тимчасових інтервалів між порушенням кримінальної справи і допитом потерпілого є важливим гарантом підвищення оптимальності розслідування.

Аналіз практики розслідування досліджуваної групи злочинів показав, що в 70% випадків допит потерпілого проводився через певний час (від 5 до 10 днів) після порушення кримінальної справи. Багато допитів потерпілих проводилися неякісно, у зв'язку з неповнотою встановлення всіх обставин справи. При цьому часто проводилися додаткові допити (близько 30%).

Основними причинами, як правило, були упущення слідчого, відсутність належної підготовки до допиту, коли він проводився без урахування специфіки злочинів, пов'язаних із зараженням венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією. Чимало дізнавачів і слідчих не мають уявлення про характер венеричних захворювань і ВІЛ-інфекції, їхні ознаки і способи зараження, форми взаємодії з медичними й іншими установами.

Слід особливо зазначити, що слідчий під час допиту повинен знати не лише про зараження «класичними» венеричними захворюваннями і ВІЛ-інфекцією, але і інші інфекції, які передаються статевим способом, оскільки встановлення факту зараження будь-якими (інфекції передаються статевим шляхом) може розглядатися як один із доказів самого факту сексуального контакту.

Під час визначення тактики допиту віктимної категорії потерпілих необхідно враховувати їх поведінку, яка сприяє скоєнню злочину (випадкові статеві зв'язки, внутрішньовенне вживання наркотиків, нетверезий стан і так далі). Свідчення таких потерпілих слід оцінювати критично і перевіряти ще раз, оскільки, бажаючи приховати свою аморальну поведінку, вони не завжди зацікавлені в результаті справи, можуть частково або повністю спотворити окремі обставини, а сама ситуація допиту може набути конфліктного характеру.

Для запобігання конфліктній ситуації слідчий повинен роз'яснити потерпілому неправомірність і небезпеку його позиції, наслідки його неправдивих свідчень, активізувати використання позитивних якостей особи допитуваного, а також і наявних протиріч в його свідченнях.

Епідемія захворювання, що зумовлюється ВІЛ-інфекцією, призвела до появи в суспільній свідомості упередженості щодо інфікованих хворих. Зараження ВІЛ-інфекцією в більшості випадків розцінюється суспільством як закономірний результат аморальної і асоціальної поведінки. За появи ВІЛ-інфікованої особи, як правило, простежуються реакції відторгнення його знайомими і навіть близькими. Слід враховувати, що подібна позиція провокує асоціальну спрямованість осіб, що заразилися, їх стійку кримінальну установку.

З іншого боку, соціальна адаптація хворого запобігає його агресивності щодо суспільства, усуває доволі поширену і украй небезпечну психологічну установку «помститися шляхом поширення СНІДУ», запобігає спокусі зайнятися проституцією для компенсації фінансових втрат унаслідок втрати коштів для існування.

Зараження вірусом імунодефіциту людини спричиняє серйозні наслідки емоційного і соціального характеру, змінює звичну поведінку інфікованої особи, впливає на родинні стосунки і юридичний статус. Пристосування до життя в умовах захворювання ВІЛ-інфекцією передбачає постійну боротьбу з психотравмувальними діями.

З урахуванням складної структури досліджуваної категорії злочинів доцільно встановлювати і використовувати хронологічну послідовність з'ясування обставин справи.

У процесі допиту потерпілого слідчому необхідно з'ясувати достовірність безконфліктної позиції. За необхідності – тактично грамотно «підготувати» його до можливого проведення очної ставки з конфліктуючою особою (свідком, підозрюваним, обвинуваченим).

Важливим тактичним правилом є комплексне вживання декількох тактичних прийомів, що підвищує ефективність допиту потерпілого в гострій конфліктній ситуації. При цьому слід зазначити, що деякі прийоми, що використовуються в допитах потерпілого, що проводяться в безконфліктних ситуаціях (наприклад, деталізація свідчення), сповна прийнятні і в конфліктних ситуаціях у кримінальних справах про зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією.

У більшості ситуацій необхідно проводити допити співробітників медичних установ. До них, зокрема, належать лікарі, середній і молодший медперсонал шкірно-венерологічних диспансерів, центрів СНІДу, інших медичних установ. Виникає за питання: чи потрібно завжди допитувати цих осіб як свідків? Такої необхідності немає лише у випадках, коли слідчий вилучив і надав судово-медичним експертам повну і доброякісну документацію, складену вказаними лікарями.

Як правило, вона містить зрозумілі і абсолютно достатні дані про діагноз – захворювання, його динаміку, характер скарг пацієнта, частоту звернень до лікаря, вживаних медичних засобів і так далі. У багатьох випадках звернення за консультацією до лікаря-венеролога, інфекціоніста потерпілих і підозрюваних відбувається без ведення медичної документації, а також у випадках втрати, суперечності, неповноти медичних записів, допит того, що лікує або іншого лікаря, інших медичних працівників, є украй необхідною і незамінною слідчою дією.

Коло питань, що підлягають з'ясуванню під час допитів свідків у кримінальних справах про зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, визначається слідчим залежно від особи і статусу свідка, його обізнаності про досконалий злочин, а також від інших обставин. Як предмет допиту є фактичні дані, відомі слідчому, а також інформація про обставини, що передували злочину, супутні йому або що знаходяться в причинному зв'язку з фактом, що розслідується, також відомості, які можуть бути використані для здобуття нових доказів, перевірки і оцінки вже відомих. Водночас можна окреслити зразковий типовий перелік питань, загальний для всіх допитуваних свідків: чи знає потерпілого, підозрюваного; у яких стосунках із ними перебуває; який спосіб життя вони ведуть, чи відомо про наявність в підозрюваного венеричної хвороби, ВІЛ-інфекції, що розповідав потерпілий про спосіб зараження цими хворобами, про джерела зараження і осіб, причетних до злочину, інші обставини справи.

На наш погляд, у справах цієї категорії злочинів можуть допитуватися як свідки і посадові особи правоохоронних органів, які готували, здійснювали і проводили тактичну операцію із затримання суб'єкта злочину. Ця категорія свідків може повідомити важливу інформацію про підозрюваного, його зв'язки, інші обставини, що мають значення для справи.

Для пошуку слідів злочину і здобуття додаткових засобів з метою викривання злочинців важливе значення має своєчасне проведення обшуку за місцем проживання, роботи або навчання підозрюваного. Коло об'єктів, що підлягають виявленню і вилученню, слід визначити, з огляду на криміналістичну характеристику злочинів і, насамперед, способів зараження венеричною хворобою і ВІЛ-інфекцією, а також конкретної інформації про особу злочинця. Якщо злочин здійснений з використанням шприців для внутрішньовенного вживання наркотиків, та під час обшуку необхідно шукати медичні шприци і голки, а також наркотичні засоби.

У кримінальних справах про зараження венеричними захворюваннями і ВІЛ-інфекцією обшук не має істотних особливостей порівняно з провадженням цих слідчих дій у кримінальних справах про статеві злочини і деякі злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів. Водночас необхідно визначити, що метою провадження обшуку є не лише виявлення і вилучення слідів, речових доказів і документів, що можуть служити доказами злочину, але також і різної медичної літератури, медичних засобів лікування венеричної хвороби і ВІЛ-інфекції.

На наш погляд, можна констатувати, що основні тактичні особливості обшуку, а вони, без сумніву, обумовлені специфікою діяльності підозрюваних (обвинувачених), зовнішніми і змістовними властивостями об'єктів обшуку, їх розташуванням і структурою.

Перша група типових об'єктів охоплює квартири, гаражі, дачі, офіси комерційних структур, спортивно-оздоровлювальні приміщення, транспортні засоби, що належать підозрюваним (обвинуваченим) або особам, які пов'язані із ними різними стосунками (злочинними, родинними, дружніми і так далі).

До другої групи входять притони для вживання наркотиків, різні законспіровані місця (квартири і інші приміщення), пристосовані для надання платних сексуальних послуг (лазні, сауни, дачі, садові будиночки і так далі). Обшук, як правило, проводиться повністю. Навіть у ситуаціях, коли особи, в яких проводяться обшуки, добровільно видали те, що у них шукали, необхідно довести ці слідчі дії до кінця, оскільки підозрювані (обвинувачені) використовують добровільну видачу як тактичний прийом для укриття і збереження інших об'єктів пошуку, про які слідству ще невідомо і які мають доказове значення.

Ретельно провівши обшук, можна отримати дані про джерела і контакти підозрюваного (листування, записники, фотографії, відеокасети, диски і т. д.), про використані ним методи самолікування (ампули з пеніциліном і іншими ліками, мазі і т. д.), дані, що характеризують особу підозрюваного, обвинуваченого (порнографічна, сексуально-еротична й інша література). Зрозуміло, що під час обшуку обмежуватися відшукуванням лише вищеперелічених предметів не можна. Як показує аналіз практики розслідування цього виду злочинів, часто в ході обшуку можна виявити докази провини особи, яку обшуковують, у здійсненні нею інших злочинів.

Аналіз слідчої практики також показав, що обшуки проводилися лише у 20,2% вивчених кримінальних справ, коли необхідність у їх провадження виникає у кожній. З урахуванням евристичної спрямованості обшуку основні тактичні прийоми цієї слідчої дії мають пошуковий характер. До них, найперше, входять: психологічне спостереження за обшукуваними, членами їх сімей; чинник «об'єктивної недоступності», що полягає в прагненні злочинців і пов'язаних з ними осіб сховати майно, яке шукають, у найбільш недоступних місцях.

Використана та рекомендована література

1. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Васильев. – М., 2002.
2. Возгрин И.А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / И.А. Возгрин. – Л., 1976.
3. Герасимов И.Ф. Криминалистические характеристики преступлений в методике расследования / И.Ф. Герасимов. – М., 1976
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
6. Митричев С.П. Методика расследования отдельных видов преступлений / С.П. Митричев. – М., 1973.
7. Салтєвський М.В. Криміналістика: підручник: у 2-х ч. / М.В. Салтєвський. – Х., 2001. – Ч. 2.
8. Селиванов Н.А. Криминалистическая характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н.А. Селиванов // Соц. Законность. – 1977. – № 2.
9. Танасевич В.Г. Теоретические основы методики расследования преступлений / В.Г. Танасевич // Сов. государство и право. – 1976. – № 1.
10. Шмонин А.В. Методика расследования преступлений: учеб. пособие / А.В. Шмонин. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 464 с.

Тема 3

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ СТАТЕВИХ ЗНОСИН З ОСОБОЮ, ЯКА НЕ ДОСЯГЛА СТАТЕВОЇ ЗРІЛОСТІ, ТА РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ (СТ.СТ. 155, 156 ККУ)

Аналізуючи види злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи відповідно до передбачених КК злочинних діянь, їх можна розділити на три групи:

1. Злочини, які включають посягання на статева свободу та статева недоторканість дорослих осіб (зґвалтування – ст. 152 КК України; примушування до вступу в статевий зв'язок – ст. 154 КК України);

2. Злочини, які посягають на нормальний статевий розвиток неповнолітніх (зґвалтування – ч. 3, 4 ст. 152 КК України; насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом – ч. 2, 3 ст. 153 КК України; статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, – ст. 155 КК України; розбещення неповнолітніх – ст. 156 КК України);

3. Злочини, пов'язані з посяганням на нормальні статеві зносини (насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом – ст. 153 КК України).

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 155 КК України «Статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості», є нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх, а також статева недоторканість особи. Додатковий об'єкт – здоров'я неповнолітньої особи, якому передчасний вступ у статевий зв'язок може завдати серйозної шкоди.

Частиною 1 ст. 155 КК України передбачено кримінальну відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. Частиною 2 ст. 152 КК України вказано, що ті самі дії, вчинені батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки.

Статтею 156 КК України «Розбещення неповнолітніх» передбачено кримінальну відповідальність за вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Частиною 2 ст. 156 КК

України ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

1. Криміналістична характеристика

Елементами криміналістичної характеристики статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, та розбещення неповнолітніх:

- спосіб готування, вчинення та приховування злочину;
- особа потерпілого (потерпілої);
- особа злочинця;
- обстановка, місце, час учинення злочину;
- сліди злочину.

Найпоширенішими *способами підготовки до статевих зносин з особою, що не досягла статевої зрілості, та розбещення неповнолітніх* є такі дії:

1) вистежування потерпілої особи злочинцем поблизу місць проживання, на шляху з навчання або на навчання, на місцях проведення дозвілля, після цього злочинець супроводжує їх до безлюдних місць, де вчиняє розпусні дії;

2) заманювання потерпілої особи у «тихі» місця шляхом обману, під пристойним приводом, чи пропозицією, що цікавить неповнолітнього;

3) підшукування жертв злочину, які навчаються у вечірній час, займаються увечері у спортивних секціях або перебували удома одні;

4) приготування злочинцем засобів для маскування своєї зовнішності (маски, окуляри, перуки, одяг тощо);

5) підготовка неправдивого алібі, приміром, злочинець мотивовано пояснює, що під час учинення злочину він був в іншому місці – на риболовлі, у лісі, на зустрічі з друзями та ін.;

6) вибір місця й способу вчинення злочину, розроблення плану вчинення злочину, розподіл ролей.

Спосіб учинення статевих зносин із особою, що не досягла статевої зрілості – це добровільні статеві зносини з жертвою, яка не досягла статевої зрілості. При цьому винна особа усвідомлювала (достовірно знала або припускала), що потерпіла особа не досягла статевої зрілості, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати.

Добровільними статевими зносинами слід визнавати природні статеві зносини між особами різної статі, такі, що здійснюються без застосування фізичного насильства, погрози його застосування і використання безпорадного стану потерпілої особи.

Під час розбещення неповнолітніх розпусні дії, відповідальність за які передбачено статтею 156 КК України, повинні мати сексуальний характер і можуть здійснюватися у виді фізичних дій або інтелектуального розбещення. Такі дії спрямовані на задоволення винною особою статевої пристрасті або на збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту.

Фізичні розпусні дії:

- а) оголення статевих органів винної особи;
- б) оголення органів потерпілої особи;
- в) непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеві збудження;
- г) навчання статевим збоченням;
- д) імітація статевого акту;
- е) схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, якщо жертв декілька;
- є) вчинення статевих зносин, акту онанізму у присутності потерпілої особи тощо.

Інтелектуальні розпусні дії:

- а) ознайомлення потерпілої особи із порнографічними зображеннями;
- в) демонстрація відеофільмів порнографічного змісту;
- б) цинічні розмови з нею на сексуальні теми;
- г) статеві зносини в присутності неповнолітнього.

Розпусні дії щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, можуть відбуватися як за її згодою, так і з застосуванням до неї фізичної сили з метою примушення її до вчинення певних дій сексуального характеру.

Дії злочинців для приховування злочину найчастіше включають:

- 1) знищення, інколи його прання, ремонт, перефарбування, спалення, викидання на смітник, утоплення у воді злочинцем свого одягу зі слідами крові, інших біологічних виділень потерпілої особи;
- 2) змивання миючими засобами слідів на місці події (наприклад, проведення миття транспортного засобу, в якому було вчинено розбещення чи статеві зносини);
- 3) залякування та погроза потерпілої особи, якщо вона повідомить про вчинення розпусних дій чи статевого акту;
- 4) від'їзд із

місця свого проживання на певний період для того, щоб у потерпілої стерлися з пам'яті ознаки його зовнішності; 5) погроза злочинцем потерпілій особі розповісти знайомим та близьким (колегам, сусідам, однокласникам, у деяких випадках батькам, якщо не вони вчиняли злочин, тощо) про «негідну» поведінку потерпілої; 6) повідомлення неправдивих відомостей злочинцем про себе та потерпілу особу; 7) створення неправдивого алібі; 8) ретельне проведення туалету статевих органів з метою знищення слідів злочину; 9) спричинення в потерпілої особи несвідомого або безпорадного стану шляхом нанесення травм у життєво важливі органи, споювання спиртним або введення у її організм наркотичних засобів; 10) маскування зовнішнього вигляду злочинця (стрижка волосся, вусів, бороди або відрощування їх, зміна кольору) тощо

Особа потерпілого. Потерпілим від злочину, що кваліфікується як статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості, є особа жіночої або чоловічої статі, яка не досягла статевої зрілості.

Особи жіночої і чоловічої статі віком до 14 років вважаються такими, що не досягли статевої зрілості. Статева зрілість є винятково біологічним поняттям, яке не стосується соціальних чинників, зокрема здатності виховувати дитину і матеріальної спроможності утримувати її. Проте не є злочином добровільні статеві зносини з особою, яка досягла шлюбного віку (для жінок – це 17 років, для чоловіків – 18 років). Шлюбний вік визначається законом з урахуванням як формування статевої зрілості, так і психічного, інтелектуального та соціального розвитку людини. Питання про досягнення статевої зрілості особою у віці від 14 років до шлюбного віку вирішується у кожному конкретному випадку на підставі висновку судово-медичної експертизи, яка за таких обставин є обов'язковою.

Статева зрілість полягає у завершенні формування організму чоловіка чи жінки, коли статеве життя, а для жінок, крім того, запліднення, вагітність, пологи та годування дитини, є фізіологічно нормальною функцією і не завдає шкоди подальшому розвитку організму.

Під час встановлення статевої зрілості враховується сукупність таких ознак: а) загальний фізичний розвиток; б) розвиток зовнішніх і внутрішніх статевих органів; в) для особи жіночої статі – здатність до статевих зносин, запліднення, виношування плоду, розродження (пологів) і годування дитини, а для особи чоловічої статі – здатність до статевих зносин та запліднення. Під час встановлення статевої зрілості слід зважати на те, що її настання відбувається не в один день, а по-

ступово, впродовж кількох років. Досягненню статевої зрілості передує період статевого дозрівання, який зазвичай триває 3–5 років.

Потерпілим від розбещення неповнолітніх виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка не досягла 16-річного віку. Для кваліфікації діяння за ст. 156 немає значення, чи досягла потерпіла особа статевої зрілості, хто був ініціатором вчинення розпусних дій, а також характеристика потерпілої особи (попереднє ведення статевого життя, наявність сексуального досвіду тощо). У цьому разі критерієм є винятково факт недосягнення віку, а у кваліфікованому складі злочину також малолітство – 14 років та наявність родинних зв'язків чи перебування під опікою, піклування особою, що вчинила злочин.

Особа злочинця. Особа, яка вчинила статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості, – це особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилось 16 років. У цьому випадку йдеться про природний гетеросексуальний акт, стать винного завжди протилежна статі потерпілої особи.

При кваліфікуючих ознаках злочину особою злочинця є матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник жертви, чи особа, на яку покладено обов'язок щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Порядок визначення походження дитини від батьків залежно від того, перебувають вони у шлюбі або ні, внесення відповідних записів до документів про народження дитини, а також порядок оспорювання батьківства і материнства встановлено законом. У певних випадках батьківство або материнство може бути визнане за рішенням суду. До батьків належать і усиновителі, оскільки, відповідно до закону, вони стосовно усиновлених прирівнюються в особистих, майнових правах та обов'язках, до родичів за походженням.

Вітчимом вважається нерідний батько – чоловік рідної матері дитини, а мачухою – нерідна мати – дружина рідного батька дитини, з якою вони проживають однією сім'єю. Якщо шлюб із батьком (матір'ю) дитини припинено внаслідок його (її) смерті, вдова (вдівець), який залишається спільно проживати з дитиною, буде і надалі для останньої мачухою (вітчимом). У разі розірвання шлюбу з батьком (матір'ю) дитини колишня дружина (колишній чоловік) не може вважатись мачухою (вітчимом) для дитини, навіть якщо вона (він) продовжує проживати з нею спільно.

Відповідно до Сімейного кодексу України, опіка і піклування встановлюються над дітьми, які залишились без батьківського піклу-

вання (батьки померли, визнані у судовому порядку безвісти зниклими, померлими, недієздатними або обмежено дієздатними, позбавлені батьківських прав, відбувають покарання у місцях позбавлення волі, тривалий час хворіють тощо), і мають на меті забезпечення виховання таких дітей, а також захист їх особистих немайнових і майнових прав та інтересів. Різниця між поняттями опіки і піклування, яка не має значення з точки зору виховання підопічних дітей, зумовлена неоднаковим обсягом визначеної ЦК дієздатності осіб у віці до 14 років (малолітніх) і від 14 до 18 років (неповнолітніх). Опікун – це призначена органом опіки та піклування за її згодою повнолітня дієздатна особа, яка здійснює опіку над дитиною, котрій не виповнилось 14 років. Піклувальник – це зазначена особа, яка здійснює піклування над дитиною у віці від 14 до 18 років. Якщо позбавлена батьківського піклування дитина, яка не має опікуна чи піклувальника, постійно проживає у дитячому закладі або закладі охорони здоров'я, функції опікуна чи піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію закладу і виконуються його керівником (директор, завідувач, головний лікар).

До осіб, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, слід відносити: а) патронатного вихователя (особа, яка на підставі договору про патронат взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування); б) прийомних батьків і батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу (подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання, відповідно, від одного до чотирьох та не менш як п'ять дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування); в) фактичного вихователя (особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту чи дитину, з інших причин позбавлену батьківського піклування, і яка згідно з вимогами Сімейного кодексу України зобов'язана виховувати таку дитину і піклуватись про неї так само, як опікун чи піклувальник); г) особу, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої дитини або нагляд за нею на підставі договору (няня, гувернантка, домашній вчитель та ін.); д) відповідних працівників закладів охорони здоров'я, навчальних, поза-шкільних навчальних та інших закладів, зобов'язаних наглядати за дітьми і піклуватись про них (лікарні, будинки дитини, школи, дитячі садочки, оздоровчі табори, дитячі будинки, дитячі будинки-інтернати, школи-інтернати, притулки для дітей тощо).

У певних випадках обов'язок утримувати своїх малолітніх і неповнолітніх онуків закон покладає на діда і бабу, а обов'язок утриму-

вати малолітніх і неповнолітніх братів і сестер – на повнолітніх братів і сестер. Незважаючи на це, дід, баба, повнолітні брати і сестри не можуть бути визнані особами, на яких покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, як цього вимагає ч. 2 ст. 155, оскільки Сімейний кодекс України не покладає на вказаних осіб (на відміну, зокрема, від батьків) такі особисті немайнові і відмінні від майнових (утримання) обов'язки, як виховувати дитину, піклуватись про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання.

Особою, що вчинила розпусні дії, виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 16-річного віку. Встановлено відповідальність за розпусні дії незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості, тому винний і потерпілий можуть бути особами як однієї, так і різної статі.

Кваліфікуючими ознаками розбещення неповнолітніх вчинення його матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.

Обстановка вчинення злочинів у більшості випадків характеризується відсутністю сторонніх свідків, вибором безлюдного місця як на відкритій місцевості, так і в приміщенні. На відкритій місцевості чи в приміщення розпусні дії чи статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості, відбуваються частіше активним способом стосовно незнайомої злочинцеві жертви.

Місцем учинення злочинів досліджуваної категорії може бути як конкретна ділянка місцевості, приміщення, транспорт тощо, так і розташування (на них, у них) певних предметів, на яких залишаються найбільш явні сліди злочину. Місце злочину тісно пов'язано з конкретною локалізацією матеріальних та інших слідів злочинної події, а також часом учинення.

Найбільш типовими місцями вчинення розглядуваних злочинів є: під'їзди будинків і сходові площадки; підвали й горища будівель; лісові масиви, паркові зони й поля; квартира потерпілої або злочинця; гуртожитки; нежилі або занедбані (пусті) приміщення; різні господарські будівлі (у сільській місцевості); занедбані будови, відокремлені двори й інші місця. Якщо цей злочин вчинено батьками, опікунами чи піклувальниками, то він міг бути вчиненим за місцем проживання як потерпілої особи, так і злочинця.

Найбільш характерні *періоди часу* для вчинення розбещення неповнолітніх чи статевих зносин з особою, що не досягла статевої зріло-

сті, є час проведення дозвілля неповнолітніх – вечірні години (18–22 год.) у будні дні, а також денний час у вихідні святкові дні, чи у дні канікул. У разі вчинення статевих зносин з особою, що не досягла статевої зрілості, чи розбещення з боку батьків, опікунів, піклувальників неповнолітнього тощо, часом учинення злочину може бути нічний.

Найбільш характерними *слідами* розпусних дій чи статевих зносин з особою, що не досягла статевої зрілості, є незначні пошкодження на одязі потерпілої особи чи злочинця. Крім того, на одязі потерпілої особи та підозрюваного, обвинуваченого залишаються сліди виділень людського організму, а на місці вчинення злочину – краплини, плями крові, сперми, інших біологічних виділень, окремі елементи одягу: шматки пошкодженого одягу, гудзики, брошки для волосся, нижня білизна, а інколи – документи (перепустки, залізничні квитки), сліди взуття, відбитки пальців рук, сліди транспортного засобу тощо. Крім того, на потерпілій особі – волосся, кров, сперма, епітелій під нігтьовими пластинами та інші біологічні сліди злочинця, а також волокна з його одягу.

Важливе значення має встановлення факту безплідності – це нездатність особи жіночої або чоловічої статі до запліднення, а в особи жіночої статі – це також нездатність до виношування плоду та розродження (пологів). До інших тяжких наслідків, за наявності хоча б одного з яких дії винного кваліфікуються за ч. 2 ст. 155, потрібно відносити, зокрема, тяжке тілесне ушкодження, смерть або самогубство потерпілої особи, зараження вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою.

Безплідність та інші тяжкі наслідки повинні перебувати у причинному зв'язку із статевими зносинами з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Специфіка розслідування цих злочинів обумовлюється їх характером, необхідністю детального вивчення не тільки обставин самої події та потерпілої особи, підозрюваних (обвинувачених), а й різноманітних сторін їх особистого життя, у тому числі інтимного. Це зумовлює якісно забезпечувати збереження таємниці досудового слідства.

Для того, щоб запобігти зміні показань потерпілою особою, відмови від даних раніше показань, необґрунтованого порушення кримінальної справи перед порушенням кримінальної справи, необхідно ретельно вивчити *заяву потерпілої особи чи її родичів*. Під час складання протоколу усної заяви про вчинений злочин у ній необхідно зазначити основні питання, що дають можливість зробити висновок

про факт і обставини такого злочину (або замаху на нього); час і місце вчинення статевих зносин чи розпусних дій, факт застосування насильства й наслідки кримінальних дій для потерпілої особи, прізвище, ім'я, по батькові злочинця (якщо він відомий потерпілій особі), його місце проживання й роботи, якщо ж злочинець потерпілій особі не відомий – максимально детальний опис особи, характерні риси, поведінку тощо, у разі вчинення злочину групою осіб – їх кількість, вік тощо; а також у заяві необхідно обов'язково зазначити дані про потерпілу особу, які підтверджуються паспортом чи іншим документом, який посвідчує особу (для запобігання подачі заяви не самою потерпілою особою, наприклад, сестрою, якій потерпіла розповіла про факт насильства).

Іноді потерпіла особа прагне виправдати себе перед знайомими або членами родини (наприклад, у разі небажаної вагітності). Подаючи заяву про статеві зносини, заявниця не завжди має на меті притягнути когось до кримінальної відповідальності. Вона лише має намір примусити конкретну особу одружитися з нею чи виправдати факт статевих зносин. Тому заявницю слід попередити, що, якщо з'ясується, що факту не було, вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення про злочин (ст. 383 КК України), а після порушення кримінальної справи, зокрема, після проведеного допиту – за дачу завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК України). Доцільно повідомити потерпілій особі про те, яке покарання може бути визначено судом щодо злочинця, роз'яснити зміст відповідних статей КК України.

У разі вчинення розпусних дій з боку батьків, опікунів, піклувальників приводом до порушення кримінальної справи може бути повідомлення закладів охорони здоров'я: наслідки медичного, у тому числі планового огляду неповнолітніх, безпосереднє розкриття злочину органами дізнання досудового слідства прокуратури та суду.

За наявності у слідчого сумнівів щодо наявності події злочину, йому необхідно провести чи організувати проведення *дослідчої перевірки* відповідно до ст. 97 КПК України, щоб з'ясувати і встановити, чи є достатні підстави для порушення кримінальної справи. Дослідча перевірка не повинна підміняти розслідування, необґрунтовано розширятися. Вона, як правило, проводиться шляхом відібрання пояснень від потерпілої особи та осіб, яким відомо про цей факт, осіб, на яких вказується у заяві, витребуванням документів тощо. У деяких випадках до порушення кримінальної справи може проводитися огляд місця події.

У ході перевірки заяви потерпіла особа докладно розповідає про те, що трапилося; далі її слід направити на судово-медичне освідчування (обстеження), щоб з'ясувати, чи є на тілі потерпілої особи пошкодження й сліди, характерні для статевого акту. Необхідно встановити давність їх виникнення, взяти з жіночих статевих органів біологічні проби на наявність біологічних виділень злочинця та ін. У потерпілої особи вилучається одяг і білизна, у яких вона була в момент статевого акту. Якщо потерпіла особа вказує, хто вчинив злочин, тоді стосовно цієї особи необхідно також провести судово-медичне освідчування. При цьому особливу увагу необхідно звернути на виявлення на його тілі слідів боротьби, слідів опору потерпілої особи і наявність особливих прикмет. Також у особи, що підозрюється у вчиненні злочину, слід відібрати пояснення за фактами, викладеними заявницею. Відразу після опитування заявниці необхідно виїхати для проведення огляду місця події. У ході попередньої перевірки можна також витребувати довідки й виписки з історії хвороби, якщо потерпіла особа відразу ж після статевого акту звернулася по медичну допомогу, опитати медиків, у яких вона була на прийомі, про виявлені тілесні пошкодження й про те, як пацієнтка пояснювала їх походження. Крім того, доцільно витрибувати амбулаторні картки особи у місці, де вона перебуває на лікарському (гінекологічному) обліку. Необхідно відібрати пояснення в сусідів запідозреного й заявниці, особливо якщо розбещення чи статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості, відбулося на квартирі одного з них: про взаємини цих осіб, їх поведінку в побуті, чи висловлювались потерпіла та злочинець про факт учинення розпусних дій чи статевих зносин.

2. Типові слідчі ситуації й слідчі версії

Після порушення кримінальної справи, на початковому етапі розслідування, можуть виникнути такі найбільш типові слідчі ситуації:

а) коли потерпіла особа чи її представник під час звернення до правоохоронних органів вказує на особу, що вчинила злочин (жертва злочину чи її представник знайома з особою, що вчинила злочин, зустрічалася раніше з ним, знає його, очевидно, у випадках учинення злочину батаками, опікунами чи піклувальниками чи особою, на яку покладено обов'язок виховання малолітнього);

б) потерпіла особа не знайома з злочинцем, але запам'ятала його зовнішність і зможе його упізнати;

в) потерпіла особа не знайома зі злочинцем і внаслідок вжитих ним заходів маскуванню не запам'ятала його зовнішності і розпізнати його не зможе;

г) злочинець затриманий під час учинення злочину чи безпосередньо після його вчинення.

Залежно від характеру слідчої ситуації, що виникає на початку розслідування, планується і виконувати систему відповідних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Однак, незалежно від особливостей слідчих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування, необхідно провести низку обов'язкових слідчих дій, без виконання яких подальше розслідування справи є неможливим. До них належить допит потерпілої особи, виїмка, огляд та експертне дослідження одягу та білизни потерпілої особи, огляд місця події, судово-медична експертиза потерпілої особи та підозрюваного.

Початок розслідування ситуаційно залежить від фактору попередніх стосунків між потерпілою особою та особою, що вчинила злочин. Якщо особа, про яку йдеться в заяві потерпілої особи, знайома їй, то необхідні слідчі дії, спрямовані на встановлення того, чи вчинила така особа цей злочин. Якщо злочинець не знайомий з потерпілою, то найперше потрібно здійснити такі слідчі дії, які сприятимуть встановленню його особи.

У третій ситуації основним є з'ясування обставин учиненого та затримання з метою виключення помилок під час притягнення кокетної особи до кримінальної відповідальності. У разі знайомства потерпілої з затриманим виникає необхідність вирішення першої ситуації.

У четвертій ситуації слідчі дії та оперативно-розшукові заходи спрямовані на негайну фіксацію наявних слідів злочину та нейтралізації можливої протидії розслідуванню.

У системі початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів виділяють такі, які у справах вказаної категорії рекомендується проводити без зволікання (інакше можуть бути безповоротно втрачені важливі докази або нагода негайно затримати злочинця), а саме: допит потерпілої особи, розшук та затримання підозрюваного, огляд місця події, виїмка та огляд одягу потерпілої особи і підозрюваного, призначення судово-медичної експертизи та (або) освідчування потерпілої особи, підозрюваного. Час, послідовність, спрямованість, сукупність оперативно-розшукових та слідчих дій обумовлені вихідними даними конкретної слідчої ситуації.

Послідовність і оптимальний комплекс першочергових слідчих дій у розглядуваних ситуаціях можуть мати такий вигляд: 1) допит

потерпілої особи; 2) освідування потерпілої особи чи призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи; 3) виїмка у потерпілої особи одягу і його огляд; 4) огляд місця події; 5) призначення судово-медичної експертизи речових доказів (якщо на одязі потерпілої особи спостерігаються будь-які виділення злочинця); 6) допит свідків-очевидців, співучасників (якщо є такі); 7) допит осіб, що можуть дати відомості про злочинця і його спосіб життя (родичів, колег, знайомих); 8) затримання і обшук особи підозрюваного; 9) допит підозрюваного; 10) освідування підозрюваного призначення судово-медичної експертизи; 11) огляд і виїмка одягу підозрюваного; 12) обшук за місцем проживання, роботи тощо; 13) одержання зразків для порівняльного дослідження; 14) за необхідності – призначення судових експертиз (за результатами оглядів залежно від виявлених слідів) та психолого-психіатричної педагогічної експертизи для з'ясування інтелектуального розвитку потерпілої особи, її можливість правильно сприймати дії, які з нею вчиняють ін. У низці випадків, пов'язаних із можливістю втрати доказів (погодні умови, дані про ймовірність протидії розслідуванню), огляд місця події слід проводити до допиту потерпілої як першочергову, невідкладну слідчу дію.

Поряд зі слідчими діями необхідно здійснювати оперативно-розшукові й організаційні заходи, до складу яких можна віднести: 1) застосування службово-розшукового собаки; 2) переслідування «по гарячих слідах» злочинця, який зник із місця події; 3) виявлення можливих свідків та їх допит; 4) обстеження місцевості; 5) блокування можливих місць відходу або перебування злочинця; 6) вивчення й аналіз аналогічних архівних кримінальних справ, матеріалів про відмову у порушенні кримінальної справи; 7) вивчення відомостей, повідомлень, довідок про подібні злочини; 8) складання або постановка завдання щодо складання композиційного портрету особи, яка вчинила злочин; 9) оперативне спостереження в місцях вірогідної появи злочинця, який зник із місця події; 10) перевірка вчиненого злочину за обліком способів учинення злочину та ін.

Дані про зовнішні ознаки злочинців необхідно перевіряти за фототеками і відеотеками міських, районних органів внутрішніх справ. Якщо на місці події виявлені сліди рук, то вони перевіряються за відповідними дактилоскопічними обліками. Сліди, виявлені на місці події, досліджуються за відповідними колекціями експертно-криміналістичних підрозділів, зокрема, це дані за ДНК-профілями.

Наведені типові слідчі ситуації і запропоновані алгоритми дій слідчого щодо їх вирішення мають не абсолютний, а приблизний, орі-

ентовний характер. Вони корегуються залежно від обставин справи, специфіки конкретних загальних і окремих версій, висунутих у ході розслідування кримінальної справи, на основі даних про спосіб учинення злочину, особу злочинця й потерпілу особу, характер виявлених слідів і інших обставин.

Початковий етап розслідування розбещення неповнолітніх чи статевих зносин із особою, що не досягла статевої зрілості, завершується тоді, коли зібрано достатньо доказів для висунення обґрунтованих слідчих версій про обставини вчиненого злочину та провини конкретної особи.

Найбільш типовими версіями під час розслідування справ про статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості, є:

1) були статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості, чи факт розбещення неповнолітніх;

2) заява про статеві зносини чи розбещення є неправдивим повідомленням про вчинення злочину;

3) злочин не був закінчений (потерпіла особа зуміла захиститися), був лише замах на злочинні дії;

4) здійснено факт не розбещення неповнолітніх, а вчинення хуліганства;

5) мав місце факт звалтування чи насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Слід також побудувати і перевірити версії про вчинення злочину однією особою або групою осіб, причому обов'язково щодо конкретних підозрюваних, якщо їх декілька. Основні версії, які повинні бути старанно перевірені щодо суб'єкта цього злочину, такі:

1) статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості, чи розбещення неповнолітнього, вчинено особою, на яку вказала потерпіла особа;

2) потерпіла особа помиляється щодо особи, яка вчинила злочин, або умисно вказує на іншу особу;

1) потерпіла особа обмовляє конкретну особу.

У слідчій ситуації, коли злочин вчинено невідомим злочинцем, слідчий повинен насамперед визначити коло осіб, серед яких треба вести пошук злочинця. Висуваються версії про коло осіб, серед яких може бути злочинець: а) злочин вчинено злочинцем, який знайомий із потерпілою особою; б) злочин вчинено особою, який має психічні захворювання або сексуальні розлади; в) злочин вчинено особами, раніше засудженими за аналогічні злочини; г) злочин вчинено особою,

що вживає наркотичні засоби чи зловживає спиртними напоями; г) злочин вчинено неповнолітніми. Крім того, для встановлення особи злочинця можуть бути вивчені аналогічні нерозкриті злочини, що іноді дозволяє доповнити перелік ознак, прикмет невідомого насильника та говорити про те, що ці злочини вчинені однією особою.

З метою встановлення особи, на яку вказує потерпіла особа як на особу, що вчинила злочин, іноді слід звертатися до громадськості, оголошуючи його прикмети. Перевірка версій повинна проводитися у взаємодії з працівниками кримінального розшуку, кримінальної міліції у справах дітей, що дає позитивні результати під час встановлення особи злочинця. У випадках, коли злочинець встановлений або відомий заявнику, насамперед висувається та перевіряється версія потерпілої особи щодо обставин злочину, а потім версія щодо цього підозрюваного.

Слід зважаючи на те, що поведінка підозрюваного з метою свого захисту може бути різноманітною. В одних випадках підозрюваний повністю заперечує факт статевих зносин із заявницею або вказує на своє алібі, у інших – не заперечуючи факту статевих зносин, посиляється на те, що це сталося за згодою потерпілої особи. Повинна бути відпрацьована версія й про те, що недостатньо активний опір з боку потерпілої особи міг бути сприйнятий підозрюваним як удаваний.

Під час перевірки версії про причетність до злочину конкретної особи найперше повинні бути виконані такі слідчі дії, як допит підозрюваного, пред'явлення його для впізнання. Необхідно перевірити алібі, якщо воно заявлено підозрюваним. Передусім має бути з'ясований факт перебування підозрюваного на місці події, і з цією метою перевірено: чи саме підозрюваний залишив сліди, виявлені на місці події, на одязі та на тілі потерпілої особи; чи йому належать речі або їх частини, виявлені на місці події; чи знаходяться у підозрюваного речі, які бачила у насильника потерпіла особа (слід зробити обшук, встановити і допитати свідків, за необхідності – зробити запити до камер схову, ломбардів, комісійних магазинів, хімчисток, пралень); чи немає на підозрюваному слідів, які свідчать про його перебування на місці події; чи немає у підозрюваного речей, що належать потерпілій особі.

Під час перевірки версії про явно неправдиве повідомлення про вчинення злочину в плані розслідування слід передбачити вивчення та встановлення таких обставин:

2) як стало відомо про злочин: ким і з чиєї ініціативи, коли, чи добровільно подана заява, за яких обставин стало відомо про сам факт

злочину (іноді з'ясування цих обставин дозволяє зробити висновок про добровільні статеві зносини);

3) чи дозволяли об'єктивні умови вчинити злочин (обстановка вчинення злочину, погодні умови та інші чинники іноді можуть вказувати на неправдивість заяви);

4) чи є на тілі потерпілої особи та її одязі сліди насильства: синці, садна та інші ушкодження;

5) в яких стосунках перебував заявник із підозрюваним до події злочину (чи іншої події) (особисті, службові, сімейні, майнові та інші стосунки, які могли стати підставою для явно неправдивого повідомлення про вчинення злочину).

Крім указаних обставин, у разі перевірки цієї версії залежно від конкретних умов можуть з'ясуватися й інші питання, які сприяють встановленню істини у справі.

Наведені вище слідчі версії мають лише орієнтовний перелік, тому в кожній справі можуть коригуватися, їхня кількість може бути змінена залежно від зібраних у справі доказів.

Як правило, в результаті слідчих дій, проведених на початковому етапі, з'ясовані основні обставини щодо події злочину: коли, де та в якій обстановці було його вчинено; у чому виражено фізичне та психічне насильство; чим погрожував насильник потерпілій особі та чи застосовував під час цього зброю; які ушкодження були спричинені потерпілій особі і чим; чи чинила вона опір і у чому це виявлялося; чи є сліди її опору на одязі і тілі злочинця; чи був злочин закінчений, якщо ні, то чому; які сліди насильства залишилися на тілі та одязі потерпілої особи; чи була дефлорація; чи перебувала потерпіла особа в момент насильства у хворобливому або безпорадному стані; чи жила вона раніше статевим життям; хто міг бачити її та насильника на місці події до або після того, що сталося; чи знайома потерпіла особа з насильником, які їхні стосунки; чи просив він її відмовитися від заяви про факт злочину, що за це обіцяв, чим підтверджується цей факт та ін.

Крім цього, слідчий вже має показання про особу потерпілої та підозрюваного. Наступні дії слідчого пов'язані з перевіркою інформації та складанням розгорнутого плану розслідування. Особливості наступного етапу розслідування значною мірою залежать від того, наскільки повно досліджено на початковому етапі версії про обставини злочину, стосунки та поведінку потерпілої особи і підозрюваного, позицію підозрюваного після пред'явлення йому постанови про притягнення як обвинуваченого та під час допиту.

Типові ситуації наступного етапу розслідування пов'язані з тим, що обвинувачений: 1) визнає зустріч з потерпілою особою та факт статевих зносин з нею, але заперечує їх насильницький характер; 2) визнає знайомство з потерпілою особою, наявність між ними інтимних стосунків та заявляє, що статевий акт з нею був добровільним; 3) заперечує зустріч з потерпілою особою, посилаючись на алібі.

У першій ситуації завдання слідчого полягає в тому, щоб на підставі зібраних на початковому етапі розслідування фактичних даних побудувати версії, перевірка яких дозволить встановити: а) з якою метою та з чиєї ініціативи зустрілись потерпіла особа та обвинувачений на місці події, чи утаювали вони цю зустріч від інших; б) чи мали місце насильство з боку обвинуваченого та опір потерпілої особи; в) чи налаштувало їх знайомство та стосунки до статевого акту.

Для перевірки версій необхідно докладно проаналізувати обставини зустрічі та стосунки потерпілої особи з обвинуваченим. З цією метою слідчий повинен шляхом допиту обвинуваченого, потерпілої особи та свідків, на яких вони посилаються, встановити: чи давно вони знайомі та за яких обставин відбулося їх знайомство; чи виявлялася під час попередніх зустрічей у когось із них схильність до зближення; як поведилася потерпіла особа в колі знайомих із обвинуваченим та іншими чоловіками; чи мала вона раніше або в цей час близькі стосунки з ким-небудь із них. Важливо також з'ясувати, з якою метою та з чиєї ініціативи відбулася зустріч на місці події, хто знав про цю зустріч та бачив їх перед нею. Перевірка версій і пояснень потерпілої та обвинуваченого потребує ретельного аналізу слідів насильства на одязі та тілі як потерпілої особи, так і обвинуваченого перевірки їх показань про виникнення цих слідів, відповідності їх висновкам судово-медичної та криміналістичних експертиз.

Важливо також проаналізувати, перевірити показання свідків, які чули крики потерпілої особи або бачили її з обвинуваченим на місці події. В разі незбігання показань потерпілої особи та свідків необхідно, якщо дозволяють умови, провести слідчий експеримент.

Перевірка версій та показань потерпілої особи і обвинуваченого, крім детального з'ясування характеру їхніх колишніх стосунків, повинна бути спрямована на всебічне вивчення обстановки події, що розслідується. Іноді під час цього з'ясовується, що потерпіла особа, йдучи на зустріч з обвинуваченим у визначене місце, припускала можливість статевих зносин із ним. При цьому також слід з'ясувати, чи супроводжувалася їхня зустріч сваркою або іншими діями, внаслідок яких

могли виникнути виявлені ушкодження на одязі та тілі потерпілої особи і обвинуваченого, чим він може пояснити заяву про злочин.

Щодо другої ситуації (обвинувачений вказує на знайомство з потерпілою особою, визнає наявність інтимних стосунків між ними та добровільні статеві зносини), то у кожному з фрагментів його пояснення необхідно висунути обґрунтовані версії та критично їх перевірити: виїмкою і оглядом листів до потерпілої особи, з'ясуванням та вивченням інших доказів, на які він посилається (щоденники, фотокартки, подарунки тощо), а також допитом осіб, які добре знають обох та стосунки між ними впродовж усього періоду знайомства. Встановлення факту інтимного зв'язку з обвинуваченим, який раніше приховувала потерпіла особа, може стати важливим підтвердженням правдивості його показань про добровільний характер статевого акту та підставою для підтвердження версій про можливу обмову потерпілою особою, а також її мотив.

Щодо третьої ситуації (обвинувачений заперечує факт зустрічі з потерпілою особою, посилаючись на алібі) необхідно ретельно, критично перевірити посилання на алібі, підтвердити або спростувати версію обвинуваченого про його перебування на місці події та факт статевих зносин з потерпілою особою із застосуванням насильства. Перевірка посилань на алібі в цих випадках схожа з перевіркою алібі під час розслідування інших злочинів. Шляхом зіставлення показань обвинуваченого та потерпілої особи з результатами огляду місця події та інших слідчих дій повинна бути перевірена версія про перебування обвинуваченого на місці події. У цьому випадку важливе значення може мати проведення очної ставки між ним та потерпілою особою, а також перевірка їх показань на місці події через відтворення обстановки та обставин події, відповідно до вимог ст. 194 КПК України.

Важливим завданням наступного етапу розслідування розбещення неповнолітніх чи статевих зносин із особою, що не досягла статевої зрілості, є виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню цього злочину.

Заключний етап розслідування традиційно може мати два напрями розвитку: 1) якщо злочин не розкрито, типовими є такі слідчі дії та заходи: проведення додаткових та повторних оглядів, призначення повторних та додаткових судових експертиз, допити експертів, скерування повторних доручень органам дізнання встановити особу злочинця та свідків події, скерування запитів в органи державної влади, установи та організації з метою отримання криміналістично значущої ін-

формації, прийняття рішення про зупинення розслідування кримінальної справи відповідно до кримінально-процесуального законодавства; 2) якщо злочин розкрито, типовими є такі слідчі дії та заходи: проведення повторних та додаткових експертиз, за клопотанням захисника обвинуваченого, збір характеризуючих даних про особу злочинця, ознайомлення обвинуваченого із матеріалами кримінальної справи, складання обвинувального висновку, прийняття рішення про направлення кримінальної справи відповідно до кримінально-процесуального законодавства до судових органів.

3. Особливості розслідування

Під час розслідування статевих зносин із особою, що не досягла статевої зрілості, чи розбещення неповнолітніх **встановленню підлягають такі обставини:**

1) *чи мав місце факт розбещення неповнолітнього чи статевих зносин з особою, що не досягла статевої зрілості, або інсценування злочину чи обмова (з'ясується чи було вчинено статевий акт чи розпусні дії, відмежовують їх від інших складів злочину проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: звалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом тощо);*

2) *де, коли (місце і час учинення злочину), яким способом і за яких обставин учинено злочин, у яких конкретно злочинних діях спосіб виражається, чи мало місце психічне, фізичне насильство або застосовувався безпорадний стан потерпілої особи; що робив злочинець для спричинення в жертви безпорадного стану – поїв спиртним, застосовував наркотики тощо, чи мали місце погрози й наскільки вони були реальними; чи був злочинець озброєний (холодна зброя, вогнепальна зброя) або мав при собі інші предмети (залізний прут, ціпок, камінь) та ін.; чи був опір злочинцеві, якщо так, то в чому він виражався; якщо опір не чинився, то чому, чи була демонстрація порнографічних матеріалів, чи інших дій, що викликають статевий стан збудження; чи мав місце факт оголення статевих органів винної чи потерпілої особи, непристойні доторкання до статевих органів, імітація статевого акту тощо;*

3) *хто потерпілий (потерпіла), її вік (чи повнолітня вона), стан здоров'я (чи не страждає на психічне або соматичне захворювання), розумовий розвиток, досягнення статевої зрілості; спосіб життя й поведінки; як опинилася потерпіла особа на місці події й чи відомий їй*

злочинець, якщо відомий, то в яких стосунках вони перебували до злочину; які сліди могли залишитися на тілі й одязі злочинця; кому відомо про те, що трапилося; поведінка до, під час і після злочину;

4) *хто конкретно вчинив цей злочин (особа злочинця)*, вік, ставлення до жертви, стан здоров'я, психіки, спосіб життя, наявність судимостей; якими особливостями поведінки злочинця й жертви супроводжувався акт насильства; чи притягувалася раніше ця особа до кримінальної (адміністративної) відповідальності за аналогічні діяння, коли; наявність обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання (в матеріалах кримінальної справи вищенаведені факти відображаються в характеристиках, довідках про спецперевірку про наявність чи відсутність судимостей, копіями вироків, постанов про звільнення від кримінальної відповідальності, довідках про неповнолітній вік особи, протоколах явки з повинною та іншими документами), встановлення винності особи у вчиненні злочину (наявність прямого умислу на вчинення злочину), мотиви вчинення злочину, *злочин учинений однією особою чи групою осіб*, який склад групи, які дії вчинив кожний зі співучасників і яка роль кожного, обставина виникнення наміру, підготовки й приховання слідів злочину, мети й мотиви злочину (задоволення сексуальних потреб, хуліганство, помста та ін.); хто організатор злочину; як поведилася потерпіла до злочину, що пропонували їй злочинці; чи зробили вони раніше аналогічні або інші злочини;

5) *хто є свідком злочину, чи є співучасники, причетні до вчинення злочину*, їхні характеристики;

6) *за яких обставин і коли виник намір винного* щодо статевих зносин або дії сексуального характеру, розпусних дій; чи усвідомлював він, що вчинив протиправне діяння, чи застосував насильство або погрози (слова, дії), які зломали опір жінки (потерпілого);

7) *наслідки вчинення злочину та причинно-наслідковий зв'язок між дією та наслідками (у статевих зносинах з особою, що не досягла статевої зрілості)*: заподіяння тілесних ушкоджень, вагітність чи її втрата, зараження венеричною чи іншою хворобою, розлад психіки, самогубство потерпілої особи, безплідність;

8) *який матеріальний і моральний збиток* заподіяно потерпілій особі; які цінності пошкоджено (якими цінностями заволодів злочинець, якщо таке мало місце, які відмітні ознаки вони мають);

9) *чи не супроводжувалось розбещення неповнолітніх чи статевої зносини з особою, що не досягла статевої зрілості*, вчиненням інших злочинів, якщо так, то якими саме;

10) *причини та умови*, що сприяли вчиненню злочину.

Цей перелік має орієнтовний, приблизний характер і конкретизується залежно від типових слідчих ситуацій, обставин злочину і його учасників.

Допит потерпілої особи є однією із першочергових слідчих дій. З огляду на те, що потерпіла може помилятися або обмовляти певну особу, допит має бути детально спланованим, а результати допиту всебічно перевірятися. Потерпілу особу необхідно ретельно допитати про всі обставини, що передували посяганням, щодо поведінки особи, що вчинила злочин, й самої потерпілої особи в момент посягання й після нього.

Важливим чинником є психічне ставлення потерпілої особи до факту злочину, відповідно, мотиви показань можуть бути різними. Саме від цих обставин залежить характер вихідних слідчих ситуацій:

1) потерпіла особа зацікавлена у встановленні істини у справі й викритті злочинця. Під час оцінки показань потерпілої особи варто зважати на те, що форми її опору злочинцеві можуть бути різними, оскільки залежать від багатьох чинників (психічний стан потерпілої, її вік, життєвий досвід, співвідношення фізичних сил і можливостей потерпілої особи й злочинця, його агресивність, озброєння та ін.);

2) потерпіла особа подає свідомо неправдиву скаргу, домагаючись осуду невинного через ворожість до нього, образи або через те, що факт статевого акту став відомий її близьким, а іноді з міркувань матеріального характеру;

3) потерпіла особа заперечує сам факт її статевих зносин чи розпусних дій. Це найчастіше трапляється в тих випадках, коли справа порушується з ініціативи органів розслідування, особливо якщо підозрювані батьки, опікуни, піклувальники тощо. На об'єктивність показань потерпілої особи негативно впливають прохання компенсувати збиток грошима, а також погрози, шантаж, небажання розголошу, острах розриву подружніх відносин та ін.

Якщо допит потерпілої особи проводиться відразу після вчинення насильства, то жертві злочину, яка зазнала страху, психічної травми, спочатку необхідно надати медичну допомогу, дати змогу заспокоїтися. Необхідно пам'ятати, що допитувана особа перебуває в складному становищі, коли змушена, придушивши соромливість, давати показання про свої інтимні почуття й стосунки. Під час цього потрібні особливий такт, чуйність, увага, ввічливість. Не можна цікавитися інтимними подробицями, якщо це не зумовлено потребами розслідування.

Коли потерпіла особа соромиться говорити про деталі вчиненого насильства, варто роз'яснити їй, що про ці подробиці ніхто знати не буде, що вони потрібні для правильного вирішення справи й притягнення винного до відповідальності. Можна рекомендувати їй використовувати в показаннях медичну термінологію, іноді доцільно запропонувати їй інтимну частину показань записати власноручно. Якщо слідчий сумнівається в правдивості розповіді потерпілої, він не повинен відразу показувати це. Тільки після необхідної максимальної деталізації показань можна з'ясувати протиріччя, пред'явити докази, переконувати в необхідності говорити правду.

Допит має здійснюватися з найбільшою деталізацією, але не рекомендується акцентувати увагу на деяких фізіологічних подробицях інтимного характеру, не захоплюватись їх деталізацією в протоколі допиту. Доволі поширеними в розслідуванні розглядуваних злочинів є ситуації, коли на потерпілу особу впливають зацікавлені особи з метою змін її показань, що викривають винного. У таких випадках необхідно тактовно роз'яснити потерпілій особі, що вона повинна усвідомлювати всю відповідальність за ці показання, які даватиме в процесі допиту, проведення очної ставки, впізнання злочинця та ін. Тому перед початком допиту потерпілу особу варто попередити про відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань.

Для того, щоб запобігти зміні показань потерпілою особою під час проведення першого допиту, рекомендується проводити відеозапис слідчої дії, оскільки його наявність стримуватиме жертву злочину-потерпілу від зміни першопочаткових показань.

Під час допиту, коли злочинець відомий, варто з'ясувати такі обставини: прізвище, ім'я, по батькові, вік, місце роботи й проживання злочинця; коли потерпіла особа познайомилася з підозрюваним і за яких обставин; які були їх взаємини, як часто вони зустрічалися; чи не було раніше спроб із його боку схилити її до статевого акту; уточнити час (день, годину, іноді з точністю до хвилин), коли було вчинено статевий акт чи розбещення; місце вчинення злочину; у зв'язку із чим потерпіла особа з'явилася на місці злочину; яким є місце злочину; де зустрілася потерпіла з підозрюваним, як провели час до вчинення злочину, хто був разом із ними або хто бачив їх разом; чи жила раніше потерпіла особа статевим життям; які сліди насильства залишилися на тілі потерпілої особи, чи збереглися вони до моменту допиту потерпілої особи; чи є сліди вчиненого насильства на одязі й білизні, де ця білизна, одяг зі слідами насильства; чи чинила потерпіла особа опір,

якщо чинила, то в чому це виражалось; чи могли залишитися на тілі й одязі підозрюваного сліди опору потерпілої особи, якщо могли, то де саме; чи могли залишитися сліди злочину на місці події; чи не робив підозрюваний (сам або через друзів і рідних) спроби до примирення; які наслідки злочину для здоров'я потерпілої особи; які дії потерпіла особа здійснила після злочину; кому вона розповіла про те, що трапилось, хто міг бачити сліди насильства на її тілі або одязі та за яких обставин.

Якщо злочинець невідомий, то додатково з'ясовують інші відомості про злочинця: його зовнішність і особливі прикмети, у тому числі особливості мови; дані про одяг, прикраси, предмети, речі, що були у злочинця; про пошкодження, отримані злочинцем у результаті опору потерпілої особи; про транспорт, яким користувався злочинець, про наявність у нього зброї. Крім цього, необхідно з'ясувати: чи не вчиняв злочинець спроб познайомитися з потерпілою особою, якщо так, то що повідомив злочинець про себе й у якій формі був установлений психологічний контакт; чи не передувало нападу вистежування потерпілої особи; якщо нападу передувало вистежування або встановлення психологічного контакту, то де злочинець зустрів її; яким шляхом злочинець і потерпіла особа йшли до місця нападу; напрямом, куди він зник; хто міг бачити злочинця, чи не призначав він побачення потерпілій особі та ін.

Допит потерпілої повинен бути максимально детальним щодо підготовки до злочину. Насамперед з'ясовуються всі обставини, що передували статевому акту між потерпілою і злочинцем чи розпусним діям. Для цього можуть бути задані такі питання:

- коли й у зв'язку з чим потерпіла з'явилася на місці події?
- за яких обставин відбулася зустріч її з особою, що вчинила злочин, і чи не була ця зустріч задалегідь обумовлена?
- у чому виразилися насильницькі дії підозрюваного з метою примусити її до статевого акту?
- які конкретно заходи фізичного впливу застосував до неї злочинець, якщо такі були, чим погрожував (якщо він мав зброю, то яку саме і як її використовував)?
- у якому стані знаходилася потерпіла (якщо вона була в момент злочину в безпорадному стані, то чим це було викликано, а якщо такий її стан було спричинено злочинцем, то за допомогою яких засобів)?
- чи не залишилося на тілі чи одязі потерпілої слідів, що свідчать про застосоване до неї насильство?

- як потерпіла реагувала на дії злочинця, який опір вона чинила?
- чи могли залишитися на тілі чи одязі злочинця сліди опору потерпілої, які саме?
- чи кликала потерпіла на допомогу, якщо ні, то чому?
- якщо потерпіла звертається з заявою через якийсь час, їй задають питання: чим викликана затримка з поданням заяви в органи досудового слідства про злочин?
- хто бачив її стан і зовнішній вигляд, а також сліди насильства на ній після скоєння злочину?
- де, за яких обставин, кому і що саме потерпіла розповідала про насильницькі дії щодо неї?
- чи зверталася вона по медичну допомогу і куди, яка допомога їй була надана?
- який одяг і взуття були на потерпілій під час події, де все це знаходиться в цей час, чи чистила, прала, лагодила вона взуття та одяг?
- чи милася потерпіла після події у ванні, бані, проводила гігієнічні процедури статевих органів?

Огляд місця події проводиться відразу після допиту потерпілої особи й за можливості з її участю, оскільки це дасть можливість точніше встановити місце вчинення злочину, виявити сліди, перевірити, чи відповідає обстановка показанням потерпілої особи. Показуючи на місці події напрямок переміщення обох під час боротьби й після злочину, потерпіла особа може згадати деталі події, про які вона забула й не повідомила на допиті. Рішення не залучати потерпілу особу до участі в огляді приймається в ситуації, коли є підстави висунути версію про заздалегідь продуманий намір обмовити невинного. У цьому разі результати огляду допоможуть перевірити її показання. Інакше вона може скористатися ними для створення неправдивих доказів насильства.

Результати огляду зафіксують сліди статевого акту (наявність сперми, крові, речей), сліди боротьби, якщо такі мали місце (зламани гілки, вирвана трава, пошкоджені меблі, викинуті предмети туалету і їхні частини), сліди перебування на місці події потерпілої особи й злочинця. Особлива увага приділяється пошуку слідів ніг, рук, ліктів, колін, інших частин тіла обох осіб, загублених і залишених предметів, недопалків та ін.). У процесі проведення цієї слідчої дії дозволено також проводити виїмку предметів, які були знаряддями вчинення злочину, містять сліди вчинення злочину тощо. Тактика огляду місця

події значною мірою визначається тим, які відомості про особу злочинця має слідчий на підставі первинної інформації. Тут можливі три варіанти ситуацій: 1) особа злочинця встановлена; 2) про особу злочинця можна робити висновок лише за деякими ознаками, що потребують додаткової перевірки; 3) особа злочинця не відома. Якщо до огляду місця події відома особа підозрювана у вчиненні злочинів вказаної категорії, то виникає низка питань, на які слідчий повинен одержати відповіді: чи відповідає показанням потерпілої особи матеріальна обстановка місця події; чи можливо вчинити насильницький статевий акт у конкретній обстановці чи добровільно; чи є ознаки вчинення статевого акту на місці події чи вчинення розпусних дій; чи є ознаки інсценування злочину. Якщо злочинець невідомий, то в ході огляду необхідно виявити сліди, ще належать злочинцю: сліди рук, ніг, одягу та ін.; сліди виділень організму (сперма, кров, слина); предмети та речі, залишені злочинцем (головний убір, носова хустка, запонки та ін.); ознаки, що свідчать про насильницький характер статевого акту (пошкоджені меблі, розкидана постіль та ін.).

Якщо потерпіла особа обмовляє певну людину під впливом емоційного стану і є підстави вважати, що цей намір можна змінити, її залучають до огляду місця події, щоб у процесі пошуку доказів, що суперечать поданій заяві, переконати відмовитися від надуманої версії. В обох ситуаціях можна залучати потерпілу особу до огляду тільки деяких об'єктів, окремих ділянок місця події, що слід зазначити в протоколі огляду.

Особливе значення у процесі огляду місця події мають сліди (об'єкти) біологічного походження. Вони широко використовуються як джерела розшукової та доказової інформації. Робота з біологічними зразками потребує значних витрат часу, знання специфічних правил вилучення цих зразків та їх зберігання. Загальною особливістю слідів біологічного походження є здатність до руйнування під впливом часу та навколишнього середовища (світло, тепло тощо). Процес руйнування (у т.ч. гниття) проходить доволі швидко та порушує цілісність самого об'єкта, його клітин (клітини) і навіть молекул (наприклад, білків та ДНК), роблячи об'єкт непридатним до аналізу.

Пошук та процесуальне закріплення слідів біологічного походження, як і більшість інших, здійснюється під час проведення відповідних слідчих дій, зокрема огляду місця події. Головною умовою їх пошуку є невідкладність проведення слідчих дій, що пов'язано зі схильністю об'єктів до швидкого руйнування. Крім цього, сліди біологіч-

ного походження, як правило, малопомітні, з часом змінюють свій вигляд (наприклад, колір плям крові), тому для їх пошуку необхідна участь відповідного спеціаліста і використання низки технічних засобів.

Сліди біологічного походження різноманітні, залежно від обставин учинення злочину вони можуть знаходитися в будь-яких місцях та формах. Тому неможливо і непотрібно давати конкретні інструкції з їх пошуку у кожній категорії справ, але слід вказати одне основне правило: сліди біологічного походження, що стосуються конкретної особи, слід шукати в місцях, де можливий її фізичний контакт з речовою обстановкою місця події.

Вкажемо основні принципи опису в протоколі слідів біологічного походження, що трапляються найчастіше. Так, під час опису слідів крові необхідно вказувати: час і місце виявлення (предмет одягу, ніж, підлога і т.д.); колір (яскраво-червоний, червоно-бурий, бурий, коричневий, сірий, чорний, зелений); фізичний стан (густина, сухі, сухі по колу, вологі в центрі, вологі повністю); приблизний розмір (довжина і ширина, або діаметр кожного сліду, бажане проведення фотографування сліду з лінійкою); форму – краплі (одиначні і множинні), калюжа, пляма (округла, витягнута, монетоподібна з гладкими, зубчатими краями), бризки, помарки, відбитки, мазки. Дається чітка прив'язка сліду за рахунок вказівки відстані до двох постійних орієнтирів і найважливіших об'єктів (наприклад, трупа). Якщо сліди крові є на речах, то указується відстань до яких-небудь найближчих елементів (кишеня і т.д.) або швів, наголошується стан таких речей (мокрі, сухі, забруднені).

Аналогічно описуються сліди сперми, слини, сечі (час і місце виявлення, колір, фізичний стан).

У разі виявлення волосся вказуються: предметоносій, його ознаки, локалізація. Для більшої кількості волосся («пучків») – місце виявлення з прив'язкою до постійних орієнтирів і основних об'єктів. Іноді доцільно вказати колір і довжину волосся. Слід пам'ятати, що неточність у визначенні кольору або довжини волосини, товщини або характеру її кінців, може призвести до суперечностей між описовою частиною висновку експерта і даними з протоколу проведення огляду місця події, обшуку або іншої слідчої дії, в ході якого був вилучений цей об'єкт. Річ у тому, що одиничне волосся за колірним сприйняттям може відрізнятися від пучків волосся. На колір впливає вогкість; волосся трупа може змінювати колір у процесі гниття (темне волосся набуває червоно-каштанового відтінку, а світле – світло-каштанового). Тому питання про колір волосся слід залишати на вирішення експерта.

Освідування. З метою встановлення тілесних пошкоджень, заподіяних у процесі посягання, провадиться обстеження тіла потерпілої особи шляхом освідування. Освідування потерпілої має на меті зафіксувати наявність крововиливів, укусів, подрипин, слідів крові, сперми, мікрочастинок (волосся, порох, фарба, ґрунт).

Згідно зі ст. 193 КПК України освідування може бути проведено судово-медичним експертом, лікарем та слідчим з метою встановлення наявності, локалізації пошкоджень та інших слідів злочину на тілі потерпілої особи. Фіксуються й вилучаються наявні на тілі потерпілої сліди сперми, крові, слини, волосся, а також мікрочастинки з одягу злочинця та місця події. За допомогою судмедексперта або лікаря-гінеколога провадиться вилучення зразків для досліджень (вміст зовнішнього вічка матки, піхви, човноподібної ямки тощо) з метою виявлення сперми злочинця, зразків мікрофлори піхви. Належна упаковка цих матеріалів, опечатування пакетів і оформлення направлення здійснюється середнім медичним працівником у присутності і під наглядом експерта. Також провадиться вилучення мікрОВОЛОКОН і мікрочастинок, які під час статевого акту могли бути занесені з одягу злочинця. У потерпілої особи зістригаються нігті й вилучається піднігтьовий вміст із метою виявлення епітеліальних клітин, крові, слини, уламків волосся, а також мікрОВОЛОКОН і мікрочастинок з одягу злочинця.

Щодо слідів біологічного походження, то слідчому, особливо якщо йдеться про вилучення біологічних об'єктів, необхідно пам'ятати про існування процесуальних гарантій захисту честі і гідності особи, що підлягає освідуванню. До них належать такі положення: освідування, якщо воно пов'язане з оголенням особи, проводиться в присутності понятих (в разі якщо на розсуд слідчого останні беруть участь в освідуванні) однієї статі з особою, яку оглядають; присутність слідчого під час освідування людини іншої статі, якщо воно пов'язано з оголенням, виключається. Крім того, відомчими документами МОЗ України передбачено, що проведення експертизи та освідування осіб жіночої статі експертом-чоловіком повинно здійснюватись у присутності середнього медичного працівника.

Допит свідків. Як свідки найперше допитуються ті особи, на яких посилається потерпіла особа й підозрюваний, а потім їх родичі, знайомі, співробітники й сусіди. Мимовільними очевидцями злочину можуть стати громадяни, які проживають поблизу місця події, що прибігли на крики, особи, які брали участь у затриманні злочинця. Свідками можуть бути особи, яким потерпіла розповідала про те, що трапилося, медпрацівники, які надавали їй допомогу.

У ході допитів слідчий з'ясовує, що конкретно бачили або чули свідки, як виглядала потерпіла особа, що вона говорила, як пояснювала те, що сталося, як поведився підозрюваний, як він виглядав, що говорив, якщо ж він зник, то в якому напрямку, на якому транспорті, як був одягнений, чи не помітив свідок його особливих прикмет, чи зможе його упізнати та ін. З метою з'ясування взаємин потерпілої особи й підозрюваного, а також характеристики їх особи проводяться допити свідків, якими можуть бути подруги, родичі і колеги потерпілої особи, друзі, колеги й родичі підозрюваного. Вони можуть розповісти, чи давно знайома потерпіла з підозрюваним, чи часто вони зустрічалися і з яких приводів, чи не були в близьких, інтимних стосунках, чи погоджується підозрюваний одружитися з потерпілою особою, чи є у нього інша дівчина, коханка та ін. Якщо свідки знали потерпілу особу і підозрюваного, необхідно з'ясувати: як давно, звідки вони знають їх; які моральні якості потерпілої, підозрюваного; коло їх знайомих, друзів; спосіб життя; які були між ними взаємини до й після злочину; звідки їм відомо про злочин, які конкретні факти можуть навести на підтвердження своєї думки; коли стало відомо від потерпілої або підозрюваного про факт злочину; у якому стані була в той момент потерпіла особа; чи показувала вона сліди насильства на тілі або одязі. Під час підготовки до допиту слідчий повинен ретельно продумати не тільки план допиту, але і його форму, щоб уникнути розголошення подробиць про інтимне життя потерпілої особи або підозрюваного.

Допит підозрюваного, як правило, проводиться відразу після затримання підозрюваного та його освідування, огляду місця події. Складаючи план допиту підозрюваного, слідчий прогнозує припущення, які підозрюваний може висунути на свій захист: алібі, добровільні статеві зносини, заперечення самого факту статевої близькості та ін. Для перевірки алібі підозрюваний докладно допитується про те, де він був і що робив у той час, коли був учинений злочин. Деталізується його поведінка по годинах і хвилинах (пересування, зустрічі, розмови, заняття), щоб надалі можна було виявити свідків і перевірити алібі. Заявляючи про добровільний характер статевого зносу, підозрюваний посилається на наявність інтимних стосунків між ним і потерпілою особою. Для перевірки цієї версії він допитується про те, як давно триває такий зв'язок, чи знають про це близькі його і її, як до цього ставляться, чи є в нього або в неї листи, щоденники, інші документи, що підтверджують цей зв'язок, чи були між ними сварки. Який характер мала його остання зустріч із заявницею: чи не супроводжувалася

діями, у результаті яких були заподіяні пошкодження їй і йому, чим він пояснює заяву про вчинений злочин. Підозрюваний може не заперечувати зустріч із заявницею, стверджуючи, що статевих зносин не було. З огляду на те, що на тілі й одязі обох можуть бути виявлені сліди статевих зносин, необхідно перевірити, кому вони належать; підозрюваний допитується про те, з ким вступав у статевий контакт востаннє, коли це було, який характер мала зустріч, чи не залишилося від неї пошкоджень на його тілі й одязі. Щодо зустрічі із заявницею, то докладно з'ясовується, де й у зв'язку із чим він із нею зустрічався, як довго вони були разом, що робили, про що говорили, чи не знімали одягу у зв'язку із чим; хто їх бачив або чув, як вони розійшлися, у яких напрямках розійшлися або роз'їхалися, кого він зустрів дорогою, хто знає про їхню зустріч. Маючи показання потерпілої особи, можна розширити перелік питань для перевірки показань.

Передбачаючи ту обставину, що підозрюваний може змінити показання й згодом заперечувати факт зустрічі із заявницею, корисно провести огляд місця події з його участю, відобразивши у протоколі, на фотознімках або відеоплівці всі деталі обстановки місця події з його поясненнями. Це особливо важливо в тих випадках, коли підозрюваний був на цьому місці тільки раз – під час зустрічі з потерпілою – й не міг знати про нього з інших джерел.

З метою викриття неправдивої позиції підозрюваного й одержання від нього правдивих показань рекомендується висунення доказів: протоколів допитів, висновків експертиз, предметів, виявлених під час обшуків, на місці події. Після допиту підозрюваного стосовно нього необхідно провести освідування, а його одяг має бути ретельно оглянутий. Освідування підозрюваного провадиться залежно від ситуації до або відразу після допиту для встановлення на його тілі слідів злочину або наявності особливих прикмет. Обстеженню підлягає все тіло (руки, стегна, живіт, шия, обличчя), оскільки в будь-якому його місці можуть бути виявлені синці, подрипини, садна, укуси. Крім пошкоджень, на тілі можуть бути виявлені плями крові, сперми, волосся, інші речовини. Необхідно ретельно оглянути внутрішній та зовнішній бік кишені, манжети, застібки, шви одягу підозрюваного.

Обшук. Необхідність вилучення й дослідження речей підозрюваного зумовлює невідкладність проведення обшуку для виявлення й вилучення цих предметів. Під час обшуку шукають так само порнографічну інформацію: фотографії, літературу, відеокасети чи інші носії з порнофільмами, які використовувалась для розбещення не повнолітніх.

Такому обшуку передуює встановлення прикмет одягу, в якому були підозрюваний і потерпіла особа на місці злочину. Одяг може бути заховано серед іншого одягу так, що для його виявлення доводиться переміщати багато предметів й оглядати їх з різних боків. Все виявлене має бути оглянуто на місці вилучення, опечатано й у такому вигляді вилучено, щоб запобігти заяві про те, що які-небудь сліди могли з'явитися на предметах після їхнього вилучення.

Обшук за місцем проживання підозрюваного має подвійне завдання: по-перше, виявлення й вилучення речових доказів і, по-друге, одержання даних про особу злочинця. Під час обшуку варто шукати натільну білизну, одяг, що були на підозрюваному в момент учинення злочину, викрадені в потерпілої особи предмети, речі тощо, а також зброю або інші знаряддя, які використовувалися ним при вчиненні злочину. Коли злочинець відомий потерпілій особі, то, крім перелічених об'єктів, необхідно шукати листи й документи, що свідчать про їх взаємини. Крім того, необхідно звернути увагу на предмети, що характеризують особу підозрюваного і його ставлення до осіб жіночої статі: щоденники, предмети жіночого одягу та ін.

Пред'явлення для впізнання підозрюваного в розбещенні неповнолітніх чи при статевих зносинах з особою, що не досягла статевої зрілості, доцільно тоді, коли потерпіла персонально не знає особу злочинця. Пред'явлення для впізнання потерпілій особі має проводитися відповідно до вимог кримінально-процесуального закону (ст. 174 КПК України) і за умови, щоб потерпіла особа вказала на індивідуальні особливості й характерні прикмети підозрюваного, за якими вона може його впізнати. Про ці обставини потерпілу особу допитують до пред'явлення для впізнання. Якщо потерпіла не досягла 14 років, то в зазначеній слідчій дії має брати участь педагог.

З огляду на специфіку розглядуваної категорії злочинів, для безпеки потерпілої особи й виключення додаткової психологічної травми (особливо для малолітніх або неповнолітніх) варто проводити впізнання в умовах, що виключають візуальне спостереження особи, що впізнається. Під час проведення впізнання потерпілу особу можна помістити в спеціально обладнане приміщення зі звукопроникним дзеркальним склом або застосувати телевізійну трансляцію із питання, де буде проходити таке впізнання. При проведенні впізнання в таких випадках поняті повинні перебувати в одному приміщенні із особою, яка проводить впізнання. Упізнання також може бути проведене за фотознімками або за функціонально-динамічними ознаками (ходьбою, голосом та ін.).

Експертні дослідження.

Під час розслідування розбещення неповнолітніх чи статевих зносинах з особою, що не досягла статевої зрілості, найчастіше призначають судово-медичну, цитологічну, імунологічну, молекулярно-генетичну, одорологічну, трасологічну, судово-психіатричні та психологічні експертизи.

Під час розслідування фактів статевих зносин з особою, що не досягла статевої зрілості, виникає потреба проводити судово-медичну експертизу, яка проводиться щодо потерпілої, підозрюваного, обвинуваченого та експертизу речових доказів.

Судово-медична експертиза (акушерсько-гінекологічна) потерпілої особи дає можливість перевірити вірогідність заяви про статеві зносини, а також одержати докази вчиненого насильства, якщо таке було. Успіх проведення судово-медичної експертизи значною мірою залежить від того, скільки часу пройшло з моменту вчинення злочину. Це пояснюється, зокрема, тим, що розриви дівочої незайманої (непорочної) пліви внаслідок дефлорації загоюються упродовж 6–14 днів. Пізніше названого терміну визначити давність порушення незайманої пліви практично неможливо. Сліди ж статевих зносин можна виявити, як правило, не пізніше 4–5 діб. Характер питань, поставлених перед експертами, залежить від конкретної ситуації.

На вирішення судово-медичної експертизи потерпілої можуть бути поставлені такі питання:

- чи порушена в неї незаймана пліва, а якщо так, то яка давнина цього uszkodження?
- чи жила потерпіла статевим життям?
- чи не мала потерпіла незадовго до проведення експертизи статевих зносин і якщо так, те коли саме?
- чи могли мати місце статеві зносини з потерпілою без порушення незайманої пліви?
- чи є в піхві потерпілої, чи на її тілі сперма, кров, якщо так, то яка її групова приналежність?
- чи є на тілі потерпілої uszkodження, характерні для насильницьких статевих зносин?
- які тілесні uszkodження взагалі є на тілі потерпілої, який їхній характер, локалізація, механізм утворення, давнина заподіяння?
- чи допускають характер та локалізація ушкоджень потерпілої заподіяння їх власною рукою?

– чи не заражена потерпіла венеричною хворобою, якщо так, то яка давнина зараження?

– чи є в потерпілої ознаки вагітності, якщо так, то яка її тривалість?

– чи потягли за собою статеві зносини з потерпілою які-небудь шкідливі для її здоров'я наслідки, якщо так, які саме?

Судово-медична експертиза обвинуваченого, підозрюваного. Під час дослідження обвинуваченого (підозрюваного) у вчиненні статевих зносин з особою, що не досягла статевої зрілості, зокрема його статевих органів, експерт може відповісти на питання:

– чи є у підозрюваного які-небудь тілесні ушкодження, якщо так, то які, їх локалізація, механізм та давність утворення?

– чи не виникли вони у разі подолання опору потерпілої особи?

– чи є на статевих органах підозрюваного сліди статевих зносин?

– чи є на статевому органі підозрюваного піхвові виділення, якщо так, яка їх групова приналежність?

– чи є на статевому члені підозрюваного волокна тканини одягу, білизни, уламків волосся, чи подібні вони з волоссям потерпілої?

– чи підтверджується медичними даними (і якими саме) можливість здійснення обвинуваченим статевих зносини?

– чи є медичні дані, що виключають можливість здійснення статевих зносин підозрюваним?

– чи страждає підозрюваний на венеричне захворювання, якщо так, то на яке саме і до якого строку належить початок захворювання (за наявності даних у справі питання може ставитись і щодо захворювання на СНІД чи наявність ВІЛ-інфекції)?

Імунологічна експертиза. Експертизи проводяться з метою встановлення наявності і групової належності об'єктів людського походження (крові, виділень, волосся, кісток тощо). Досліджуючи плями крові, виявлені на одязі, й тілі підозрюваного й потерпілої особи, експерт може відповісти на такі питання:

– чи є на досліджуваних предметах (одягу та ін.) кров?

– чи це кров людини чи тварини; якщо кров належить людині, то до якої групи вона належить?

– яка групова приналежність крові у плямі?

– чи збігається ця кров за групою із наданими зразками крові підозрюваного й потерпілої особи?

– яке регіональне походження крові, яка давність утворення плям крові?

У разі виявлення на одязі, білизні й тілі підозрюваної або потерпілої особи плям, схожих на сперму, на вирішення експертизи можна поставити питання:

- чи є на одязі плями сперми?
- яка групова належність сперми (або виділень)?
- якщо в плямі сперми є домішки піхвового епітелію, то яка їх групова належність?
- чи є потерпіла особа й підозрюваний (обвинувачений) носіями групових специфічних властивостей?

Після імунологічного дослідження слідів крові, слини, сперми, виявлених на тілі, одязі підозрюваного, потерпілої особи, іноді виникає необхідність встановлення статевої належності клітинних елементів, що перебувають на предметі, якими була заподіяна травма, а також плям крові й волосся (цитологічне дослідження). Ця експертиза проводиться з метою встановлення в слідах на речових доказах наявності клітин тканин людини, визначення їх видової, групової, статевої і органо-тканинної приналежності з використанням знань у галузі судової медицини і спеціальних цитологічних методів і методик.

Окрім питань групової приналежності крові (сперми), цитологічна експертиза може відповісти на такі питання:

- чи є на тілі, одязі, у змивах статевих органів підозрюваного кров та клітини піхвового епітелію потерпілої?
- якщо так, то чи може ця кров та піхвові виділення походити від потерпілої?
- чи є кров у піднігтьовому вмісті з рук підозрюваного, якщо так, то чи може ця кров або ж інші знайдені клітинні елементи походити від потерпілої?
- чи є в мазках-відбитках та змиві зі статевих органів підозрюваного клітини слизової оболонки рота, клітини піхвового епітелію, прямої кишки, елементи калу?

Тільки цитологічними методами дослідження можливо вирішити таке питання, як присутність виділень із піхви в слідах змішаного характеру – крові і піхвового секрету; сперми і піхвового секрету, що є вкрай необхідним для правильного трактування результатів антигенної характеристики змішаних слідів. Під час призначення таких експертиз необхідно враховувати те, що виявлення клітин піхвового епітелію має значення лише в тих випадках, коли ці виділення знайдені на тілі й одязі підозрюваних осіб. Визначення наявності піхвових виділень на

одязі потерпілої (особливо на нижній білизні), де їх присутність є закономірною, діагностичного значення не має.

Щоб відповісти на поставлені вище питання, експерт має подати матеріал у такому обсязі – мазки-відбитки і змив зі статевого члену підозрюваного, мазок вмісту його човноподібної ямки, мазок піхвового вмісту потерпілої. Цей матеріал повинний бути відібраний судово-медичним експертом під час судово-медичного огляду підозрюваного в статевому злочині, або, якщо це неможливо, – медичним робітником з відповідним оформленням.

Молекулярно-генетична експертиза (ДНК-аналіз). Одним із найефективніших засобів під час доказування вчинення підозрюваним статевих злочинів чи розпусних дій є метод генотипоскопії в біологічній експертизі, або ДНК-аналіз, тобто дослідження мікрослідів на клітинному рівні. Це дозволяє ідентифікувати злочинця за слідами крові, слини, сперми, клітинами епітелію, частинами тканин і органів людини, волоссям. Метод ДНК-аналізу дозволяє:

- встановити, що слід крові або сперми, вилучений з місця події, виник від цієї (конкретної) особи;
- визначити, чи залишені сліди крові, сперми у різних місцях події однією особою (під час вчинення аналогічних злочинів);
- визначити кожного із учасників події у випадках, коли сліди утворені шляхом змішування крові або сперми від кількох осіб;
- об'єднати окремі частини трупа, що не мають спільної лінії розділу.

У цьому разі слід призначати молекулярно-генетичну експертизу. Одним із головних питань, яке вирішують у процесі цієї експертизи, є: міг чи не міг цей біологічний матеріал (кров, сперма, піхвовий епітелій, інший біологічний матеріал) походити від конкретної особи.

Насамперед перед вирішенням цього питання необхідно з'ясувати:

1. Чи є у слідах на речових доказах біологічний матеріал (кров, сперма, слина, інші клітинні елементи) (імунологічне чи цитологічне дослідження).
2. Якщо є, то яка його видова належність? (тобто походить він від людини чи тварини) (імунологічне чи цитологічне дослідження).
3. Якщо біологічний матеріал походить від людини, то яка його групова приналежність за системою АВО (імунологічне чи цитологічне дослідження).

За загальним правилом аналізується нуклеарна, іншими словами – ядерна ДНК. Аналізуються локуси (ділянки) дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), які є основою хромосоми. Оскільки хромосоми – ядерна субстанція, то може бути аналізований будь-який біологічний матеріал, у якому є ядерні клітини: кров (ядерні клітини – лейкоцити); сперма (ядерні клітини – сперматозоїди); піхвові виділення (ядерні клітини – епітелій статевих органів); слина (ядерні клітини – лейкоцити та букальний, інакше – защічний епітелій); тканини (м'язова, кісткова та інші) і органи.

Однак, слід пам'ятати, що нині наукові дослідження в галузі генетики – ДНК-аналіз, тим більше імунологічні та цитологічні дослідження, а також одорологічні дослідження – не можуть бути використані для ідентифікації особи однояйцевих близнюків. У додатку Б пропонується інформація щодо установ, де проводиться молекулярно-генетична експертиза.

Одорологічна експертиза. Цей вид дослідження під час розслідування описуваних злочинів є ефективним у разі відсутності біологічного матеріалу, однак наявності якісно відібраних запахових зразків під час огляду місця події та інших слідчих дій: обшуку, виїмках.

Одорологічні дослідження можуть вирішувати такі завдання:

– чи наявні на наданих для дослідження предметах запахові сліди людини?

– чи наявні у наданих для дослідження запахових зразках запахові сліди людини?

– однією чи декількома особами залишені запахові сліди на наданих для дослідження предметах?

– однією чи декількома особами залишені запахові сліди у наданих для дослідження запахових зразках?

– особою якої статі залишені запахові сліди на наданих для дослідження предметах?

– особою якої статі залишені запахові сліди у наданих для дослідження запахових слідах?

– людиною якого орієнтовного віку (дитячого, середнього, похилого) залишені запахові сліди для наданих на дослідження предметах?

– людиною якого орієнтовного віку (дитячого, середнього, похилого) залишені запахові сліди для наданих на дослідження запахових зразках?

– чи міг запаховий слід, вилучений під час огляду місця події, бути залишеним підозрюваним (обвинуваченим) або іншою особою?

– чи могли запахові сліди (вказати, які конкретно) бути залишені громадянами (зазначити їх перелік) чи кимось із них конкретно?

– чи належать виявлені на місці події об'єкти біологічного походження (кров, волосся, піт, сперма) конкретній особі?

– чи могли знаходитись у контакті з підозрюваним (обвинуваченим) об'єкти (зброя, автомобіль, стілець, пляшка, склянка тощо), які надано для дослідження?

– чи залишені сліди ніг (рук), виявлені на місці події, особою, конкретною особою?

Трасологічна експертиза вирішує питання:

– чиїм взуттям залишено слід на місці події?

– сліди чиїх пальців є на предметах, що створюють обстановку місця події, гаманці, сумочці потерпілої особи?

– чи не залишено слідів на тілі підозрюваного потерпілою особою й навпаки?

– чи не розрізаний одяг потерпілої особи ножом, вилученим під час обшуку підозрюваного та ін.?

На вирішення експертизи матеріалів, речовин та виробів з них можуть бути поставлені такі питання:

– чи є на одязі потерпілої особи нашарування у вигляді волокон тканини (якщо так, то чи вони не з одягу підозрюваного)?

– чи є на одязі підозрюваного волокна одягу потерпілої особи?

– чи мав місце факт контактної взаємодії одягу підозрюваного та потерпілої особи?

– чи немає на їхньому одязі якихось частинок, що мають загальну групову належність?

– чи є на знаряддях злочину мікрочастинки (якщо так, то яка їх групова належність)?

– чи є в піднігтьовому вмісті підозрюваного текстильні волокна (якщо є, то чи мають вони спільну групову належність із волокнами одягу потерпілої особи)?

Судово-грунтознавча експертиза призначається для визначення, чи не походять частки ґрунту, бруду, виявлені на взутті та одязі підозрюваного, з конкретної ділянки місцевості (місця, де відбувся злочин).

Судово-психіатрична експертиза проводиться з метою виявлення психічних захворювань у підозрюваного (обвинуваченого) для визначення неосудності чи обмеженої осудності особи.

У справах про статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості, чималий відсоток людей – потерпіла чи обвинувачений, можуть виявитись психічно неповноцінними. Тому важливо мати висновок експерта про психічний стан потерпілої й обвинуваченого, що має кримінально-процесуальне і кримінально-правове значення.

На вирішення судово-психіатричної експертизи слідчий може ставити питання, що стосуються стану потерпілої й обвинуваченого. У разі спрямування потерпілої на експертизу на вирішення експерта можуть бути поставлені питання:

– чи страждає потерпіла психічним захворюванням, якщо так, то яким саме, впродовж якого часу?

– якщо потерпіла є психічно хворою, то чи могла вона правильно сприймати дійсність, розуміти, що стосовно неї вчиняються насильницькі статеві зносини; чи може вона давати про це правильні показання?

Під час направлення на експертизу обвинувачуваного на вирішення експерта можуть бути поставлені питання:

– чи страждає він психічним захворюванням, якщо так, те яким саме і впродовж якого часу?

– якщо в цей час він психічно здоровий, то чи не знаходився в момент скоєння насильницьких статевих зносин із потерпілою в стані тимчасового розладу психічної діяльності?

– якщо в нього є психічне захворювання, то чи міг він усвідомлювати свої дії і керувати ними в момент насильницьких статевих зносин з потерпілою, тобто чи є він осудним у контексті інкримінованого йому діяння?

– чи становить він небезпеку для суспільства, чи потребує він застосування примусових заходів медичного характеру, а якщо так, то яких саме?

Судово-психологічна експертиза призначається для вирішення таких питань: а) здатність указаних осіб правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, та давати про них показання; б) можливість запам'ятати в конкретній ситуації прикмети зовнішності людини, предметів, ділянок місцевості тощо; в) наявність або відсутність стану фізіологічного афекту або іншого емоційного стану; г) психологічні особливості особи (темперамент, характер, потреби, інтереси тощо), чи усвідомлювала потерпіла особа значення дій, які вчиняли щодо неї, та ін.

Використана та рекомендована література

1. Александров А.С. Перекрестный допрос / А.С. Александров, С.П. Гринишин. – М.: Центр ЮрИнфоР, 2001. – 296 с.
2. Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий: монография / Ю.П. Аленин. – Кировоград: Центрально-украинское издательство, 2002. – 264 с.
3. Аленин Ю.П. Расследование тяжких преступлений: научно-практическое пособие / Ю.П. Аленин, В.В. Тищенко, Л.И. Аркуша. – Харьков: Одиссей, 2006. – 256 с.
4. Антонян Ю.М. Изнасилования: причины и предупреждение: пособие / Ю.М. Антонян // ВНИИ МВД СССР. – М.: Изд. РИО ВНИИ МВД СССР, 1990. – 192 с.
5. Антонян Ю.М. Преступность и психические аномалии / Ю.М. Антонян, С.В. Бородин; отв. ред. В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1987. – 298 с.
6. Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К.: МАУП, 2007. – 512 с.
7. Гармаев Ю.П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика / Ю.П. Гармаев, А.Ф. Лубин. – М.: Юридический центр Пресс, 2006. – 303 с.
8. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления / Б.Л. Гульман. – Харьков, 1994. – 158 с.
9. Давидова О.О. Криміналістичні дослідження матеріалів, речовин та виробів: курс лекцій / О.О. Давидова. – К.: КНТ, 2008. – 340 с.
10. Дьяченко А.П. Проблемы борьбы с изнасилованиями / А.П. Дьяченко. – М., 1981. – 64 с.
11. Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття і розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ / кол. Авторів // Головне слідче управління МВС України; під ред. П.В. Коляди. – К., 2002. – 544 с.
12. Зелинский А.Ф. Криминальная психология: научно-практическое издание / А.Ф. Зелинский. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с.
13. Каньгин В.И. Расследование преступлений против личности и собственности: курс лекцій / [В.И. Каньгин, А.Ф. Лубин, Д.О. Серебров, С.П. Сереброва]. – СПб.: Питер, 2009. – 272 с.
14. Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник / [кол. авторів: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.]; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Одісей, 2010. – 960 с.

15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
16. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
17. Лившиц Е.М. Тактика следственных действий / Е.М. Лившиц, Р.С. Белкин. – М., 1997. – 351 с.
18. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / [М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін.]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: ІнЮре, 2008. – 593 с.
19. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посібник / за ред. Н.І. Клименко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 216 с.
20. Письменский Е.А. Некоторые вопросы уголовной ответственности за изнасилование / Е.А. Письменский // Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України: матеріали коференції. – 2001. – 548 с.
21. Питерцев С.К. Тактика допроса на предварительном следствии и в суде / С.К. Питерцев, А.А. Степанов. – М.: ПРИОР, 2001. – 176 с.
22. Пономарева Л.В. Методика расследования изнасилований / Л.В. Пономарева. – СПб.: Юрлитинформ, 2002. – 152 с.
23. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5 // Вісник Верховного Суду України. – № 7(95). – С. 1–8.
24. Розслідування статевиx злочинів: посібник / кол. авт. // Міжнародна програма допом. у навч. розсіл. – К.: Вид-во ІСІТАР, 2000. – 400 с.
25. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів / В.В. Тіщенко. – Одеса: Фенікс, 2007. – 260 с.
26. Яковлев Я.М. Судебная экспертиза при расследовании половых преступлений / Я.М. Яковлев. – Душанбе: Инфон, 1966. – 152 с.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЙНЯТТЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ТА САМОВІЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА (СТ. 197¹ ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво передбачена у ст. 197¹ КК України.

У ч. 1 цієї статті говориться про завдання значної шкоди, яка щодо цього злочину становить суму, що в 100 і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян (далі – н.м.д.г.).

Слід нагадати, що відповідно до п. 5 підрозділу 1 розділу ХХ Податкового кодексу України, якщо норми інших законів містять посилення на н.м.д.г., то з метою їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги (вона, відповідно до підпункту 169.1.1 розділу IV цього Кодексу, становить 50% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня звітного податкового року).

Крім того, виявлені до 11.01.2007 р. випадки самовільного заняття земельних ділянок чи самовільного будівництва слід кваліфікувати за ст. 356 КК України (Самоправство).

Для криміналістичної характеристики цього виду злочинів важливе значення мають такі його елементи: спосіб вчинення злочину; час, місце та обстановка вчинення злочину; предмет посягання; особа потерпілого; типові сліди злочину. Розглянемо їх детальніше.

Спосіб учинення злочину. Цей вид злочину є повноструктурним і охоплює три елементи – підготовку, безпосередній спосіб учинення і способи приховування.

Типовими способами підготовки до вчинення злочину, пов'язаного з самовільним зайняттям земельних ділянок і самовільним будівництвом, можна назвати такі:

1) влаштування огороження будівельного майданчику та знесення існуючих на ньому будівель і споруд;

2) спорудження тимчасових виробничих і будівельних споруд, необхідних для організації та обслуговування будівництва;

- 3) підведення тимчасових інженерних мереж;
- 4) облаштування під'їзних шляхів;
- 5) складування будівельних матеріалів
- 6) підготування підроблених документів на право зайняття земельної ділянки чи будівництво (трапляються випадки, коли в наявності є лише частина дійсних документів).

Безпосередньо цей вид злочинів учиняється у двох формах:

- 1) самовільному зайнятті земельної ділянки;
- 2) самовільному будівництві будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці.

Самовільне зайняття земельної ділянки – це фактичне заволодіння (та користування) земельною ділянкою або її частиною, вчинене в особистих інтересах чи інтересах інших осіб тим, кому ця ділянка у встановленому законом порядку не надавалася у володіння і користування або не передавалася у власність. Самовільним зайняттям ділянки слід вважати і дії, коли власник чи законний володілець земельної ділянки самовільно змінює її межі, приєднує до неї частину суміжних земель¹.

Самовільне зайняття земельної ділянки може виражатися у таких діях: 1) огороження ділянки; 2) виставлення охорони, яка перешкоджає власнику здійснювати своє право на землю; 3) вирощування і збір сільськогосподарських культур; 4) видобування корисних копалин; 5) розміщення товарів, техніки, будівельних матеріалів тощо.

Самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці полягає у веденні на такій ділянці без належного дозволу будівельних робіт (у тому числі земляних), а також виконання монтажних робіт зі спорудження нового об'єкта – будівлі чи споруди. Поняття «будівництво» охоплює як нове будівництво, так і реконструкцію, реставрацію, впорядкування або капітальний ремонт вже існуючих об'єктів, їх розширення чи переоснащення.

Будівництво визнається самовільним, якщо воно було здійснене за однієї з таких обставин:

- 1) на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети;
- 2) без належного дозволу чи належно затвердженого проекту;
- 3) з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

¹ До законних власників земельної ділянки входять юридичні та фізичні особи (резиденти та нерезиденти), які відповідно до закону набули права власності на землю в Україні, а також територіальні громади та держава щодо земель комунальної та державної власності відповідно (п. 14.1.34 Податкового кодексу України).

У будь-якому разі ці дії мають бути поєднані з самовільним заняттям земельної ділянки.

Серед типового способу приховування цього злочину насамперед слід назвати заходи, спрямовані на вироблення документів, що засвідчують право власності на земельну ділянку та дозвіл на будівництво, вже після її захоплення чи проведення будівельних робіт.

Час, місце і обстановка. Що стосується часу, то для визначення дій кримінально карними важливе значення має момент виникнення права власності на земельну ділянку. За чинним земельним законодавством право власності та право постійного користування на земельну ділянку виникає після отримання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації (Державний акт).

Право на оренду земельної ділянки виникає після укладення договору оренди та державної реєстрації. Отже, зараз Земельний кодекс забороняє використовувати земельну ділянку до:

- 1) встановлення її меж у натурі (на місцевості);
- 2) отримання документа, що підтверджує право власності на неї (Державний акт¹);
- 3) державної реєстрації².

Предметом посягання є конкретна земельна ділянка, під якою розуміють частину земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, цільовим (господарським) призначенням та з визначеними щодо неї правами (п. 14.1.74 Податкового кодексу України).

Злочин може бути вчинений стосовно земельної ділянки будь-якої категорії, на які поділяються землі України за цільовим призначенням (сільськогосподарського, житлової та громадської забудови, водного фонду, промисловості, транспорту, запасу тощо). Також слід

¹ В окремих випадках правостановлюючим документом на право власності на земельну ділянку є цивільно-правова угода щодо відчуження землі та свідоцтво про право на спадщину (в цьому випадку, відповідно до вимог Наказу Держкомзему № 326 від 22.06.2009 р., власник земельної ділянки або уповноважена ним особа має подає до територіального органу Держкомзему за місцем знаходження земельної ділянки заяву, цивільно-правову угоду про відчуження земельної ділянки в разі набуття права власності на неї за такою угодою або свідоцтво про право на спадщину, а також Державний акт з відміткою нотаріуса про перехід права власності на земельну ділянку).

² Такі зміни були внесені ЗУ «Про внесення змін ... щодо документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, а також порядку поділу та об'єднання земельних ділянок» від 05.03.2009 р.

враховувати кваліфікуючі ознаки земель, перелічені у ч. 2 ст. 197¹ КК України.

Особа потерпілого. Потерпілим від цього злочину є законні володільці (землекористувачі) або власники самовільно зайятих земельних ділянок (фізичні, юридичні особи, територіальна громада, держава).

Типові сліди злочину. Результат учинення цього злочину може залишатися у вигляді ідеальних та матеріальних слідів. Як ідеальні сліди виступають покази свідків, потерпілого, підозрюваного (обвинуваченого).

Матеріальні сліди злочину можна виявити насамперед на місці події (земельній ділянці). Це можуть бути: засоби огороження, будівельні матеріали, механізми для проведення будівельних чи інших робіт, побудовані чи недобудовані на земельній ділянці будівлі та споруди – житлові будинки, літні кухні, цехи, склади, сараї, гаражі, вежі, мости, тунелі тощо.

Також сліди вчинення злочину залишаються у документах, що містять інформацію про призначення земельної ділянки та її власника, в проектній документації тощо.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

До типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування таких видів злочинів можна віднести такі:

1) про самовільне зайняття земельної ділянки чи самовільне будівництво надійшла інформація від громадян, посадових осіб чи зі ЗМІ;

2) інформація про виявлений факт самовільного зайняття земельної ділянки чи самовільного будівництва надійшла з контролюючих діяльність у сфері земельних відносин органів;

3) інформація про виявлений факт самовільного зайняття земельної ділянки чи самовільного будівництва була зібрана оперативними підрозділами ОВС;

4) факт самовільного зайняття земельної ділянки чи самовільного будівництва був виявлений в ході розслідування іншого злочину.

Також типові ситуації в цьому разі можна поділити на дві великі групи – особу підозрюваного потерпіла особа знає або не знає.

Оцінюючи отриману на початках інформацію, **можна висунути такі типові слідчі версії:**

1) справді має місце злочин;

2) має місце адміністративний проступок;

- 3) має місце інший злочин;
- 4) злочин учинено фізичною чи юридичною особою;
- 5) злочин вчинено раніше судимою за такий злочин особою;
- 6) злочин вчинено групою осіб тощо.

Також можна висувати та перевіряти окремі слідчі версії щодо конкретних посадових осіб, які причетні до неправомірного отримання дозволу на забудову.

3. Особливості розслідування

На етапі дослідчої перевірки, вирішуючи питання про порушення кримінальної справи, слідчому потрібно документально встановити такі обставини:

1) факт зайняття встановленою або невстановленою особою (особами) земельної ділянки, яка має певне розташування та площу в складі однієї з категорій земель;

2) правова належність цієї земельної ділянки певній фізичній, юридичній особі чи державі;

3) відсутність правових підстав для розпорядження земельною ділянкою у особи (осіб), які її зайняли;

4) значні розміри шкоди, завданої законному володільцю чи власнику земельної ділянки.

Самовільне зайняття земельної ділянки є злочином із матеріальним складом, тому для вирішення питання про порушення кримінальної справи слідчий найперше повинен встановити, що законному володільцю чи власнику було заподіяно значну шкоду. Якщо ж цього документально підтверджено не буде, то зібрані матеріали необхідно спрямувати за належністю для вирішення питання про притягнення винних до адміністративної відповідальності за ст.ст. 53¹, 96, 96¹, 97 КУпАП відповідно. Розмір шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки, визначається *Державною інспекцією з контролю за використанням і охороною земель та її територіальними органами за спеціальною формулою.*

Оскільки злочин, пов'язаний із самовільним будівництвом будівлі чи споруди, вважається закінченим з моменту початку ведення будівельних робіт на самовільно зайнятій земельній ділянці, слідчий під час вирішення питання про порушення кримінальної справи, повинен зібрати інформацію про те, що земельна ділянка була зайнята са-

мовільно і про те, що там фактично розпочалися будівельні роботи. Дозвіл на виконання будівельних робіт надається *Інспекцією державного архітектурно-будівельного контролю*. Про самовільне зайняття земельної ділянки свідчить відсутність у особи належним чином оформленого Державного акта про право володіння земельною ділянкою та відповідної інформації в реєстраційних органах.

Також слідчий (чи оперативний працівник) повинен зібрати та проаналізувати такі документи:

1) рішення державної адміністрації або міської ради про відвід земельної ділянки конкретній особі;

2) план або схему ділянки, кадастровий план, акт визначення меж, вкопіювання з топографічної карти земельної ділянки;

3) довідку територіального підрозділу земельних ресурсів про категорію земель, де захоплена земельна ділянка;

4) акт обстеження земельної ділянки фахівцями територіального підрозділу Держінспекції з контролю за використанням та охороною земель;

5) акт перевірки дотримання земельного законодавства;

6) пояснення законного володільця або власника, очевидців, осіб, запідозрених у вчиненні злочину.

До матеріалів можуть додаватися додані зацікавленими особами листування з цього приводу із органами влади та місцевого самоврядування, судові рішення, довідки про сплату земельного податку тощо.

На початковому етапі розслідування рекомендується такий алгоритм невідкладних слідчих дій: огляд місця події, виїмка, обшук, огляд документів, допити потерпілої особи, свідків, призначення експертиз.

Огляд місця події рекомендується проводити до порушення кримінальної справи, оскільки саме ця дія дозволяє встановити та зафіксувати ознаки самовільного зайняття земельної ділянки. До участі в огляді як спеціалістів залежно від обставин доцільно залучати: землепорядників місцевих рад; працівників Держземінспекції або відділів земельних ресурсів; працівників Державної архітектурно-будівельної інспекції; працівників територіального підрозділу Державної екологічної інспекції Міністерства охорони навколишнього природного середовища; інших фахівців (інженерів, геологів, агрономів тощо). Завданням огляду є фіксація ознак самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, а також слідів злочинця. Зокрема, необхідно зважити на:

- наявність на ділянці огорожі, межових знаків;
- слідів знищення раніше встановленої огорожі чи межових знаків;
- слідів обробки та удобрення землі;
- сліди висіву насіння, вирощування сільськогосподарських культур;
- наявність насаджених дерев або чагарників чи слідів їх знищення;
- наявність засобів і слідів меліорації;
- наявність слідів видобування корисних копалин;
- ознаки виконання будівельних та інших робіт;
- наявність розміщених матеріальних цінностей, будівельних матеріалів, техніки, сміття;
- наявність будівель або споруд;
- сліди рук, ніг, транспортних засобів, які можуть бути використані для ідентифікації.

Загалом під час огляду місця події застосовується тактичний порядок і правила огляду ділянки місцевості. За наявності на захопленій території будівель або споруд, вони також мають бути оглянуті, найперше, з точки зору зовнішніх ознак. Під час огляду слід здійснювати фотозйомку. При цьому треба сфотографувати всю ділянку за допомогою методів орієнтовної та оглядової зйомки. Методами вузлової зйомки фіксуються місця зі слідами знищення огорожі, насаджень, видобування корисних копалин і т. д., місця накопичення будівельних матеріалів, сміття, фундаменти, недобудовані та збудовані об'єкти, будівельна, сільськогосподарська та інша техніка тощо. Окремі сліди (злому, транспортних засобів, ніг, рук) фотографують шляхом детальної зйомки. Місцезнаходження всіх перелічених об'єктів необхідно відобразити на схемі місця події.

У справах про самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво документи, що мають значення для встановлення істини у справі, можна класифікувати на такі три групи:

а) правовстановлюючі документи, які надають право на володіння чи користування земельною ділянкою та право власності на майно (державні акти, рішення місцевих рад, договори оренди чи суборенди);

б) матеріали державних інспекцій, в яких зафіксований факт самовільного зайняття земельної ділянки чи самовільного будівництва (акти відомчих перевірок, протоколи про вчинені за певний період адміністративні порушення, розрахунки розміру заподіяної шкоди та ін.);

в) документація, в якій міститься інформація про замовлення чи виконання земельних та будівельних робіт (договори про виконання земельних чи будівельних робіт, акти про їх виконання, банківські виписки, що підтверджують факт сплати, товарно-транспортні накладні та ін.).

Частина цих документів міститься у первинних матеріалах дослідчої перевірки. Решту необхідно **вилучити шляхом проведення виїмки в:**

1) місцевих державних адміністраціях та місцевих радах щодо документів про відвід земельної ділянки – предмет злочину;

2) бюро технічної інвентаризації щодо документів, поданих для реєстрації права власності на будівлі або споруди;

3) територіальних відділах земельних ресурсів, Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру» Держкомзему щодо документів про технічне супроводження оформлення та реєстрацію права власності на земельну ділянку;

4) установах, які мають повноваження з користування та контролю за землями відповідної категорії (наприклад, підрозділах Держземінспекції, Державної екологічної інспекції міністерства охорони навколишнього природного середовища, Державної архітектурно-будівельної інспекції щодо документів про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства);

5) на підприємствах, які мають право користування земельною ділянкою, щодо документів, які мають значення для справи залежно від обставин (реєстр орендодавців, списки працівників, посадові обов'язки службових осіб і т.д.);

6) на підприємствах, що проводили земельні та будівельні роботи на самовільно зайнятій ділянці¹.

¹ Відповідно до «Порядку видачі будівельного паспорту забудови земельної ділянки» тільки будівельний паспорт є підставою для виконання будівельних робіт. Він видається на підставі поданої забудовником письмової заяви та необхідного пакету документів. Будівельний паспорт складається у двох екземплярах (один примірник видається забудовнику, інший – зберігається у відповідному органі містобудування та архітектури, який його видав. Крім того, електронний примірник зберігається в базі даних містобудівного кадастру з присвоєнням йому індивідуального номера. Будівельний паспорт підписується керівником відповідного органу містобудування та архітектури і на ньому ставиться гербова печатка. Видача такого паспорту реєструється у відповідному журналі.

У деяких випадках під час розслідування **доцільно проводити обшуки** за місцем роботи та проживання підозрюваних (обвинувачених). Зокрема, під час обшуку можуть бути виявлені документи, які вони склали під час підготовки до злочину чи у ході його вчинення та які підтверджують факт самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (договори, чорнові записи, плани місцевості, земельної ділянки, будівлі тощо).

З метою виявлення слідів злочину та інших обставин, що мають значення для справи, вилучені документи можуть бути оглянуті.

Детальному **допиту в якості свідків** підлягають:

- 1) власники та користувачі сусідніх ділянок;
- 2) особи, котрі через свої професійні функції присутні поблизу незаконно зайнятої ділянки (охоронці, будівельники, лісники, інспектори рибоохорони і тощо);
- 3) працівники органів державної влади та місцевого самоврядування, до повноважень яких входить землевідведення та контроль за землекористуванням.

Під час допиту необхідно з'ясовувати відомі свідкам обставини користування незаконно зайнятою землею; ознаки зовнішності осіб, котрі вчиняли протиправні дії; ознаки транспортних засобів та іншої техніки, яка під час цього використовувалась; хто з осіб спілкувався із захоплювачами земельної ділянки; чи не відомо їм про перевірки дотримання земельного законодавства, які здійснювали представники державних органів, тощо.

Як свідків також доцільно допитувати голів місцевих держадміністрацій і рад, землевпорядників, секретарів, спеціалістів, інспекторів відділів земельних ресурсів, державної архітектурно-будівельної інспекції, БТІ і т. д. з питань, що мають значення для справи, які відомі їм у зв'язку з виконанням своїх професійних функцій. Під час підготовки та проведення допитів цих осіб слід враховувати та з'ясувати, чи не порушували вони при цьому свої обов'язки.

Особливу увагу треба приділити допиту інспекторів Держземінспекції або Державної екологічної інспекції, котрі проводили обстеження землі. При цьому можуть бути з'ясовані питання: коли, за яких обставин і які саме порушення земельного законодавства були виявлені; які особи знаходились на обстежуваній ділянці, як вони поводитись під час здійснення контрольних дій; чи не намагався хто-небудь впливати на рішення; чи не виявлялись раніше на цій ділянці або з боку цих осіб порушення, якщо так, то які заходи вживались; як вони реагували

на приписи; які умови сприяли порушенню та які заходи доцільно здійснити для їх усунення.

Деякі особливості має предмет допиту громадян – власників або законних користувачів земельної ділянки, потерпілих від злочину. Зокрема, з'ясуванню підлягають: обставини одержання права власності чи користування землею; повнота наявних правоустановчих документів, причини їх неповноти; чи передавав комусь право землекористування, якщо так, то кому і за яких обставин, на яких умовах; яких осіб підозрює в самовільному зайнятті землі; як і коли йому стало відомо про незаконні дії, які заходи було вжито у зв'язку з цим; які об'єкти містились на ділянці, а які були побудовані, які посіви та насадження, в якому стані знаходився поверхневий шар ґрунту і т. д. Якщо незаконно зайнята ділянка знаходилась у віданні юридичної особи, з цих питань допитують її керівників чи відповідальних за цю ділянку роботи осіб.

Найбільш типовим видом експертизи у методиці розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва є судова будівельно-технічна експертиза. Завдання, що вирішуються нею, можна умовно поділяти на чотири категорії: дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій і відповідних документів; розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками; визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд; оцінка земельних ділянок.

У ситуаціях, коли внаслідок самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва була заподіяна шкода навколишньому середовищу, слідчому треба призначати відповідну експертизу, зважаючи на сутність події, наприклад, експертизу матеріалів, речовин та виробів (з метою дослідження ґрунтів, наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі), біологічну експертизу (для дослідження об'єктів рослинного та тваринного походження).

Після проведення невідкладних слідчих дій подальше розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва найчастіше зводиться до продовження збирання, аналізу та перевірки доказів, висування обвинувачення, допиту обвинуваченого та кола подальших слідчих дій з метою уточнення та додаткової перевірки окремих обставин справи.

Зокрема, на цьому етапі проводиться значний комплекс слідчих дій, до якого входять допити обвинувачених, очні ставки, експертизи, в деяких ситуаціях пред'явлення для впізнання, відтворення обставо-

ки і обставин події. Може виникнути потреба проведення додаткових чи повторних будівельно-технічних або інших експертиз, допити експертів, державних інспекторів, посадових осіб органів влади чи місцевого самоврядування, нових свідків, виїмка та огляд нової документації.

Під час допиту підозрюваного (обвинуваченого) необхідно намагатись отримати показання про те, що спонукало його на самовільне зайняття ділянки; які саме дії здійснювались у зв'язку з цим; хто допомагав і як саме; які зміни були внесені ним у початковий стан земельної ділянки, які роботи проводились, ким, чи знали виконавці про незаконне зайняття землі, які документи склались під час цього і де вони знаходяться; як було виявлено порушення і як відреагував обвинувачений на це; які умови сприяли вчиненню злочину; чим, на його думку, слід доповнити розслідування, які експертизи провести, які питання поставити експертам.

При підготовці до допиту слідчому важливо детальніше вивчити спеціальну термінологію, технічну сутність питань, що входять до предмета допиту, а також, за необхідності, й у деякі питання земельного, лісового та іншого законодавства. Це дозволить більш повно з'ясувати механізм скоєного злочину, а також причини та умови, що сприяли його вчиненню. Рекомендується проконсультуватися з спеціалістом та залучити його до проведення допитів.

Пред'явлення для впізнання підозрюваного (обвинуваченого) проводиться у тих випадках, коли потерпілі та свідки заявляють, що бачили та можуть впізнати особу, яка самовільно зайняла земельну ділянку, та осіб, які проводили на ній певні роботи (робочі, будівельники, водії та ін.). У деяких ситуаціях доцільно провести пред'явлення ділянок місцевості для впізнання, у ході якого свідок (будівельник, водій чи інша особа) може впізнати ту ділянку, на якій проводились земельні, будівельні чи інші роботи. Під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва може виникнути ситуація, коли необхідно пред'явити для впізнання окремі будівлі, транспортні засоби чи будівельну техніку, яка при цьому використовувалась. Таке пред'явлення для впізнання може бути проведено за фотознімками вказаних вище об'єктів.

Відтворення обстановки і обставин події у справах про цей вид злочину проводиться у тих випадках, коли необхідно перевірити наявні у справі показання, уточнити вже отримані дані й тоді, коли прогнозується можливість одержання нових доказів-слідів, предметів

та інших об'єктів на місці події, що з якихось причин (поверхневе проведення огляду місця події або його непроведення взагалі) не зафіксовані в матеріалах справи, проте мають певне доказове значення.

Використана та рекомендована література

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, №17. – Ст. 112.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
3. Про деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України: Постанова КМУ від 05.08.2009 р. № 844 (зі змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2009. – № 61. – Ст. 2158.
4. Про затвердження порядку видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства від 05.07.2011 р. № 103.
5. Розслідування самовільного зайняття земельної ділянки або самовільного будівництва: методичні рекомендації / З.С. Галаван, Р.Л. Степанюк, Д.Д. Заяць, В.І. Павликівський. – Х.: ХНУВС, 2009. – 24 с.
6. Дударець Д.В. Самовільне зайняття земельної ділянки і самовільне будівництво за КК України / Д.В. Дударець // Судова апеляція. – 2009. – № 3 (16). – С. 37–48.
7. Дудоров О. Поняття самовільного зайняття земельних ділянок як злочину / О. Дудоров // Юридичний вісник України. – 2009. – № 16.
8. Носік В.В. Самовільне зайняття земельних ділянок: теорія і практика / В.В. Носік // Земельне право України. – 2006. – № 5.
9. Олійник С.С. Кримінальна відповідальність за самовільне захоплення земельної ділянки та самовільне будівництво: теоретичні та практичні проблеми / С.С. Олійник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_pravo/.../LA210_31.pdf.
10. Швець А.Ю. Предмет самовільного захоплення земельної ділянки та самовільного будівництва / А.Ю. Швець // Митна справа. – 2011. – № 1 (73). – С. 307–314.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ДИСКІВ ДЛЯ ЛАЗЕРНИХ СИСТЕМ ЗЧИТУВАННЯ, МАТРИЦЬ, ОБЛАДНАННЯ ТА СИРОВИНИ ДЛЯ ЇХ ВИГОТОВЛЕННЯ (СТ. 203¹ ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Нині у чинному законодавстві України порядок виробництва, експорту, імпорту, зберігання, реалізації та переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва передбачено законами України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» та «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних».

Кримінальна відповідальність за незаконний обігу дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва передбачена ст. 203-1 КК України. Перед початком розгляду криміналістичної характеристики варто зупинитися на таких визначеннях.

Виробництво дисків – діяльність, пов'язана із застосуванням технологічного процесу з переробки сировини в оптичні носії інформації у формі диску для лазерних систем зчитування, матриць, під час якого одночасно з виготовленням диску здійснюється запис на нього інформації, яка є об'єктом авторського права та/або суміжних прав, або без запису, а також реалізацією дисків або матриць власного виробництва. Виробництво дисків для лазерних систем зчитування здійснюється суб'єктами господарювання лише за наявності у них ліцензії на провадження такої діяльності та за умови дотримання ліцензійних умов.

Диск для лазерних систем зчитування – будь-який оптичний диск для лазерних систем зчитування із записом або з можливістю запису на ньому інформації, що відображає об'єкти авторського права чи суміжних прав, або без запису такої інформації.

Матриця – матеріальний носій у вигляді штампа або іншого аналогічного чи еквівалентного пристрою, який містить інформацію у цифровій формі і використовується для безпосереднього перенесення цієї інформації на диск для лазерних систем зчитування під час його виробництва.

Експорт – це продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України.

Імпорт – це купівля українськими суб'єктами ЗЕД в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами.

Типовими способами підготовки до вчинення злочину є:

- 1) планування злочину;
- 2) підшукування співучасників та розподіл ролей;
- 3) підшукування приміщень;
- 4) придбання обладнання;
- 5) підшукування засобів транспортування;
- 6) підготовка підроблених документів;
- 7) підроблення ідентифікаційних кодів;
- 8) підготовка алібі.

Типовими способами вчинення злочину є:

1) порушення законодавства, що регулює виробництво дисків для лазерних систем зчитування:

– здійснення господарської діяльності з виробництва дисків без отримання ліцензії;

– з використанням тимчасово зупиненої або анульованої ліцензії або з порушенням інших ліцензійних умов (наприклад, не на ліцензованому обладнанні, не у ліцензованих приміщеннях, без нанесення на диски спеціального ідентифікаційного коду);

– без дозволу осіб, яким належить авторське право та (або) суміжні права, невиконання вимог щодо технологічного забезпечення виробником наявності на дисках спеціальних ідентифікаційних кодів ліцензованим обладнанням;

2) порушення законодавства, що регулює експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, обладнання чи сировини для їх виробництва:

– експорт або імпорт указаних предметів без наявності ліцензії на такий вид господарської діяльності;

– без інформування у встановленому порядку органу ліцензування про кожну партію дисків або перелік обладнання для їх виробництва, що експортуються або імпортуються;

– без наявності на експортованих або імпортованих дисках СІД-кодів;

– експорт чи імпорт дисків для лазерних систем зчитування без додержання прав інтелектуальної власності.

– незаконне зберігання дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання і сировини для їх виробництва (зберігання таких предметів без здійснення при цьому належного обліку);

– транзит дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання і сировини для їх виробництва, здійснюваний з порушенням вимог законодавства (незаконне переміщення).

Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва, визнається злочином, якщо ці дії вчинено **у великих розмірах** (під великим розміром слід розуміти вартість дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва, що у сто разів і більше перевищує рівень неоподаткованого мінімуму доходів громадян). Якщо порушення відповідного законодавства скоєне не у великих розмірах, такі дії тягнуть адміністративну відповідальність (ст. 164-13 КУпАП).

Типовий спосіб приховування:

- 1) переїзд виробників в інші приміщення;
- 2) заховування обладнання і сировини для виробництва;
- 3) знищення документації;
- 4) приховування дисків, обладнання.

Типовим предметом посягання є:

- 1) диски для лазерних систем зчитування;
- 2) матриці для таких дисків;
- 3) обладнання для виробництва дисків для лазерних систем зчитування;
- 4) сировина для такого виробництва.

Місце, час, обстановка незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва залежить безпосередньо від виду порушень у законодавстві. Якщо це виробництво, то місцем буде безпосереднє розташування

неліцензійної техніки тобто приміщення підприємств, службові приміщення, фірми, офіси, та адреса неліцензійного приміщення. Якщо це експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва – місцем і часом буде безпосереднє виявлення злочину.

Типові знаряддя і засоби. Сировиною для виробництва дисків для лазерних систем зчитування є оптичний полікарбонат. До відповідного обладнання належать прес-форма для термопластавтоматів інжекційного штампування дисків та матриці і штампи, які містять дані, необхідні для штампування дисків.

Типова особа злочинця. Суб'єкт злочину спеціальний. Це службова особа суб'єкта господарювання – юридичної особи, яка є виробником, експортером або імпортером дисків для лазерних систем зчитування, матриць, сировини та обладнання для їх виробництва, а так само фізична особа-підприємець, яка здійснює таку господарську діяльність. Зокрема, за ст. 203-1 до відповідальності можуть притягуватись службові особи тих суб'єктів господарської діяльності, які є легальними виробниками дисків для лазерних систем зчитування.

Як правило, злочин, передбачений ст. 203-1 КК України, вчиняється організованою групою осіб, яка постійно маскує свою злочинну діяльність і має налагоджені корумповані зв'язки. Результати вибіркового опитування працівників підрозділів ДСБЕЗ (115 осіб) показали, що у 67% випадків діяльність, пов'язана з порушенням законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва, має організований характер, з чітким розподілом ролей:

- особи, які незаконно завозять через територію України цей товар;
- особи які зберігають цей товар або займаються тиражуванням;
- особи які здійснюють реалізацію цього товару;
- особи, які забезпечують «гарантію» цього бізнесу (державні службовці, службові особи).

Типова слідова картина незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва:

- тимчасово зупинені або анульовані ліцензії;
- відсутність ліцензій на обладнання;
- відсутність ліцензій на приміщення;
- диски без ідентифікаційних кодів;

- відсутність дозволу осіб, яким належить авторське право та суміжні права;
- відсутність ліцензій на експорт або імпорт указаних предметів;
- відсутність на експортованих або імпортованих дисках СІД-кодів.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Варіанти типової сприятливої слідчої ситуації

- Особа злочинця затримана. Зібрані у справі докази підтверджують вину особи (осіб).
- Особа з'явилася до правоохоронних органів із повинною, зізналася у вчиненні злочину, вказала на способи вчинення.

Варіанти типової несприятливої слідчої ситуації

- Затримано особу, яка є співучасником злочину, однак вона бере на себе усю вину, і таким чином особа співучасника є невідомою. Зібрані у справі докази не створюють можливості для ідентифікації та притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб злочинців.

Надійшло повідомлення про незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва:

– від працівників:

- а) центрального органу виконавчої влади з питань економіки;
- б) центрального органу виконавчої влади у сфері інтелектуальної власності;
- в) органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі митної справи та інші органи державної влади в межах їх повноважень, визначених законом.

Варіанти типової конфліктної слідчої ситуації

В орган внутрішніх справ надійшло повідомлення про порушення законодавства, що регулює виробництво дисків для лазерних систем зчитування, експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, обладнання чи сировини для їх виробництва, але особа суб'єкта господарювання заперечує причетність до вчинення злочину.

Варіанти типової неконфліктної слідчої ситуації

- Особа суб'єкта господарювання не заперечує дії, спрямовані на порушення законодавства, що регулює виробництво дисків для лазерних систем зчитування, експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, обладнання чи сировини для їх виробництва.

Запропоновані типові ситуації передбачають висування і перевірку слідчих версій. Основою для цього можуть бути такі **загальні типові версії**:

– здійснено порушення законодавства, що регулює виробництво дисків для лазерних систем зчитування;

– відбулося порушення законодавства, що регулює експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, обладнання чи сировини для їх виробництва;

– вчинено інший злочин;

– надійшла неправдива заява і злочинного діяння взагалі не було.

3. Особливості розслідування

Типовими вихідними даними для порушення кримінальної справи є такі джерела:

а) матеріали перевірок органів, що здійснюють контроль за виробництвом дисків для лазерних систем зчитування, експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, обладнання чи сировини для їх виробництва;

б) заява очевидців чи інших осіб, які дізнались про порушення законодавства, що стосується цього виду злочину;

в) матеріали оперативних підрозділів;

г) інші джерела.

Особливості порушення кримінальної справи:

– отримати інформацію про те, чи мало підприємство ліцензію на виготовлення дисків. Якщо є підстави, з'ясувати, чи ліцензія не підроблена;

– скерувати в НДЕКЦ для встановлення типу походження диску;

– отримати довідку про вартість;

– з'ясувати, чи притягалась особа до адміністративної відповідальності;

– встановити факт збуту і з'ясувати, чи мала особа право на таку діяльність.

Аналіз судово-слідчої практики та наукових праць дав можливість систематизувати такі **основні обставини, які необхідно встановлювати** у справах цієї категорії:

1. Чи дійсно мало місце порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва?

2. Який вид порушення здійснено?
3. Підстави і дотримання встановленого порядку одержання ліцензій.
4. Місце, час, мета, способи, механізм злочинної діяльності.
5. Найменування і зміст нормативних актів, положення яких були порушені при вчиненні злочину.
6. Де було придбано обладнання та матеріали для виготовлення дисків?
7. Яким чином здійснювався експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва?
8. Коло осіб, що брали участь у злочинній діяльності, хто був безпосереднім виконавцем?
9. Яка матеріальна шкода заподіяна та які потрібні заходи для відшкодування збитків?
10. Які умови сприяли вчиненню злочину і що необхідно зробити для їх усунення?

Початковий етап розслідування зазвичай залежить від слідчої ситуації, яка склалась, проте загальновидова окрема методика розслідування порушень законодавства, що регулює виробництво дисків для лазерних систем зчитування, експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, обладнання чи сировини для їх виробництва передбачає проведення таких слідчих дій: огляд місця події, огляд предметів і документів, допит свідків, проведення попередніх досліджень спеціалістами, проведення оперативно-розшукових заходів, затримання особи злочинця, допит підозрюваного.

Під час подальшого етапу розслідування проводяться такі слідчі дії:

- а) проведення експертиз (техніко-криміналістична, товарознавча, судово-трасологічна, відеофоноскопична);
- б) проведення обшуків (виїмки) за місцем проживання чи в інших місцях, де можуть зберігатися предмети, які стосуються розслідування справи;
- в) вилучення та огляд документів;
- г) проведення очних ставок;
- г) допит обвинуваченого;
- д) накладення арешту на майно;
- е) проведення слідчих експериментів.

До наступного етапу розслідування кримінальної справи відносно такі дії слідчого:

- а) проведення додаткових та повторних слідчих дій;
- б) ознайомлення обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи;
- в) складання обвинувального висновку;
- г) якщо злочин не розкрито, прийняття рішення про зупинення розслідування, вжиття усіх необхідних процесуальних заходів щодо завершення розслідування.

Тактика проведення окремих слідчих дій

Тактика проведення огляду дисків для лазерних систем зчитування.

Огляд дисків здійснюється тоді, коли вони виявляються під час огляду місця події, а також під час проведення інших слідчих чи процесуальних дій.

Перша згадка про виявлені диски, які, ймовірно, мають значення для розслідуваної справи, робиться у відповідному протоколі конкретної слідчої дії: обшуку, виїмки, допиту (коли предмети пред'являються допитуваною особою) тощо.

Огляд дисків для лазерних систем зчитування починається з вивчення їхнього загального вигляду.

У ході огляду з'ясовується й фіксується:

- кількість дисків;
- призначення диска, за потреби – правила користування ним;
- зовнішній вигляд;
- розміри в усіх вимірах;
- матеріал, із якого виготовлено диск;
- особливості диска;
- наявність СІД-кодів;
- дефекти, упаковка тощо;
- ознаки, що вказують на зв'язок предмета із розслідуваною подією.

Під час огляду дисків слідчий повинен зосередити свої зусилля на відшуканні тих слідів і ознак, які згодом можуть стати об'єктами експертного дослідження, і строго дотримуватися правил поведінки з предметами, щоб забезпечити їхню цілісність і доказову силу.

Диски, оглянуті слідчим, фотографуються. Про це ставиться відповідна позначка в протоколі огляду.

У розслідуванні злочинів щодо незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва рекомендуємо проведення таких судових експертиз:

– інтелектуальної власності (для виявлення й розшифрування позначень на дисках та касетах, що характеризують власників прав на твори, а також інформації, що свідчить про факт передачі авторських та суміжних прав; для ідентифікації об'єкта авторського або суміжних прав);

– трасологічної (для встановлення способів виробництва аудіо-, відеодисків та їхнього упакування, ідентифікації обладнання, за допомогою якого виготовлялися ці об'єкти, тощо);

– фоноскопичної (для дослідження якості аудіо- або відеозапису, встановлення ознак монтажу, ідентифікації людини за голосом, ідентифікації апаратури запису тощо);

– технічного дослідження документів (для дослідження способів і якості нанесення інформації на диск, способи виготовлення кодів);

– комп'ютерно-технічної (для виявлення та ідентифікації програмних продуктів на комп'ютерно-дисту, способу запису інформації на компакт-диск тощо);

– хімічної та біологічної (для дослідження матеріалів, з яких виготовлені компакт-диски, їхні упаковки та вкладиші тощо).

Використана та рекомендована література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www: rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).

2. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов., станом на 12 жовт. 2010 р.: (офіц. текст). – К.: Паливода А.В., 2010. – 240 с. – (Кодекси України), Ст.ст. 1–4, 15, 32.

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / М.І. Мельник., М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2009. – 1236 с.

4. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www: rada.gov.ua.

5. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом,

імпортом дисків для лазерних систем зчитування: Закон України від 17 січня 2002 року.

6. Про основні вузли для спеціалізованого обладнання з виробництва дисків лазерних систем зчитування, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню: Постанова КМ № 672 від 17 травня 2002 р.

7. Порядок надання, зберігання та видачі примірників дисків для лазерних систем зчитування: Постанова КМ № 925 від 4 липня 2002 р.

8. Порядок присвоєння і нанесення на диски та/або матриці для лазерних систем зчитування спеціального ідентифікаційного коду та визнання спеціальних ідентифікаційних кодів, нанесених на диски та/або матриці, що експортуються, або матриці, що імпортуються: Постанова КМ № 623 від 26 квітня 2003 р.

9. Курилін І.Р. Особливості призначення судових експертиз для визначення контрафактності продукції / І.Р. Курилін // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 4. – С. 196–204.

10. Авдеева Г. Проблеми використання спеціальних знань при дослідженні контрафактної аудіовізуальної продукції / Г. Авдеева // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3 (42). – С. 211–218.

11. Титаренко О.О. Проблеми запобігання незаконному обігу дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (кримінально-правовий аспект) / О.О. Титаренко // Вісник Луганського державного університету імені Є.О. Дідоренка. Спец. випуск. – 2010. – № 5. – С. 72–78.

12. Філіпп А.В. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування: національний та зарубіжний досвід / А.В. Філіпп // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України. – 2011. – № 20/05. – С. 515–519.

13. Когутич І.І. Криміналістика: курс лекцій / І.І. Когутич. – К.: Атіка, 2009. – 888 с.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ АБО ТРАНСПОРТУВАННЯ З МЕТОЮ ЗБУТУ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ (СТ. 204 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Поряд зі збутом незаконно виготовлених підакцизних товарів учиняються інші злочини, у більшості випадків пов'язані з незаконним виготовленням, підробленням, використанням або збутом незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору.

У кримінальному законодавстві України передбачена відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України).

Предметом цього виду злочину виступають:

- алкогольні напої;
- тютюнові вироби;
- інші підакцизні товари.

Алкогольні напої – це продукти, одержані шляхом спиртового бродіння із цукромістких матеріалів або виготовлені на основі харчових спиртів з вмістом спирту етилового понад 1,2 відсотка об'ємних одиниць, які належать до товарних груп Гармонізованої системи опису та кодування товарів під кодами 2204, 2205, 2206, 2208 (ст. 1 Закону «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв і тютюнових виробів»). З 1 липня 2001 року, відповідно до Постанов Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1998 року № 1354 та від 13 січня 1999 року № 41, вступила в дію Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД) в редакції товарної номенклатури Митного тарифу України «Про Митний тариф України» від 5 квітня 2001 року № 2371-111.

Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності ґрунтується на гармонізованій системі опису та кодування товарів, що є додатком до міжнародної конвенції «Про гармонізовану систему опису та кодування товарів» від 14 червня 1983 року.

Тютюновими виробами визнаються: сигарети, цигарки, сигари, сигарили, а також люльковий, нюхальний, смоктальний, жувальний тютюн, махорка та інші вироби з тютюну чи його замінників для куріння, нюхання, смоктання чи жування.

До інших підакцизних товарів належать: спирт етиловий; деякі транспортні засоби; пиво солодове; нафтопродукти. Перелік підакцизних товарів, визначених законодавством, є вичерпним і поширювальному тлумаченню не підлягає.

Зважаючи на предмет злочину, вважаємо доцільним розподіл злочинів у сфері незаконного обігу підакцизних товарів на такі підвиди:

1. За характером та природою предмета злочинного посягання:

а) незаконне виготовлення та обіг незаконно виготовлених нафтопродуктів (дистиляти, бензини спеціальні і моторні, гас (керосин), у тому числі паливо реактивне);

б) незаконне виготовлення та обіг незаконно виготовлених алкогольних напоїв;

в) незаконне виготовлення та обіг незаконно виготовленого спирту етилового (та інших його видів, визначених законом);

г) незаконне виготовлення та обіг незаконно виготовлених тютюнових виробів;

ґ) незаконне виготовлення та обіг незаконно виготовленого пива солодового;

д) незаконне виготовлення та обіг незаконно виготовлених транспортних засобів та кузовів до них;

е) використання незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору для маркування незаконно виготовленої підакцизної продукції;

є) незаконне використання чужого знака для незаконно виготовленої підакцизної продукції, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження такого товару.

2. Залежно від якості предмета злочину (незаконно виготовленого підакцизного товару) та з огляду на положення ч. 3 ст. 204 КК, зазначені злочини поділяються на:

а) незаконне виготовлення та обіг якісних товарів (з якісної сировини, з дотриманням технології виробництва, з використанням спеціального обладнання та ін.) – такі злочини мають підвищений ступінь латентності;

б) незаконне виготовлення та обіг неякісних (у тому числі небезпечних для життя і здоров'я) товарів – приводом до порушення кримінальних справ у більшості випадків стають скарги споживачів, які придбали товари, на їх неякісність, погіршення стану здоров'я, спричинення іншої шкоди внаслідок їх використання.

Предметом злочину, передбаченого ст. 216 КК України, а саме «Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок», є: марки акцизного збору на алкогольні напої і тютюнові вироби; контрольні марки для маркування упаковок примірників аудіовізуальних товарів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, без даних; голографічні захисні елементи.

Акцизний збір – це, відповідно до ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів «Про акцизний збір» від 26.12.1992 року № 18-92, непрямий податок на окремі товари (продукцію), визначені законом як підакцизні, який включається до ціни цих товарів (продукції). Перелік підакцизних товарів затверджується і періодично переглядається Верховною Радою.

Марки акцизного збору – це спеціальний знак, наявність якого на предметах засвідчує сплату акцизного збору і підтверджує легальність ввезення і реалізації в Україні відповідних виробів (ст. 1 Закону «Про акцизний збір на алкогольні напої і тютюном вироби»). Марки акцизного збору для алкогольних напоїв та тютюнових виробів, вироблених в Україні, відрізняються від марок для імпортованих алкогольних напоїв та тютюнових виробів дизайном та кольором.

Контрольна марка є спеціальним знаком, що засвідчує дотримання авторських і суміжних прав і надає право на поширення примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, без даних.

Голографічний захисний елемент – це голографічний елемент, призначений для маркування носіїв інформації, документів і товарів з метою підтвердження їх справжності, авторства тощо, виконаний з використанням технологій, що унеможливають його несанкціоноване відтворення. Порядок розроблення, виробництва, експертизи, реєстрації та обліку голографічних захисних елементів встановлює Мінфін.

До найзагальніших способів підготовки до вчинення цих злочинів можна віднести: розробку злочинного плану, підшукування спів-

учасників і консультантів, підбір необхідного транспортного засобу, підбір необхідної маскувальної тари, виготовлення підроблених документів, вибір маршруту пересування, місця та часу тощо.

Спосіб учинення злочину. Відповідно до кримінально-правової регламентації ст.ст. 204 і 216 КК України можуть виявлятися у:

а) незаконному виготовленні алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів;

б) зберіганні таких товарів;

в) збуті незаконно виготовлених підакцизних товарів;

г) транспортуванні з метою збуту підакцизних товарів;

д) незаконному виготовленні марок акцизного збору, контрольних марок для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних або голографічних захисних елементів:

е) їх підробленні;

ж) використанні незаконно виготовлених, незаконно одержаних або підроблених марок акцизного збору, контрольних марок чи голографічних захисних елементів;

з) збуті незаконно виготовлених, незаконно одержаних або підроблених марок акцизного збору, контрольних марок чи голографічних захисних елементів.

Приховування злочинів цієї категорії – це умисна дія злочинця, що полягає у перешкодженні встановлення об'єктивної істини про незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, а також підроблених марок акцизного збору та контрольних марок шляхом приховування, маскування, знищення чи фальсифікації слідів злочину, спрямована на повне або часткове ухилення винного від кримінальної відповідальності.

Серед основних способів приховування цих злочинів є:

1) відхід злочинця з місця злочину або заміну розташування суб'єкта злочину на даному місці, а також зміну місця розташування предметів, що стосуються справи;

2) утаювання інформації про підроблення та її носіїв;

3) знищення інформації (документів, дозволів, інших речових доказів);

4) маскування інформації та її носіїв;

5) фальсифікація інформації та її носіїв (підроблення дозволів та інших документів);

6) висування неправдивого алібі;

7) вчинення іншого злочину з метою приховування факту злочину і т.д.

Місце, час, обстановка вчинення злочинів. Для з'ясування характеру злочину необхідно встановити місце, де його було вчинено. Це питання має важливе значення, адже через особливості виготовлення, перевезення, реалізації підакцизних товарів, підроблених марок акцизного збору та контрольних марок не завжди можливо встановити, в якому конкретно місці було вчинено злочин.

З огляду на це, за місцем учинення злочину вважаємо доцільним розподіл злочинів у сфері незаконного обігу підакцизних товарів на такі, що вчиняються:

1) на підприємствах, які займаються виготовленням конкретного виду товарів на законних підставах (фабрики, заводи, цехи, лабораторії тощо);

2) на підприємствах, предметом діяльності яких є виготовлення іншого виду товару;

3) у спеціально обладнаних і пристосованих неvirобничих приміщеннях (майстернях, гаражах, складах тощо);

4) за місцем проживання злочинця (злочинців);

5) на підприємствах і в місцях торгівлі (в магазинах, кіосках, на лотках, ринках, автозаправних станціях, оптових складах тощо);

6) у закладах громадського харчування (кафе, ресторанах, їдальнях, барах та ін.);

7) на транспорті (автотранспорті, залізничному, річковому, авіатранспорті);

8) в інших громадських місцях (місцях масового скупчення людей: вокзалах, майданах).

Час учинення злочину. Час є не тільки елементом криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст.ст. 204 і 216 КК України, а й дозволяє встановлювати черговість, розвиток різних явищ і процесів у часі. Важливо з'ясувати початок і закінчення злочинних діянь, їхню протяжність у часі. Ці злочини можуть мати тривалий часовий період, складатися з кількох часових відрізків. Здебільшого такі види злочинів вчиняються у денний час. Вони можуть бути пов'язані з часовим інтервалом діяльності тієї або іншої установи, організації чи підприємства.

Обстановка вчинення таких злочинів, як правило, пов'язана з латентним характером злочинних діянь і місцем скоєння злочину та колом осіб, причетних до його вчинення.

Особа злочинця. Важливе значення має розподіл злочинів у сфері незаконного обігу підакцизних товарів (ст. 204 КК України), незаконного виготовлення, підроблення, використання або збуту незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216 КК України) за такою ознакою, як особа злочинця.

У зв'язку з цим можна виділити такі різновиди злочинів:

1. На підставі кількісного критерію:

а) вчиняються одноосібно;

б) вчиняються групою осіб з розподілом функцій щодо стадій підготовки, виготовлення та збуту чи без розподілу.

2. За кваліфікаційним критерієм (стосовно діяльності у сфері обігу конкретного виду підакцизних товарів) – вчиняються особами:

а) працівниками відповідних виробничих чи торгових підприємств; особами, які володіють спеціальними знаннями та навиками стосовно виготовлення товарів певного виду;

б) працівниками підприємств, які виготовляють сировину, інші компоненти для під акцизних товарів, супровідні товари (тару, упаковку, акцизні марки, етикетки);

в) перевізниками, комірниками, охоронцями;

г) особами, не пов'язаними зі сферою законного обігу підакцизних товарів чи виготовленням, підробленням марок акцизного збору чи контрольних марок.

3. За критерієм повторюваності:

а) вчиняються особами, які цілеспрямовано і систематично здійснюють ці злочини;

б) вчиняються особами в результаті випадкового виникнення сприятливих для цього обставин.

За місцем збуту підакцизних товарів чи місцем виготовлення марок акцизного збору чи контрольних марок можна виділити злочини, в процесі вчинення яких:

1) збут здійснюється за місцем виготовлення;

2) збут здійснюється за межами місця виготовлення;

Особа потерпілого. Основним об'єктом посягання цього виду злочинів є державні інтереси, але потерпілими від розглядуваних видів злочинів є громадяни України, іноземці та особи без громадянства, адже ці злочини завдають великих збитків не тільки економіці, а й життю та здоров'ю населення.

Типові сліди злочину. Під час вчинення розглядуваних видів злочинів сліди найперше залишаються на місці незаконного виготовлення підакцизних товарів, марок акцизного збору і ін. Ними можуть бути залишки пакувального матеріалу, скляна тара, акцизні марки, клеючі речовини, верстати, залишки спиртів, тютюну і багато інших слідів.

При незаконному транспортуванні підроблених підакцизних товарів слідова картина припускає наявність різних матеріальних слідів транспортних засобів: сліди хитання і ковзання, гальмування і пробуксовування коліс. Найчастіше у такому разі залишаються також сліди неходових частин транспортного засобу і сліди, залишені виступаючими вузлами і деталями, що відділилися від транспортного засобу: а) деталі і частини, що відокремилися від транспорту; б) сліди переміщеного вантажу, у вигляді речових забруднень і т. д.

Також сліди вчиненого злочину можна виявити і на особі злочинця. Це можуть бути різні речові забруднення внаслідок незаконного виробництва підакцизних товарів та марок акцизного збору.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Варіанти типової сприятливої слідчої ситуації:

– особа з'явилася до правоохоронних органів із повинною, зізналася у вчиненні злочину, представила правоохоронцям підроблені підакцизні товари, вказала місця їх виготовлення. Зібрані у справі докази (відбитки пальців рук, показання свідків, висновки експертиз тощо) підтверджують вину особи;

– особа затримана відразу після вчинення злочину «на гарячому», при ній знаходяться предмети злочину. Зібрані у справі докази (відбитки пальців рук, показання свідків, висновки експертиз тощо) підтверджують вину особи (осіб).

Варіанти типової несприятливої слідчої ситуації

– затримано особу, яка є співучасником того, хто був ініціатором виготовлення, збуту чи зберігання підроблених підакцизних товарів, марок акцизного збору, однак вона бере на себе вину, і таким чином унеможливує встановлення всіх співучасників злочину. Зібрані у справі докази не створюють можливості для ідентифікації та притягнення до кримінальної відповідальності інших злочинців;

– надійшло повідомлення про виявлення підроблених підакцизних товарів від працівників певних підприємств, установ, організацій, але вказати конкретно на особу, яка підробила ці товари, вони не можуть.

Варіант типової конфліктної слідчої ситуації:

– до органу внутрішніх справ надійшло повідомлення про те, що якась особа намагалась збути підроблені товари, і була затримана у момент збуту, але заперечує свою причетність до вчинення злочину.

Варіант типової неконфліктної слідчої ситуації:

– особу було затримано в момент збуту і вона не заперечує своєї причетності до цього злочину.

Методика висування версій у разі отримання повідомлення про вчинення цього виду злочину, а відповідно й визначення основних напрямів розслідування та збирання доказової інформації, передусім повинна ґрунтуватися на принципах законності, всебічності та об'єктивності. Отже, типові слідчі версії доцільно розглядати з позицій системної класифікації.

Під час класифікації типових слідчих ситуацій необхідно зважати на відомості, які характеризують більшість слідчих ситуацій, які трапляються у практичній діяльності:

а) характер вихідної інформації, що надійшла до органу внутрішніх справ, про подію, яка відбулася та спосіб її отримання;

б) джерело надходження тієї чи іншої інформації про особу та її діяльність;

в) місце (географія місць) збуту виготовлення і використання чи збуту підакцизних товарів, марок акцизного збору чи контрольних марок;

г) щодо чого або кого (виготовлювача, збувача, посередника, організатора, співучасника) надійшла інформація в органи внутрішніх справ, – у зв'язку з фактом виготовлення і використання чи збуту підакцизних товарів, марок акцизного збору чи контрольних марок;

ґ) на якому етапі розслідування надійшла в органи внутрішніх справ інформація про дані щодо злочину;

д) наявність або відсутність зізнання затриманої особи у вчиненні злочинів цієї категорії.

Типові слідчі версії:

загальні версії щодо усієї події, яка трапилась:

– було вчинено злочин – незаконне виготовлення, зберігання, транспортування підакцизних товарів, незаконне виготовлення, підро-

блення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору;

– було вчинено інший злочин, але він тісно пов'язаний з предметом посягання цієї категорії злочинів (з метою укриття);

– було вчинено інший злочин;

– було вчинено адміністративне правопорушення;

– надійшла неправдива заява з метою обмови певної особи, і злочинного діяння взагалі не було.

Деякі версії щодо окремих аспектів злочинного діяння можна висувати за іншими критеріями, зокрема, за особою вчинення злочину, способом вчинення тощо.

Як правило, за обставин виявлення незаконно виготовлених під-акцизних товарів чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок висуваються дві найзагальніші версії:

а) злочинець є місцевим жителем;

б) злочинець приїхав з іншого регіону (гастролер).

3. Особливості розслідування

Розслідування кримінальних справ вимагає від слідчого дослідження фактичних обставин справи через збирання, перевірку та оцінку доказів і їх процесуальних джерел, використання їх у процесі доказування вини осіб, які скоїли злочин.

Аналіз розслідування справ про злочин, передбачений статтею 204 КК України, свідчить, що першочерговим питанням, яке підлягає з'ясуванню в ході досудового слідства, є встановлення факту, чи є вилучений товар фальсифікованим і підакцизним. Сам факт придбання й зберігання такої продукції ще не утворює складу злочину, передбаченого статтею 204 КК України.

До порушення кримінальної справи органом дізнання повинно бути попередньо досліджено й встановлено належність вилученого товару до групи підакцизного, що відображається у відповідному документі (це може бути довідка спеціаліста).

Крім того, в ході дослідчої перевірки необхідно встановлювати, що свідчить про наміри особи збувати незаконно виготовлені алкогольні напої, тютюнові вироби та інші підакцизні товари. Для цього недостатньо лише одного пояснення особи, у якої вилучено такий товар, про те, що вона мала наміри його збувати. Оскільки, як свідчить слідча

практика, окремі особи, якщо спочатку і дають такі пояснення, згодом, з метою ухилення від відповідальності, змінюють покази та стверджують, ніби займалися виготовленням алкогольних напоїв для власного споживання. Тому важливо, на початковій стадії документування злочинної діяльності встановити осіб, із якими підозрювана особа домовлялась про вироблення або придбання такого товару, чи вступила з ними у злочинний зговір для здійснення незаконних дій з виготовлення, збуту підакцизного товару.

Доказами наміру збуту під час перевезення можуть бути товарно-транспортні накладні, накладні, податкові накладні, зустрічні перевірки відправника й одержувача вантажу, обсягів перевезеного товару тощо.

Транспортування підакцизних товарів має певний порядок. Під час його перевезення у водія чи особи, яка супроводжує підакцизний товар, повинні бути відповідні документи про його походження, обов'язкова наявність сертифікатів якості встановленого зразка (за відсутності оригінала повинна бути нотаріально завірена копія). У разі транспортування підакцизного товару обов'язкова наявність товаро-транспортних накладних із відображенням місця початку та закінчення слідування, назви товару, його кількості тощо.

Під час перевезення тютюнових, алкогольних виробів обов'язкова наявність акцизних марок встановленого зразка. За відсутності необхідних документів, або за наявності сумнівів щодо законності перевезення підакцизних товарів, оперативний працівник може затримувати, вилучати такий товар з оформленням відповідних документів і забезпеченням належного зберігання. Ні слідчий, ні оперативний працівник не мають права особисто реалізувати незаконно виготовлений підакцизний товар або його знищувати до завершення розслідування у справі. У разі направлення справи до суду щодо цього питання рішення у кримінальній справі приймає суд.

Крім того, під час досудового слідства необхідно встановити, що незаконне виготовлення підакцизних товарів у такому разі здійснювалось з метою їх подальшої реалізації.

Важливим є застосування оперативного документування, застосування відеозапису та фотозйомки з подальшою їх процесуальною легалізацією.

Під час виявлення фактів незаконного виготовлення підакцизних товарів слідчий або працівник органу дізнання повинен кваліфіко-

вано оглянути місце події, зафіксувати його результати, наявність предметів скоєння злочину із застосуванням технічних засобів.

На початковому етапі розслідування слідчий повинен виявити і зібрати максимум доказів, почати розкриття злочину по «гарячих слідах», встановити і затримати підозрюваних, забезпечити можливість відшкодувати збитків, заподіяних злочином.

У багатьох випадках для встановлення ознак незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів чи незаконного виготовлення, підроблення, використання або збуту незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок є проведення дослідчої перевірки. На підставі дослідчої перевірки вирішується питання про порушення кримінальної справи. Підставою для цього є достатні дані, що вказують на наявність ознак злочину.

Характеристика типової вихідної інформації: зміст та її носії допомагають слідчому оцінити (зорієнтуватися, уявити) суть події, що розслідується. Основними джерелами інформації про вчинення злочинів, передбачених ст. 204 та ст. 216 КК України, можуть бути:

- оперативна інформація;
- заява правовласників на розроблені марки акцизного збору чи контрольні марки;
- заяви та скарги споживачів про продаж недоброякісної продукції;
- матеріали з інших міністерств та відомств (СБУ, ДПА, Укрпатент тощо);
- безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину;
- повідомлення, опубліковані у ЗМІ.

Найперше доцільно провести дослідчу перевірку отриманих матеріалів (вихідної інформації). Зокрема, з'ясувати такі питання:

- хто володіє правами на виготовлення, використання марок акцизного збору чи контрольних марок, виготовлення, збут підакцизних товарів;
- факт незаконності виготовлення і використання чи збуту підакцизних товарів, марок акцизного збору чи контрольних марок.

У випадках, коли приводом до розслідування були повідомлення громадян у вигляді їх письмової заяви працівником апарату ДСБЕЗ, складається протокол офіційної видачі підакцизних товарів, марок акцизного збору чи контрольних марок з ознаками підробки.

Весь процес розкриття цих злочинів звернений, як правило, до подій і фактів, які вже відбулися, тому ще до безпосереднього виїзду на місце події особливе значення має правильна побудова версій за отриманою інформацією, що охоплює як злочин в цілому, так і його окремі обставини.

В їх основі має бути певна інформація, яку можна розділити на дві групи.

Перша група – отримання з різноманітних джерел даних, що стосуються злочину. Вони можуть бути у матеріалах кримінальних справ, повідомленнях осіб, які співробітничать на конфіденційній основі, матеріалах проведення оперативно-розшукових заходів іншими оперативними службами, автоматизованому банку даних оперативно-розшукового призначення, оперативно-довідкових обліках ІБ МВС України, криміналістичних обліках, результатах досліджень, експертиз тощо.

Друга група – дані, отримані в результаті узагальнень, які безпосередньо не стосуються конкретного злочину, але водночас мають допоміжне значення для його розкриття. Ними можуть бути відомості, що були взяті з минулого життєвого досвіду, особистих спостережень оперативного працівника або слідчого, всіляких аналітичних оглядів, методичних рекомендацій, накопичувальних матеріалів по лінії фальшивомонетництва та інших джерел, які вміщують інформацію, що має значення для розкриття та розслідування конкретного злочину.

При виїзді на місце події слідчо-оперативної групи у складі слідчого, оперативного працівника та спеціаліста НДЕКЦ одним із найважливіших невідкладних заходів, що повинен вжити слідчий, є направлення на дослідження підакцизних товарів, марок акцизного збору чи контрольних марок, та залучення до цього працівників експертно-криміналістичного підрозділу.

Обов'язкове залучення працівника експертно-криміналістичних підрозділів є необхідною умовою, найперше для того, щоб отримати найкращий результат під час огляду місця події, оскільки експерт-криміналіст може кваліфіковано сприяти вилученню, а згодом і упакуванням та збереженню всіх предметів і слідів, що мають значення речових доказів, а також провести попереднє криміналістичне дослідження підакцизних товарів, марок акцизного збору чи контрольних марок та більш достовірно визначити спосіб підробки.

На цьому етапі першочергове завдання розслідування має полягати у тому, щоб шляхом досліджень виявлених підроблених марок

акцизного збору чи контрольних марок, а також підакцизних товарів з'ясувати найхарактерніші ознаки підробки, що свідчать про її виготовлення певним способом і на цій основі висунути розшукові версії про підроблювача, його особистісні характеристики, можливих співучасників злочинної групи.

З цією метою важливе значення для успішної роботи слідчих та оперативних працівників з розкриття цих видів злочину матиме як знання ними характерних способів та відмінних ознак марок акцизного збору чи контрольних марок, що застосовуються для їх виготовлення, технічних пристроїв та хімічних речовин, навичок і кваліфікації того чи іншого злочинця, специфічних ознак зберігання, транспортування та збуту.

Під час розслідування справ зазначеної категорії існує необхідність вилучення предметів, пристроїв, обладнання, сировини, що використовуються при виготовленні підакцизних товарів. Таке вилучення повинно бути здійснено відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Вочевидь, такі предмети визнаються слідчими як знаряддя злочину та долучаються до справи як речові докази.

У разі вилучення значної кількості алкогольних напоїв, в ході огляду місця злочину необхідно проводити окремий забір незначної кількості такої продукції (речовини) для експертного дослідження. У протоколі огляду обов'язково це повинно бути відображено з дотриманням необхідних процедур щодо вилучення, опечатування таких предметів.

Оскільки алкогольні вироби та інші підакцизні товари виготовляються для збуту, а отже – для їх перевезення до відповідного місця збуту використовується транспортний засіб, то цей транспортний засіб слід вилучати, оглядати, визнавати знаряддям злочину та речовими доказами. Якщо такий транспортний засіб є власністю особи, яка скоїла цей злочин і використала його як знаряддя злочину, суди можуть конфіскувати такий транспорт на підставі статті 81 КПК України.

З огляду на те, що виготовленням алкогольних напоїв, як правило, займається декілька осіб, слідчим, чи оперативним працівником доцільно застосувати криміналістичну техніку для виявлення та вилучення відбитків пальців рук кожної такої особи, проведення щодо них дактилоскопічних експертиз та використання як доказів вини обвинувачених.

При кваліфікації злочину, передбаченого статтею 204 КК України, треба враховувати, що за порушення правил торгівлі алкогольними напоями і тютюновими виробами може настати адміністративна відповідальність, але вона не передбачає мету збуту.

Виготовлення фальсифікованих алкогольних напоїв може здійснюватись шляхом розведення харчових або технічних спиртів водою та додаванням різних компонентів для поліпшення смакових властивостей продукту. З огляду на те, що поняттям виготовлення у частині 2 статті 204 КК України охоплюється саме технологічний процес створення товарів, на кваліфікацію за цією нормою не впливає кількість фактично виробленої продукції, а також те, чи почала винна особа її реалізацію.

Іншою обставиною, що підлягає доказуванню, є доведення факту незаконності виготовлення підакцизної продукції, яка виготовлялася, зберігалася, збувалася або транспортувалася.

Питання про те, чи є виготовлення підакцизних товарів масовим, вирішується у кожному конкретному випадку.

Обладнання, що забезпечує масове виробництво підакцизних товарів, – це відповідні технічні пристосування, які використовуються на різних етапах технологічного процесу і забезпечують промислове виготовлення відповідної продукції у великих розмірах, товарних партіях.

Визнання обладнання таким, що використовується для незаконного виготовлення підакцизних товарів, дослідження інших питань здійснюється шляхом призначення відповідної експертизи.

Обставини, що підлягають з'ясуванню

Практика правоохоронних органів України свідчить про доволі низькі показники щодо порушених і розглянутих судами кримінальних справ за ст. 204 та ст. 216 КК. Існують певні труднощі самого процесу доказування цих видів протиправної діяльності, збирання доказової інформації. У процесі розслідування цих видів злочину слід зважати на предмет доказування у кримінальній справі. Типовими обставинами, що підлягають з'ясуванню в перебігу розслідування цих злочинів, є:

1. Чи мало місце незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів або незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок.

2. Яка форма вчинення злочину обрана злочинцем (виготовлення, зберігання, збут, підроблення, використання, транспортування).

3. Який спосіб вчинення злочинів був застосований; чи використовувалися і які саме підготовчі дії та дії щодо приховування злочину.

4. Що було предметом злочину (алкогольні напої, тютюнові вироби, марки акцизного збору, контрольні марки).

5. Хто є злочинцем; яке коло осіб, що беруть участь у злочинах; яким чином розподілялися функції серед учасників злочину; чи вчинено злочини організованою групою та ін.

6. Яка тривалість злочинної діяльності; чи вчинено злочини повторно; який загальний часовий період, час учинення окремих епізодів злочинної діяльності.

7. Де були вчиненні різні епізоди незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів чи незаконного виготовлення, підроблення, використання або збуту незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок.

8. Які розміри заподіяного збитку у цих злочинах.

9. Чи існує зв'язок цих злочинів з іншими злочинами.

10. Які причини і умови, що сприяли вчиненню злочинів.

11. Чи був зв'язок злочинців з корумпованими особами контролюючих і правоохоронних органів.

Під час збуту незаконно виготовлених алкогольних напоїв і тютюнових виробів можуть використовуватись незаконно виготовлені, незаконно отримані або підроблені марки акцизного збору. У такому разі дії винних потребують додаткової кваліфікації за ст. 216 КК України (незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок).

До порушення кримінальної справи орган дізнання має право, після направлення в експертну установу запиту на підставі п. 3 інструкції «Про призначення та проведення судових експертиз», отримати письмовий висновок спеціаліста щодо конкретного дослідження.

Судова експертиза є джерелом отримання доказів у кримінальній справі.

Експертизи, які можуть призначатися слідчими під час розслідування злочинів цієї категорії:

1) експертиза рідин, що містять спирт, яка є підвидом експертизи матеріалів і речовин, а взагалі є криміналістичною;

2) експертиза засобів виробництва масових виробів, яка теж належить до криміналістичної;

3) товарознавча експертиза.

З метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики експертні установи можуть організовувати проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної).

До таких експертиз під час розслідування злочинів за ст. 204 КК можуть входити:

– експертиза алкогольних напоїв, яка є підвидом експертизи харчових продуктів;

– технологічна експертиза.

Що стосується судово-медичної експертизи, то вона призначається лише у випадках, коли незаконний збут підакцизних товарів, виготовлених з недоброякісної сировини чи матеріалів, призвів до отруєння людей чи інших тяжких наслідків (заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або декільком особам, масове захворювання людей, смерть хоча б однієї людини). У цих випадках призначається судово-медична експертиза живих осіб або трупа з визначенням та вирішенням відповідних питань.

Для вирішення, які саме питання необхідно ставити експерту у контексті перелічених видів експертиз, доцільно попередньо проконсультуватися з керівником експертної установи, керівником відповідного експертного підрозділу, або безпосередньо з самим експертом.

Використана та рекомендована література

1. Міжнародна конвенція про Гармонізовану систему опису та кодування товарів від 14 червня 1983 року.

2. Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби: Закон України від 15 вересня 1995 року № 329/95-ВР.

3. Про державне регулювання виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами: Закон України від 19 грудня 1995 року № 481/95-ВР.

4. Про ставки акцизного збору та ввізного мита на тютюнові вироби: Закон України від 6 лютого 1996 року № 30/96-ВР.

5. Про ставки акцизного збору і ввізного мита на спирт етиловий та алкогольні напої: Закон України від 7 травня 1996 року № 178/96-ВР.

6. Про ставки акцизного збору і ввізного мита на деякі транспортні засоби: Закон України від 24 травня 1996 року № 216/96-ВР.

7. Про ставки акцизного збору і ввізного мита на деякі товари (продукцію): Закон України від 11 липня 1996 року № 313/96-ВР.

8. Про Митний тариф України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2371-П.

9. Про акцизний збір: Декрет Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 року № 18-92.

10. Про перелік товарів (продукції), на які встановлюється акцизний збір: Постанова Верховної Ради України від 12 вересня 1996 року № 365/96-ВР.

11. Про платників та порядок сплати акцизного збору: Указ Президента України 9 від 11 травня 1998 року № 453/98.

12. Про державну монополію на виробництво та обіг спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів: Указ Президента України від 19 грудня 1995 року № 481/95-ВР.

13. Про порядок реалізації деяких підакцизних товарів та обчислення акцизного збору: Указ Президента України від 29 грудня 1998 року № 1385/98.

14. Про посилення державного контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів: Указ Президента України від 11 липня 2001 року № 510/2001.

15. Про порядок контролю за зберіганням, відпуском і транспортуванням спирту етилового: Положення, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 грудня 1996 року № 1438.

16. Про Українську класифікацію товарів зовнішньоекономічної діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1998 року № 1354.

17. Про порядок ведення української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 січня 1999 року № 41.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОТИДІЇ ЗАКОННІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (СТ. 206 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Під протидією законній господарській діяльності розуміють протиправну вимогу припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, поєднаною з погрозою насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодженням чи знищенням їхнього майна за відсутності ознак вимагання (ст. 206 ККУ).

Типовий спосіб готування

Стадія готування протидії законній господарській діяльності охоплює: 1) планування злочину; 2) підшукування інформації юридичного і особистого характеру (наприклад, про цінні активи підприємства, фінансовий стан, структуру статутного капіталу, кредиторів, дебіторів, засновників, керівництво), що дає можливість чинити тиск; 3) крадіжка та підробка документів; 4) участь у масових безладах на підприємстві.

Типовий спосіб учинення злочину полягає у висуненні протиправної вимоги, поєднаної з погрозою застосування насильства над потерпілим або близькими йому особами, пошкодження чи знищення їх майна.

Вимога може полягати у висловленій пропозиції:

- 1) припинити займатися господарською діяльністю;
- 2) обмежити таку діяльність;
- 3) укласти угоду;
- 4) не виконувати укладену угоду.

Вимога припинити господарську діяльність може передбачати:

- 1) ліквідувати юридичну особу, діяльність якої контролює (або ж на діяльність якої істотно впливає) потерпілий;
- 2) продати (передати) її іншим особам;
- 3) подати до відповідного органу заяву про анулювання реєстрації потерпілого як індивідуального підприємця;
- 4) припинити здійснювати господарську діяльність.

Вимога обмежити господарську діяльність може передбачати:

- 1) зменшення обсягу промислового виробництва;
- 2) торговельних операцій;
- 3) послуг;
- 4) припинення такої діяльності у певних пунктах чи регіонах;
- 5) припинення заняття окремими видами господарської діяльності або хоча б одним із таких окремих видів;
- 6) розірвання або обмеження ділових зв'язків з певними партнерами.

Вимога укласти угоду може стосуватися:

- 1) укладення угоди, яка у разі її виконання прямо призведе до заподіяння потерпілому чи іншим особам майнової шкоди;
- 2) укладення угоди про повну чи часткову передачу потерпілим належних йому прав щодо управління юридичною особою (наприклад, угода про продаж, іншу сплатну уступку акцій акціонерного товариства, частки в статутному фонді іншого господарського товариства);
- 3) укладення угоди про продаж чи іншу сплатну передачу засобів виробництва, приміщень чи іншого майна, необхідного для ведення підприємницької діяльності;
- 4) укладення угоди про відмову потерпілого чи відповідної юридичної особи від ведення певних видів діяльності, від діяльності у певних пунктах чи регіонах, обмеження обсягів такої діяльності;
- 5) укладення угоди про продаж потерпілим чи організацією, яку він представляє, своєї продукції лише певним особам;
- 6) укладення угоди про прийняття небажаної потерпілому особи на певну посаду на відповідному підприємстві.

Вимога не виконувати укладену угоду спостерігається у разі, коли винний висловлює пропозицію потерпілому відмовитися від виконання відповідної угоди, що може призвести до матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси потерпілого чи іншої особи, яка займається господарською діяльністю.

Дія ст. 206 ККУ поширюється не лише на випадки, коли від потерпілого вимагають дій на шкоду його особистим інтересам, а й на ті ситуації, коли від потерпілого (наприклад, директора відповідної фірми, який не є її власником) вимагають учинення дій, які зашкодять інтересам певної юридичної особи, також мають кваліфікуватися і ті випадки, коли винний висуває відповідні вимоги, поєднані із зазначеними вище погрозами щодо особи, яка неспроможна виконати ці вимоги, помилково вважаючи, що вона наділена більшими повноважен-

нями або має більший, ніж це є насправді, вплив на власників чи керівників юридичної особи – суб'єкта господарської діяльності.

Найбільш розповсюджені комбінації злочинів спостерігаються:

- під час операцій з акціями;
- під час організації і проведення повторних зборів;
- у разі призначення нового директора;
- при впливі щодо скликання загальних зборів акціонерів;
- реєстрації емісії цінних паперів;
- реєстрації змін в реєстрі;
- реєстрації переходу прав на нерухомість;
- внесенні змін до реєстру акціонерів, в засновницькі документи і т. д.;
- продажу майна.

Предметом злочинного посягання виступає державна, колективна та приватна власність, а саме товарно-матеріальні цінності в будь-якому стані й вигляді, що володіють економічною властивістю вартості, а також немайнові та речові (майнові) права і гроші як загальний еквівалент вартості, як особливий товар, що виражає ціну будь-яких інших видів майна.

Обстановка вчинення злочину – це обстановка, що охоплює широке коло явищ на певному об'єкті (підприємстві, установі, організації), де вчиняється злочин. До них належать: територія здійснення окремих видів господарської діяльності; режим роботи на цій території; майно, що знаходиться у власності, управління та його види; структура і профіль роботи підприємства, його ділові, виробничі та інші зв'язки; особливості технологічного процесу виготовлення та реалізації продукції, характер і вид виконуваних господарських та банківських операцій; документообіг, облік, звітність, контроль, охорону; склад, службове становище працівників, їх професійні та особисті якості, ділові та особисті зв'язки між ними; діяльність окремих працівників; наявність (відсутність) різних недоліків у діяльності, контролі, обліку окремих видів господарської діяльності.

Місцем протидії законній господарській діяльності є юридична адреса і фактичне місце знаходження.

Результати кожної злочинної діяльності містять сліди особи злочинця, що її здійснила, і, зокрема, інформацію про його особисті соціально-психологічні властивості і якості, злочинний досвід, спеціальні знання, стать, вік, взаємодію з соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які тією чи іншою мірою вплинули на скоєння злочину.

Особа злочинця. Залежно від кількісного складу злочинна діяльність у сфері господарських правовідносин, а саме протидія законній господарській діяльності може здійснюватися суб'єктом одноособово та злочинною групою. Що стосується одноособового суб'єкта, то ці особи обіймають посади, пов'язані з розпорядженням або управлінням майном, керівництвом діяльністю учасників корпоративних відносин (мають вплив на організацію і планування роботи, здійснення операцій, висновок контрактів від імені організації, встановлення порядку реалізації майна, облік і контроль за витратою матеріальних цінностей, підбір і розстановку кадрів, їх звільнення, дачу вказівок і контроль за їх виконання), тобто виконують організаційно-розпорядчі функції і адміністративно-господарські обов'язки в межах цієї юридичної особи (члени ради директорів, директори, керівники, голови управлінь керівників організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів, начальники планово-виробничих, фінансових служб). Особливістю суб'єкта злочину є його високий освітній рівень. Згідно зі здійсненим аналізом, 66% становлять особи, які мають вищу економічну освіту, 23% – юридичну, 11% – іншу.

Якщо розглядати злочинні групи, то вони, як правило, мають такі підрозділи (звісно, ці «підрозділи» не формалізовані, вони існують суто функціонально):

1. «Центр» – осередок прийняття стратегічних рішень та забезпечення найбільш серйозної владної підтримки, що координує діяльність інших підрозділів та контактує із замовниками (якщо сам не є замовником).

2. Юридичний підрозділ – розробляє та втілює юридичний сценарій загарбання згідно з прийнятими стратегічними рішеннями.

3. Силевий підрозділ – забезпечує безпосереднє заволодіння об'єктом. До цього підрозділу належать колишні працівники МВС, інституціолізовані як підконтрольна охоронна фірма.

4. Інформаційний підрозділ – забезпечує бажане висвітлення поглинання та негативне сприйняття суспільством керівництва та акціонерів товариства – об'єкта нападу – через публікацію низки замовлених матеріалів у місцевих та центральних ЗМІ.

За функціональними ознаками учасників злочинних груп, діяльність яких спрямована на кримінальні поглинання активів юридичних осіб, можна класифікувати так:

1) особи, що оцінюють економічну складову юридичної особи, що поглинається (мають вищу економічну освіту, вік 25–35 років);

2) особи, що розробляють план і способи перехоплення права управління і користування майновими комплексами і іншими активами юридичних осіб, що поглинаються, їх практичну реалізацію (плану) і застосування (способів);

3) особи, які залучаються до реалізації лише окремих кримінальних дій, що мають підготовчий характер у загальній схемі механізму злочинної діяльності;

4) особи, що організувалися і об'єдналися у напрямі реалізації злочинного діяння.

Основні мотиви протидії законній господарській діяльності:

– мета придбання ліквідних недооцінених активів підприємства для подальшої реалізації за ринковою ціною;

– вибір майбутньої жертви визначається вартістю нерухомості, якою володіє підприємство. При цьому ефективність виробництва значення не має;

– усунення конкурентів, що здійснює аналогічне виробництво;

– вдосконалення і розширення виробництва за рахунок інших юридичних осіб у випадках, коли: аналогічну господарську діяльність здійснює дрібний підприємець, виробництво якого охоплюється технологічним процесом власного бізнесу.

Чинники, що визначають специфіку предмета доведення і особливості розслідування злочинів, пов'язаних із протидією законній господарській діяльності:

– злочинна діяльність містить елементи правомірної господарської діяльності або здійснюється під прикриттям законної (легальною);

– в ході досягнення кінцевої злочинної мети здійснюється низка діянь, що містять самостійні склади злочинів;

– слідова картина в основній групі злочинів з'являється в зміні змісту документів, що фіксують адміністративну діяльність з управління корпоративною власністю, а також різні господарські і фінансові операції;

– особливості сторони, що потерпіла, – юридичні особи, що реалізують свою – економічну діяльність у правових формах;

– кількість і якісний склад злочинної групи;

– рівень її організації;

– внутрішня структура;

– період злочинної діяльності в економічній сфері, наявність зв'язків;

– наявність, асортимент, послідовність і комплексність використання кримінальних засобів;

У процесі діяльності з перехоплення права володіння, управління, розпорядження активами юридичних осіб скоюються різні види злочинів. У зв'язку з цим метод розслідування злочинів, що належать до одного виду, не є ефективним засобом. Це не дозволяє якісно розслідувати ці злочини.

Розслідування злочинів є якісним тоді, коли в матеріалах кримінальної справи встановлені всі обставини кримінальних діянь. Їх встановлення неможливе без з'ясування механізму реалізації злочинного наміру.

Потерпілою особою у злочинах щодо протидії законній господарській діяльності виступають як держава підприємства, так і окремі фізичні особи-підприємці, юридичні особи.

Типова слідова картина. У разі вчинення протидії законній господарській діяльності до слідів можна віднести такі документи: їх форма, порядок складання, зміст (час і послідовність). Кримінальний зміст економічної діяльності в господарських, фінансових і інших операціях фіксуються саме в них. Вказані документи можуть знаходитись в: Управлінні державної реєстрації; Державній податковій адміністрації, Обласному відділенні Фонду соціального страхування, Головному управлінні статистики, Господарському суді області, Дозвільній системі ГУ МВСУ у областях, банківських установах, нотаріусах.

Цей перелік установ не остаточний, де можна знайти та вилучити документи щодо діяльності юридичної особи. Все залежить від напрямку діяльності конкретного суб'єкта господарювання.

Специфіка злочинів, що перешкоджають господарській діяльності, така, що матеріальні носії (у цьому випадку – документи) в більшості міститимуть сліди про заховання злочину. Це означає, що доказова інформація, отримана з них, матиме ймовірний характер, тобто отримає статус непрямого доказу. Тому основними джерелами доказової інформації є так звані нематеріальні носії: суб'єкти злочину, свідки тощо. У зв'язку з цим під час планування розслідування значна увага повинна приділятися допитам підозрюваних (обвинувачених) співучасників злочину, потерпілих, свідків.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Типовими слідчими ситуаціями є такі:

- інформація про злочин була отримана оперативним шляхом;
- заяви юридичних осіб;

- інформація про злочин отримана з матеріалів, наданих податковою інспекцією;
- інформація про злочин надійшла внаслідок розслідування іншого злочину.

Під час формування слідчих версій слід пам'ятати таку закономірність: чим менше інформації, тим більше версій, які доведеться розробляти і відпрацьовувати. Тому результатом будь-якої недбалості у ході здійснення слідчим первинних перевірочних дій є втрачений час і упущення можливостей в процесі доведення.

Методика формування версій під час отримання повідомлення про вчинення цього виду злочину, відповідно й визначення основних напрямів розслідування та збирання доказової інформації, передусім повинна ґрунтуватися на принципах законності, всебічності та об'єктивності.

Отже, типові слідчі версії доцільно розглядати з позиції системної класифікації.

Загальні версії щодо усієї події, яка трапилась:

- 1) було вчинено злочин – протидія законній господарській діяльності;
- 2) надійшло свідомо неправдиве повідомлення або неправдиві покази про вчинення злочину;
- 3) ознаки злочину – відсутні і вчинено інший злочин або адміністративне правопорушення.

Типові слідчі версії:

- 1) злочин вчинено фізичною особою або зареєстрованою як підприємець;
- 2) злочин вчинено з використанням підставної юридичної (фізичної) особи;
- 3) злочин вчинено організованою злочинною групою.

3. Особливості розслідування

Приводом для порушення кримінальних справ найчастіше є:

- матеріали підрозділів по боротьбі з економічними злочинами;
- матеріали кримінальних справ, порушених за іншими злочинними діяннями;
- заяви юридичних осіб;
- матеріали, подані податковою інспекцією.

Одержавши матеріали дослідчої перевірки, слідчий повинен уважно їх вивчити як за формою, так і за змістом. З матеріалів має бути чітко видно, що в діях особи чи групи осіб убачається склад злочину.

Особливості порушення кримінальної справи:

– документальне підтвердження, що потерпіла особа має право займатись господарською діяльністю;

– документальне підтвердження, що було вчинено погрозу насильства, насильство;

– з'ясувати, яку посаду займає підозрюваний і з'ясувати коло його обов'язків;

– отримати довідку з медичного закладу з клінічним діагнозом і приблизним терміном лікування;

– інформація про завдану шкоду.

Основними завданнями на етапі перевірки, незалежно від ситуації, що виникла, є:

– встановлення факту фальсифікації документів, що стосуються діяльності організації;

– встановлення неправомірності дій стосовно організації, що потерпіла.

У процесі складання плану розслідування злочинів, пов'язаних із протидією законній господарській діяльності, слідчий повинен визначити коло обставин, які підлягають обов'язковому з'ясуванню. Перелік обставин, що підлягають з'ясуванню у кримінальній справі, регламентовано ст. 64 КПК України, а стосовно злочинів, пов'язаних із протидією законній господарській діяльності, **під час проведення слідчих дій підлягають доказуванню такі обставини:**

– чи була місце протидія законній господарській діяльності;

– мотиви та мета скоєного злочину;

– послідовність етапів планування, підготовки, реалізації;

– особа злочинця, група осіб (роль кожного);

– особа потерпілого;

– характеристика суб'єкта господарської діяльності (найменування, місцезнаходження, види діяльності, структура, його мета і завдання);

– способи вчинення злочинів;

– підбір знарядь та засобів;

– компанії-конкуренти;

– активи підприємства (нерухоме майно, дороге устаткування);

– інтелектуальна власність (торгова марка, комерційне найменування), чи зареєстровано належним чином;

- чи були конфлікти між акціонерами (засновниками) підприємства;
- наявність родинних/товариських/подружніх відносин між засновниками і чи закріплені корпоративні відносини у відповідних документах;
- внутрішні конфлікти на підприємстві (тобто між власником і менеджерами);
- існуючий порядок державної реєстрації і видачі ліцензій на види господарської діяльності, що охоплюються дозвільною системою, а також на банківську діяльність або окремі банківські операції.

Перспектива розслідування злочинної діяльності регламентованих нормами корпоративного права можлива тільки у разі виконання умов, коли слідчий володіє якісною інформацією про всю систему обставин, що формує обстановку (внутрішню і зовнішню), правильно оцінює слідчі ситуації, що складаються, з урахуванням яких здійснює планування і здійснення слідчих дій зі встановлення обставин, що підлягають доведенню у кримінальній справі.

До першочергових слідчих дій слід віднести: огляд місця події; організацію та проведення обшуку та виїмки; огляд слідчим вилучених документів, допит свідків, допит підозрюваних про обставини здійснення ними протидії законній господарській діяльності.

Подальші слідчі дії охоплюють:

- допит підозрюваних про обставини здійснення ними протидії законній господарській діяльності;
- призначення та проведення експертиз;
- проведення очних ставок між особами, в показаннях яких є істотні суперечності;
- впізнання;
- пред'явлення для впізнання.

Необхідно залучати до участі в слідчих діях фахівця з питання складання висновків про якість експертного визначення оціночної вартості підприємства; давати доручення на проведення оперативними підрозділами заходів щодо встановлення осіб, щодо яких є підстава припускати, що вони є носіями знань про події, що пов'язані зі злочином і мають значення для його розкриття і розслідування кримінальної справи.

Огляд документів. Якщо документ є об'єктом злочинних дій, під час вилучення їх насамперед необхідно оглянути. Результати огляду документа фіксуються у протоколі і порядок такого огляду регламентовано ст.ст. 190, 191, та 195 КПК України. Документ може бути

сфотографований масштабним методом, а ознаки підробки – макроскопічним.

Під час огляду документів не слід застосовувати методи і прийоми, які призводять до зміни зовнішнього вигляду й стану документа (оскільки вони переважно є речовими доказами у справі). У зв'язку з цим існують правила, яких необхідно дотримуватись під час роботи з документами:

- забороняється на документах робити надписи, помітки, перегинати їх чи фіксувати за допомогою клейких речовин;
- документи, що втратили свої попередні властивості, слід зберігати між двома шарами прозорого матеріалу на зразок файла;
- необхідно берегти документи від вологи, світла, фізичного та хімічного впливу;
- працювати з документами так, щоб не залишати на них будь-які сліди, а також не пошкодити ймовірно наявні сліди;
- документи повинні бути вміщені в конверт (конверти), які вшиваються в кримінальну справу та нумеруються.

Завдання слідчого огляду полягають у такому:

- з'ясування характеру і призначення документа;
- аналіз зовнішнього вигляду і стану документа;
- вивчення змісту документа;
- аналіз його реквізитів;
- виявлення ознак підробки документа;
- вивчення матеріалу, з якого виготовлено документ.

Рекомендується негайне призначення технічної експертизи документів. Указується, що область вивчення документів криміналістичними методами надзвичайно різноманітна. Це обумовлено способами їх виготовлення і підробки, а також можливостями їх використання для скоєння злочинів.

Описуються основні способи підробки документації, що відображає корпоративні правовідносини, розроблений найбільш оптимальний перелік питань експертові під час призначення експертизи.

Зауважується на основній складності, пов'язаній, насамперед, із проведенням вибірки із загальної кількості документації, що містить сліди злочинної діяльності.

Для детальнішого аналізу змісту документів, в яких можуть міститися сліди досконалого злочину, рекомендовано призначення судово-бухгалтерських і оцінних експертиз, які повинні слідувати за техніко-криміналістичними дослідженнями.

Використана та рекомендована література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – 1104 с.
3. Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: рекомендації науково-практичної конференції (Харків, 5–6 жовтня 2005 року). – Х., 2005. – С. 3.
4. Вергузаев М.С. Предпринимательские риски в банковском бизнесе / М.С. Вергузаев, А.М. Вергузаев, А.М. Юрченко // Бизнес и безопасность. – 2003. – № 1. – С. 12–14.
5. Юрченко А.М. Предупреждение преступлений в сфере высоких технологий: взгляд в будущее / А.М. Юрченко // Бизнес и безопасность. – 2004. – № 4 (43). – С. 4–6.
6. Селиванова И. Правовые аспекты поглощения компаний в Украине / И. Селиванова // Юридичний радник. – 2006. – № 3 (11). – С. 35–38.
7. Шустик О. Що рейдер тримає в своєму арсеналі? / О. Шустик // Правовий тиждень. – 2007. – № 3. – С. 1, 5.
8. Симаков С. Рейдерство по-українськи (краткий очерк) / С. Симаков // Юридичний радник. – 2006. – № 6 (14). – С. 23–24.
9. Коваль А. Преодоление админресурса в корпоративных конфликтах / А. Коваль // Юридическая практика. – 2005. – № 34 (400). – С. 13.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х ч. Ч. 2: Особлива частина. – К.: ФОРУМ, 2001. – 950 с.
11. Селиванова И. Правовые аспекты поглощения компаний в Украине / И. Селиванова // Юридичний радник. – 2006. – № 3 (11). – С. 35–38.
12. Шевчук В. Рейдерство та корупція / В. Шевчук // Вісник прокуратури. – 2006. – № 11 (65). – С. 13–18.
13. Відповідальність за протидію законній господарській діяльності: наук.-метод. рекомендації / керівник авт. кол. доц. І.О. Ревак. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – 100 с.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ (СТ. 209 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Елементами криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом, є: предмет легалізації; джерело походження «брудних» коштів, тобто відомості про предикатний злочин, який передує легалізації; місце, час учинення, знаряддя; обстановка вчинення легалізації; чинники, що обумовлюють учинення злочину, та умови, які сприяють досягненню злочинної мети;

- особи, що вчиняють легалізацію та їх психологічні особливості;
- способи та типології легалізації грошових коштів, здобутих злочинним шляхом.

У ст. 209 КК України демонструється наявність таких форм **предмета легалізації**: грошові кошти (готівкою чи безготівкою, у національній чи вільноконвертованій валюті); майно. Доцільно зауважити, що легалізація як злочин матиме місце лише в тому разі, якщо доходи отримуватимуться злочинним шляхом, тобто внаслідок учинення злочину, а не просто незаконними діями (адміністративне правопорушення).

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 18 травня 2010 р. № 2258-VI «доходи, одержані злочинним шляхом – будь-яка економічна вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з матеріальної власності чи власності, що виражена в правах, а також включати рухоме чи нерухоме майно та документи, які підтверджують право на таку власність або частку в ній».

Водночас, з огляду на тлумачення поняття доходів, майна, тобто речей матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки, до предмета легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, слід віднести:

– нерухоме майно: земельні ділянки, об'єкти, розташовані на земельних ділянках, та інші речі, права на які підлягають державній реєстрації, майнові права на цю нерухомість та майнові вигоди;

– рухоме майно: гроші, кошти (в національній та іноземній валюті у готівковій чи безготівковій формі), цінні папери, банківські метали та інше рухоме майно, що має визначену вартість, а також майнові права на цю рухомість чи майнові вигоди;

– об'єкти права інтелектуальної власності.

Джерело походження злочинних доходів, а також відображення зв'язку легалізації (відмивання) з предикатним злочином, унаслідок учинення якого і були безпосередньо отримані злочинні доходи, що легалізуються, є обов'язковою умовою формування і специфічною ознакою криміналістичної характеристики саме щодо розглядуваної категорії злочинів.

У технології злочинного збагачення можна виділити три взаємопов'язані елементи:

1. Дії, спрямовані на безпосереднє одержання доходів кримінального походження і пов'язані з учиненням основних (предикатних) злочинів. Аналіз судово-слідчої практики свідчить про те, що найбільш поширеними злочинами такої категорії є: шахрайство (ч. 3 ст. 190 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 3 ст. 191), незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту піддакцизних товарів (ч. 2 ст. 204), зловживання владою або службовим становищем (ч. 2 ст. 364), перевищення влади або службових повноважень (ч. 2 ст. 365), контрабанда (ст. 201) та ін.

2. Дії, що виступають способом чи необхідною умовою вчинення основного (предикатного) злочину. В цьому разі йдеться про так звані підпорядковані (вторинні) злочини, до яких можна віднести: службове підроблення (ст. 366), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358), незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200), фіктивне підприємництво (ст. 205) та ін.;

3. Дії, спрямовані на приховування слідів виникнення кримінальних доходів, осіб, які їх отримали, а також осіб, що ініціюють і здійснюють їх відмивання, створення видимості законного походження цих доходів тощо, тобто здійснення самої легалізації як завершального етапу злочинного збагачення.

Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом за допомогою фіктивних підприємств, насамперед передбачає:

а) документальне оформлення витрат товарно-матеріальних цінностей, які фактично були реалізовані за готівку;

б) здійснення коректування цін реально діючих суб'єктів господарювання у випадках, коли товарно-матеріальні цінності реалізуються їм неофіційно за готівку за більш високою ціною. Водночас оформлення витрат відбувається на фіктивну фірму за більш низькою ціною з метою скорочення офіційно отриманого сукупного валового доходу і зменшення податкових зобов'язань;

в) легалізацію коштів, що знаходяться у «тіньовому» обігу, з метою здійснення офіційних інвестицій, капіталовкладень, придбання нерухомості, цінних паперів тощо;

г) використання багаторівневих схем товарно-грошових потоків, у яких між реальними суб'єктами господарювання розташовується фіктивна фірма, через котру спрямовується рух товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, з метою коректування вартості товарно-матеріальних цінностей на етапі їх проходження через фіктивне підприємство.

Так, з метою легалізації товару кримінального походження або з яким здійснювались кримінальні дії (наприклад, товар ввезено на територію країни контрабандою), документи на його відпуск, зазвичай, оформляються від фіктивної фірми і розрахунки за цей товар відбуваються безпосередньо з нею. У подальшому кошти в нелегальний спосіб конвертуються в іноземну валюту і перераховуються іноземному постачальнику товару.

Водночас під час визначення фіктивного підприємства як елемента злочинного збагачення та легалізації треба обов'язково зважати на те, що не визнаються предметом легалізації кошти, з якими хоча і проведена фінансова операція з використанням банківських рахунків підприємств, які мають ознаки фіктивного, але ці кошти отримані не в результаті вчинення злочину, а придбані на законних підставах.

Відомо, що до об'єктивних чинників, які впливають на спосіб учинення злочину, належать особливості та умови **місця, часу вчинення, знаряддя**. Рух нелегально отриманих коштів здійснюється в цілому аналогічно легальним потокам: деякі витрачаються на негайне споживання, покриття збитків, пов'язаних із учиненням злочинів, інші повертаються у бізнес, інвестуються в розширення кримінальної діяльності. Частина прибутків розміщується на міжнародних фінансових

ринках і також потребує своєї легалізації, для чого злочинці адаптуються до умов функціонування банківської системи. Свій конспіративний характер накопичення «брудний» капітал втрачає вже після легалізації, після чого, фактично, важко встановити його походження.

Специфіка **місця вчинення** злочинної легалізації як елемента криміналістичної характеристики полягає у відсутності чітко виражених меж у просторі. Вона обумовлена структурою та місцезнаходженням банків, контрагентів (вітчизняних, іноземних фізичних та юридичних осіб), які сприяють учиненню злочинів «на відстані» й досягненню успіхів у галузі комп'ютерних технологій, техніки. Такі досягнення, на думку В.А. Кулікова, визнаються техногенним середовищем, відтак є важливим елементом обстановки вчинення злочину, сприятливим для нього. Відповідно, дослідження місця вчинення злочину доволі важливе під час розслідування останнього.

Залежно від масштабів легалізація може сягати за межі однієї країни. На думку В.А. Нікуліної, за кордоном їй притаманні кредитування готівкою, вкладення коштів в ігровий бізнес, прокручування в банках. У межах країни вона виявляється у придбанні нерухомості, укладанні та виконанні фіктивних угод. Усупереч запропонованій класифікації зазначимо, що наведені способи легалізації спостерігаються як за кордоном, так і в Україні. Наприклад, завищена сума оплати за консалтингову угоду, як спосіб, характерна як для українських, так і для іноземних партнерів, а дійсність подібних угод практично не перевіряється контролюючими органами України. Операції з придбання нерухомості, інвестування, кредитування теж успішно проводяться в межах країни, особливо, коли об'єкти капіталовкладень мають стратегічне значення.

Вдале відмивання потребує прикриття законним бізнесом, спроможним обґрунтувати надходження великих прибутків. Залучення останніх характерно для сучасних способів легалізації. Зрозуміло, такі фірми воліють обслуговуватися банками офшорних зон. Поширене створення фірми в одному регіоні України, накопичення чи прокручування коштів у банку іншого регіону, перерахування через кореспондентські рахунки іншого банку. Заплутування каналів проходження грошей ускладнює виявлення фірм та їх мереж у масштабах країни. Простежується загальна тенденція руху «брудних» коштів через банки офшорних зон із подальшим переказом у країни з сильною банківською, податковою системою, після чого вкрай важко відшукати джерело походження та власників коштів. Так, за фактом розслідування

відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, встановлено, що обвинувачений використовував незаконно відкритий в Угорщині суб'єкт підприємницької діяльності та його банківський рахунок для прокручування злочинних грошових потоків.

Згідно зі ст. 64 Закону України «Про банки та банківську діяльність» банки зобов'язані ідентифікувати осіб, що здійснюють розрахунки, повідомляти правоохоронні органи про сумнівні фінансові операції; їм забороняється вступати в договірні стосунки з анонімними особами. Для полегшення діяльності з приводу такого відстеження 24.09.2003 р. Уряд України оприлюднив перелік офшорних зон, куди увійшли 34 держави, на території яких проведення операцій з банками є підозрілим.

Приклад встановлення фінансового ліміту поширився в багатьох країнах світу. Відповідно до ч. 3 ст. 64 Закону України «Про банки та банківську діяльність» значними є операції, сума яких перевищує готівкою 150 000 грн.

Час учинення злочину – чинник, що дозволяє розмежувати послідовність виконання злочину за етапами та обумовлює його тривалість. Початок відмивання збігається із часом вкладення коштів у фінансову операцію і обумовлений низкою чинників. Як правило, банківські трансакції здійснюються оперативно завдяки високим швидкостям розрахунків між банками за один операційний день, що водночас становить період робочого часу («бізнес-час»). Але це стосується часу безпосереднього проведення операцій. Згідно з вимогами НБУ банки здійснюють розрахунки власних клієнтів упродовж часу, регламентованого внутрішнім режимом установи, який визначається як операційний час.

Обстановка вчинення легалізації може зумовити необхідність учинення дій, що мають ознаки готування до злочину. Такі дії нерідко потребують певного терміну очікування їх результатів:

- досягнення злочинної мети за первинним злочином;
- підробка документів, знайомство та підкуп посадових осіб;
- реєстрація фірм;
- підшукування співучасників;
- вибір оптимальних умов для реалізації злочинного наміру;
- вивчення банківської політики в країні;
- з'ясування особливостей документообігу;
- обладнання офісу (можливе використання бутафорії у вигляді службових приміщень, «листів від контрагентів», бібліотеки з правових питань, дорогоцінної оргтехніки);

– збір певної суми грошей, збереження їх без руху до «кращих часів» і т.д.

Отже, легалізація – не одномоментний акт, а система взаємообумовлювальних фізичних та психічних процесів, пов'язаних із утягненою у злочин особою. Встановити час учинення таких дій іноді вкрай важко, оскільки вони можливі будь-коли, залежно від обставин, що сприяють чи перешкоджають легалізації.

Швидкість проведення банківських операцій впродовж робочого дня, використання електронних систем переказу коштів, неефективний контроль з боку податкових органів дозволяють називати фірми, створені винятково для легалізації, «одноденками», «міжкварталками». У період між щоквартальними звітами в податкову інспекцію вони встигають зареєструватися, відкрити розрахункові рахунки, провести ними кошти та їх закрити, а потім самоусунутися. Такі маніпуляції значно ускладнюють виявлення фірм, адже документи про особу засновників, власників, керівників, адреси офісу виявляються фіктивними. Як підсумок – фіктивні фірми викриваються зі значним запізненням, а гроші повернути у легальну фінансову систему майже неможливо.

Чинники, що обумовлюють учинення злочину, та умови, які сприяють досягненню злочинної мети. В теорії криміналістики такі чинники асоціюються із причинами та умовами, що сприяли вчиненню злочину. Але такими факторами можна визнати й окремі елементи криміналістичної характеристики злочину (місце, час, обстановка, знаряддя вчинення злочину, наявність у злочинця певного статусу, особистих ознак, тощо). Тому доцільніше мовити саме про фактори вчинення злочину, що охоплюють всі чинники, які йому сприяють.

До причин, що сприяють вчиненню легалізації злочинних прибутків та високому рівню їх латентності, належать, зокрема:

- відсутність досвіду практичних органів у розкритті злочину;
- існування офшорних зон;
- наявність фінансової бази у злочинців;
- існування банківської таємниці;
- «молодість» складу злочину в КК України.

Особи, що вчиняють легалізацію, та їхні психологічні особливості по-різному впливають на вчинення ними злочину. Деякі з них є провідними, інші – другорядними. Так, легалізація обумовлюється обранням способу її вчинення та задоволенням потреб самого злочинця (наприклад, бажання приховати первинний злочин, корисливі мотиви, бажання розширити власну сферу підприємницької

діяльності за рахунок злочинних прибутків). А деякі причини можуть залишатися нейтральними до факту вчинення відмивання: працелюбність, зацікавлення у побутовому житті.

У криміналістичному аспекті важливого значення набуває дослідження умов формування особи: її схильності до порушення закону, особливостей характеру. Це зумовлює необхідність вивчення слідчим навіть у загальних рисах особливостей життя злочинця, заняття певним видом діяльності.

Для осіб, що легалізують гроші на міжнародному рівні, ризик бути виявленими значно зменшується через неузгодженість у діях правоохоронних органів різних країн, відсутність належної правової бази для протидії злочину. Для легалізації обирається країна із найбільш суворим дотриманням її банками банківської таємниці, а контроль з боку правоохоронців за «чистотою» грошових потоків – номінальний. Про розмах діяльності організованої злочинності свідчить те, що для них існує доволі розвинена та мобільна банківська система країн офшорних зон. Злочинці користуються рахунками банків цих регіонів, через дотримання ними банківської таємниці. Це дозволяє вилучити максимальну кількість легалізованих коштів із залучених у банківський обіг «брудних». Офшорні регіони мають характерні риси фінансової системи: відсутність податків чи їх невеликі розміри на окремі види прибутків, дотримання банківської, комерційної таємниці, слабкий валютний контроль, легка процедура реєстрації компаній, вигідне географічне розташування поряд зі шляхами ділової активності. До того ж, небезпечними зонами для проведення операцій з комерційними чи банківськими структурами можна вважати й зони проведення бойових дій, скоєння терористичних актів, де у зв'язку із нестабільністю у політичній, економічній, господарській сферах значно поживавлені рухи коштів, здобутих від різних злочинних дій.

З побудуванням методики розслідування легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, перед криміналістами постає завдання систематизації даних про особу винного, необхідність запропонувати наукову класифікацію та можливості використання отриманих результатів на практиці.

З урахуванням сфери вчинення легалізації відзначимо таку рису злочинців, як володіння ними статусу суб'єкта господарської діяльності.

За ст. 209 КК України підлягає відповідальності особа, яка не брала участь у вчиненні первинного злочину, але усвідомлювала зло-

чинну природу прибутків і легалізувала їх. З огляду на цю обставину, злочинців можна класифікувати так:

1) вчинили первинний злочин та використали отримані від нього прибутки у легальному обігу;

2) не брали безпосередню участь у предикатному злочині, але активно сприяли подальшому відмиванню грошей чи вчинювали його.

Тобто, особу злочинців можна класифікувати й на підставі наявності зв'язків із транснаціональною злочинністю на:

1) осіб, що знаходяться на території України, легалізують гроші за кордоном без втручання представників іноземного чи вітчизняного криміналітету;

2) осіб, що знаходяться на території України та легалізують кошти за кордоном разом або на вимогу іноземної чи вітчизняної організованої злочинності;

3) осіб – іноземних громадян, що вчиняють злочин на території України;

4) злочинців, що володіють усіма цими ознаки.

Осіб, причетних до легалізації, також пропонують поділити на дві великі групи:

1. Особи, які вчинили предикатний злочин і самі в подальшому відмивають «свої» гроші, тобто є власниками злочинно здобутих доходів.

2. Особи, які здійснюють легалізацію злочинно здобутих доходів інших осіб. Останніх, своєю чергою, поділяють так:

а) особи, які мають право вчинювати правочини від імені юридичної особи, а також виконують організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції (керівники підприємств, установ, організацій, головні бухгалтери);

б) особи, які мають право здійснювати фінансові операції: співробітники банківських установ, фінансових груп, кредитних спілок, страхових компаній, довірчих товариств, інвестиційних фондів, клірингових палат, трастових компаній, фондових та інших бірж, брокерських і дилерських контор, установ зв'язку тощо, а також особи, які внаслідок вимог закону зобов'язані вчинювати певні дії з надання правочину встановленої законом форми (нотаріуси, працівники реєстраційних органів, наприклад, бюро технічної інвентаризації);

в) особи, які професійно займаються легалізацією (відмиванням) «брудних» коштів, що є характерним насамперед для офшорних юрисдикцій. Це адвокати, бухгалтери, брокери, агенти з пошуку осіб, що мають намір здійснити легалізацію в цій офшорній зоні;

г) особи, яких залучено до здійснення фінансових операцій із використанням можливостей комп'ютерної техніки, так звані злочинці-інтелектуали;

г) особи, які внаслідок свого високого службового становища сприяють суб'єктам легалізації (депутати, чиновники різних відомств).

Отже, такою діяльністю займаються особи з певним обсягом спеціальних знань, фінансів, достатнім освітнім та професійним рівнями. Зв'язок злочинців з освіченим прошарком суспільства є підставою отримання ними образної назви – «білокомірцева злочинність».

Для формування концепції криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та розроблення основ методики розслідування зазначеної категорії злочинів вирішальну роль виконує спосіб легалізації як система дій, прийомів, операцій, спрямована на впровадження «брудних» коштів у фінансово-господарський капіталообіг як законних, тобто переведення кримінального капіталу з тіні в легальний бізнес. При цьому головне місце у складній структурі легалізації злочинних доходів, поряд із підготовкою до легалізації та приховуванням, маскуванням її наслідків, посідають дії з безпосереднього введення зазначених доходів у легальний сектор. Знання типових способів учинення злочинів у сфері економіки і використання цієї інформації під час розслідування конкретного злочину дозволяє ефективно застосовувати одну з двох найбільш відомих і доволі перспективних логічних схем організації розкриття злочинів. Перша передбачає таку послідовність: «від слідів злочину – до способу вчинення – і від способу до особи злочинця». Друга логічна схема, яку умовно можна назвати теоретичною, передбачає іншу послідовність міркувань і дій слідчого, а саме: «від способу до слідів злочину – від встановленого способу і слідів як його наслідків – до особи, яка вчинила злочин». Остання логічна схема є найбільш притаманною саме для розкриття та розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Річ у тому, що легалізація за своєю природою передбачає здійснення дій щодо приховування, маскування, тобто таких дій, що залишають обмаль слідів, які не лежать на поверхні, а їх відшукування потребує значно більших інтелектуальних зусиль з боку слідчого, знання ним як конкретних способів, так і загальних технологічних схем відмивання «брудних» коштів.

В.Ю. Шепітько серед основних способів легалізації грошових коштів та майна, отриманих злочинним шляхом, називає неконтрольоване введення в комерційний обіг грошових коштів (або майна) за

допомогою легальних господарських структур на території України, відкриття дочірніх підприємств закордонних фірм, створення підприємницької сфери, висока рентабельність для приховання здійснюваних операцій.

Способи легалізації реалізуються під час здійснення фінансових операцій з предметом легалізації за участю банків, інших фінансових установ, проведення зовнішньоекономічних та інших господарських операцій, вчинення правочинів з майном, одержаним злочинним шляхом (придбання рухомого і нерухомого майна, правових документів, інших документів, що виконують роль грошового еквівалента), використання доходів кримінального походження у господарській діяльності або у сфері, що не пов'язана з господарюванням, залучення «брудних» коштів до легального обігу через фондовий ринок цінних паперів тощо.

На підставі вищевизначеної системи способів легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом, виділяють такі **типології** злочинних схем легалізації (відмивання) доходів кримінального походження:

1. *«Змішування» законно одержаних грошових коштів із злочинними надходженнями* – до законно одержаної виручки підприємств торгівлі, побутового обслуговування, закладів шоу-бізнесу, глядацьких, спортивних, гральних та інших установ з великим готівковим обсягом включають (додають, приєднують) великі суми «брудних» коштів.

2. *Укладення фіктивних правочинів* – коли для надання злочинним зв'язкам легально діючих підприємств з фіктивними фірмами видимості фінансово-господарських зв'язків учиняються різноманітні фіктивні правочини. Останні у всьому їх розмаїтті становлять основу більшості кримінальних схем легалізації злочинних доходів за допомогою фіктивних підприємств. Вони використовуються і як разові акції для легалізації конкретної суми, а також у складних комбінаціях із залученням як прикриття банківських операцій та виробничих циклів великих підприємств для здійснення тривалого та великомасштабного процесу легалізації. При цьому схеми із залученням псевдоіноземних фірм, фірм-одноденок, виведення операцій з легалізації в офшорні зони – ці прийоми слугують лише для прикриття, завуальовування чи підвищення ефективності (наприклад, для зниження податкової ставки під час легалізації) доволі простої основи злочинного діяння – фіктивного правочину. Найбільш поширеними видами фіктивних правочинів, що вчиняються під час легалізації злочинних доходів, є договори: ку-

півлі-продажу (зокрема цінних паперів), оренди, страхування, довірчого управління, доручення, комісії, контрактації, поруки, про надання інформаційно-консультаційних, аудиторських, юридичних, бухгалтерських, маркетингових, брокерських та низки інших послуг, де засновниками фірм, з якими укладаються ці договори, є самі ж особи або їх родичі, хто має намір відмити гроші.

3. *Проведення операцій із цінними паперами* – коли для переведення готівкових грошових коштів у безготівковій та легалізації в такий спосіб коштів, здобутих злочинним шляхом, використовуються різноманітні операції, в тому числі доміцилювання векселів (від латин. *domicilium* – місце проживання) – операція, відповідно до якої власник банківського рахунку пред'являє своєму банкові право регулювати платежі за його векселями. Місце, де здійснюються платежі за комерційним векселем, є доміцилієм (місцепроживанням) платника. Ця практика забезпечує вигоди: 1) для пред'явника векселя, який надає перевагу банкові, одержуючи вигоду від більш сприятливого оподаткування і кращі умови під час здійснення облікової операції; 2) для платника за перевідним векселем, який вклав свої гроші в банк і не має потреби в тому, щоб знімати їх для здійснення платежу; 3) для банкіра, оскільки він має можливість спрощення процедури платежу й одержує ширше уявлення про справи і становище своїх клієнтів; 4) для економіки в цілому, бо скорочує витрати обігу – вимагається менше готівки.

4. *Використання механізмів фондового ринку* – а саме диверсифікація, легкість проведення торгівлі цінними паперами в сучасних умовах (наприклад, електронні торги) і можливість проведення трансакції на ринках, які практично «не визнають» національних кордонів.

5. *Застосування псевдоекспортних операцій* – безтоварних операцій, у разі документального оформлення яких відсутні фізичний рух товарно-матеріальних цінностей та вивезення їх за межі України, що мають на меті незаконне відшкодування ПДВ і легалізацію одержаних коштів, а у випадках з підакцизними товарами – ухилення від сплати акцизного збору.

6. *Здійснення операцій з реалізації контрабандних, контрафактних або незаконно привласнених товарів, майна, підпільно виготовленого в Україні або здобутого від здійснення незаконної підприємницької, в тому числі торговельної, діяльності чи здійснення заборонених видів діяльності тощо.* Легалізація товарів контрабандного походження здійснюється згідно з такою схемою. Реально діюче підприємство, отримавши контрабандним шляхом від іноземного партнера певні

товари та ухилившись у такий спосіб від сплати податків і митних платежів, укладає з фіктивним підприємством відповідний «безтоварний» договір постачання, на підставі якого здійснює розрахунки та оприбутковує у себе контрабандні товари. Надалі ці товари залучаються до легального товарообігу шляхом реалізації законно діючим суб'єктам підприємництва або кінцевим споживачам. Аналогічним чином здійснюється легалізація неврахованої продукції власного виробництва або викраденого майна.

7. *Використання діяльності конвертаційних центрів* – учасники яких переводять безготівкові кошти в готівку, а також на розрахункові рахунки підприємств з ознаками «фіктивності», маскуючи свою протиправну діяльність легальним бізнесом.

8. *Використання механізмів псевдоінвестування* – коли кошти сумнівного характеру, які надходять з-за кордону від компаній-нерезидентів (в основному офшорної юрисдикції), використовуються як інвестиції. Здебільшого в таких схемах задіяні енергопостачальні компанії (обленерго), металургійні підприємства, підприємства з перероблення продукції агропромислового комплексу. При цьому демонстрування намірів здійснити інвестиційні впливання в економіку України є лише прикриттям дійсних цілей щодо одержання надприбутків, ухилення від сплати податків, ввізного мита тощо.

9. *Використання приватизаційних процесів* – коли приватизація (найперше купівля нерезидентами акцій українських підприємств, нерухомості тощо) пов'язана з намаганнями легалізувати капітал, незаконно здобутий на території України або за її межами, і супроводжується тісною співпрацею українських резидентів з підприємствами, зареєстрованими в офшорних зонах, інших країнах і на територіях із спрощеною системою реєстрації або пільговим оподаткуванням.

10. *Використання підконтрольних нерезидентських компаній*, тобто рахунків іноземних фірм і навіть банківських установ для вчинення: розкрадання податку на додану вартість шляхом проведення псевдоекспортних операцій з подальшим відшкодуванням його з бюджету; легалізації «брудних» коштів у результаті проведення кредитних ліній від нерезидентів, здійснення псевдоінвестиційної діяльності; ухилення від сплати ввізного мита, акцизного збору, ПДВ при імпорті ліквідних товарів (продукції) на митну територію України, в тому числі з використанням псевдопільговиків; контрабанди продукції, переважно підакцизної групи, з подальшою її «легалізацією» в реальному товарообігу тощо.

11. *Використання штучного банківського кредиту* – коли зацікавлена у відмиванні доходу особа розміщує власні кошти, здобуті від протиправної діяльності, на депозитному рахунку в банку. Депозит, наприклад, може бути оформлено відповідним сертифікатом на пред'явника. Наступним кроком є видача кредиту, під заставу якого надається сертифікат на пред'явника. При цьому відсотки, що одержуються за депозитним внеском, частково компенсують витрати, пов'язані з користуванням кредитом. Отже, «собівартість» очищення коштів становить не більше 3% від загальної суми кримінального доходу. Недосконалість цієї схеми полягає у тому, що кредитні кошти не можуть бути використані безпосередньо фізичною особою для власних цілей, пов'язаних, наприклад, з придбанням пакету акцій державного підприємства або з внеском до статутного фонду комерційного банку. З огляду на цей чинник, легалізація коштів через штучний банківський кредит, як правило, практикується власниками того чи іншого бізнесу з метою постійного оновлення оборотних коштів.

12. *Використання благодійних та неприбуткових організацій* – найчастіше це пов'язано з корумпованістю посадових осіб, які з корисливою метою, одержуючи кошти злочинного походження, організують благодійні акції та заходи, а розрахунки за них проводять через фіктивні фірми.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

З метою уникнення абстрагованого підходу до видів слідчих ситуацій під час розслідування легалізації зауважимо на необхідності їх викладення залежно від обсягу існуючої криміналістично значущої інформації. Так, на початку розслідування, в умовах можливого її дефіциту, версії мають загальний характер щодо:

- вчинення саме легалізації;
- іншого злочину чи їх сукупності;
- відсутності ознак кримінально караної дії.

Спеціальні (конкретизовані) версії спостерігаються у ситуаціях усталених. Вони спрямовані на встановлення предмета зазіхання, способу вчинення злочину, кола причетних осіб, обставин, що сприяли злочинній події. Послідовність тактичних прийомів, засобів та спеціфіки їх застосування залежить від виду, якості носіїв інформації про злочин. Наприклад, факт переказу грошей через міжнародну систему

грошових переказів відображається у документальних джерелах у твердому, електронному, магнітному вигляді. Відповідно, місця знаходження цих доказів різні: філіал банку-кореспондента, закордонного банку, у суб'єкта злочину.

Інформаційну основу для типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, становлять предмет доказування, окреслений ознаками складу цього злочину і ст. 64 КПК, а також відомості, що входять до його криміналістичної характеристики.

У основі типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) злочинних доходів визначають три найбільш істотні інформаційні джерела:

- відомості про факт легалізації;
- відомості про спосіб легалізації;
- відомості про особу суб'єкта легалізації. Саме наявність або відсутність інформації щодо цих елементів значною мірою зумовлює спрямованість пізнавальних та організаційних дій слідчого.

Залежно від варіацій інформаційного наповнення щодо перелічених елементів *на початковому етапі розслідування* розглядуваної категорії злочинів можна виділити такі *слідчі ситуації*:

- факт і спосіб легалізації, а також особу (осіб), що її вчинила, встановлено;

У цій типовій слідчій ситуації, яка вважається найбільш сприятливою в інформаційному й організаційному аспектах, визначальним є закріплення всіх виявлених слідів злочину. Для цього необхідно затримати підозрюваного (якщо його не затримано в межах кримінальної справи про предикатний злочин), провести обшуки за місцем проживання і роботи підозрюваного, а також виїмки всіх документів, що містять сліди легалізації, призначити документальні ревізії, допитати свідків, здійснити експертні дослідження;

- факт легалізації встановлено, є відомості про особу, яка її здійснила, але не встановлено спосіб легалізації.

У цій типовій слідчій ситуації, що характеризується відсутністю даних про спосіб легалізації, головні зусилля слідчого повинні бути спрямовані на те, щоб уникнути інформаційних прогалин саме стосовно цього елемента. Це можливе насамперед шляхом ретельного дослідження руху грошових коштів чи іншого майна з моменту їх злочинного отримання до здійснення операцій з легалізації. Слідчому необхідно встановити джерело походження злочинних доходів і місце їх

знаходження після легалізації, осіб, що брали участь в операціях з легалізації, а також вилучити документи, в яких відобразилися матеріальні сліди легалізації;

- факт і спосіб легалізації встановлено, але відсутня інформація щодо особи (осіб), яка є безпосереднім виконавцем злочину (легалізатором).

Головне завдання слідчого в третій типовій слідчій ситуації полягає в тому, щоб встановити особу, яка безпосередньо здійснила легалізацію (відмивання) злочинних доходів. У цій слідчій ситуації, на відміну від двох попередніх, йдеться насамперед про випадки, коли легалізуються чуже злочинно здобуте майно або кошти. Тому і кримінальну справу порушують за фактом виявлення ознак легалізації, а не стосовно конкретного суб'єкта, як це робиться тоді, коли легалізатором є особа, що вчинила предикатний злочин. Розпочинати розшукові дії слідчому доцільно з докладного вивчення матеріалів кримінальної справи про предикатний злочин на предмет виявлення даних про суб'єктів цього злочину, кола їх знайомих, аби через встановлені зв'язки вийти на осіб, які могли б здійснити операції вже безпосередньо з легалізації «брудних» коштів чи майна. Для цього слідчий найперше повинен допитати з цією ж метою осіб, причетних до вчинення предикатного злочину, а також свідків розслідуваного діяння, дати доручення органу дізнання на проведення відповідних оперативно-розшукових заходів щодо встановлення осіб, які можуть бути потенційними легалізаторами.

Різновиди слідчих ситуацій. На зміст типових слідчих ситуацій впливають характер і специфіка вихідної інформації щодо особи суб'єкта легалізації, і залежно від цього критерію вони можуть бути поділені на декілька різновидів:

1) ситуації залежно від ставлення суб'єкта легалізації до предикатного злочину:

- легалізацію доходів злочинного походження здійснила особа, яка вчинила предикатний злочин;
- легалізацію доходів злочинного походження здійснила особа, яка була співучасником предикатного злочину;
- легалізацію здійснено зі злочинними доходами, одержаними іншими особами;

2) ситуації залежно від ролі особи в механізмі легалізації:

- у механізмі легалізації використовується підприємство, де суб'єкт легалізації є посадовою особою (директор, головний бухгалтер);

- у механізмі легалізації використовується фіктивне підприємство або підставна фізична особа;
 - у механізмі легалізації використовуються особи, для яких легалізація є професійним видом діяльності (адвокати, брокери, бухгалтери);
- 3) ситуації залежно від обізнаності суб'єкта легалізації:
- суб'єкт легалізації має фахові знання та навички у галузі економіки і менеджменту;
 - суб'єкт легалізації використовує як консультанта (співучасника) особу, обізнану в галузі економіки і менеджменту.

У структурі типових слідчих ситуацій залежно від ступеня обґрунтованості та обсягу зібраних доказів щодо предикатного злочину можуть виокремлюватися такі різновиди:

- кримінальну справу за ознаками легалізації порушено майже одночасно з кримінальною справою за предикатним злочином, тобто розслідування предикатного злочину знаходиться тільки на початковому етапі.

Слідчий стикається із серйозним дефіцитом інформації як про сам предикатний злочин, так і про ознаки легалізації, особливо під час виявлення безтоварних її механізмів. При цьому важливим є одержання пояснень від уповноважених осіб органів первинного та державного фінансового моніторингу, здійснення координації діяльності оперативних та слідчих підрозділів;

- кримінальну справу за ознаками легалізації порушено у той час, коли розслідування предикатного злочину знаходиться на завершальному етапі.

Цей різновид ситуації характеризується значно більшим обсягом інформації щодо предикатного злочину, оскільки на час завершення досудового слідства, як правило, проведені обшук та виїмка, в результаті яких вилучена необхідна документація, призначена і проведена судово-економічна експертиза, котра надала можливість встановити не тільки джерела походження злочинних доходів, а й виявити ознаки щодо їх легалізації. В розглядуваних випадках необхідно вирішувати питання про об'єднання кримінальних справ та їх спільне впровадження. Крім того, слідчий повинен на підставі зібраних доказів оцінити перспективи завершення досудового слідства за предикатним злочином і направлення кримінальної справи на судовий розгляд;

- кримінальну справу за ознаками легалізації порушено тоді, коли набрав чинності вирок за предикатним злочином.

Третій різновид ситуації з інформаційного погляду є найбільш сприятливим, оскільки складова відомостей щодо самого предикатного

злочину, винних осіб, доходів, одержані в результаті його вчинення, має найбільш повну форму і визначається вироком суду, який набрав законної сили.

Для організації розслідування легалізації (відмивання) доходів кримінального походження особливого значення набуває інформація щодо способу вчинення злочинів розглядуваної категорії. При цьому треба враховувати, що можливість розпізнання застосування того чи іншого способу легалізації залежить насамперед від ступеня його складності. У зв'язку з цим вважаємо за можливе виділити такі слідчі ситуації залежно від ступеня складності способу легалізації:

- легалізацію здійснено із використанням простого способу;
- легалізацію здійснено із використанням ускладненого способу.

Як уже зазначалося, простий спосіб характеризується застосуванням однієї операції для здійснення легалізації і його розпізнання не зумовлює значних труднощів. Ускладнений спосіб, тобто певна технологічна схема, навпаки, передбачає здійснення значної кількості операцій, спеціально орієнтованих на відрив (розшарування) «брудних» коштів від джерел їх походження та подальшу інтеграцію в легальне середовище шляхом проведення різноманітних фінансових та інших господарських операцій. Крім того, злочинні технології охоплюють дії щодо маскування легалізації на різних етапах її реалізації шляхом створення видимості законного походження доходів, приховання слідів їх виникнення, а також осіб, котрі вилучили їх в ході вчинення предикатного злочину, та осіб, які ініціюють та здійснюють процес їх відмивання, створення видимості законності фінансових операцій чи укладення правочинів.

Так, однією з поширених схем легалізації є використання механізмів переведення грошових коштів на іноземні рахунки фізичних осіб. У такому разі головні завдання слідчого полягають у виявленні підстав для перерахування грошових коштів на адресу нерезидента; встановленні злочинних зв'язків зі співробітниками банківських установ, які брали участь у здійсненні легалізації коштів злочинного походження; встановленні наявності рахунків осіб – резидентів України, які відкриті за межами України; встановленні руху коштів, у тому числі за межами України; вирішенні питань щодо повернення грошових коштів, які використовувалися у механізмі легалізації, на територію України. Зазначені завдання вирішуються за рахунок проведення комплексу слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а саме: здійснення блокування коштів на рахунках фіктивних підприємств з метою уне-

можливлення фактів перерахування коштів за межі України (накладення арешту на видаткову частину рахунків підприємств, фізичних осіб, які беруть участь у механізмі легалізації); проведення виїмки документів (первісних, звітності, банківських), які були використані у механізмі легалізації, у тому числі для приховування слідів злочинної діяльності; обшук за місцем розташування фіктивного підприємства, що використовувалось у механізмі легалізації, та допит осіб, які брали участь у його діяльності; допит співробітників податкових органів про обставини надання документів, необхідних для здійснення зовнішньоекономічних операцій; допит співробітників банківських установ про обставини перерахування коштів з використанням лоро-рахунків за межі України; здійснення запитів до міжнародних інституцій щодо одержання даних про рух грошових коштів за межами України, наявності за кордоном рахунків фізичних осіб – резидентів України; проведення комплексу заходів щодо відшкодування збитків, завданих злочином, у тому числі виконання необхідних заходів щодо повернення з-за кордону коштів, перерахованих за фіктивними зовнішньоекономічними контрактами тощо.

3. Особливості розслідування

Своєрідність вихідного етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає в тому, що порушити кримінальну справу за ст. 209 КК можна лише за наявності достатніх фактичних даних, які вказують на високу ступінь імовірності злочинного походження тих доходів, котрі виступають предметом відмивання, тобто тільки після винесення постанови про порушення кримінальної справи за предикатним злочином.

Сформульоване положення є відправним і зумовлює характер діяльності уповноважених на те органів, що передують порушенню кримінальної справи і спрямоване на виявлення ознак легалізації, тобто певних фактичних даних про хоча б одне з діянь, передбачених диспозицією ст. 209 КК, а саме:

- вчинення будь-яких правочинів з майном, що одержане внаслідок раніше вчиненого злочину;
- здійснення будь-якої фінансової операції з коштами, що мають злочинне джерело походження;
- вчинення будь-яких дій, спрямованих на приховування чи маскуванню незаконного походження коштів або майна, одержаних

злочинним шляхом, чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення;

– набуття, володіння або використання майна або коштів, одержаних злочинним шляхом.

Отже, *кримінальну справу за ознаками легалізації може бути порушено на підставі*: заяв та повідомлень громадян чи засобів масової інформації; інформації, що надійшла від Держфінмоніторингу України, аудиту, податкових та контрольно-ревізійних органів; інформації, наданої оперативно-розшуковими органами; доказів, зібраних у ході розслідування предикатного злочину.

Дослідча перевірка також потребує проведення якісного документування обставин учинення легалізації (відмивання) злочинних доходів. З цією метою оперативним підрозділам відповідного правоохоронного органу (згідно з положеннями ст. 112 КПК злочини, передбачені ст. 209 КК, віднесено до підслідності слідчих прокуратури, органів внутрішніх справ, Служби безпеки України та податкової міліції) треба вжити таких заходів:

– витребувати з державних органів, які здійснювали реєстрацію суб'єкта господарської діяльності, всі засновницькі та статутні документи;

– витребувати з податкових органів усі відомості, що стосуються діяльності конкретної юридичної або фізичної особи та сплати ними необхідних податків;

– витребувати з банківських установ, у яких відкрито рахунки підприємства, що перевіряється, дані про рух грошових коштів по рахунках за конкретний період, а по зовнішньоекономічних контрактах – також копії укладених підприємством і наданих банку правочинів, на підставі яких перераховувалися кошти;

– призначити і провести комплексну перевірку фінансово-господарської діяльності підприємства, перевірку додержання вимог чинного законодавства при проведенні сумнівних операцій. В ході перевірки забезпечити представникам контрольно-ревізійних чи податкових органів можливість виявлення всіх суб'єктів підприємницької діяльності, з якими це підприємство підтримувало договірні, господарські стосунки, провести на них зустрічні перевірки з метою виявлення безтоварних угод купівлі-продажу, фіктивних угод про надання послуг або виконання робіт. Забезпечити під час перевірки виявлення всіх документів, які викривають конкретних осіб у вчиненні фальсифікації та інших неправомірних дій;

– з дозволу відповідного суду в порядку, встановленому ч. 5 ст. 97 КПК, здійснити оперативно-технічні заходи щодо одержання фактичних даних про обставини вчинення злочинних дій щодо легалізації, які можуть бути використані як докази у кримінальній справі, у тому числі шляхом зняття інформації з каналів зв'язку, включаючи обмін електронними повідомленнями;

– одержати пояснення у причетних осіб та витребувати копії необхідних документів, які підтверджують безтоварний характер здійснених правочинів;

– витребувати необхідні дані стосовно суб'єктів підприємницької діяльності – контрагентів цього підприємства за виявленими фіктивними угодами; якщо це іноземні підприємства – звернутися за інформацією про них до українського відділення Інтерполу;

– одержати пояснення в інших поінформованих осіб щодо обставин вчинення легалізації;

– направити відповідні запити до відділень операторів мобільного зв'язку, ВАТ «Укртелеком», інтернет-провайдерів тощо з метою перевірки та підтвердження відносин між підозрюваними та іншими особами, причетними до вчинення злочину;

– направити запити до бюро технічної інвентаризації щодо нерухомого майна, яке перебуває у власності осіб, підозрюваних у легалізації злочинних доходів;

– звернутися із запитом до ДПА України з метою звірення інформації або одержання додаткової інформації з Банку даних про сумнівні фінансові операції;

– направити запити до інформаційних центрів МВС України щодо попередньої судимості особи, а також витребувати інші документи і матеріали, які характеризують особу, зокрема перевірити можливість її причетності до діяльності відомих злочинних груп або організацій;

– під час витребування або вилучення відповідної інформації та документів у юридичних осіб, яких віднесено до суб'єктів первинного фінансового моніторингу (банки, страхові компанії, професійні учасники фондового ринку тощо), звертати увагу на додержання цими особами вимог чинного законодавства щодо протидії та запобігання легалізації злочинних доходів. У випадках виявлення очевидних сумнівних фінансових операцій, проведених за допомогою або із залученням цих осіб, необхідно надсилати копії повідомлення про такі операції до Держфінмоніторингу України. Якщо таких документів не було в наявності, треба офіційно повідомити про це відповідний контролюю-

чий орган (Держфінмоніторинг України, Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг, Міністерство фінансів України, Міністерство транспорту та зв'язку України, Міністерство юстиції України, Міністерство економіки та європейської інтеграції України, Державний комітет України із земельних ресурсів).

Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, передбачає необхідність проведення відповідних слідчих дій чи тактичних операцій, як засобів впливу на ситуації, що виникають.

Головною метою проведення слідчих дій є отримання інформації окремо про кожну фінансову операцію та її зв'язок із суміжними діями злочинців. Тільки сукупність таких відомостей дасть змогу відтворити картину злочинної діяльності злочинців та застосовані ними схеми легалізації злочинних прибутків.

В аспекті комплексності методики розслідування легалізації грошових коштів, початок її розслідування можливий під час дослідження первинного злочину. Тому мета слідчої дії при розслідуванні останнього може збігатися з проміжною метою розслідування легалізації, та, навпаки, під час виконання слідчої дії при розслідуванні первинного злочину виявляються ознаки легалізації, які обумовлюють коло слідчих дій при розслідуванні останньої. Коло слідчих дій на початку розслідування залежить від ситуації, прогнозованих результатів, можливостей слідчого. Саме слідчі дії є засобом розв'язання слідчих ситуацій.

Йдеться насамперед про такі слідчі дії, як обшук, виїмка, огляд документів, допит підозрюваних (обвинувачених) та свідків, призначення судових експертиз.

Обшук і виїмка, огляд документів – носіїв слідів легалізації. Обшук і виїмка віднесені до розряду першочергових слідчих дій цієї категорії злочинів, і це не випадково, оскільки своєчасно проведені обшук і виїмка, а також якісна робота з документами є найважливішою особливістю розслідування легалізації (відмивання) злочинних доходів.

Об'єктами обшуку в справах про легалізацію є:

- місця роботи підозрюваних (обвинувачених) осіб та їх співучасників, у їх житлі (місця постійного проживання чи тимчасового перебування) чи іншому володінні;
- інші належні цим особам приміщення, транспортні засоби.

Згідно з роз'ясненнями Верховного Суду України під «житлом» у значенні, що використовується під час вирішення питання про проведіння обшуку чи виїмки, треба розуміти:

1) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є складовою будинку;

2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо);

3) будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо).

Також необхідно враховувати, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини поняття «житло» у п. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних охоплює не лише житло фізичних осіб. Воно може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філій та інші приміщення.

Як «інше володіння» слід розуміти такі об'єкти (природного походження та штучно створені), які за своїми властивостями дають змогу туди проникнути і зберегти або приховати певні предмети (речі, цінності). Ними можуть бути, зокрема, земельна ділянка, сарай, гараж, інші господарські будівлі та інші будівлі побутового, виробничого та іншого призначення, камера сховища вокзалу (аеропорту), індивідуальний банківський сейф, автомобіль тощо.

Під час обшуків підлягають виявленню і вилученню:

- грошові кошти та інше майно, здобуті злочинним шляхом;
- документи, що підтверджують право власності на майно;
- предмети і документи, що можуть містити сліди легалізації або мають інше значення для справи (наприклад, банківські пластикові картки, платіжні квитанції тощо);
- комп'ютери, периферійні пристрої до них, електронні носії інформації.

Майже у кожній кримінальній справі цієї категорії злочинів вилучаються електронні носії інформації. Вилучення таких доказів для виявлення інформації і запобігання її автоматичному знищенню необхідно здійснювати за обов'язкової участі спеціаліста. Так, інформація,

що зберігається на жорсткому диску ЕОМ, може бути знищена автоматично при розкритті корпусу комп'ютера, відкритті кімнати, в якій знаходиться комп'ютер, та й за інших обставин. Після вилучення комп'ютерної техніки, огляду інформації на електронних носіях доцільно доручити спеціалісту обстежити стан файлів або призначити судову комп'ютерно-технічну експертизу.

За необхідності проведення обшуку в приміщеннях банку слідчий складає подання про проведення обшуку, яке підлягає затвердженню прокурором, для отримання дозволу судді місцевого суду. Оскільки обшук – важлива слідча дія, то необхідно пам'ятати, що під час його проведення можливе виникнення різних ситуацій. На місці проведення обшуку можуть виявитися особи, причетні до легалізації, докази вчинення інших злочинів, кошти, на які можливо накласти арешт, що далі зможуть забезпечити цивільний позов. Для цього слідчий повинен підготувати процесуальні документи про накладення арешту на майно (кошти), банківські вклади та рахунки, враховуючи, що рішення приймає суддя, протоколи затримання підозрюваних осіб. Окрім того, допомога спеціаліста може полягати у визначенні документів, які слід вилучити під час обшуку, та значення, яке вони мають.

Слід зауважити, що під час обшуку видача і огляд документів, що містять інформацію, яка становить банківську таємницю, проводяться з додержанням норм Закону про банки та банківську діяльність, що забезпечують охорону банківської таємниці.

До складу СОГ, що виконуватиме обшук у банку або підприємницькій структурі, необхідно залучити осіб, які володіють знаннями у галузі роботи установ, що підлягають обшуку (наприклад, спеціалісти в галузі банківських операцій, аудиту). До початку слідчої дії необхідно вивчити положення про функціонування окремих підрозділів банку, переконатися у розташуванні службових приміщень, наявності охорони, засобів комп'ютерної техніки, наявності ризику знищення криміналістично значущої інформації на електронних або паперових носіях. Результати від виконання цих дій полягають у повноті отриманих даних, раптовості самої слідчої дії, унеможливленні підозрюваними чинити опір у розслідуванні справи.

Проведення виїмок на початковому етапі розслідування позбавляє злочинців можливості приховати від розслідування матеріальні об'єкти, які мають доказове значення.

Виїмка документів, які містять інформацію, що становить банківську таємницю, проводиться лише за вмотивованою постановою

судді та в порядку і з дотриманням вимог Кримінально-процесуального кодексу України. Банк не має права відмовлятися пред'явити або видати документи чи їх копії або інші предмети, які вимагає слідчий під час виїмки та які зазначені в рішенні (постанові) суду. Банк зобов'язаний виготовити копії документів, що вилучаються, які засвідчуються підписом представника банку. Ці копії документів залишаються в банку замість вилучених оригіналів, про що робиться позначка у кримінально-процесуальних документах (протоколи виїмки). Представникові банку вручається другий примірник протоколу виїмки.

Виїмка щодо цієї категорії злочинів проводиться у відповідних установах, організаціях, підприємствах з метою вилучення насамперед документів – носіїв слідів легалізації. **Об'єктами** проведення **виїмки** є:

– банківські установи, в яких відкриті рахунки юридичних та фізичних осіб, які залучались до легалізаційних схем і через які «проходили» грошові кошти, що відмивалися. Йдеться про особисті справи клієнтів, квитанції на внесення готівки, документи, що відображають рух коштів рахунками (списання – платіжні доручення; надходження – електронно-платіжні документи), наприклад, документи щодо перерахування з відділення Державного казначейства грошових коштів на рахунок суб'єкта підприємницької діяльності у разі відшкодування із бюджету податку на додану вартість або документи, які свідчать про перерахування грошових коштів на адресу фіктивного суб'єкта підприємницької діяльності в механізмі легалізації майна злочинного походження тощо;

– державні органи, які здійснювали реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, видавали відповідні ліцензії, дозволи, в тому числі на участь у приватизаційних аукціонах, тендерах. Це копії паспортів для засновників фізичних осіб та свідоцтв про державну реєстрацію для засновників юридичних осіб, заявки з необхідними додатками до них;

– органи та особи, які провели реєстрацію відповідних операцій з майном, що легалізується (нотаріуси, бюро технічної інвентаризації, підрозділи державної автомобільної інспекції тощо);

– податкові органи відповідного регіону з метою вилучення звітних документів та документів на одержання певних пільг, відшкодувань, наприклад, документів, які надані суб'єктом підприємницької діяльності у ході відшкодування із бюджету податку на додану вартість або які свідчать про проведення перевірки обґрунтованості подання заяви щодо відшкодування із бюджету зазначеного податку та ін.;

– регіональні митниці з метою вилучення документів, що підтверджують факт ввезення конкретного товару (продукції) суб'єктом підприємницької діяльності;

– біржі, інвестиційні компанії, благодійні фонди, інші комерційні структури, що були задіяні у легалізації злочинних доходів з метою вилучення документів, які відображають характер та зміст здійснених фінансово-господарських операцій.

Щоб провадження виїмки було найбільш ефективним і цілеспрямованим та не було пов'язане із суцільним вилученням усіх документів, наприклад, за якийсь період, що значно ускладнює подальше призначення і проведення судово-бухгалтерської експертизи, слідчому необхідно вивчити документообіг підприємства, тобто з'ясувати характер і місцезнаходження документів, що фіксують сумнівну фінансову операцію. Для цього, готуючись до виїмки, він може запросити фахівців і скласти з їх допомогою схему руху фінансових документів, що відображають конкретну операцію, або призначити документальну ревізію для перевірки правильності ведення бухгалтерського обліку даним суб'єктом підприємницької діяльності в цілому.

Крім того, треба враховувати, що документи (фінансові, цивільно-правові), які підлягають вилученню, зовні можуть складати враження цілком законних. Проте вчинення одних правочинів (дарування, позики, позички, схову, купівлі-продажу та ін.) може маскувати інші, а їх зміст свідчить про приховування справжнього наміру сторін, наприклад, коли у договорах містяться відкладені або скасовані умови. Ось чому необхідно вилучати повний пакет документів, що стосуються правочину, і окремо допитувати не тільки його учасників, а й усіх осіб, що брали участь в його оформленні.

З метою уникнення недоліків під час виїмки документів, проведення цієї слідчої дії необхідно здійснювати після її ретельної підготовки. З цією метою залежно від місця проведення виїмки, необхідно забезпечити участь спеціаліста з державної реєстрації суб'єктів підприємництва, з нотаріальної справи, з бухгалтерського обліку, фінансиста, спеціаліста з банківської справи, які могли б визначити, які саме документи доцільно вилучити. Важливим є вирішення питання про місце попереднього дослідження документів, забезпечення збереження, недоторканності значної кількості документів шляхом опечатування з подальшою виїмкою їх для огляду за необхідністю проведення експертизи. Йдеться про документи, що знаходяться у відповідному відділенні банку, в бухгалтерії підприємства-контрагента, а також передані до архіву.

Особливості проведення допиту під час розслідування легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом

Допит як найбільш інформативна слідча дія початкового етапу розслідування легалізації проводиться з метою одержання свідчень від підозрюваних, тобто осіб, які безпосередньо здійснили легалізацію, а також широкого кола свідків – осіб, які брали участь у вчиненні предикатного злочину, але не є співучасниками легалізації злочинних доходів; осіб, які хоча і виконували операції з легалізації, але не усвідомлювали злочинної природи походження майна чи коштів, з якими здійснювались фінансові операції або укладались цивільно-правові правочини; осіб, яким відома будь-яка інформація щодо обставин легалізації та суб'єкта легалізації.

Якісний допит неможливий без обізнаності у специфіці діяльності банку, інших фінансових установ, страхових компаній тощо. Особливу складність у підготовці та проведенні допитів за фактом відмивання грошей у цій сфері обумовлює наявність зв'язків між злочинцями та представниками банків, влади та управління.

Вже на стадії порушення кримінальної справи слід намітити осіб, яких необхідно допитати. Для підвищення результативності слідчої дії розроблена схема. Особливість її полягає у постановці комплексних питань, здатних максимально охарактеризувати сутність відносин, що встановлюються. Питання, які слід з'ясувати у цих осіб, різні, але не виключається, що вони можуть повторюватися (допит контрагентів, членів родини винного про його ділові контакти, матеріальний рівень). Питання за схемою «від події злочину до осіб, що його вчинили» можна згрупувати за такими блоками:

1. Стосовно джерел інформації про первинний злочин та намір легалізувати отримані злочинні прибутки (наприклад, чи є особа свідком вчинення первинного злочину та/або легалізації одержаних прибутків; якщо особа не є безпосереднім свідком, то коли, від кого, за яких обставин вона дізналася про злочинні події).

2. Стосовно обставин та способів учинення легалізації (наприклад, про місце, навколишнє середовище, де злочин було підготовлено та вчинено; коли було вчинено злочин; яким чином були приховані сліди злочину; яким способом (способами) злочин було вчинено, кількість епізодів злочинної діяльності; місцезнаходження майнових активів та їх розмір).

3. Стосовно особи (осіб), що вчинила (вчинили) легалізацію (які стосунки між свідком та злочинцями; де, коли, за яких обставин відбулося знайомство між свідком та підозрюваними; як часто, де, з яких приводів відбувалися зустрічі; що відомо свідку про особу злочинців, їх сім'ю, майновий стан, наявність дружніх, родинних зв'язків із представниками влади, управління, господарювання, криміналітету; які ознаки зовнішності злочинця; з ким підтримує тісні ділові стосунки; характеристика осіб контрагентів злочинця; номери машин, якими користується злочинець; що відомо про місцезнаходження злочинця; як часто злочинець відбуває у відрядження (у тому числі за кордон, далеко від місця проживання).

4. Стосовно діяльності банку, за допомогою якого кошти було легалізовано (у яких стосунках свідок перебуває з банком; відомості про керівників банку, його діяльність; стан боротьби з відмиванням коштів в банку; особи, які покликані проводити фінансовий моніторинг).

Рекомендується спочатку допитати осіб, підозрюваних у легалізації, а потім – представників банку, контрагентів, за необхідності – фахівців, що брали участь у проведенні документальних, аудиторських перевірок, ревізій. На наш погляд, подібна практика унеможливить перекручування інформації злочинцями, знизить можливість одержання від них неправдивих показань.

Тактика допиту підозрюваного і насамперед його предмет видозмінюються залежно від того, до якої категорії належить допитуваний.

Як уже відзначалося, до першої категорії входять особи, що здійснюють легалізацію «своїх» злочинно здобутих доходів. Другу категорію утворюють особи, які здійснюють легалізацію «чужих» злочинних доходів, тобто надають «допомогу» власникам цих злочинних доходів у перериванні безпосереднього зв'язку між цими доходами і злочином, у результаті вчинення якого вони утворились, маскуванні (заплутуванні) слідів цього злочину та подальшому введенні злочинних доходів у легальний цивільно-правовий обіг з метою остаточного надання їм видимості законно одержаних.

У підозрюваних другої категорії на додаток до встановлення обставин безпосереднього здійснення легалізації з'ясовуються питання стосовно каналів надходження злочинних капіталів, характеру стосунків з власником цих капіталів, умов, за яких здійснюються операції з легалізації (час, місце, юридичні та фізичні особи, що задіяні в легалі-

зації, сума винагороди за проведені операції), наявності корумпованих зв'язків з працівниками правоохоронних органів, органів державної влади та управління, депутатським корпусом та ін.

Важливо вивчити інтелектуальний, професійний рівні допитуваних. Рекомендується проводити перший допит негайно, з використанням чинника раптовості. Це необхідно у разі несподіваного для злочинців їх затримання. Він має розвідувальний характер, коли слідчий не володіє достатніми даними про злочин, з'ясовує позицію допитуваного, переконливість його аргументів.

Для доведення суб'єктивної сторони необхідно проаналізувати причини вчинення злочину. Встановлення мотиву обумовлене характеристикою суспільної небезпеки вчиненого і самої особи. Розв'язання питання про намір включає встановлення й причин припинення злочинних дій, поведінки представників банку. Оскільки дії особи є реальною формою переходу суб'єктивного в об'єктивне, необхідно з'ясувати об'єктивну сторону злочину (етапи та способи здійснення, приховання слідів), особисте ставлення злочинця до вчиненого. Серед доказів, що наводяться як власне виправдання, є: матеріальні труднощі, незнання законодавства, недбале ставлення до службових і професійних обов'язків, невміння працювати з людьми, зайва довірливість, впевненість у нездатності правоохоронних органів викрити злочин. Із врахуванням доводів особи необхідно вивчити не тільки її повноваження, але і посадові інструкції всіх співробітників, причетних до злочину. Сприяють встановленню істини у цій частині й вилучені листи, запити, документи із резолюціями, докладні записки щодо порушених суспільних відносин. Вивчення вищенаведених матеріалів разом із нормативними актами, що регулюють певну сферу підприємницької діяльності, дає підстави для предметного дослідження мотивів, які спонукали до вчинення легалізації.

Як свідки у справах про легалізацію злочинних доходів можуть бути допитані такі особи:

- особи, які брали участь у вчиненні предикатних злочинів, але не є співучасниками легалізації «брудних» коштів. Йдеться про ситуацію, коли легалізуються «чужі» злочинно здобуті кошти або майно і коли справу про предикатний злочин уже розслідувано чи вона розслідується окремо від справи про легалізацію (відмивання). У цієї категорії свідків з'ясовують обставини одержання злочинних доходів і порядок їх передачі безпосередньому суб'єкту легалізації, умови, за

яких обіцяно здійснити легалізацію, характер стосунків із легалізатором (як давно знайомі, хто познайомив, наявність корупційних зв'язків), а також ступінь його обізнаності щодо злочинного походження предмета легалізації, характер фінансових операцій чи укладених правочинів;

- особи, які хоча і виконували операції з легалізації, але не усвідомлювали злочинну природу походження майна чи коштів, з якими здійснювались фінансові операції або вчинювались цивільно-правові правочини:

- а) працівники банківських та інших фінансових установ, через які здійснювались операції з легалізації «брудних» коштів – про обставини відкриття рахунків юридичним чи фізичним особам, що причетні до легалізації; характер здійснених фінансових операцій за їх рахунками; особи, що звертались до банку в ході здійснення цих операцій; наявність певних відхилень від установленого порядку здійснення банківських операцій під час обслуговування цих клієнтів, причини таких відхилень та винних осіб; додержання вимог проведення внутрішнього або обов'язкового моніторингу щодо сумнівних фінансових операцій та ін;

- б) нотаріуси, працівники бюро технічної інвентаризації, ріелтери, адвокати, суб'єкти підприємницької діяльності, що надають юридичні послуги або послуги з бухгалтерського обліку, аудитори, які брали участь у підготовці, укладенні та реєстрації правочинів з майном злочинного походження або надавали особам (клієнтам) допомогу в плануванні чи проведенні операцій з цим майном (з купівлі-продажу нерухомості; управління грошима, цінними паперами; управління банківським, ощадним рахунком; організації здійснення внесків для створення, діяльності або управління юридичними особами; з купівлі-продажу об'єктів підприємницької діяльності, в тому числі приватизаційних) – про обставини здійснення зазначених операцій та осіб, що брали в них участь;

- в) працівники державних органів – про порядок реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності; додержання вимог чинного законодавства щодо порядку такої реєстрації;

- г) працівники митних органів – про обставини оформлення митних декларацій щодо виконання зовнішньоекономічних операцій;

- г) працівники територіальної податкової інспекції – про обставини оформлення звітних документів та документів на одержання

певних пілг, відшкодувань, наприклад, відшкодування із бюджету податку на додану вартість;

д) працівники територіального відділення Державного казначейства – про обставини відшкодування податку на додану вартість;

є) керівники благодійних установ – про обставини надходження грошових коштів чи іншого майна до цих фондів та напрямки їх витрачання;

є) працівники контролюючих органів – про обставини виявлення сумнівних фінансових операцій чи укладених правочинів; поведінку осіб, діяльність яких стосувалася цих операцій чи правочинів;

- особи, яким відома будь-яка інформація щодо обставин легалізації та суб'єкта легалізації, – родичі, близькі знайомі, друзі підозрюваного.

Допит знайомих, членів родини злочинця теж сприяє встановленню кола його зв'язків, шляхів одержання та витрачання грошей, матеріальних цінностей у власності. Слід пам'ятати про небажання цих осіб співробітничати із правоохоронними органами саме через родинні, дружні стосунки. У такому разі особу необхідно переконати, що злочин буде розкрито і без її допомоги, але слідчого цікавить не факт притягнення до відповідальності близької людини, а встановлення її вини порівняно з виною співучасників;

- особи, які мають фахові знання, що можуть бути використані під час виявлення та розслідування фактів легалізації: економісти, фінансисти, юристи, працівники Держфінмоніторингу України. Ці особи можуть надати інформацію щодо характеру сумнівних фінансових операцій, правильності оформлення зовнішоекономічних контрактів специфіки легалізаційних схем. Особи цієї категорії можуть бути залучені як спеціалісти під час проведення оглядів, обшуків та виїмок.

Ефективно пред'являти в ході допиту речові докази шляхом демонстрації предметів, від менш вагомих – до більш суттєвих. Це сприяє активізації асоціативних зв'язків у допитуваного з метою пригадування подій злочину. Також це перешкоджає помилковим чи вигаданим показанням. М.А. Селиванов переконаний у виправданості такого прийому впродовж декількох послідовних допитів, основний зміст якого – методичне розхитування позиції особи, що дає неправдиві показання. Залежно від обставин (готовності сприяти слідству,

побоювань викриття) особа може правдиво свідчити з моменту висунення навіть незначного доказу. Але якщо особа не прагне дати показання слідчому, можна взяти до уваги пропозицію А.Ф. Волобуєва – продемонструвати найбільш вагомні докази. Якщо допитуваним були відомі дії підозрюваного, не можна обмежуватися загальними показаннями допитуваного, слід приділяти увагу і «дрібним деталям». Перевірка версії про спрямування легалізованих коштів на придбання рухомого або нерухомого майна шляхом допиту колишніх його власників, працівників ріелторських агенцій, міжрайонних експертних відділень сприяє одержанню інформації про зв'язки між сторонами угоди купівлі-продажу, особливості її проведення, залучення сторонніх осіб.

Підвищенню доказового значення результатів слідчої дії допиту зокрема доцільно фіксувати її із застосуванням технічних засобів, що унеможливить спроби допитуваних відмовитися від власних показань. Користь у застосуванні технічних засобів під час розслідування легалізації полягає в тому, що вони сприяють фіксації інформації про складні для сприйняття слідчого операції документообігу, розрахунки між клієнтами.

Якщо узагальнити особливості проведення допиту під час розслідування легалізації грошей з використанням можливостей банку, відзначає В.П. Головіна, у будь-якій ситуації допиту, незалежно від особи допитуваного, слідчий спрямовує зусилля на одержання інформації щодо джерел походження злочинних прибутків, їх розміру та вигляду, осіб, причетних як до їх придбання, так і легалізації. Особливе значення має профілактична функція допиту, що полягає у можливості з'ясування чинників, які сприяли вчиненню злочину, з метою обрання шляхів протидії йому. Безумовно, отримання таких відомостей буде більш глибоким, якщо слідчій дії передуватиме ретельна підготовка, консультації спеціалістів з приводу обставин, що підлягають встановленню.

З'ясування питань стосовно способів злочинної діяльності, наявності співучасників, напрямів розпорядження легалізованими коштами сприяє дослідженню чинників, що вплинули на появу та реалізацію злочинного наміру. Спільне обговорення суб'єктів розслідування питань та результатів допиту допоможе виявити не тільки недоліки у проведенні окремих слідчих дій, оперативних-розшукових заходів, а й прорахунки у системі фінансово-господарської діяльності, причини, що спричиняють поширення злочину.

Судові експертизи та експертні дослідження, що застосовуються під час розслідування відмивання грошей

Успіх у розслідуванні залежить від умілого поєднання слідчих дій з експертним дослідженням речових доказів. Досягненню цієї мети сприяє постійно зростаючий спектр судових експертиз. Це єдина слідча дія, підготовку та завершення якої здійснює безпосередньо слідчий, а дослідження – особа, що володіє спеціальними знаннями (експерт).

Згідно зі ст.ст. 195–196 КПК України експертизи призначаються та виконуються після порушення кримінальної справи. Але на практиці нерідко виникає потреба у їх проведенні на стадії досудової перевірки інформації про злочин. Слідчі можуть обмежуватися лише проведенням ревізій, аудиторських, зустрічних перевірок.

Перед винесенням відповідної постанови, разом із спеціалістом необхідно вирішити питання про доцільність певної експертизи, узгодити коло питань, які необхідно вирішити. Поряд з цим слідчий повинен шукати докази шляхом проведення інших слідчих дій.

Будь-яка експертиза має свій специфічний предмет дослідження. Встановлення предмета дозволяє у системі судових експертиз з урахуванням судово-слідчої та експертної практики визначити класи експертиз, найбільш притаманних розслідуванню відмивання грошей:

- судово-економічні (судово-бухгалтерська, комплексні (комісійні));
- криміналістичні (судово-технічна експертиза документів, почеркознавча, судово-трасологічна, експертиза матеріалів або їх слідів).

Найбільш поширеною є судово-економічна експертиза. Основними різновидами судово-економічної експертизи є: дослідження документів бухгалтерського обліку і звітності; дослідження документів фінансово-кредитних операцій; дослідження документів про економічну діяльність підприємств, організацій, установ.

Згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень економічна експертиза охоплює дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій, дослідження документів фінансово-кредитних операцій.

Головними завданнями дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності під час провадження кримі-

нальних справ про відмивання (легалізацію) доходів, здобутих злочинним шляхом, є:

– установлення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;

– установлення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, в тому числі грошових, основних засобів, надання послуг;

– установлення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;

– установлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку валового доходу та валових витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

– установлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість;

– установлення недоліків в організації бухгалтерського обліку контролю, які сприяли або могли сприяти завданню матеріальних збитків або перешкождали її своєчасному виявленню.

Формами протидії відмиванню «брудних» коштів також є планово-економічна експертиза, предметом якої є фактичні дані, що характеризують обґрунтованість виконання та достовірність відображення у фінансовій звітності показників виробничо-господарської діяльності, а також фінансово-економічна експертиза, яка безпосередньо вивчає фінансові потоки.

Вказані експертизи дають можливість вивчити:

1) факт того, що «сумнівна фінансова операція» – це легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом;

2) суб'єкт господарювання, де проводилась операція з легалізації доходів;

3) джерела створення тінювих доходів;

4) методи способи легалізації;

5) документи, на підставі яких здійснювалась легалізація.

Широке використання у підприємстві документальних (паперових чи електронних) носіїв інформації, печаток та кліше, обумовлює залучення експертів в галузі техніко-криміналістичного дослідження документів. Простежується тенденція щодо поєднання в

межах одного комплексного дослідження знань спеціаліста в галузі засобів комп'ютерної, копіювально-розмножувальної техніки.

Перехід до комп'ютерної системи міжбанківських розрахунків, ведення електронних розрахунків між підприємствами сприяв зміні способів учинення злочинів економічної спрямованості. Тому судова експертиза змушена накопичувати досвід проведення судових комп'ютерно-технічних експертиз. Її головними об'єктами дослідження є комп'ютерні системи (апарати) та програмні забезпечення їх діяльності. Така експертиза має чимало спільного з бухгалтерською, техніко-криміналістичною експертизою документів. В її основі лежать ті ж механізми документообігу, на яких ґрунтується бухгалтерський облік.

Різниця полягає в об'єктах криміналістично значимої інформації: паперових та магнітних носіях інформації. Одним із перспективних напрямів розвитку комп'ютерно-технічної експертизи є, на думку деяких учених, експертиза банківських комп'ютерних систем.

Об'єктами судової техніко-криміналістичної експертизи документів є документи, грошові білети, цінні папери. Але безпосередніми об'єктами експертизи є окремі їх елементи – текст, підпис, бланк, матеріал відбитка, печатки, певний дефект документа.

Використана та рекомендована література

1. Білоус В.В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.В. Білоус. – Х., 2004. – 256 с.

2. Волобуев А.Ф. Научные основы комплексной методики расследования корыстных преступлений в сфере предпринимательства: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: 12.00.09 / А.Ф. Волобуев; Национальная юридическая академия им. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 43 с.

3. Волобуев А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / А.Ф. Волобуев; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2001. – 426 с.

4. Головіна В.П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з вико-

ристанням кредитно-банківської системи: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / Валерія Петрівна Головіна. – К., 2004. – 245 с.

5. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / О.О. Дудоров; передне слово В.О. Навроцького; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.

6. Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ України / В.І. Захаров, В.І. Шакур, А.А. Осауленко та ін.; під ред. П.В. Коляди. – К., 2004. – 444 с.

7. Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник / кол. авторів: Ю.В. Шепітко, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. Ю.В. Шепітька. – Х.: Одісей, 2009. – 960 с.

8. Користін О.Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні: монографія / О.Є. Користін. – К.: ДП «Друкарня МВС України», 2009. – 336 с.

9. Криміналістика: навч. посібник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – Львів: ЛьвД ВС, 2010. – 540 с.

10. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / кол. авторів: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Право, 2006. – 624 с.

11. Сатуев Р.С. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе / Р.С. Сатуев, Д.А. Шраев, Н.Ю. Яськова. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2000. – 272 с.

12. Селиванов Н.А. Вещественные доказательства / Н.А. Селиванов. – М.: Юридическая литература, 1970. – 200 с.

13. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія / С.М. Стахівський. – К., 2005. – 272 с.

14. Шепітько В.Ю. Легалізація грошових коштів, отриманих незаконним шляхом: криміналістичний аспект / В.Ю. Шепітько // Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Харків, 2000. – С. 75–78.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ (СТ. 222 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Сучасний етап розвитку державності в Україні характеризується значними труднощами на шляху становлення ринкових відносин в економіці країни. Особливу роль у переході до ринкових відносин виконує кредитно-фінансова система, яка покликана служити стабілізатором господарських процесів за рахунок здійснення міжрегіонального та міжгалузевого перерозподілу грошового капіталу. Широке впровадження в господарські відносини операцій з кредитування є однією з умов нормального розвитку економіки держави. Однак корінні зміни у роботі банківської системи, послаблення державного контролю та чимало інших причин соціального і правового характеру призвели до появи нових, раніше невідомих, суспільно небезпечних форм економічної поведінки. Особливе місце серед них посідає шахрайство з фінансовими ресурсами.

Чинний Кримінальний кодекс (ст. 222 КК) відносить шахрайство до злочинів у сфері господарської діяльності.

Шахрайство з фінансовими ресурсами – це надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади АРК чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності.

Диспозиція ст. 222 КК України зазнала значних змін, внесених до неї Законом України № 270-УІ (270-17) д 15.04.2008 року. З неї виключено спеціальний суб'єкт злочину.

Особливістю криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами є мета, реалізована злочинцем, залежно від якої посягання на фінансові ресурси можуть бути кваліфіковані або за ст. 222 КК України, або (за наявності на момент обману мети привласнення майна на користь винного або інших осіб) за ст. 190 КК України.

1. Типовий спосіб готування. Стадія готування до вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами охоплює ретельне планування злочину, вироблення механізму його вчинення, підшукування засобів,

співучасників злочину, прогнозування шляхів втечі з місця події, маскування слідів злочину, підготовка алібі тощо.

Одним із центральних елементів криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами є спосіб.

2. За способом учинення шахрайство з фінансовими ресурсами відрізняється від інших злочинів тим, що розпорядник фінансових ресурсів (безпосереднього предмета посягання) свідомо добровільно віддає їх злочинцю, уведений ним в оману, і стаючи таким чином жертвою обману. Способи такого шахрайства дуже різноманітні, до них можна віднести такі групи:

- 1) підміна предмета угоди;
- 2) нечесна гра – використання нечесних (шулерських) прийомів;
- 3) представлення в організації підроблених і підложних документів для одержання матеріальних чи грошових цінностей, наприклад, актів про виконання робіт із трудової угоди; кредитового авізо на переказ грошей в інший банк; чека з незабезпеченими фінансами, лімітованої книжки на зняття грошей з розрахункового рахунку в банку; договору купівлі-продажу для одержання банківського чи кредиту зняття з розрахункового рахунку готівки; гарантованого листа для одержання банківського кредиту; довідки, що нібито підтверджують певний виробничий стаж чи середній розмір заробітку, необхідний для призначення пенсії; довідки про пільгове оподаткування та ін.;

- 4) різні банківські маніпуляції з грошовими документами, наприклад, видача векселів, не забезпечених активами; створення псевдофірми, псевдобанку чи страхової компанії; відкриття в банку додаткових рахунків; маніпуляції з кредитовими авізо, з пластиковими розрахунковими картками; внесення перекручень у комп'ютерні програми з метою заниження сум, нарахованих на банківські рахунки і присвоєння різниці між перерахованими і фактично нарахованими сумами.

Такі маніпуляції слід відрізнити від тих, які здійснюються на фондовому ринку його учасниками з метою отримання значних прибутків, чи уникнення збитків у значних розмірах. Відповідальність за такі дії передбачена ст. 222¹ КК України.

3. Типовий спосіб приховування злочинних намірів – це приховування слідів злочину, що виявлятися у формі знищення засобів, документів та предметів, які застосовувалися при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами. Можливий терміновий виїзд особи злочинця з місця постійного проживання до рідних, близьких, іншого населеного пункту, регіону з метою у подальшому формування алібі.

4. Слідова картина шахрайства з фінансовими ресурсами різноманітна. Природно переважають ідеальні відображення в пам'яті потерпілих, свідків-очевидців. Водночас залишається чимало матеріальних джерел: слідів-предметів, слідів-відображень і слідів-речовин, фіктивних документів. Здебільшого сліди злочинної діяльності зберігаються в документах та їх реквізитах, вони часто містять відомості, важливі для розслідування. Ці документи використовуються для обману й введення в оману.

5. Особа злочинця характеризується такими якостями, як хитрість, брехливість, вміння маніпулювати іншими, знання способів підроблення документів. За зовнішнім виглядом – це поважні люди, які вміють зарекомендувати себе, обізнані в галузі психології. Вони спостережливі і швидко реагують на обстановку, що змінюється. Шахраї – переважно чоловіки, рідко – жінки. Середній вік шахраїв – 25–45 років. Шахраї вирізняються доволі високим професіоналізмом, технічною оснащеністю. Вони володіють психологічними прийомами спілкування, можуть легко зацікавити потерпілого, вступити з ним у діловий контакт, створити видимість діловитості, респектабельності, поінформованості у певній діяльності, наприклад предметно банківської, торгівлі нерухомістю, підприємництві тощо. Вони легко входять у довіру. Вивчення особи потерпілого має істотне значення як для кримінально-правової кваліфікації злочину, так і для вибору тактики на попередньому слідстві.

6. Час учинення злочину. Час є не тільки елементом криміналістичної характеристики злочину, а й дозволяє встановлювати черговість, розвиток різних явищ і процесів у часі. Важливо з'ясувати початок і закінчення шахрайського діяння, його протяжність у часі. Шахрайство з фінансовими ресурсами може мати тривалий часовий період, складатися з кількох часових відрізків.

Здебільшого таке шахрайство вчиняється у денний час. Воно може бути пов'язане з часовим інтервалом діяльності тієї або іншої установи, організації чи підприємства.

7. Місце і обстановка. Місце вчинення злочину обирається з урахуванням можливості реалізації обраного способу злочину, предмета посягання, особи жертви. Деякі спроби шахрайства з фінансами ресурсами можуть реалізовуватись у кількох місцях, не пов'язаних між собою. Шахраї можуть створювати спеціальні фірми, в яких здійснюється збирання грошей від громадян (оформлення віз чи паспортів для виїзду за кордон, різні туристичні афери,

довічне страхування, підтримка клубів, побудова класичних фінансових пірамід та ін.).

Обстановка вчинення тісно пов'язана зі способом учинення. У разі вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами може спостерігатися створення злочинцем обстановки, що сприяє досягненню мети заволодіння фінансами ресурсами шляхом обману чи зловживанням довір'ям. Шахрай може демонструвати своє удаване знайомство з впливовими людьми, виявляти поінформованість з певних питань, пропонувати дружбу, розповідати про себе.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Найбільш загальні типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами такі:

- 1) є дані про подію злочину і особу злочинця;
- 2) злочинець затриманий відразу після вчинення злочину;
- 3) є дані про подію злочину, спосіб його вчинення, особа злочинця невідома;
- 4) є дані про подію злочину, але механізм учинення і особа злочинця невідомі.

Запропоновані типові ситуації передбачають висунення і перевірку слідчих версій. Основою для цього можуть бути такі загальні типові припущення: шахрайство з фінансовими ресурсами мало місце; вчинено інший злочин; надійшла неправдива заява і злочинного діяння взагалі не було.

Шахрайство з фінансовими ресурсами вчиняється як однією особою, так і декількома, у змові з позичальником. Цей злочин можуть вчинити представники декількох підприємств (організацій), а також співробітники однієї фірми. Так, щодо співучасті злочинців можна виділити версії:

- злочинець діяв самостійно;
- змова декількох осіб у межах підприємства, установи, організації;
- змова декількох осіб як у межах підприємства, установи, організації, так і поза ними;
- змова кредитора і позичальника. Щодо взаємодії злочинців:
 - злочин вчинено одноосібно;
 - злочин вчинено групою осіб;

- злочин вчинено організованою злочинною групою.

Велике значення при розслідуванні злочину має пошук і виявлення майна (рухомого і нерухомого), нажитого злочинним шляхом, а також майна, що належить злочинцю, з метою забезпечення відшкодування нанесених збитків. Таке майно може знаходитися як в Україні (в одному населеному пункті або в декількох), так і за кордоном, як у самого злочинця, так і в інших осіб.

Так, залежно від наявності та місцезнаходження майна, здобутого злочинним шляхом, а також майна, що належить злочинцю, необхідного для відшкодування збитків, можна виділити такі версії:

- внески в банках;
- готівка, коштовності, побутова техніка, цінні носильні речі, предмети антикваріату, вироби мистецтва та ін.;
- авто-, мототехніка, плавальні засоби, літальні апарати;
- квартири, будинки, інша нерухомість.

У криміналістичній літературі влучно визначається динамічний характер слідчої ситуації. Л.Я. Драпкін зазначає, що слідчі ситуації, незалежно від їх класифікаційного групування, – це динамічні системи, які змінюють свій зміст, структуру і форму в результаті впливу різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників. Слідча ситуація – це динамічний стан розслідування, що безперервно змінюється. Слідча ситуація в міру заглиблення, розширення меж пізнання, поступального його руху в бік адекватного відображення явища, що досліджується, а також вирішення інших завдань у динамічній рухомій системі розслідування переростає в нову, яка, своєю чергою, трансформується в наступну ситуацію та ін. «Вихід» із однієї слідчої ситуації, таким чином, є «входом» в іншу. Слідча ситуація насамперед обумовлює тактику слідчих дій. Різноманітні підходи до розуміння слідчої ситуації, класифікації її за видами не мають особливого значення для методики розслідування злочинів, але становлять інтерес для криміналістичної тактики.

Як частина криміналістичної методики, слідча ситуація виступає в межах методики розслідування окремого виду злочину лише тоді, коли вона отримує свою типізацію. У цьому вигляді слідча ситуація впливає на формування розслідування конкретного злочину, висування версій, дозволяє намітити таке поєднання оперативного-розшукових та пошукових дій, їх черговість, які б призвели до досягнення позитивного результату. Глибокий аналіз слідчої ситуації дозволяє впорядкувати складний процес розслідування,

намітити орієнтири та ефективні методи пізнання істини, зосередити зусилля слідства на найперспективніших напрямках з урахуванням висунутих версій.

У слідчій практиці відзначається повторюваність ситуацій, що створює передумови для їхньої типізації. При всій індивідуальності і неповторності конкретного злочину ми можемо знайти в ньому ознаки, характерні для певного виду злочинів. Сукупність даних про злочин і умови, в яких здійснюється розслідування в кожній окремий момент, створюють слідчу ситуацію, котра є похідною від групи однорідних злочинів, тобто типовою.

Типізація слідчих ситуацій дозволяє:

- висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії і визначити (скоректувати) напрями подальшого ходу розслідування;
- окреслити оптимальний набір слідчих та оперативно-розшукових дій і цілеспрямовану їх черговість з метою належного розвитку ситуації;
- звести до мінімуму кількість методичних рішень слідчого, заснованих на пробах і можливих помилках.

Знання типових ситуацій дозволяє не тільки передбачити їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, але і вибирати такі тактичні прийоми, які є найбільш оптимальними.

В основу типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування можуть бути покладені різноманітні критерії:

- обсяг і зміст даних, що лежать в основі порушення кримінальної справи;
- визнання злочинцем своєї вини і бажання співпрацювати з органами слідства;
- кількість можливих співучасників злочину;
- стосунки, що сформувалися між учасниками розслідування;
- джерело одержаної інформації про вчинене шахрайство з фінансовими ресурсами тощо. Інформація про вчинене шахрайство з фінансовими ресурсами може бути також одержана в результаті:
 - заяв чи повідомлень підприємств, установ, організацій, службових осіб, представників влади, громадськості чи окремих громадян;
 - явки з повинною особи, що вчинила злочин;
 - повідомлення, опублікованого в засобах масової інформації;
 - розслідування іншої кримінальної справи.

3. Особливості розслідування

На початковому етапі розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами здійснюється значна слідча діяльність зі збирання, оцінки та використання доказів для вирішення усіх завдань розслідування і встановлення обставин злочину або злочинної діяльності окремої особи чи групи осіб, повного і всебічного розкриття злочину.

Діяльність із розкриття та розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами неможлива без чіткої організації. Організувати розслідування означає:

- вчасно розробити узгоджений план необхідних заходів;
- налагодити взаємодію між слідчим, оперативними працівниками, фахівцями;
- забезпечити кваліфіковане керівництво слідчо-оперативною групою;
- забезпечити проведення регулярних оперативних нарад слідчою групою;
- налагодити систематичний обмін інформацією і звітністю про результати роботи слідчої групи і кожного слідчого;
- забезпечити необхідні умови роботи.

Для ефективного розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами необхідна чітка взаємодія органів досудового слідства і дізнання. Сама природа розслідування злочину припускає як необхідну передумову своєї організації поєднання слідчих та оперативно-розшукових дій, оскільки одних зусиль слідчих органів не завжди достатньо для вирішення численних завдань, пов'язаних із розкриттям злочинів.

Практика показує: там, де оперативний працівник і слідчий працюють в атмосфері взаємної довіри, товариської співпраці, погодженості дій, суворого дотримання вимог законів і нормативних актів, не виникає непорозумінь, швидко та вдало реалізуються оперативні матеріали, успішно використовуються процесуальні та не процесуальні методи під час збирання орієнтуючої інформації і доказів, найбільш повно, якісно і швидко ведеться розслідування.

Чинний кримінально-процесуальний закон (ст. 114 КПК України) передбачає три форми взаємодії слідчого та органу дізнання при проведенні досудового слідства:

- а) доручення слідчим органу дізнання проведення розшукових дій;

б) доручення слідчим органу дізнання виконання окремих слідчих дій;

в) надання допомоги органом дізнання слідчому при проведенні окремих слідчих дій.

Отже, взаємодія слідчого і органу дізнання не повинна обмежуватись вказаними формами взаємодії. До інших форм взаємодії можна віднести взаємний обмін інформацією, спільне обговорення слідчих та оперативно-розшукових даних, розробку планів спільних дій, надання консультативної допомоги тощо.

В організації розслідування злочину велике значення має планування. Правильно організоване планування уможливує проведення розслідування цілеспрямовано, дозволяє завершити слідство в установлені законом строки, дисциплінує слідчого, забезпечує повноту та об'єктивність слідства, сприяє одержанню максимуму ефекту при найменшій затраті слідчим часу, сил і коштів.

Процес планування розслідування має певну структуру, він складається із низки взаємопов'язаних елементів, які одночасно слугують етапами цього процесу. Такими елементами є:

- вивчення первинної інформації;
- висунення версій;
- визначення обставин, які необхідно довести, та вирішення інших завдань розслідування;
- визначення шляхів, засобів і методів розслідування;
- визначення послідовності і строків вирішення окремих завдань та виконання окремих дій;
- визначення виконавців;
- визначення організаційних заходів щодо залучення виконавців, забезпечення використання окремих засобів і проведенню тих чи інших дій;
- складання письмового плану;
- коригування і розвиток плану.

Центром планування є складання плану розслідування. План розслідування складається залежно від обсягу інформації, яку має слідчий. План розслідування – програма діяльності слідчого. Найбільш поширена форма плану розслідування складається із таких елементів:

- слідчі версії;
- обставини, що підлягають з'ясуванню;
- дії, які необхідно виконати для перевірки версії;
- виконавці;

– строки.

Процес розслідування поділяється традиційно на три етапи: початковий, наступний, завершальний. Отже, доречно і в плануванні розрізняти ті ж етапи, що і в самому розслідуванні.

Плануючи слідчі дії на початковому етапі розслідування, варто враховувати їх взаємодію з оперативно-розшуковими заходами, які проводяться одночасно. Дії слідчого та оперативних підрозділів органів внутрішніх справ мають бути погоджені за часом і метою.

На наступному етапі плануються не тільки дії, що допомагають зібрати докази, але й ті, за допомогою яких здійснюється перевірка доказової інформації, систематизація зібраного матеріалу, усуваються можливі суперечності. З урахуванням зібраної інформації на цьому етапі коректуються версії і висуваються нові, планується призначення та проведення необхідних експертиз (судово-економічних, бухгалтерських, почеркознавчих, техніко-криміналістичних експертиз документів тощо), проведення обшуків, виїмок, очних ставок, додаткових допитів та виконання вимог ст.ст. 23, 197, 202 КПК України.

На завершальному етапі розслідування плануються дії, передбачені кримінально-процесуальним законом, з ознайомлення осіб із матеріалами кримінальної справи; дії, пов'язані з задоволенням заявлених клопотань; дії, визначені прокурором чи керівником слідчого підрозділу; додаткові дії, проведені за ініціативою самого слідчого в результаті оцінки зібраних доказів перед складанням обвинувального висновку.

У процесі розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами зазвичай доводиться працювати з великою кількістю фінансово-бухгалтерської документації, готувати і призначати різноманітні судові експертизи. Тому бажано залучити в бригаду досвідчених слідчих. Крім того, необхідною умовою успішної роботи бригади є психологічна сумісність усіх її членів, і тому при її формуванні необхідно враховувати особисті якості кожного працівника: організаторські здібності, уміння налагоджувати контакти, схильність до клопіткої праці, до аналізу та узагальнення.

При вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами завідомо неправдива інформація може міститися в різних документах, поданих у кредитну установу або державний орган. Як правило, така інформація міститься в декількох документах, а не в якомусь одному. Завідомо неправдива інформація може міститися:

– в установчо-реєстраційних документах;

- у фінансово-господарських документах;
- у кредитному проекті;
- в гарантійних документах.

Після порушення кримінальної справи шляхом проведення слідчих дій встановлюються обставини, що входять у предмет доказування (ст.ст. 23, 64 КПК України). До обставин, які потрібно з'ясувати під час розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, належать:

- обставини створення фірми, яка одержала кредит чи пільги з оподаткування, законність її заснування, справжність пред'явлених при реєстрації фірми документів;
- представлені гарантії фінансової благонадійності і забезпечення повернення кредиту, баланс, гарантійні листи, застава, страхові поліси;
- оригінальність документів про право на пільгове одержання кредиту;
- умови підписання кредитної угоди, відповідність руху одержаних кредитних коштів, вказаних в угоді, яка представлена як обґрунтування кредитного запиту;
- причетність осіб до вчинення злочину;
- спосіб незаконного одержання кредиту чи пільг щодо оподаткування;
- справжність чи фіктивність документів, поданих для обґрунтування кредитної заявки;
- достовірність чи завідома неправдивість даних про господарський чи фінансовий стан підприємства, відображений у вказаних документах;
- визначення характеру і розміру збитків, завданих кредитору;
- наявність причинного зв'язку між діями винних осіб та їх наслідками;
- наявність чи відсутність змови між позичальником і співробітниками кредитної установи.

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами слідчими повинні бути проведені такі слідчі дії, як виїмка документів, обшук, допит, очна ставка, накладання арешту на майно та рахунки юридичних осіб, слідчий огляд документів, призначення судових експертиз.

Розслідування будь-якого злочину відбувається в певній обстановці, яка характеризується системою фактичних та інших даних і відображає хід та стан як провадження окремих слідчих, оперативно-

розшукових та інших організаційно-технічних дій, так розслідування в цілому. До невідкладних початкових слідчих дій належить виїмка документів. Порядок проведення виїмки регламентується ст.ст. 178–186, 187–189 КПК України.

Відповідно до ст. 179 КПК України посадові особи і громадяни не мають права відмовитися пред'явити чи видати документи або їх копії, а також інші предмети, які вимагає слідчий під час виїмки. У випадку одержання відмови слідчий має право провести примусову виїмку відповідно до ч. 4 ст. 178 КПК України з дотриманням порядку, встановленого ч. 5 ст. 177 КПК України.

Важливим способом одержання доказової інформації є обшук, процесуальний режим якого визначений ст.ст. 177, 179–186, 188, 189 КПК України. У справах про шахрайство з фінансовими ресурсами основними об'єктами пошуку є документи (ділові, бухгалтерські, посвідчення особи, які підтверджують право володіння будь-яким майном, листи, чернетки), записні телефонні книжки, роздрукування з факсів, дискети з інформацією, печатки і штампи, пристосування для їх виготовлення, а також грошові кошти, коштовності, предмети антикваріату, кредитні картки, цінні папери – все те, що може бути використано для відшкодування нанесених збитків. Крім того, предмети, заборонені у вільному обігу, вилучаються незалежно від того, чи стосуються вони справи.

Під час розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами існує необхідність проведення серії обшуків у службових приміщеннях і на квартирах підозрюваних. Такі обшуки отримали назву групових. Обшук у багатьох випадках проводиться в ситуації тактичного ризику, коли допускається ймовірність настання негативних наслідків.

До проведення обшуку необхідно зібрати орієнтуючу інформацію, яка містить:

інформацію щодо приміщення, його розташування, особливості підходів, входів, виходів, якщо завдання обшуку – обшук приміщення;

інформацію про обшукувану особу, що дозволяє слідчому одержати уявлення про професійні та інтелектуальні риси особи, які можуть бути використані для приховування об'єктів, які необхідно відшукати. З'ясування даних про особу, які важливі для обшуку, виявляється в зборі інформації про:

- професію особи;
- її звички;
- захоплення;

- коло друзів і родичів;
- антипатії і симпатії;
- можливості приховування в службових та інших приміщеннях.

Обшук – це складна, трудомістка слідча дія, яка вимагає участі у ній різних спеціалістів, що викликається необхідністю:

- застосування пошукових приладів (металошукача, рентгєнівської установки та ін.) для виявлення прихованих об'єктів і тайників;
- використання особливих технічних засобів для фіксації процедури і результатів обшуку;
- виконання доручень, що вимагають вузькофахових знань і навичок (електромонтера, верхолаза тощо);
- розпізнавання суті різноманітних предметів та об'єктів;
- визначення місць приховування предметів і коштовностей, які шукаються;
- одержання консультацій слідчим з питань, що виникають при проведенні обшуку (наприклад, про способи вилучення інформації з комп'ютера, поводження з електронною технікою тощо).

У зв'язку з тим, що основним предметом обшуку при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами є документи, що містять фінансово-господарські дані, значну допомогу може надати спеціаліст-бухгалтер, який проконсультує про призначення тих чи інших документів, допоможе відібрати із виявлених необхідні, зважаючи на специфіку бухгалтерського, оперативного і статистичного обліків, які використовуються на цьому підприємстві.

За допомогою допиту слідчий не тільки одержує дані про подію злочину і пов'язані з ним обставини, але й використовує результати допиту для встановлення фактів, раніше йому невідомих, перевіряє і оцінює їх, висуває нові версії. Допиту підлягають:

- директор і головний бухгалтер фірми-позичальника;
- представники кредитно-фінансової установи (члени правління, співробітники кредитного відділу, служби безпеки, інші особи, що займалися наданням кредиту);
- особи, вказані в документах, вилучених під час виїмки чи обшуку, як партнери по бізнесу;
- інші особи, щодо яких наявна інформація про те, що вони володіють необхідними даними (колеги по роботі, секретарі, машиністки, інший допоміжний персонал, родичі, друзі).

Ефективне розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами неможливе без участі спеціалістів. Специфіка розслідування цього злочину обумовлює необхідність якомога ширшого залучення спеціалістів для консультації та участі в проведенні окремих слідчих дій.

Потреба в допомозі спеціаліста-консультанта виникає на початковому етапі розслідування, коли слідчому необхідно одержати консультацію зі спеціальних термінів та економічних категорій, механізму господарювання, суті господарських процесів та операцій, оцінки економічної діяльності, вказівок, рішень, у зв'язку з аналізом стану обліку, звітності, механізму їх формування, правильності їх складання, вивчення порядку обліку і руху товарно-матеріальних цінностей, фінансів, відображення в документах фактів, що мають ознаки порушень економічних процесів. Спеціаліст допоможе слідчому виявити і простежити порушення економічних зв'язків у діяльності суб'єктів господарювання, поставити питання експерту, визначити завдання ревізорам.

Предметом консультації зі спеціалістом у банківській сфері може бути:

- а) з'ясування виду реквізиту і ступеня належності того чи іншого документа до фінансово-кредитної операції;
- б) механізм руху документів і фіксація їх у кредитних установах;
- в) порядок збереження документів і умови їх отримання;
- г) можливість використання технічних засобів для одержання чи виготовлення документів.

Спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку може надати консультації з приводу:

- процедури руху грошових коштів;
- документального фіксування і обліку фінансових операцій;
- бухгалтерської звітності;
- нормативних актів, що регулюють відносини в галузі бухгалтерського обліку і оподаткування;
- постановки запитань на допиті;
- підбору необхідних для пред'явлення документів тощо. До участі в слідчих діях спеціалісти залучаються при:

недостатньому оволодінні слідчим прийомами і засобами швидкого і якісного виконання тієї чи іншої роботи, яка вимагає спеціальних знань і навичок;

одночасному застосуванні низки засобів криміналістичної техніки;

необхідності виконати великий обсяг роботи, яка вимагає спеціальних знань і навичок. У зв'язку з тим, що розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами пов'язано з використанням документів бухгалтерського, економічного і статистичного обліків, а також з товарно-матеріальними цінностями, участь спеціаліста-бухгалтера, товарознавця, економіста під час виїмки, обшуку, огляду обов'язкова як гарантія того, що будуть вилучені всі необхідні документи, що стосуються кримінальної справи, а також будуть забезпечені умови збереження речових доказів.

Використана та рекомендована література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (з останніми змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25–26.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (з останніми змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради. – 1961. – № 2.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 6-те вид., переробл., і доп. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2009. – 1236 с.
5. Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч посібник / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К.: МАУП, 2007. – 512 с.
6. Настільна книга слідчого: [наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів] / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Вид. дім Ін Юре, 2008. – 728 с.
7. Журавлев С.Ю. Расследование экономических преступлений / С.Ю. Журавлев. – М.: Юрлитинформ, 2005. – 496 с.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБУТУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПІДРОБЛЕНИХ НЕДЕРЖАВНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (СТ. 224 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Ринок цінних паперів є частиною фінансового ринку і в умовах розвинутої ринкової економіки виконує низку важливих макро- та мікроекономічних функцій. В сучасній ринковій економіці він посідає особливе і важливе місце. Зокрема, він:

1) виконує роль регулятора інвестиційних потоків, які забезпечують оптимальну для суспільства структуру використання ресурсів. Через РЦП здійснюється основна частина перетоку капіталів у галузі, які забезпечують найбільшу рентабельність вкладень;

2) забезпечує масовий характер інвестиційного процесу, дозволяючи будь-яким економічним агентам, які мають вільні кошти, здійснити інвестиції у виробництво шляхом придбання цінних паперів;

3) є барометром, який реагує на зміни, які відбуваються та можуть відбутися, в політичній, соціально-економічній, зовнішньоекономічних та інших сферах суспільства. У зв'язку з цим показники стану РЦП є основними індикаторами, за якими роблять висновок про стан економіки країни і т.д.

Економічні злочини на ринку цінних паперів характеризуються високою суспільною небезпекою і ця небезпека полягає в значній матеріальній шкоді та негативних соціальних наслідках.

У кримінальному законодавстві України передбачена відповідальність за виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК України).

У такий спосіб кримінальний закон називає три форми фальшування недержавних цінних паперів, а саме:

- 1) виготовлення їх з метою збуту;
- 2) їх збут;
- 3) використанні їх іншим чином.

Способи підробки (фальшування) недержавних цінних паперів можуть бути різними, з використанням різних приладів, матеріалів і т. ін., які юридичного значення не мають.

Під виготовленням розуміються дії, шляхом яких створюються підроблені цінні папери, наприклад друкування, виготовлення за допомогою спеціальної комп'ютерної техніки, малювання, ксерокопіювання тощо.

Збут підроблених недержавних цінних паперів – це умисна форма їх відчуження: використання як засобу платежу, продаж, розмін, обмін, дарування, передача в борг і в рахунок покриття боргу, програш в азартних іграх тощо.

Використання підроблених недержавних цінних паперів іншим чином – це вчинення будь-яких інших, крім збуту, дій з такими паперами для отримання будь-яких вигод, пільг чи переваг, на які б мав право власник відповідних справжніх цінних паперів. Зокрема, володіння акціями дає їх власникові право на участь в управлінні акціонерним товариством (участь у зборах акціонерів та у прийнятті ними рішень) та право на отримання відповідної частини прибутку від діяльності товариства. Акціонер має право на доступ до інформації про діяльність товариства, зокрема до протоколів загальних зборів та засідань правління, на отримання річного звіту товариства і т. ін. Користування цими правами на основі підроблених акцій слід розглядати як «використання іншим шляхом» підроблених цінних паперів. Ще одним можливим варіантом такого «використання» є оформлення застави на підроблені цінні папери з отриманням грошей чи інших цінностей без передачі підроблених акцій заставодержателю, тобто без їх збуту.

Типовий спосіб готування. Ця стадія охоплює: визначення потенційним злочинцем виду недержавних цінних паперів для підроблення, способу їх виготовлення, збуту чи використанням іншим чином, своєї ролі і місця в цій злочинній технології, підбір співучасників, визначення місць виготовлення та збуту, способів використання підроблених недержавних цінних паперів.

Виготовлення недержавних цінних паперів є основною формою вчинення злочину, передбаченого ст. 224 КК України, і тому доцільно виокремити його основні елементи готування, якими є: відбір способу виготовлення підроблених недержавних цінних паперів (наприклад, друкування, виготовлення за допомогою спеціальної комп'ютерної техніки, малювання, ксерокопіювання); отримання консультацій, вивчення необхідної літератури, а за необхідності – залучення певних фахівців.

При цьому мають бути виготовлені предмети, зовнішньо схожі із тими справжніми цінними паперами, під виглядом яких винна особа хоче збути фальшивки.

Також способом готування до злочину є виготовлення знарядь, за допомогою яких передбачається в майбутньому виготовляти фальшиві цінні папери.

Типовий спосіб учинення. На цій стадії потребують аналізу не лише безпосередньо способи виготовлення підроблених недержавних цінних паперів з метою збуту, а збут та використання їх іншим чином.

Процес безпосереднього виготовлення підроблених недержавних цінних паперів залежить від обраного способу виготовлення, використовуюваного для цього обладнання, навичок виготовлювачів, а в деяких випадках і загальної організації їх праці.

Вибір способу збуту недержавних цінних паперів залежить від їх виду сфери використання.

Що стосується використання недержавних цінних паперів, то, знову ж таки, це залежить від виду недержавного цінного паперу та обсягу пільг, вигод чи переваг, на які б мав право власник відповідних справжніх цінних паперів (тобто, чи це буде використання їх як засобу платежу чи право на участь в управлінні товариством або отримання відповідної частини прибутку від діяльності товариства тощо).

Типовий спосіб приховування. Способи приховування слідів злочину в характеристиці виготовлення підроблених недержавних цінних паперів є своєрідними. Адже головна мета виготовлення підроблених недержавних цінних паперів – саме в отриманні певних пільг, вигод чи переваг. Отже, виготовлювач свідомо спрямовує зусилля на те, щоб плоди його злочинної діяльності не були прихованими, а, навпаки, використовувалися відкрито, маючи позитивні наслідки для нього.

Виготовлювач намагається виготовити якісні підроблені недержавні цінні папери і прагне приховати сліди шляхом знищення невдалих екземплярів, тримає в недоступних вільному сприйняттю місцях матеріали, заготовки тощо. У разі небезпеки викриття вживає заходів щодо їх знищення.

Типові місце, час, обстановка злочину. Вибір місця виготовлення підроблених недержавних цінних паперів залежить від низки чинників:

- від ступеня організації злочину (одинак, невелика злочинна група зі слабким ступенем організації, організована злочинна група);
- від способу виготовлення та обладнання, що застосовується для цього;
- від особистості виготовлювача тощо.

Місцем виготовлення недержавних цінних паперів найчастіше є житлові та підсобні приміщення осіб, які безпосередньо займаються

підробленням, а також місця розташування техніки, за допомогою якої здійснюється виготовлення підроблених недержавних цінних паперів, житлові та підсобні приміщення громадян, службові приміщення фірм і офісів, підприємств. Головна вимога до такого місця полягає в наявності достатнього та придатного для виготовлення підроблених недержавних цінних паперів обладнання і можливості його використання, а також у забезпеченні конспірації своєї діяльності.

Час виготовлення безпосередньо пов'язаний з місцем. Якщо це житлове або спеціально пристосоване саме для виготовлення підроблених недержавних цінних паперів приміщення, то час може бути найрізноманітнішим. Злочинці зазвичай використовують будь-який час, вільний від інших занять. А якщо це приміщення фірми або підприємства, то в такому разі для виготовлення підроблених недержавних цінних паперів вибирається, як правило, неробочий час цього підприємства (ніч, вихідні дні, свята тощо).

Обстановка збуту підроблених недержавних цінних паперів характеризується в основному незначним скупчення людей, проте цей злочин може бути спрямований як на окремих людей (як у випадку з підробленням векселів), так і тоді, коли це стосується групи осіб (ті ж акції підприємства).

Злочинець вчиняє свої дії або щодо певних осіб або для досягнення вигідних результатів для себе залежно від конкретного об'єкта посягання (отримання пільг, вигод тощо).

Типовий предмет посягання. У ст. 224 КК України зазначаються предметами злочинного посягання підроблені недержавні цінні папери. Потрібно зазначити, що вони повинні мати значну схожість за формою та основними реквізитами зі справжніми цінними паперами, що перебувають в обігу.

Згідно із Законом України від 30 жовтня 1996 р. «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», Законом України від 18 червня 1991 р. «Про цінні папери і фондову біржу» та Положенням про порядок реєстрації випуску акцій і облігацій підприємств та інформації про їх емісію, затвердженим Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку від 12 лютого 1998 р. № 36 до недержавних цінних паперів належать: облігації місцевих позик, акції, облігації підприємств, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати, векселі, а також похідні цінні папери, випуск в обіг яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом терміну, визначеного договором, цінних паперів, інших фінансових та товарних ресурсів.

Акція – це довгостроковий цінний папір, яким засвідчується факт інвестування грошових коштів до акціонерного товариства та особисті майнові права її власника на вкладені грошові кошти (частин у статутному фонді та у майні при ліквідації, частину прибутку, дивіденди) та немайнові права, пов'язані з майновими (членство і право управління, право на інформацію про діяльність товариства і результати цієї діяльності).

Облігація – це цінний папір, яким засвідчується факт позики її власником грошових коштів і підтверджується зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу у встановлений у ньому строк з виплатою йому фінансових відсотків, тобто право на повернення позиченої суми і на частину доходу емітента облігації, обмежену відсотками.

Ощадний сертифікат – це письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яким засвідчується право власника на одержання після встановленого строку депозиту і відсотків з нього, тобто на позичені гроші і на частину доходу, отриману емітентом від обігу позичених коштів.

Вексель – це короткостроковий цінний папір, яким засвідчується грошове зобов'язання векселедавця (емітента векселя) сплатити визначену суму векселедержателю.

До недержавних цінних паперів не віднесені грошові лотереї, сертифікати якості, торговельні патенти, марки гербового збору.

Підробляючи вищезазначені недержавні цінні папери, злочинець посягає як на права та кошти окремих осіб, так і на ефективну діяльність економічної системи юридичних осіб або загалом держави з метою отримання певних пільг, вигод, переваг для себе.

Типова особа злочинця. Підробленням можуть займатися як окремі особи, так і злочинні організації чи організовані злочинні групи.

Варто зазначити, що характерними рисами особи злочинця є такі, як цілеспрямованість, наполегливість, бажання досягти наміченої мети будь-яким способом. Часто, не маючи достатніх знань для того, щоб належним чином підробити недержавні цінні папери, але бажаючи їх виготовлювати, ці особи займаються «самоосвітою»: виявляють інтерес до спеціальної літератури, де містяться відомості про такі цінні папери, їх підготовку, оформлення, звертаються за консультаціями до спеціалістів у зазначених галузях знань.

Також варто зазначити, що злочинцем можуть бути як звичайні громадяни, так і посадові особи.

Типова особа потерпілого. Говорячи про особистість потерпілого чи особи, яка отримала підроблені недержавні цінні папери, слід зазначити, що такою може виявитися будь-яка особа, що має доступ до здійснення конкретних операцій з відповідними цінними паперами тощо. Найчастіше наражаються на ризик одержання підроблених недержавних цінних паперів особи, що пов'язані з діяльністю певних товариств.

Типову слідову картину виготовлення, збуту та використання підроблених недержавних цінних паперів становлять:

а) безпосередньо самі недержавні цінні папери, що викликають сумнів щодо автентичності, а також їх частини та елементи;

б) сліди пошуку матеріалів, виготовлення технічних засобів та пристроїв для підробки;

в) відомості про використання та закупівлю спеціальної літератури для можливого виготовлення підроблених недержавних цінних паперів, пошук та отримання консультацій у фахівців, діяльність яких стосується виготовлення справжніх недержавних цінних паперів, інших осіб, що сприяють здійсненню подібних замислів;

г) відомості про елементи ознак зовнішності осіб, що обґрунтовано підозрюються у виготовленні, збуті чи використанні підроблених недержавних цінних паперів;

г) сліди пальців рук на примірниках підроблених недержавних цінних паперів;

д) сліди у вигляді мікрочасток на обладнанні, одязі осіб, які виготовляли підроблені недержавні цінні папери, збували або використовували їх тощо.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Встановлено, що у типових вихідних слідчих ситуаціях зосереджено дані, які дозволяють розробити наукові рекомендації з найбільш обміркованого висунення загальних та окремих версій у ході оперативно-розшукової та слідчої діяльності. Тому типізація вихідних слідчих ситуацій є суттєвою для розробки методики цього виду злочинів.

Вивчення оперативно-слідчої практики боротьби з таким видом злочинів показало, що виникають такі типові слідчі ситуації.

Варіанти типової сприятливої слідчої ситуації:

– особа з'явилася до правоохоронних органів із повинною, зізналася у вчиненні злочину, представила правоохоронцям підроблені недержавні цінні папери, вказала місця їх виготовлення. Зібрані у

справі докази (відбитки пальців рук, показання свідків, висновки експертів тощо) підтверджують вину особи;

– особа затримана відразу після вчинення злочину. Зібрані у справі докази (відбитки пальців рук, показання свідків, висновки експертів тощо) підтверджують вину особи (осіб).

Варіанти типової несприятливої слідчої ситуації:

– затримано особу, яка є співучасником того, хто був ініціатором виготовлення, збуту чи використання, однак вона бере на себе усю вину, і таким чином особа співучасника є невідомою. Зібрані у справі докази не створюють можливості для ідентифікації та притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб злочинців;

– надійшло повідомлення про виявлення підроблених недержавних цінних паперів від працівників певних підприємств, установ, організацій, але вказати конкретно на особу, яка підробила недержавні цінні папери, вони не можуть.

Варіант типової конфліктної слідчої ситуації:

– до органу внутрішніх справ надійшло повідомлення про те, що певна особа намагалась скористатися підробленими недержавними цінними паперами, які викликають сумнів щодо автентичності або мають ознаки підробки, і була затримана у момент збуту. Ця особа заперечує свою причетність до вчинення злочину.

Варіант типової неконфліктної слідчої ситуації:

– особу було затримано в момент збуту чи використання підроблених недержавних цінних паперів, і вона не заперечує своєї причетності до цього злочину.

Методика формулювання версій при отриманні повідомлення про вчинення цього виду злочину, а відповідно й визначення основних напрямів розслідування та збирання доказової інформації, передусім повинна ґрунтуватися на принципах законності, всебічності та об'єктивності. Отже, типові слідчі версії доцільно розглядати з позицій системної класифікації.

Типові слідчі версії. Загальні версії щодо усієї події, яка трапилась:

– було вчинено злочин – виготовлення підроблених недержавних цінних паперів;

– було вчинено злочин – збут підроблених недержавних цінних паперів;

– було вчинено злочин – використання підроблених недержавних цінних паперів;

– було вчинено інший злочин;

– надійшла неправдива заява, з метою обмови певної особи, і злочинного діяння взагалі не було.

Деякі версії щодо окремих аспектів злочинного діяння можна висувати за численними критеріями, зокрема, за особою вчинення злочину, способом вчинення тощо.

3. Особливості розслідування

Вивчення матеріалів судово-слідчої практики розслідування кримінальних справ про злочини, пов'язанні з виготовленням, збутом чи використанням підроблених недержавних цінних паперів, свідчить про те, що одним із основних приводів до порушення кримінальних справ цієї категорії є безпосереднє виявлення злочину органами дізнання, слідчим, прокурором або судом.

Заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян є іншим поширеним приводом до порушення кримінальних справ цієї категорії. Явка з повинною становить незначну кількість серед приводів порушення кримінальних справ про виготовлення, збут чи використання підроблених недержавних цінних паперів.

Повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з речовими доказами та повідомлення, які опубліковані в засобах масової інформації, як приводи до порушення кримінальних справ вкрай рідко трапляються в практиці боротьби з такими злочинами, однак їх виключати не можна.

Знання кола обставин, які підлягають обов'язковому встановленню і доказуванню у справах про виготовлення, збут чи використання підроблених недержавних цінних паперів, сприяє цілеспрямованості й повноті слідства. З урахуванням цих та інших обставин розробляється план розслідування. Знання останніх допомагає слідчому уникати можливих помилок і упущень та полегшує роботу. Аналіз судово-слідчої практики та наукових праць дав можливість систематизувати такі основні обставини, які необхідно встановлювати у справах цієї категорії:

– Чи дійсно мали місце виготовлення, збут чи використання підроблених недержавних цінних паперів?

– Які саме недержавні цінні папери підроблені, де, коли, скільки?

– Який спосіб підроблення, які інструменти, матеріали та інформаційні джерела використовувалися при цьому?

– Де зберігаються інструменти та матеріали, що використовувалися при підробленні, чи не введені в обіг підроблені предмети злочину?

– Де злочинці придбали інструменти та матеріали, для виготовлення підроблених недержавних цінних паперів, хто виготовив ці пристосування?

– Яким чином здійснювався збут підроблених недержавних цінних паперів?

– Ким були використані підроблені недержавні цінні папери і яким чином останні потрапили до цієї особи?

– Хто був безпосереднім виконавцем злочину, і хто здійснював збут?

– Хто знав, але не повідомив про підготовку або вчинення злочинних дій, а саме виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів?

– Яка матеріальна шкода і кому заподіяна та які потрібні заходи для відшкодування збитків?

– Які умови сприяли вчиненню злочину і що необхідно зробити для їх негайного усунення?

Початковий етап розслідування залежить від слідчої ситуації, яка виникла, проте загальна видова окрема методика розслідування виготовлення, збуту та використання підроблених недержавних цінних паперів передбачає проведення на початковому етапі розслідування таких слідчих дій:

– допит потерпілого;

– огляд місця події;

– огляд предметів і документів і їх оцінка;

– долучення вилучених предметів злочину до матеріалів кримінальної справи;

– допит свідків;

– проведення попередніх досліджень спеціалістів-криміналістів (дактилоскопічних, трасологічних, техніко-криміналістичних досліджень документів тощо);

– проведення оперативно-розшукових заходів для розкриття злочину по «гарячих слідах», затриманих злочинця, пред'явлення особи для впізнання; призначення судових експертиз речових доказів та матеріалів, вилучених з місця події.

Наступний (основний) етап розслідування відповідно до загальних положень криміналістичної методики залежно від слідчої ситуації може мати два напрями розвитку:

● якщо злочин не вдалося розкрити по «гарячих слідах», типовими є такі слідчі дії та оперативно-розшукові заходи:

– доручення органам дізнання встановити особу злочинця, встановити свідків злочину;

- повторні огляди місця події, та речових доказів;
- скерування запитів у відповідні органи та організації;
- проведення повторних та додаткових допитів, судових експертиз тощо;

- якщо злочин розкрито, типовими є такі слідчі дії та заходи:

- затримання і допит підозрюваного;
- обрання запобіжного заходу;
- обшук за місцем проживання підозрюваного, за місцем його роботи, в його автомобілі та інших нежитлових приміщеннях з метою виявлення слідів злочину, обладнання, яке використовувалося для виготовлення підроблених недержавних цінних паперів;
- пред'явлення підозрюваного для впізнання потерпілим та свідкам;
- за наявності протиріч – усунути їх у процесі очних ставок;
- призначення ідентифікаційних та інших видів судових експертиз;
- відтворення обстановки та обставин події, проведення слідчих експериментів;
- висунення обвинувачення та допит обвинуваченого.

Завершальний етап розслідування також відповідно до загальних положень криміналістичної методики може мати два напрями розвитку:

- якщо злочин не розкритий, типовими є такі слідчі дії та заходи:

- проведення повторних та додаткових оглядів;
- призначення повторних та додаткових судових експертиз;
- допити експертів;
- скерування повторних окремих доручень іншим правоохоронним органам, де мали місце аналогічні злочини, з метою встановити особу злочинця;

- спрямування запитів в органи державної влади, установи та організації з метою отримання криміналістично важливої інформації;

- прийняття рішення про зупинення розслідування кримінальної справи відповідно до кримінально-процесуального законодавства;

- якщо злочин розкрито, типовими є такі слідчі дії та заходи:

- проведення повторних та додаткових слідчих дій, якщо в них виникла необхідність;

- збір даних, які характеризують особу злочинця (проведення спецперевірок, витребування характеристик та довідок про знаходження на обліках, вироків);

- вирішення питань про цивільні позови;

- забезпечення відшкодування заявлених позовів;

- виконання вимог ст. 23 КПК України;

- ознайомлення потерпілих із матеріалами кримінальної справи та вирішення їх клопотань;
- ознайомлення обвинуваченого та його захисників із матеріалами кримінальної справи та вирішення їх клопотань;
- складання обвинувального висновку та додатків до нього;
- прийняття рішення про скерування кримінальної справи відповідно до кримінально-процесуального законодавства через прокурора до суду органів.

Особливі зусилля слідчих та оперативних працівників при огляді місця події у справах про підробку недержавних цінних паперів повинні бути спрямовані на пошук комп'ютерної та копіювально-множильної техніки. Такий вид огляду проводиться з участю спеціаліста-криміналіста, який добре знає способи підробки недержавних цінних паперів, або спеціалістів у галузі інформатики та обчислювальної техніки, які обізнані із сучасною комп'ютерною та копіювальною технікою та, відповідно, володіють нею.

Огляд місця події і об'єктів, що знаходяться на ньому, не замінює проведення обшуку у справах про підробку недержавних цінних паперів. Проте, зважаючи на специфіку цього виду злочинів, обшук часто проводиться негайно після порушення кримінальної справи, як невідкладна першочергова слідча дія, а вже після нього – огляд місця події.

Особливостями проведення відтворення обстановки та обставин події у справах про підробку недержавних цінних паперів є перевірка експериментальним шляхом слідчих версій, з метою уточнення вірності показань підозрюваного (обвинуваченого) та свідків, встановлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину такого роду, отримання зразків для проведення подальших експертних досліджень. У ході реалізації вказаної мети слідчий, проводячи слідчий експеримент, повинен перевірити:

- 1) наявність у підозрюваного (обвинуваченого) певних стійких навиків виготовлення недержавних цінних паперів у відповідності до встановленого способу підробки;
- 2) можливості вчинення окремих дій у певних умовах;
- 3) достовірність інформації щодо використання для виготовлення недержавних цінних паперів саме того обладнання, інструментів та матеріалів, які були вилучені при розслідуванні;
- 4) достовірність інформації щодо можливості виготовлення підробок за певний час і в певних умовах з використанням спеціального обладнання, інструментів та матеріалів.

При розслідуванні підробки недержавних цінних паперів проводиться і пред'явлення для впізнання затриманих осіб, підозрюваних у

збуті недержавних цінних паперів. Саме така слідча дія доцільна у випадку, якщо підозрюваний у збуті не був затриманий «на гарячому».

Для забезпечення постійного контролю за криміногенними процесами на ринку цінних паперів оперативним співробітникам Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю необхідно навчитися кваліфіковано здійснювати оперативно-розшукові дії, вивчати технологію скоєння злочину, що можливо лише за умови чіткої уяви про причини та обставини, що сприяють скоєнню корисливих злочинів. Працівники правоохоронних органів повинні також звертати увагу на організаційні, загальноправові та кримінологічні аспекти та проблеми боротьби зі злочинами, що скоюються на ринку цінних паперів. Для того вони повинні бути обізнані з правовими засадами функціонування фінансових посередників та інших учасників ринку цінних паперів, способами виявлення та попередження таких злочинів.

Використана та рекомендована література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (з останніми змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (з останніми змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2.
4. Про цінні папери і фондову біржу: Закон України від 18 червня 1991 р.
5. Положення про порядок реєстрації випуску акцій і облігацій підприємств та інформації про їх емісію, затверджене Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку від 12 лютого 1998 р. № 36.
6. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30.10.1996 р.
7. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів: Закон України від 10 грудня 1997 р.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 6-те вид., переробл., і доп. – К.: Юридична думка, 2009. – 1236 с.
9. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – 3-тє вид. – К.: Ін Юре, 2004. – 736 с.
10. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ЧИ КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА (СТ. 233 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із незаконною приватизацією державного чи комунального майна, передбачена ст. 233 КК України. Об'єктом цього виду злочину є передбачений законом порядок приватизації майна, а безпосереднім предметом злочину – державне і комунальне майно, приватизаційні документи, приватизаційні цінні папери.

Під **державним майном** розуміється майно, що перебуває у державній власності. **Комунальним майном** визнається майно, яке перебуває у комунальній власності. Право комунальної власності визнається за територіальними громадами села, селища або міста та передбачає право володіти, економно та ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд майном, що належить їм, як безпосередньо, так і через представницькі органи місцевого самоврядування.

Під **приватизаційними документами** слід розуміти документи, які використовуються у процесі приватизації державного (комунального) майна, та документи, якими оформляється перехід права власності на приватизоване державне (комунальне) майно. **Приватизаційні цінні папери** – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

Під **приватизацією** слід розуміти один із способів зміни форми власності, а саме – відчуження державного чи комунального майна на користь фізичних або юридичних осіб, які відповідно до законодавства про приватизацію можуть бути покупцями. Правові основи приватизації майна регулюються ЗУ «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р., «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19.06.1992 р., «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р.

та іншими¹. Способами приватизації майна є наступні: викуп, продаж на аукціоні чи за конкурсом. Продаж на аукціоні чи за конкурсом застосовується у тому випадку, коли наявні не менш як два покупці. Під час аукціону власником об'єкта стає покупець, який в ході торгів запропонував найвищу ціну. Під час проведення конкурсу власником об'єкта стає особа, яка запропонувала найкращі умови подальшої експлуатації об'єкта або за рівних умов – найвищу ціну.

Викуп може застосовуватися до об'єктів, які: 1) не були продані на аукціоні чи конкурсі; 2) були включені до переліку об'єктів, які приватизуються виключно шляхом викупу; 3) були здані в оренду і право викупу передбачене в договорі оренди (тільки для договорів, що були укладені до набрання чинності ЗУ «Про оренду державного майна»).

Важливими елементами криміналістичної характеристики цього виду злочинів є: спосіб вчинення злочину, предмет посягання, час і місце вчинення злочину, типові сліди злочину. Розглянемо їх детальніше.

Серед типових способів підготовки до вчинення цього виду злочинів слід назвати: 1) вивчення специфіки приватизаційного процесу або отримання з цього приводу консультацій; 2) виготовлення підроблених приватизаційних документів чи цінних паперів; 3) підшукування співучасників, у тому числі посадових осіб, серед тих, діяльність яких стосується процесу приватизації, з метою їх підкупу (дачі хабара); 4) підшукування підставних осіб, які братимуть участь у торгах на аукціоні чи біржі.

Безпосереднім способом вчинення злочину, пов'язаного з приватизацією, є:

1) заниження вартості майна, що приватизується, у спосіб, не передбачений законом;

¹ Відповідно до Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. КМУ визначає порядок створення та ведення Єдиного реєстру об'єктів державної власності. Цей Реєстр є автоматизованою системою збирання, обліку, накопичення, оброблення, захисту та надання інформації про нерухоме майно державних підприємств, установ і організацій. Вартість об'єктів державної власності визначається ФДМУ.

Згідно з Порядком відчуження об'єктів державної власності, відчуження майна здійснюється шляхом його продажу через біржі або на аукціоні. У цьому нормативному акті визначено перелік документів, які разом із зверненням на отримання згоди подаються у ФДМУ. Про надання згоди на відчуження уповноваженою особою видається Розпорядчий акт, а про відмову на відчуження – Лист.

2) використання для приватизації майна підроблених приватизаційних документів;

3) приватизація майна, яке згідно з законом не підлягає приватизації;

4) приватизація майна неправомочною особою.

Під заниженням вартості майна через визначення його у спосіб, не передбачений законом, слід розуміти: 1) застосування способу, який згідно з законом не повинен використовуватися під час приватизації цього об'єкта; 2) непроведення експертної оцінки майна чи проведення її неналежним чином, що мало наслідком заниження вартості майна; 3) безоплатна передача майна у приватну власність (крім випадків, передбачених законом).

Під використанням підроблених приватизаційних паперів слід розуміти їх подання органам приватизації, вчинення із ними інших дій, які так чи інакше впливають на винесення рішення про приватизацію конкретного об'єкта та її умови. Серед типових способів такого використання можна назвати використання: 1) документів, що містять ознаки інтелектуальної підробки; 2) документів, що містять ознаки технічної підробки. Ці документи мають бути використані саме в процесі приватизації незалежно від способу приватизації чи її етапу.

Під приватизацією майна, яке не підлягає приватизації, слід розуміти укладання договору купівлі-продажу щодо таких об'єктів власності, відчуження яких на користь фізичних чи юридичних осіб чинним законодавством або рішенням місцевих рад відповідного рівня заборонено (наприклад, об'єкти загальнодержавного значення, казенні підприємства; об'єкти, що мають культурну або історичну цінність і перебувають під охороною держави тощо). Перелік таких об'єктів не є постійним, він може змінюватися.

Усі об'єкти державної власності, які можуть приватизуватися, поділяються на дві великі групи: 1) які приватизуються за погодженням з КМУ; 2) такі, що приватизуються без погодження з КМУ.

Приватизація неправомочною особою означає, що покупцем державної чи комунальної власності виступає особа, якій чинним законодавством не дозволено брати участь у приватизації та укласти відповідні договори купівлі-продажу. Такою особою відповідно до чинного законодавства є:

1) юридичні особи, частка яких у майні державної власності перевищує 25%;

2) органи державної влади та місцевого самоврядування;

3) працівники державних органів приватизації та інші особи, яким відповідно до чинного законодавства заборонено займатися підприємницькою діяльністю;

4) юридичні особи, майно яких знаходиться у комунальній власності.

Законодавством можуть встановлюватися і інші обмеження щодо участі певної категорії осіб у приватизації майна.

До основних способів приховування вчинення цього виду злочинів слід віднести: 1) викрадення та знищення підроблених документів (що були підставою для приватизації); 2) швидкий продаж приватизованого об'єкта; 3) зміна власника приватизованого об'єкта.

Предметом злочинного посягання є об'єкти державної або комунальної власності, що можуть відповідно до закону приватизуватися. Щодо об'єктів державної власності, то ними можуть бути:

1) підприємства (цехи, виробництва, дільниці, інші підрозділи, якщо в разі їх виділення у самостійні підприємства не порушується технологічна єдність виробництва з основної спеціалізації підприємства, із структури якого вони виділяються) як єдині майнові комплекси, до складу яких входять усі види майна, призначені для їх діяльності, що визначені Цивільним кодексом України;

2) об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти;

3) акції (частки, паї), що належать державі у майні господарських товариств та інших об'єднань;

4) земельні ділянки, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації.

Крім цього, предметом злочинного посягання можуть виступати і об'єкти, які згідно з чинним законодавством не підлягають приватизації.

Час і місце вчинення злочину. Такі злочини, як правило, вчиняються впродовж тривалого часу. На злочинну діяльність може вказувати конкретна дата (наприклад, дата подання заяви на приватизацію, дата участі в аукціоні, вчинення певної незаконної дії в процесі приватизації тощо), окремий звітний або міжінвентаризаційний період. Максимально точно встановлення вказаних та інших моментів дозволить отримати відомості про можливе коло учасників протиправного діяння і осіб, обізнаних у обставинах злочинної події, способах її вчинення тощо. Слід мати на увазі, що право власності на приватизований об'єкт переходить до покупця із моменту сплати ним повної вартості придбаного об'єкта. Місцем вчинення злочину у такому випадку буде

не тільки місце знаходження об'єкта приватизаційної діяльності, а й інші місця, де здійснювалися різні види діяльності в процесі приватизації (подача заяви на приватизацію, проведення аукціону тощо). При встановленні місця знаходження підприємства слід мати на увазі, що його юридична адреса може не збігатися з фактичним місцем знаходження органів його управління тощо.

Типові сліди злочину. Оскільки це злочин економічної спрямованості, то факт його вчинення найперше відображається в приватизаційних документах, які поділяються на кілька груп: а) документи, які згідно з законодавством подаються разом із заявою про приватизацію до органу приватизації; б) документи, які характеризують діяльність об'єкта приватизації; в) приватизаційні документи залежно від способу здійснення незаконної приватизації (наприклад, безпідставна відмова посадових осіб державних органів приватизації, органів державної влади та управління у прийнятті заяви про приватизацію, порушення строків її розгляду); г) документи, що свідчать про подальше використання об'єкта приватизації.

Ідеальні сліди можуть бути отримані та зафіксовані в протоколи допиту осіб із різним процесуальним статусом (свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених). Це можуть бути фізичні особи (засновники чи власники об'єкта приватизації, покупець об'єкта приватизації, учасники аукціону, конкурсу), службові та посадові особи, представники юридичних осіб.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Типовими слідчими ситуаціями на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконною приватизацією державного чи комунального майна, можуть бути:

1) інформація про незаконну приватизацію майна стала відома у результаті здійснення уповноваженими підрозділами правоохоронних органів ОРД (особа підозрюваного відома);

2) від посадових осіб органів, що займаються приватизацією, надійшла інформація про подання певною особою підроблених приватизаційних документів (особа підозрюваного відома);

3) від громадян (посадових осіб) надійшла інформація про приватизацію конкретного об'єкта власності, яка, на їхню думку, є незаконною (особа підозрюваного невідома);

4) про злочин, пов'язаний із незаконною приватизацією, стало відомо в ході розслідування іншого злочину.

Типові слідчі версії на початковому етапі розслідування:

- 1) має місце вчинення злочину;
- 2) має місце вчинення іншого злочину;
- 3) злочину вчинено не було, має місце законна приватизація;
- 4) злочин вчинено однією особою (групою осіб);
- 5) має місце одиничний злочин (має місце серія нерозкритих злочинів);
- 6) злочин вчинено за попередньою змовою із працівником ФДМУ (органу приватизації комунальної власності);
- 7) злочин вчинено за попередньою змовою покупця, посередника та продавця.

Також можуть висуватися та перевірятися версії щодо подальшої мети використання об'єкта приватизації (з метою продажу за більш високу ціну, з метою зайняття на об'єкті підприємницькою діяльністю), а також про конкретний спосіб незаконної приватизації.

3. Особливості розслідування

При вирішенні питання про порушення кримінальної справи, пов'язаної з незаконною приватизацією об'єкта, слідчий повинен зібрати документальне підтвердження:

1) інформації про те, що поданий приватизаційний документ підроблений (довідку з НДЕКЦ);

2) інформації про те, що існує факт заборони на приватизацію об'єкта;

3) інформації про відсутність погодження на приватизацію з КМУ (у відповідних випадках);

4) інформації про особу, яка виступає покупцем об'єкта приватизації;

5) інформації про вартість об'єкта приватизації (для ч. 2 ст. 233 це сума, що в 1000 і більше разів перевищує н.м.д.г.).

Частину такої інформації можуть надати органи приватизації: Фонд державного майна України та його регіональні відділення; органи приватизації в АР Крим; органи, які для цього створені в місцевих Радах народних депутатів.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконною приватизацією майна, в загальному **необхідно з'ясувати:**

1) що стало безпосереднім предметом злочинного посягання (який конкретно об'єкт державної чи комунальної власності було приватизовано);

2) хто є покупцем об'єкта приватизації (перелік покупців об'єкта приватизації, чи є вони правомочними, чи вчасно подали відповідні документи для участі в приватизації тощо);

3) реальна вартість об'єкта приватизації;

4) яка методика застосовувалася для визначені вартості об'єкта приватизації, хто її проводив;

5) період, упродовж якого відбувалася приватизація об'єкта;

6) орган, який розглядав питання приватизації об'єкта чи був дотриманий визначений порядок проведення приватизації;

7) яка шкода була нанесена, внаслідок учинення злочину;

8) які обставини сприяли вчиненню злочину.

Для слідчого важливо знати порядок приватизації державного чи комунального майна. Це дає можливість обрати можливі джерела отримання доказової інформації, спланувати проведення слідчих дій та інших заходів.

У Законі України «Про приватизацію державного майна» **визначено такий загальний порядок приватизації державного майна:**

1) опублікування списку об'єктів, які підлягають приватизації;

2) прийняття рішення про приватизацію конкретного об'єкта на підставі поданої заяви чи на підставі Державної програми приватизації;

3) створення комісії з приватизації;

4) опублікування інформації про прийняття рішення про приватизацію конкретного об'єкта;

5) проведення аудиторської перевірки фінансової звітності об'єкта, що приватизується (за винятком об'єктів малої приватизації);

6) проведення у визначених законом випадках екологічного аудиту об'єкта приватизації;

7) затвердження плану приватизації або плану розміщення акцій відкритого акціонерного товариства, створених у процесі приватизації, та їх реалізацію.

Заява на приватизацію подається особою у відділення ФДМУ за місцем розташування об'єкта приватизації. Разом з цією заявою потрібно подати: 1) бізнес-план або техніко-економічне обґрунтування післяприватизаційного розвитку об'єкта, що включає план зайнятості працівників, максимальні розміри інвестицій та строки і порядок їх внесення; 2) для покупців-фізичних осіб також необхідна довідка з органу ДПС про подану податкову декларацію.

Порядок приватизації об'єктів комунального майна затверджується рішенням відповідної міської ради народних депутатів. Окремі питання приватизації в кожному населеному пункті можуть візнитися, однак загальний порядок приватизації такий:

1) визначення об'єктів, які можна приватизувати і які не підлягають приватизації;

2) визначення органу, що буде займатися приватизацією і продажем (це, наприклад, може бути департамент економіки міської ради);

3) подача особою заяви на приватизацію (зазвичай заяву подають у трьох екземплярах: 1 – зберігається у канцелярії; 2 – у відділі приватизації та продажу, 3 – у заявника);

4) розгляд поданої заяви керівником і передача її у відділ приватизації та продажу;

5) розгляд і прийняття рішення про приватизацію об'єкта шляхом аукціону чи конкурсу.

Якщо прийнято рішення проводити аукціон, то порядок його проведення такий:

а) орган приватизації не пізніше як за 30 днів до проведення аукціону публікує у ЗМІ перелік об'єктів приватизації;

б) реєстрація учасників аукціону (вони подають: заяву; документ, що засвідчує особу; документ про сплату реєстраційного внеску; довідку про доходи – для покупця-фізичної особи). Така заява реєструється у відділі приватизації, про що робиться запис у відповідній книзі (подані документи, крім паспорта, не повертаються). За підсумками попередньої реєстрації видається квиток учасника та про його отримання учасник розписується в Журналі попередньої реєстрації);

в) проведення аукціону (його ведучого називають ліцитатором). Під час аукціону ведеться протокол (у 2-х екземплярах), він підписується ведучим і особою, яка одержала право на придбання об'єкта, а також затверджується керівником органу приватизації. Один екземпляр зберігається в органі приватизації, інший – у переможця аукціону.

Якщо прийнято рішення проводити конкурс, то порядок його проведення такий:

а) створюється конкурсна комісія, яка проводить відбір покупців і визначає умови та терміни проведення конкурсу (початкову ціну, зобов'язання щодо збереження спеціалізації об'єкта, кількості робочих місць, розміру зарплати тощо);

б) для участі в конкурсі особа повинна подати заяву та план приватизації;

в) конкурс проводиться в два етапи. На першому етапі конкурсна комісія визначає та оголошує попереднього переможця. Якщо від інших учасників не надійдуть додаткові пропозиції – попередній переможець оголошується остаточним. Якщо ж будуть додаткові пропозиції – вони розглядаються на засіданні конкурсної комісії і вже після цього оголошується остаточний переможець;

г) засідання і рішення конкурсної комісії оформлюється протоколом. Його підписують усі члени комісії і скеровують в орган приватизації, який затверджує результати конкурсу.

Визначення початкової ціни об'єкта приватизації проводиться експертом згідно з Методикою оцінки майна, затвердженою постановою КМУ від 10.12.2003 р. № 1891. Право власності на комунальне майно підтверджується договором купівлі-продажу, який укладається між покупцем і керівником або уповноваженим представником органу приватизації.

Із наведеного вище можна визначити комплекс невідкладних слідчих дій, що повинен провести слідчий на початковому етапі розслідування. До нього входять: допит, обшук, виїмка та огляд документів, призначення експертизи. Розглянемо особливості тактики їх проведення.

Під час розслідування кримінальних справ, пов'язаних із незаконною приватизацією, **можна виокремити такі групи осіб, які можуть бути допитані:** 1) особи, які оформляли та подавали приватизаційні документи; 2) особи, які розглядали та підписували приватизаційні документи; 3) члени експертної комісії, які проводили оцінку майна приватизованого об'єкта; 4) особи, які проводили інвентаризацію (аудиторську перевірку) об'єкта приватизації або здійснювали інші контролюючі функції; 5) особа, яка проводила аукціон; 6) особи, які брали участь в аукціоні чи конкурсі; 7) члени конкурсної комісії; 8) особи, які працюють на приватизованому об'єкті; 9) особа, яка придбала об'єкт.

Специфіка допитів у справах про злочини у сфері приватизації певною мірою визначається з огляду на таке. По-перше, серед осіб, причетних до злочину або іншим чином пов'язаних із розслідуваною подією, у більшості випадків фігурують особи, які мають спеціальну фінансово-економічну, юридичну, технічну освіту. Такі особи здебільшого мають досвід роботи у комерційних і фінансових органах, знають усі особливості й вади приватизаційного процесу, системи бухгалтерського обліку, технології здійснення приватизаційних процесів або відповідної господарської діяльності, документообігу, порядку

обліку й контролю. Ці допитувані відразу ж помічають невідповідність слідчого, його непевність у фактичних даних, використовуючи всі ці «слабинки» у власних цілях.

По-друге, під час допитів слідчому найчастіше доводиться стикатися із специфічною термінологією, за допомогою якої висловлюється більшість допитуваних. На жаль, багато практичних працівників не мають належного досвіду та рівня знань у цій галузі, що іноді позначається на якості допиту. Втрата «ниточки бесіди» через часто вживані незнайомі терміни може призвести до того, що слідчий вчасно не зорієнтується в ситуації, не задасть уточнююче запитання, не зафіксує корисну інформацію, яку, можливо, не бажаючи того, надасть допитуваний.

По-третє, метою допитів на початковому етапі розслідування є передусім з'ясування загальної картини події, що мала місце, схем вчинення тієї або іншої операції, розшифровка численних документів, бухгалтерських проводок, рахунків та окремих цифрових записів і одержання відповідних пояснень щодо них. Якщо слідчий недостатньо добре орієнтується у спеціальних економічних питаннях, йому потрібно, розпочинаючи розслідування, заповнити цю прогалину. Відповідна підготовка може охоплювати ознайомлення зі спеціальною літературою (підручниками, посібниками, методичними рекомендаціями, нормативними документами); використання допомоги спеціалістів економічного профілю шляхом одержання від них різних довідкових відомостей, спільного аналізу документації або безпосередньої участі спеціаліста у допиті; поповнення знань за результатами інших допитів тощо.

Особи, які проводили перевірки, ревізії чи здійснювали інші контролюючі функції (наприклад, аудитори, ревізори, працівники вищих структур, податкові інспектори) можуть пояснити висновки перевірок, допомогти вивчити документи, визначити коло осіб, яких необхідно допитати, надати іншу довідкову інформацію. Під час їх допиту з'ясовують:

- 1) коли саме та на підставі чого здійснювалася перевірка;
- 2) яка сфера господарської діяльності перевірялася та за який період часу;
- 3) які методики використовувалися під час проведення перевірки;
- 4) які результати перевірки, чи були виявлені недоліки, як їх наявність пояснили відповідальні особи тощо.

Під час проведення допиту особи, яка працює на приватизованому об'єкті, з'ясовують:

- 1) чи є допитувана особа членом трудового колективу приватизованого об'єкта, з якого часу вона там працює, на якій посаді;

- 2) від кого і коли дізналася про приватизацію;
- 3) чи проводилися у колективі загальні збори членів трудового колективу, якщо так, то хто був головою, які питання розглядалися;
- 4) чи знає допитувана особа про порядок приватизації об'єкта;
- 5) яку суму акцій вона могла придбати за іменний компенсаційний і приватизаційний сертифікати;
- 6) чи здійснювала особа купівлю-продаж акцій, де саме ця процедура відбувалася, чи був присутній незалежний реєстратор і які функції він виконував;
- 7) яку суму особа отримала за продаж акцій.

У особи, яка проводила аукціон (ліцитатора), з'ясовується: 1) коли саме проводився аукціон; 2) коло осіб, які брали у ньому участь; 3) чи були порушення під час проведення аукціону; 4) чи чинився на нього тиск з приводу аукціону, хто саме його чинив та у якій формі; 5) чи вівся протокол аукціону, хто його вів і хто підписував тощо.

Під час допиту члена конкурсної комісії з'ясовують: 1) обставини, за яких він став членом конкурсної комісії, його обов'язки; 2) як проводився відбір учасників конкурсу; 3) хто був учасником конкурсу; 4) чи всі учасники вчасно та у повному обсязі подали необхідні документи; 5) як проводився конкурс, чи були допущені якісь порушення процедури його проведення.

Під час проведення допиту особи, яка проводила оцінку майна приватизованого об'єкта, з'ясовують: 1) хто доручив проведення експертної оцінки майна; 2) які методи оцінки майна використовувалися, які документи вивчалися; 3) яка вартість майна; 4) чи проводилася оцінка майна об'єкта раніше, чи знав про це оцінювач; 5) які документи за результатами оцінки майна склалися, ким підписувалися і кому передавалися.

Допит підозрюваної особи в основному характеризується конфліктністю. У більшості випадків особа заперечує свою причетність до вчинення злочину та обґрунтовує законність своїх дій. У такому разі слідчому доцільно зважати на те, що на першому допиті підозрювана особа не знає обсягу відомої слідству інформації про обставини вчинення злочину. Варто детально допитати особу про обставини приватизації та зафіксувати це в протоколі: 1) коли та куди була подана заява на приватизацію; 2) які документи разом із заявою подавалися; 3) впродовж якого часу розглядалася заява; 4) коли проводився аукціон (конкурс), хто в ньому брав участь; 5) за яку суму був куплений об'єкт приватизації; 6) чи підписувався протокол проведення аукціону;

6) в якому відділенні банку проводилася оплата; 7) коли та з ким було укладено договір купівлі-продажу.

В подальшому отриману від допитуваного інформацію слідчий повинен перевірити та на додатковому допиті, з огляду на тактичні міркування, пред'явити докази, що спростовують покази підозрюваного, викривають його у вчиненні злочину. У разі визнання особою себе причетною до вчинення злочину, слідчий під час її допиту як обвинуваченого повинен повно з'ясувати усі обставини вчинення незаконної приватизації та причетних до цього осіб і їхню роль.

Найважливішим джерелом доказів під час розслідування такого виду злочинів є документи. У зв'язку з цим, першочерговим завданням слідчого є вжиття заходів для їх отримання. Зволікання із цим може призвести до втрати документів, що унеможливить проведення документальної ревізії, економічної експертизи, встановлення вини конкретної особи у вчиненні злочину.

До найбільш інформаційно-значущих документів про обставини злочину, що пов'язаний із приватизацією, можна віднести такі: установчі; організаційно-правові; розпорядчі; бухгалтерські; приватизаційні; документи, що відображають виробничо-господарські та договірні операції; документи з обліку кадрів; документи контролюючих та інших державних органів; документи правоохоронних, судових і виконавчих органів влади; електронні документи; «чорнові» документи. Саме в них містяться прямі докази незаконної приватизації об'єкта та інформація про коло осіб, причетних до її вчинення.

Для отримання документів слідчий може скеровувати у відповідні інстанції запити, проводити виїмки та обшуки.

Запити насамперед можна скеровувати у КМУ (чи було погоджено приватизацію), ФДМУ (про факт приватизації об'єкта державної власності), Державну податкову службу (про нового власника приватизованого об'єкта), органи місцевого самоврядування (про факт приватизації об'єкту комунальної власності), Господарський суд (про наявність спору з приводу майна приватизованого об'єкту); банківські установи (через які проводилась оплата за приватизований об'єкт); відповідні державні установи, що повинні контролювати об'єкт, який заборонений до приватизації.

Виїмка та обшук мають важливе значення як на початковому етапі слідства, так і впродовж усього розслідування. Результативному проведенню виїмки сприяє ретельна підготовка. Слідчому, насамперед, необхідно: 1) з'ясувати найменування і перелік документів, які

підлягають виїмці; 2) прийняти рішення про те, у яких організаціях підлягають виїмці документи; 3) визначити послідовність проведення виїмок. В ході підготовки слідчому рекомендується проконсультуватися із фахівцем у сфері приватизації з приводу документообігу та переліку документів, що стосуються процесу приватизації (ним, наприклад, може бути працівник ФДМУ). Це дозволить уникнути проведення в подальшому додаткових виїмок чи обшуку.

Типовими місцями проведення виїмки є: об'єкт приватизації, банківські установи, страхові компанії, регіональні представництва ФДМУ, нотаріальні контори, органи приватизації органів місцевого самоврядування. Основними документами, що необхідно вилучити, є: журнал реєстрації заяви на приватизацію, протокол засідання загальних зборів колективу, квиток учасника аукціону, протокол проведення аукціону чи конкурсу, накази про призначення осіб на певну посаду та їх функціональні обов'язки, приватизаційна справа об'єкта, договір купівлі-продажу об'єкта тощо.

Зазвичай обшуки проводяться за місцем роботи та проживання підозрюваних у вчиненні незаконної приватизації осіб. Це можуть бути нові чи колишні власники приватизованого об'єкта, посадові особи ФДМУ чи органу місцевого самоврядування. Під час проведення обшуку основна увага звертається на пошук документів, що безпосередньо стосуються приватизації об'єкта.

У більшості випадків основними об'єктами пошуку під час обшуку є: 1) документи фінансово-господарської діяльності та бухгалтерської звітності; 2) бланки документів з окремими реквізитами (печатками, штампами, підписами посадових осіб) і «заготовки» для виготовлення підроблених документів; 3) щоденники, записні книжки, чорнові записи окремих осіб; 4) електронні носії інформації; 5) копіювальна та розмножувальна техніка; 6) технічні засоби підробки документів (печатки, штампи, реактиви для виведення текстів тощо); 7) гроші, цінні папери, коштовності, інші матеріальні цінності, в тому числі нажиті злочинним шляхом; 8) листи, записки, окремі записи та інші матеріальні носії спілкування учасників злочинної групи між собою; тощо.

Варто згадати про необхідність в окремих випадках проведення групових (одночасних) обшуків. У такому разі місце, де проводиться найважливіший, на думку слідчого, обшук (наприклад, в організатора злочинної групи), стає збірним пунктом, куди надходить інформація про хід та результати всіх інших обшуків, звідти надаються вказівки з приводу проведення останніх.

Дослідження документів, що зберігають доказову інформацію у кримінальних справах про злочини у сфері приватизації, – це складний, багатоступінний процес. **Огляд документів** повинен відповідати основним вимогам, що висуваються до огляду речових доказів. Назвемо деякі специфічні організаційні й тактичні правила слідчого огляду документів.

1. Слід визначити загальну характеристику документа (що це за документ, ким і коли він виданий, про що йдеться в документі, які наявні реквізити, зовнішній вигляд).

2. Необхідно з'ясувати, чи є ознаки, що можуть свідчити про факти та обставини, важливі для розслідування злочину (ними, наприклад, можуть бути: перебування документа у певному місці чи у певної особи; зміст, що вказує на певні обставини чи належність документа певній особі; виконання документа певною особою; наявність певних змін шляхом підчищення, дописок, вставок тощо; наявність певних особливостей (складок, закреслень), що вказують на спосіб використання документа).

3. Індивідуалізація і опис документа, що може бути речовим доказом.

4. Виявлення ознак, які сприяють розшуку виконавця документа і засобів його виготовлення.

Оглядати документи доцільно за принципом від загального до окремого: від найменування, зовнішнього вигляду документа до його реквізитів, ретельно дослідити ту його частину, що має або може мати значення для розслідування. При огляді документа бажано використовувати лупу та інші технічні пристрої, що дозволять дослідити індивідуальні особливості документа, виявити сліди підробок. З цією ж метою доцільно розглядати документи на просвіт, вивчаючи його зворотний бік.

Нерідко під час огляду документів слідчий може стикнутися з інтелектуальною підробкою документа. Для виявлення такої підробки рекомендується використовувати такі методи: 1) логічний аналіз документа; 2) зіставлення змісту документа з загальновідомими фактами і обставинами, які вже встановлені слідством.

Оглядаючи документи, слідчому треба пам'ятати, що окремі з них у подальшому можуть бути використані експертами. Це вимагає обережного, дбайливого поводження з документами, не слід допускати внесення позначок, виправлень, перегинання паперу, підшивки документа, що тягне за собою пошкодження тексту.

Щоб уникнути псування чи втрати документа – речового доказу, а також попередити можливу протидію з боку зацікавлених осіб, доцільно під час допитів використовувати не оригінал, а ксерокопію документа. Такі документи варто зберігати окремо від основних матеріалів кримінальної справи. З цієї ж причини доцільно спрямовувати матеріали в копіях на вимогу різних осіб правоохоронних органів для контролю. Пояснити це можна частим використанням документа та бажанням зберегти його у «пристойному вигляді» до суду або для експертизи.

У кримінальних справах про злочини у сфері приватизації майна, як правило, нараховують не один том, де розміщуються сотні найрізноманітніших документів, розташування яких визначає дуже багато: воно може полегшити ознайомлення із матеріалами справи, а може ускладнити його; воно може допомогти слідчому планувати й організувати роботу з розслідування, а може перешкодити їй. Тому найдоцільніше групувати документи за епізодами справи або за іншими ознаками: стосовно діяльності конкретних фізичних або юридичних осіб; за схемами вчинення окремих операцій (етапів приватизаційного циклу) тощо. У будь-якому випадку важливо, щоб ця ознака була «витримана» повністю або надавала можливість швидко знайти у матеріалах справи необхідні документи.

Під час розслідування незаконної приватизації державного чи комунального майна призначаються традиційні криміналістичні експертизи – почеркознавча та технічна експертиза документів. Також обов'язково призначаються економічна та будівельно-технічна експертизи. Почеркознавча експертиза в основному призначається для ідентифікації виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів і підпису. Технічна експертиза дає можливість встановити факти і способи внесення змін у документи та встановлення його початкового змісту, ідентифікація приладів, на яких було виготовлено документ тощо.

Економічна експертиза досліджує документи бухгалтерського, податкового обліку та звітності, документи про економічну діяльність підприємств і організацій, документи фінансово-кредитних операцій. Будівельно-технічна експертиза дає можливість визначити вартість нерухомого майна, оцінити вартість земельних ділянок тощо.

На подальшому етапі розслідування проводяться такі слідчі дії: допити, пред'явлення для впізнання, очні ставки, експертизи. Також слідчим вживаються заходи щодо збору даних, що характеризують особу обвинуваченого, та накладення арешту на майно з метою відшкодування завданих злочином збитків.

Використана та рекомендована література

1. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.В. Сташиса та В.Я. Тація. – К.: Ін Юре, 2003. – 1196 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
3. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.
4. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 524.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
6. Про перелік об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації: Закон України від 07.07.1999 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 37. – Ст. 332.
7. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.
8. Порядок відчуження об'єктів державної власності: постанова КМУ від 06.06.2007 р. № 803.
9. Пилипчак С. Криміналістична характеристика незаконної приватизації / С. Пилипчак // Право України. – 2005. – № 5.
10. Комісарчук Р.В. Основи розслідування фактів незаконної приватизації державного та комунального майна: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Руслан Васильович Комісарчук. – Одеса, 2008. – 237 с.
11. Калініна І.В. Завдання слідчого огляду документів у справах про господарські злочини, пов'язані з підробленням документів / І.В. Калініна // Митна справа. – 2011. – № 4 (76). – Ч. 2. – С. 215–221.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЛЮВАННЯ, ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ (СТ.СТ. 248, 249 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Під **незаконним полюванням** розуміється полювання з порушенням будь-яких правових норм у сфері регулювання полювання. Незаконне полювання спричиняє не тільки непоправну шкоду екологічним ресурсам, а може бути також небезпечним для життя самої людини. Те, що найчастіше браконьєри, як називають мисливців, що порушують норми права, полюють, не дотримуючись техніки безпеки на полюванні, спричиняє непоправні людські жертви серед самих браконьєрів і серед мирних, непричетних до цього людей. Кримінальній відповідальності підлягає полювання в заборонений час або в заборонених місцях або забороненими знаряддями і способами. Відповідальність за ці дії передбачена ст. 248 КК України «Незаконне полювання».

Незаконним заняттям рибним, звірним або іншим водним добувним промислом називається вилов риби і добування водних тварин (в тому числі і морських) у територіальних водах України, внутрішніх річках, озерах і водоймищах без належного дозволу, чи в заборонений час, або забороненими способами та знаряддями лову (ст. 249 КК України).

Браконьєрство (від фр. *braconnage*, англ. *poaching*, пол. *klusownictwo*) – незаконне полювання, **зайняття рибним, звірним або іншим водним добувним промислом** – є корисливим злочином у сфері охорони природи. Браконьєрство зараз часто стає причиною зникнення багатьох видів тваринного світу. Злочин, скоєний стосовно живої природи, характеризується як суспільно небезпечний винний вплив на природний ресурс, що здійснюється в його захопленні, заволодінні, знищенні, винищуванні, пошкодженні або псуванні.

Типовий спосіб підготовки незаконного зайняття полюванням або рибним, звірним або іншим водним добувним промислом:

1. Незаконне придбання знарядь.
2. Підшукування співучасників та розподіл ролей.

3. Створення тайників для зберігання знарядь (капканів, рушниць, сіток).

4. Використання підроблених документів (путівок, ліцензій, відстрільних карток, дозволи на зберігання зброєю).

5. Підготовка документів для створення алібі (лікарняні листи, документи про відрадженья).

6. Підготовка тайників в транспортних засобах для перевозки продуктів полювання, рибальства.

7. Заміна, зняття чи закриття номерних знаків автотранспортних засобів.

Типовий спосіб вчинення незаконного полювання:

1) полювати без належного на те дозволу, а саме:

– без документів, визначених статтею 14 Закону «Про мисливське господарство та полювання» від 07.02.2002 р.;

– полювання на тварин, які не зазначені у дозволах на добування мисливських тварин або понад встановлену в цих дозволах норму;

2) полювання в заборонених для цього місцях, а саме:

– на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, де це заборонено відповідно до положень про них;

– на відтворювальних ділянках;

– у межах населених пунктів (сіл, селищ, міст), за винятком випадків, передбачених рішеннями Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад;

– в угіддях, не зазначених у дозволі;

– на відстані ближче ніж 200 метрів від будівель населеного пункту та окремо розташованих будівель, де можливе перебування людей;

– полювання на об'єкти тваринного світу, що занесені до Червоної книги України, є формальним складом злочину і вважається закінченим з моменту початку полювання незалежно від того, чи були фактично здобуті відповідні мисливські тварини;

3) полювання у заборонений час, а саме:

– у не дозволені для полювання строки на відповідні види тварин;

– у темний період доби (пізніше години після заходу сонця і раніше години до його сходу);

4) полювання із застосуванням або використанням заборонених знарядь та забороненими способами, а саме:

– клеїв, петель, підрізів, закотів, гачків, самострілів, ловчих ям;

– отруйних та анестезуючих принад;

– живих сліпих чи знівечених тварин як принади;

- звуковідтворювальних приладів та пристроїв;
 - електричного обладнання для добування тварин;
 - штучних світлових джерел, приладів та пристроїв для підсвічування мішеней, – у тому числі приладів нічного бачення;
 - дзеркал та інших пристроїв, що осліплюють тварин;
 - вибухових речовин;
 - з під'їзду на автотранспорті, а також на плавучих засобах з працюючим двигуном;
 - літаків та вертольотів;
 - немисливської (у тому числі військової) вогнепальної, пневматичної та іншої стрілецької зброї, а також нарізних вкладок, напівавтоматичної або автоматичної зброї з магазинами більш як на два патрони;
 - руйнування бобрових загат, гнізд птахів;
 - газу та диму;
 - заливання нір звірів;
- а також:
- на тварин, які зазнають лиха (переправляються водою або по льоду, рятуються від пожежі, повені тощо);
 - на пернату дичину з нарізною вогнепальною зброєю;
 - на хутрових звірів (крім вовка та ведмеда) з нарізною вогнепальною зброєю калібром більш як 5,6 міліметра;
 - на копитних тварин та ведмеда з використанням малокаліберної гвинтівки під патрон кільцевого запалювання або набоїв, споряджених картечню чи шротом;
 - полювання з мисливськими собаками, ловчими звірами і птахами без наявності на них паспорта з допуском до полювання;
- 5) транспортування або перенесення добутих тварин чи їх частин без відмітки цього факту у дозволі на їх добування;
 - 6) допускання собак у мисливські угіддя без нагляду;
 - 7) полювання з порушенням установленого для певної території (регіону, мисливського господарства, обходу тощо) порядку здійснення полювання;
 - 8) полювання на заборонених для добування тварин;
 - 9) збирання яєць птахів, загиблих тварин або їх частин, руйнування, нищення або псування штучних гніздищ, солонців, годівниць для звірів і птахів, посівів кормових рослин, мисливських вишок, вказівних знаків, відповідних вивісок та інших атрибутів мисливського господарства.

Типовий спосіб вчинення незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом:

1) зайняття вказаним промислом відбувається без належного дозволу (промисел здійснюється самовільно, без одержання дозволу компетентного органу(ліцензії, промисловий квиток, дозвіл, квиток));

2) в заборонений час:

а) взагалі (наприклад, забороняється рибальство у новостворених водосховищах до особливого розпорядження, любительський лов дельфінів, тюленів, усіх видів осетрових та їх гібридів, лосося, форелі, харіуса, деяких інших видів риб, всіх видів крабів, устриць та інших видів, занесених до Червоної книги України);

б) у строки, на які встановлено заборону для певних видів водних тварин чи водоймищ (конкретні терміни зайняття водним добувним промислом визначаються за басейно-територіальним принципом і закріплюються у правилах промислового, любительського і спортивного рибальства);

3) у недозволених місцях: ті водойми або їх ділянки, в яких водний добувний промисел заборонений завжди або дозволяється лише протягом певного часу. Наприклад, любительським і спортивним рибальством забороняється займатись: у каналах теплоенергоцентралей, підвідних та скидних каналах електростанцій; у відводах рибогосподарських та меліоративних систем, в шлюзових каналах; поблизу мостів, які охороняються, в межах режимних зон охорони; у радіусі 500 метрів навколо риборозплідних господарств; на зимувальних ямах;

4) забороненими знаряддями і способами лову;

5) способи масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу: застосування вибухових і отруйних речовин, електричного струму, спорудження гаток, запруд, спускання води з рибогосподарських водойм, спосіб тралення при лові закидними неводами і волокушами із суден, одночасне або чергове закидання неводів з протилежних берегів «в замок», перекриття будь-якими засобами чи знаряддями лову більше 2/3 ширини русла річки або протоки тощо.

Типовий спосіб приховування незаконного полювання, зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом:

1. Транспортування вбитих звірів для розробки в безпечних місця.

2. Закопування в землю, сніг маскування гілками чи викидання у водоймища внутрішностей, туш, шкур, кінцівок та інші залишки звірів (сіток, неводів, залишки вибухових приладів).

3. Пред'явлення при перевірці підроблених документів (ліцензій, путівок, квитків).

4. Зберігання здобичі у інших осіб, які не брали участь у незаконному полюванні, зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

5. Знищення слідів полювання на одязі, транспортних засобах, знаряддях полювання та інших предметах.

6. Продаж, дарування продуктів незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

7. Тиск на свідків, шляхом залякування, підкупу.

8. Дача неправдивих показів.

Типова особа злочинця. Суб'єкт – особа, якій виповнилось 16 років (приватна або посадова). За наявності всіх підстав посадова особа має нести відповідальність за сукупністю злочинів – за ст. 248 та ст. 249 ККУ.

Вивчення судової практики показало, що браконьєрство вчиняється особами чоловічої статі, у віці від 22 до 50 років, в більшості особами з середньою і вищою освітою.

Незаконним зайняттям полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом займаються як міські, так і сільські жителі, особи, які мають постійне місце роботи, службові особи та маленька частина осіб, які не працюють.

Предметом незаконного полювання є дикі звірі і птахи, що охороняються законом і знаходяться у стані природної волі. Це лише ті звірі і птахи, полювання на яких заборонене або регламентоване (встановлений його особливий порядок). До мисливських тварин належать:

птахи: гагари, норці, лебеді, гуси, качки, курині, лиска, курочка водяна, пастушок, погонич, деркач, дрофа, стрепет, кулики, голуби;

звірі: хохуля, кріт, кріль дикий, заєць-біляк, заєць-русак, білка, бабак, бобер, нутрія вільна, ондатра, єнотовидний собака, лисиця, вовк, ведмідь, куниця лісова, куниця кам'яна, горностаї, норка європейська, тхір лісовий, тхір степовий, перегузня, борсук, видра, кіт лісовий, рись, кабан, лань, олень благородний, олень плямистий, козуля, лось, муфлон, зубр.

Мисливські тварини, що перебувають у стані природної волі у межах мисливських угідь, є природним ресурсом загальнодержавного значення і становлять державний мисливський фонд. Не є предметом цього злочину звірі та птахи, які не охороняються законом (наприклад, сірі ворони, сороки, граки, бродячі собаки і коти, ховрахи, хом'яки), а також ті, які перебувають у чиєй власності. Так, противоправний відстріл тварин і птахів на звірофермі, в зоопарку тощо буде злочином проти власності.

Продукція полювання – добуті шляхом полювання туші мисливських тварин, їх частини (м'ясо, субпродукти, шкури, роги, черепа, ікла тощо), а також відловлені живі мисливські тварини.

Предметом незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є водні живі ресурси, тобто організми, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді. Це, зокрема: риби різних видів на всіх стадіях свого розвитку – статевозрілі екземпляри, мальки, ікра (прісноводні, солонуватоводні, морські, анадромні, катадромні, напівпрохідні); морські ссавці (дельфіни, кити, тюлені, моржі, нерпи); ракоподібні і голкошкірі водні безхребетні тварини (раки, краби, креветки, трепанги, морські їжаки, морські зірки, змієхвостки, голотурії), молюски (головонігі, черевоногі, двостулкові – мідії, кальмари, устриці тощо); промислові водні рослини і водорості, які використовуються для виготовлення продуктів харчування, добрив, медичних препаратів і які підлягають спеціальному правовому захисту (наприклад, ламінарія або морська капуста).

Типове місце та час вчинення незаконного полювання. Полювання в заборонений час означає, що воно здійснюється тоді, коли займатись полюванням на будь-яких тварин заборонено:

а) там, де воно взагалі заборонене (територія населених пунктів, а також полювання з вогнепальною мисливською зброєю на відстані ближче 200 м від будівель населеного пункту та окремо розташованих будівель, де можливе перебування людей);

б) там, де для заняття полюванням потрібний спеціальний дозвіл (територія мисливських заказників, мисливських господарств – за відсутності дозволу).

в) взагалі (наприклад, у темний період доби (пізніше години після заходу сонця і раніше години до його сходу) або на тварин, які зазнають лиха);

г) у строки, впродовж яких забороняється полювати на певні види диких звірів і птахів.

Полювання може здійснюватися у такі строки:

– на норця великого, качок (крім гоголя, чорні білоокої, савки, огара, галагаза, гаги звичайної, лутка, крохалів), лиску, курочку водяну, пастушка, куликів (крім кулика-сороки, ходуличника, шилодзьобки, кроншнепів, чайки, лежня, дерихвостів, поручайника, кремяшника, чорниша, перевізника, фіфі, зуйків морського, малого, великодзьобого, галстучника), голубів (крім голуба-синяка) – у серпні–грудні;

– на самців крижня, тетерука, вальдшнепа та гусок: сіру, білолобу велику, гуменника – у березні–квітні, серпні–січні;

– на куріпку сіру, кеклика, фазана, рябчика – у жовтні–грудні;

- на перепела – у серпні–жовтні;
- на самця козулі – з 1 травня до грудня включно;
- на самців кабана, лані, оленів благородного та плямистого, лося, муфлона – у серпні–січні;
- на самок кабана, лані, оленів благородного та плямистого, козулі, лося і муфлона та на молодняк (до двох років) зазначених видів – у вересні–січні;
- на ведмедя – у жовтні–грудні;
- на білку, нутрію вільну, єнотовидного собаку, лисицю, куниця лісову і кам'яну, тхора лісового – з 15 жовтня до лютого включно;
- на бобра, ондатру, норку американську – з 1 листопада до лютого включно;
- на кроля дикого і зайця-русака – з 1 листопада до січня включно;
- на бабака – у липні–вересні.

Типове місце та час незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Типовим місцем вчинення є моря, водосховища, річки, озера, рибогосподарські водойми, стави.

Конкретні терміни, тобто час зайняття водним добувним промислом визначаються за басейно-територіальним принципом і закріплюються у правилах промислового, любительського і спортивного рибальства.

Типові знаряддя і засоби при незаконному полюванні:

- собаки мисливських порід, інші ловчі звірі і птахи (без наявності паспортів на них з допуском до полювання у поточному році);
- полювання із застосуванням штучного освітлення;
- пристроїв для нічного полювання, включаючи прилади нічного бачення, отруйних речовин, пасток, сіток, петель, підрізів, закотів, гачків, самострілів, ловчих ям, із застосуванням руйнування жител звірів, бобрових загат, гнізд птахів, загазування чи заливання нір звірів, з використанням не мисливської вогнепальної зброї, пневматичної зброї, нарізних вкладишів напівавтоматичної або автоматичної зброї з магазинами більш як на два патрони, полювання на копитних тварин та ведмедя з використанням малокаліберної гвинтівки під патрон кільцевого запалювання або набоїв, споряджених картечцю і шротом, а також полювання з нарізною вогнепальною мисливською зброєю не пернату дичину та хутрових звірів (при спортивнолюбительському полюванні) тощо;
- полювання з використанням автоматичних засобів – це полювання із застосуванням автомашин, мотоциклів, катерів, моторних човнів, засобів повітряного транспорту (літаків, вертольотів, дирижаблів, планерів), тракторів, інших механічних самохідних транспортних засобів.

Під застосуванням автотранспортних засобів розуміється їх використання як засобів полювання, тобто для вистежування, переслідування, добування шляхом наїзду тощо. З приводу спеціальної конфіскації знарядь і засобів вчинення злочину див. коментар до ст. 249 ККУ.

Типові знаряддя і засоби при незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

До знарядь цього виду злочину належать: вибухові і отруйні речовини; електрострум; колючі знаряддя лову; вогнепальна і пневматична зброя (за винятком гарпунних рушниць для підводного полювання); промислові та інших знаряддя лову, виготовлених із сіткоснастевих матеріалів усіх видів і найменувань, лов раків у темну пору доби із застосуванням підсвічування; забороняється промислове рибальство способом багрення, за допомогою брязкал і бовтання.

До засобів можна віднести риболовні сітки, човни, інші плавучі засоби, за допомогою яких вчинюється або полегшується вилов риби чи добування інших водних організмів.

Типова слідова картина незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом

Сліди можна поділити на такі групи:

– сліди на особі злочинця (сліди пороху та металізації при застосування вогнепальної зброї, сліди вибухових приладів та отруйних речовин, сліди крові тварини (на одязі, транспортних засобах, знаряддях полювання та інших предметах);

– сліди на місці вчинення злочину (зброя, гільзи, кулі, картеч, ножі, відбитки ніг, сліди транспортних засобів, сліди волочіння, сліди, розробки туші (внутрішності, шкури, кінцівки та інші залишки звірів; знаряддя вчинення незаконного рибальства, отруйні речовини, вибухові предмети, човни));

– сліди в підроблених документах (путівки, ліцензії, відстрільні картки, дозволи на зберігання зброї);

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Варіанти типової сприятливої слідчої ситуації

1. Особа з'явилася до правоохоронних органів із повинною, зізналася у вчиненні злочину. Зібрані у справі докази (відбитки ніг, транспортних засобів, показання свідків, висновки експертиз тощо) підтверджують вину особи.

2. Особа затримана відразу після вчинення злочину. Зібрані у справі докази (відбитки пальців рук, показання свідків, висновки експертів тощо) підтверджують вину особи (осіб).

3. Така особа затримана у момент незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом і не заперечує своєї причетності до злочину.

Варіанти типової несприятливої слідчої ситуації

1. Затримано особу, яка є співучасником незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, однак вона бере на себе усю вину, і таким чином особа співучасника є невідомою. Зібрані у справі докази не створюють можливості для ідентифікації та притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб злочинців.

2. Надійшло повідомлення про виявлення незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом від працівників:

- громадськості, підприємств, установ, організацій;
- органів, що здійснюють контроль щодо охорони навколишнього природного середовища, органів виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання, але вказати конкретно, хто здійснив незаконне діяння, не можуть.

Варіанти типової конфліктної слідчої ситуації

1. В орган внутрішніх справ надійшло повідомлення про те, що якась особа займається незаконним полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом і була затримана у момент незаконних дій, але заперечує свою причетність до вчинення злочину.

Варіанти типової неконфліктної слідчої ситуації

1. Особу було затримано в момент незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, і вона не заперечує свою причетність до злочину.

Методика формулювання версій при отриманні повідомлення про вчинення цього виду злочинів, а відповідно й визначення основних напрямів розслідування та збирання доказової інформації, передусім, повинна ґрунтуватися на принципах законності, всебічності та об'єктивності. Таким чином, типові слідчі версії доцільно розглядати з позицій системної класифікації.

Типові слідчі версії

Загальні версії щодо усієї події, яка трапилась:

- було вчинено злочин – незаконне зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; незаконно-

го зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, і вона не заперечує своєї причетності до злочину.

– було вчинено інший злочин;

– надійшла неправдива заява з метою обмови певної особи, і злочинного діяння взагалі не було.

Загальні версії щодо особи злочинця:

– злочин вчинено однією особою;

– злочин вчинено групою осіб (як правило, групи формуються з осіб, які проживають в одному населеному пункті; особи, які належать до рідні; групи осіб з одного місця роботи; члени колективу, які разом полюють);

– злочин вчинено особою, яка неподалік проживає від місця скоєння;

– злочин вчинено раніше судимою особою – незаконне зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Загальні версії щодо способу вчинення перелічені у 1 розділі, а саме у криміналістичній характеристиці (типові способи вчинення).

3. Особливості розслідування

Особливості порушення кримінальної справи:

– з'ясувати, які саме тварини були убиті (чи не занесені вони до Червоної книги);

– відіслати, за необхідності знаряддя на дослідження в НДЕКЦ;

– з'ясувати розмір збитків;

– з'ясувати, на якій території здійснювались мисливство чи рибальство.

Всі дії незаконного полювання, перелічені у ч. 1 ст. 248, розглядаються як злочини лише в тому разі, якщо до особи за такі ж дії впродовж року було застосовано адміністративне стягнення (за ст. 85 КАП). При цьому для притягнення особи до кримінальної відповідальності не вимагається, щоб вона вчинила повторно точно таке ж порушення, за яке притягалася до адміністративної відповідальності (наприклад, перший раз особа могла полювати в заборонений час, а другий раз – забороненими знаряддями). Склад злочину буде в наявності, якщо знову вчинено будь-яке з названих у ч. 1 ст. 248 КК України порушень правил полювання.

Приводом для порушення кримінальних справ незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є:

- заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян;
- повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або «на гарячому»;
- явка з повинною;
- повідомлення опубліковані в пресі;
- виявлення цього виду злочину органом дізнання, слідчими, прокурором, судом.

Документи на право полювання:

- посвідчення мисливця;
- щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з позначкою про сплату державного мита;
- дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка тощо);
- відповідний дозвіл на право користування вогнепальною мисливською зброєю;
- паспорт на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів з позначкою про допуск до полювання у поточному році у разі їх використання під час полювання.

Дозволи на добування мисливських тварин

Добування мисливських тварин здійснюється за дозволом – ліцензією або відстрільною картою.

За ліцензією здійснюється полювання на ведмедя, кабана, лань, оленів благородного та плямистого, козулю, лося, муфлону, білку, бабака, бобра, нутрію вільну, ондатру, куниць лісову та кам'яну, норку американську, тхора лісового.

За відстрільною картою здійснюється полювання на пернату дичину, кроля дикого, зайця-русака, єнотовидного собаку, вовка та лисицю.

Добування вовка дозволяється здійснювати також за наявності у мисливця ліцензії або відстрільної картки на добування інших мисливських тварин.

Ліцензії видаються мисливцям користувачем мисливських угідь, який отримує їх у спеціально уповноваженому центральному органі виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання або визначеного ним органу.

Відстрільні картки видаються мисливцям користувачем мисливських угідь.

Порядок заняття полюванням регулюється:

Законом України «Про тваринний світ» від 3 березня 1993 р.; Законом України «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 р.; Положенням про Червону книгу України (затверджене постановою ВР від 29 жовтня 1992 р.); Положенням про мисливське господарство та порядок здійснення полювання (затверджене постановою КМ № 780 від 20 липня 1996 р.); Інструкцією про порядок видачі дозволів на добування (Збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України (затверджена наказом Мінприроди України № 3 від 1 лютого 1993 р.); Таксами для нарахування розміру стягнення за збитки, заподіяні незаконним добуванням або знищенням диких звірів і птахів (крім видів, занесених до Червоної книги України), їх жител, біотехнічних споруд (затверджені наказом Мінлісгоспу України та Мінекобезпеки України № 24/32 від 12 грудня 1996 р.); Типовим договором про умови ведення мисливського господарства (затверджений наказом Мінлісгоспу України № 153 від 12 грудня 1996 р.); Інструкцією про порядок видачі ліцензій на добування диких парнокопитних тварин і ведмеда та порядок здійснення полювання на цих тварин (затверджена наказом Держкомлісгоспу № 102 від 30 жовтня 1997 р.); Правилами організації полювання та надання послуг іноземним туристам мисливцям (затверджені наказом Держкомлісгоспу України № 83 від 9 вересня 1999 р.); Інструкцією Про порядок видачі ліцензій на добування мисливських тварин та порядок здійснення полювання на цих тварин (затверджена наказом Держкомлісгоспу України № 153 від 27 грудня 2000 р.); Постановою ПЕС № 1 від 26 січня 1990 р. «Про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону природи».

Порядок заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промыслом регулює: Закон України «Про тваринний світ» від 3 березня 1993 р. (ст.ст. 17–19); Тимчасовий порядок ведення рибного господарства і здійснення рибальства (затверджений постановою КМ № 192 від 28 вересня 1996 р.); Порядок здійснення любительського і спортивного рибальства (затверджений постановою КМ № 1126 від 19 липня 1998 р.); Такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства цінних видів риб, водних безхребетних і водних рослин у рибого-

сподарських водних об'єктах України (затверджені постановою КМ № 32 від 19 січня 1998 р.); Порядок і умови використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морської) економічної зони України іноземними юридичними і фізичними особами (затверджені постановою КМ № 1490 від 13 серпня 1999 р.); Інструкція про порядок установлення та розподілу лімітів використання живих об'єктів рибного господарства загальнодержавного значення і видачу дозволів на їх спеціальне використання (затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Держкомрибгоспу України № 53/69 від 6 червня 1995 р.); Правила любительського і спортивного рибальства (затверджені наказом Держкомрибгоспу України № 19 від 15 лютого 1999 р.); Правила промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України (затверджені наказом Держкомрибгоспу України № 33 від 18 березня 1999 р.); Інструкція про порядок спеціального використання водних живих ресурсів (затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Держкомрибгоспу України № 34/13 від 10 лютого 2000 р.); Показ Мінагрополітики України «Про затвердження режимів рибальства в 2001 р.» № 77 від 31 березня 2001 р.; Постанова ПВС від 26 січня 1990 р. № 1 «Про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону прароди» та інші підзаконні акти.

Обставини, які необхідно з'ясувати

1. Чи дійсно було вчинено незаконне зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, в чому вони виражалися.

2. Час, місце, обстановка вчинення злочину.

3. Злочин було вчинено однією особою чи групою осіб (роль кожного з них).

4. Чи притягувалася раніше така особа до кримінальної (чи адміністративної) відповідальності.

5. Які мотиви та цілі злочину.

6. Які саме дії були вчинені конкретно обвинуваченою особою.

7. Чи завдана матеріальна шкода (враховується вартість, екологічна цінність, кількість добутого, пошкодженого чи знищеного, а також розмір шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу).

8. Які обставини сприяли вчиненню злочину.

На початковому етапі розслідування зазвичай проводяться такі невідкладні слідчі дії:

а) огляд місця події;

б) особистий обшук особи (виїмка) з метою виявлення та вилучення знарядь незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, підроблених документів;

в) огляд виявлених та вилучених знарядь, підроблених документів;

г) освідування особи на предмет виявлення слідів незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом;

- г) огляд одягу і особистих речей підозрюваної особи;
- д) допит підозрюваної особи;
- е) допит свідків;
- є) призначення необхідних експертиз.

Під час подальшого етапу розслідування незаконного зайняття полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом проводяться такі слідчі дії:

а) проведення обшуків (виїмки) за місцем проживання чи в інших місцях, де можуть зберігатися предмети, які стосуються розслідування справи;

- б) проведення очних ставок;
- в) допит обвинуваченого;
- г) відтворення обстановки та обставин події;
- г) проведення слідчих експериментів;

До завершального етапу розслідування кримінальної справи відносимо такі дії слідчого:

- а) проведення додаткових та повторних слідчих дій;
- б) ознайомлення обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи;
- в) складання обвинувального висновку;
- г) якщо злочин не розкрито, прийняття рішення про зупинення розслідування, вжиття усіх необхідних процесуальних заходів щодо завершення розслідування.

Планування розслідування завжди залежить від оцінки слідчої ситуації, чи вона конфліктна, чи не конфліктна. З огляду на це специфіка тактики проведення слідчих дій буде іншою.

Тактика проведення окремих слідчих дій

Огляд місця події. При підготовці до виїзду на місце події при **незаконному зайнятті полюванням або рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом** необхідно забезпечити оперативність виїзду, що пов'язано зі швидким стиранням слідів злочину, особливо на засніженому ґрунті.

Для участі в огляді доцільно запросити не тільки експерта-криміналіста, але і фахівця-мисливствознавства, обізнаного з правилами

ми полювання, прийомами браконьєрів із заховання слідів злочину. При огляді місця події спеціаліст-мисливствознавець може надати поміч у виявленні слідів і предметів, в їх огляді, у визначенні способів здійснення незаконного зайняття полюванням, кількості співучасників, висуванні пошукових версій і таке інше.

Зважаючи на значну, як правило, віддаленість місць незаконного полювання від населених пунктів, доцільно завчасно вирішити питання про запрошення понять.

Для орієнтування на території незаконного полювання можна скористатися картами лісничих.

Огляд місця події спрямований на отримання відомостей про осіб браконьєрів і відшукування слідів, що дозволяють висунути версії, виявлення доказів, за допомогою яких можливе подальше розслідування.

У зв'язку з цим огляд місця події допоможе встановити:

- час здійснення незаконного полювання;
- спосіб його здійснення, використані знаряддя (рушниці, петлі, капкани і т. д.), наявність автотранспорту;
- кількість співучасників, їх кваліфікацію;
- вигляд і кількість здобутих тварин;
- вірогідні шляхи прибуття браконьєрів і маршрути їх просування зі здобиччю.

Порядок огляду місця події визначається особливостями рельєфу місцевості і способів здійснення незаконного полювання. Залежно від цього територію місця події доцільно розбити на декілька умовних зон:

центр, яким, як правило, є місце здобичі тварини або його оброблення; маршрут руху тварини і переслідування її браконьєрами до місця здобичі (у тих випадках, коли місце відстрілу і оброблення туші не збігаються); напрям вивозу здобичі.

Особи, що оглядають, повинні зважати не тільки на сліди полювання і сліди, що дозволяють ідентифікувати особу (наприклад, стакани, кухлі, бідони, банки з можливими відбитками пальців рук), але і на сірникові коробки, горілі сірники, особливо на кинуті недопалки, навіть якщо на них немає слідів слини. Уважний огляд криміналістом дозволить отримати початкову інформацію.

Майже у всіх випадках огляд доцільно починати з місця здобичі тварини або оброблення туші. Якщо воно невідоме, то може бути виявлено за скупченням у повітрі птахів, відбитками лап дрібних хижаків. У разі, коли м'ясо повністю вивезене, то зусилля слід спрямувати на виявлення шкіри, голови, кінцівок тварини, які браконьєри найчастіше ховають недалеко від місця злочину.

Огляд останків дозволить з'ясувати, яким чином загинула тварина. Відсутність на шкірі і голові слідів, що залишаються знаряддями полювання, свідчить про те, що тварина була здобута хижаками.

При встановленні ж факту незаконного полювання слід з'ясувати спосіб його здійснення. За кількістю кульових пробойн на шкірі можна визначити кількість попадань. Пробойни краще видно на внутрішній стороні шкіри. Окремі ознаки вказують на вигляд вогнепальної зброї і патрони: при ураженні цілі картечкою залишаються отвори широкого діаметру; куля, випущена з гладкоствольної зброї, залишає нерівні сліди, в результаті її попадання утворюється гематома; куля, випущена з нарізної зброї, залишає маленький рівний отвір, рясний крововилив не відбувається. Нерідко вона застряє в нутрощах, які браконьєри також викидають.

Якщо сліди вогнепального поранення не виявлені, слід визначити, яким іншим способом було проведено полювання.

При огляді шляху «відходу», яким браконьєри вивозили здобич, особливу увагу слід зосередити на фіксації слідів стоянки і руху автотранспорту.

На вологому ґрунті виявити їх порівняно нескладно. На сухій дорозі треба постаратися знайти місце розвороту, де відбитки протекторів глибші. При полюванні на автотранспорті в степах знайти сліди коліс надзвичайно важко.

Разом із можливістю ідентифікації, слідами протектора визначається вид автотранспорту, іноді – характерні особливості, що важливі для висунення версій.

Якщо з місця події не можна вилучити голову і шкіру цілком, можна зрізати пучки волосся зі спини, з черева, з крижів, гриви тварини. Все виявлене необхідно сфотографувати для дослідження. Місце виявлення слідів треба відобразити на схемі, яку приєднати до протоколу огляду.

Вивчення судово-слідчої практики у кримінальних справах про незаконне полювання показало, що однією з причин слабкої ефективності боротьби з браконьєрством є недостатньо високий рівень використання науково-технічного прогресу. Працівники слідчих підрозділів часто не знають, які завдання слід висувати експертам для досягнення позитивного результату.

Хоча доказова інформація, яка може бути отримана при розслідуванні даних справ шляхом проведення різних видів експертних досліджень, надзвичайно різноманітна.

Треба зазначити, що призначення судових експертиз проводять у порядку, визначеному ст. 196 КПК України.

На будь-якій стадії розслідування цих видів злочинів виникає необхідність застосування спеціальних знань у природо-охоронній галузі.

Низку питань у справах розкриття злочинів проти довкілля вирішують такі види експертиз, зокрема:

– *мисливствознавча*: чи є спосіб, використаний при добуванні диких тварин або птахів, забороненим, до якого виду належать добуті тварини і птахи, чи даний вид тварин або птахів заборонений для полювання на цій території в цей час;

– *ветеринарна*: які причини загибелі тварин, птахів, риби;

– *териологічна*: чи є на цих об'єктах частинки речовин тваринного походження; до якого виду тварин вони належать;

– *орнітологічна*: чи предмети на засобах злочину, одязі, взутті є підозрілим пухом певних видів птахів;

– *іхтіологічна*: час і причини загибелі риби; матеріальні збитки.

Крім того, як зазначає А.С. Данилюк, за об'єктом дослідження можна умовно виділити чотири групи експертиз, спрямованих на встановлення і ідентифікацію: 1) особи злочинця; 2) знарядь незаконного полювання; 3) інших предметів, вживаних при незаконному полюванні або при обробленні здобутої продукції (автотранспорт, ножі, сокири і т. д.); 4) продукції незаконного полювання. Розглянемо кожну з цих груп.

1. Зазвичай особи, які проводять огляд місця події, прагнучи встановити особу бракон'єра, спрямовують свої зусилля насамперед на виявлення слідів пальців рук або, рідше, слідів ніг, упускаючи можливість для проведення інших видів експертних досліджень.

Так, у разі виявлення кинутих продуктів харчування або недопалків з добре вираженими слідами прикусу трасологічна експертиза може вирішити низку питань ідентифікаційного характеру, зокрема:

чи не залишені сліди, подалі на експертизу, зубами підозрюваного?

які особливості будови зубного апарату людини, що залишила сліди зубів?

чи не залишені сліди зубними протезами, і яка характеристика зубного протеза, що залишив сліди?

залишені сліди зубами однієї людини або різних осіб?

Експертне дослідження здатне також визначити характерну манеру прикусу, гасіння цигарки, розминки її пальцями.

Крім того, за наявності кинутих недопалків для з'ясування питань, яка група крові людини, що палила виявлену цигарку, призначається, як правило, і біологічна експертиза слини (у віддалених районах, де немає експертів-біологів, ці питання може вирішувати бюро судово-медичних експертиз).

Виявлення різних клаптів одягу, гудзиків із обривками ниток, рукавиць, обрізків шнурків і т. д. не тільки дозволяє висунути слідчі версії, але і під час вилучення у підозрюваного (обвинуваченого) схожих тканин і предметів – провести трасологічну експертизу волокнистих матеріалів і виробів з них для вирішення таких питань:

чи становили раніше шматок тканини, виявлений на місці події, і куртка, вилучена у підозрюваного, одне ціле?

чи цими нитками, вилученими у підозрюваного, був пришитий гудзик, знайдений на місці події?

чи не становлять одну пару рукавиця, виявлена на місці події, і вилучена у підозрюваного?

2. Дослідження, спрямовані на встановлення і ідентифікацію знарядь незаконного полювання.

До останніх належать насамперед петлі, капкани, самолови і, звичайно, вогнепальна зброя.

У разі виявлення кулі перед експертом ставляться запитання на встановлення видової приналежності, а за певних умов можливе і індивідуальне ототожнення. Наприклад, куля кустарного виробництва може бути надалі ідентифікована з кулями (шматочками свинцю), вилученими у підозрюваного (обвинуваченого).

Якщо куля випущена з нарізної зброї або зброї, що має спеціальні «вставки», які залишають на ній сліди, то при вилученні стовбура експерт-баліст може дати висновок про те, що куля вистрелена саме з цього стовбура.

Такий же висновок може бути зроблено і під час виявлення стріляної гільзи, оскільки остання містить низку слідів від зброї.

3. На місці події можна виявити перерубані дерева, незгорілі залишки багаття, на яких, як правило, залишаються сліди мисливського ножа, сокири або інших предметів. Якщо на місці оброблення туші бракон'єрами залишені шкіра, голова, кінцівки тварини, на них також можуть залишитися сліди знаряддя. Трасологічна експертиза може дати відповіді на такі запитання:

знаряддям якого виду залишені сліди?

залишені сліди одним і тим же знаряддям або різними?

чи не залишені сліди, виявлені на місці скоєння, знаряддям, вилученим у підозрюваного?

Чимало злочинів цієї категорії здійснюються або із застосуванням автотранспорту, або автотранспорт використовується браконьєрами для під'їзду до місця полювання, зберігання зброї, здобутої продукції. Тому майже завжди поряд із місцем незаконного полювання на копитних є сліди автотранспортних засобів.

За сприятливих умов, наприклад, під час вилучення індивідуалізованого сліду протектора або виявлення слідів лакофарбного покриття в місцях стоянки або проїзду автотранспорту на корі або гілках дерев, може бути висунута версія про конкретний транспортний засіб.

4. Для останньої групи найбільш характерні: судово-біологічні, судово-ветеринарні, (органолептичні) експертизи. Біологічна експертиза може бути проведена як щодо волосся і шкіри тварини, так і щодо шматочків м'яса, плям крові.

Питання експертів-біологів формуються залежно від обставин справи:

а) при виявленні останків тварини:

– якому виду тварин належать виявлені останки?

– до якого періоду часу належить загибель тварини?

б) при виявленні волосся або шкіри, схожих на волосся і шкіру тваринного походження, у підозрюваного (у будинку, в автомашині, на ножах і т. д.):

– чи є виявлене волосся або шкіра волоссям або шкірою людини або тварини?

– якщо тварини, то якого виду, яким чином волосся тварини відокремлене від тіла?

– чи є на представлених предметах (шкірі, одягу і т. д.) частинки речовин тваринного походження?

– який регіон проживання тварини, частинки якої вилучені у підозрюваного?

– коли саме частинки речовин тваринного походження потрапили на предмети-носії?

в) за наявності як виявлених останків тварини, так і предметів із слідами тваринного походження, вилученими у підозрюваного:

– чи одному виду тварин належать волосся або шкіра, вилучені з місця події і виявлені на предметах, що належать підозрюваному?

Крім того, за шматочками м'яса і плямами крові можна визначити, кому належать представлені на дослідження зразки – людині або тварині, а також конкретно – якому виду тварини.

Результати біологічної експертизи можуть бути доповнені проведенням судово-ветеринарного дослідження для з'ясування механізму спричинення тілесних ушкоджень тварині; причини загибелі і часу, що пройшов з моменту загибелі тварини.

У разі виявлення шерстинок перед експертом можуть бути поставлені питання, аналогічні тим, що ставляться в цих випадках перед експертом-біологом.

За невеликою пробою м'яса може бути визначено: м'ясо дикої або домашньої тварини представлено; якому виду тварини належить проба; терміни і умови зберігання (під снігом, в приміщенні і т. д.). Особливості методики проведення органолептичної експертизи дозволяють в окремих випадках отримати висновок навіть без представлення необхідних зразків, тільки на підставі матеріалів кримінальної справи.

Питання, які можуть ставитись перед експертом-органолептиком при представленні шкірок хутрових звірів і виробів з них: терміни полювання; місце здобичі; спосіб вироблення шкірки; видова приналежність тварини, з хутра якого виготовлений виріб.

Крім того, мисливствознавець як фахівець своєї справи може допомогти в з'ясуванні таких питань:

чи був цей вид тварини забороненим до здобичі?

чи кваліфіковано проведено розчленовування і обробку тварини, останки якої виявлені?

чи належать до заборонених знаряддя здобичі тварини, вилучене у підозрюваного?

При розслідуванні конкретних кримінальних справ про незаконне полювання можуть виникати ситуації, що вимагають проведення інших досліджень.

Призначення судових експертиз проводять у порядку, визначеному ст. 196 КПК України.

На будь-якій стадії розслідування цих видів злочинів виникає необхідність застосування спеціальних знань у природоохоронній галузі.

Чимало питань у справах розкриття злочинів проти довкілля вирішують такі види експертиз, зокрема:

– *мисливствознавча*: чи є спосіб, використаний при добуванні диких тварин або птахів, забороненим, до якого виду належать добуті тварини і птахи, чи цей вид тварин або птахів заборонений для полювання на цій території в цей час;

– *ветеринарна*: які причини загибелі тварин, птахів, риби;

- *теріологічна*: чи є на таких об'єктах частинки речовин тваринного походження; до якого виду тварин вони належать;
- *орнітологічна*: чи предмети на засобах злочину, одязі, взутті є підозрілим пухом певних видів птахів;
- *іхтіологічна*: час і причини загибелі риби; матеріальні збитки.

Використана та рекомендована література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу: – www.rada.gov.ua.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 12 жовт. 2010 р.: (офіц. текст). – К.: Паливода А.В., 2010. – 240 с. – (Кодекси України), ст.ст. 1–4, 15, 32.
3. Кримінальний кодекс України. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2006. 148 с. (Серія: Кодекс і закони України).
4. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу: – www.rada.gov.ua.
5. Про тваринний світ: Закон України від 3 березня 1993 року.
6. Про мисливське господарство та полювання: Законом України від 22 лютого 2000 року.
7. Положення про мисливське господарство та порядок здійснення полювання, затверджене постановою КМ № 780 від 20 липня 1996 р.
8. Тимчасовий порядок ведення рибного господарства і здійснення рибальства, затверджений постановою КМ № 1192 від 28 вересня 1996 року.
9. Криміналістика: навч. посібник / Р.І. Благута, Р.І. Сибірна, В.М. Бараняк, Є.В. Пряхін та ін. – Львів, 2010. – 539 с.
10. Пиндюк Й.И. Организация и методика расследования незаконной охоты: учеб. пособие. – М.: КВШ МВД СССР, 1990.
11. Данилюк С.А. Расследование дел о незаконной охоте: учеб. пособие. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – 65 с.
12. Матвейчук В.К. Квалификация незаконной охоты: учеб. пособие. – К.: МВД Украины, НАВД, 1992. – 52 с.
13. Голуб С. Об'єктивна сторона складу незаконного полювання і питання його кваліфікації / С. Голуб // Право України. № 3. – 1998. – С. 54–58.

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ
ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ
ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ
ВЛАСНОСТІ (СТ. 259 ККУ)**

1. Криміналістична характеристика

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, передбачається у ст. 259 КК України. Злочин вважається закінченим з моменту повідомлення неправдивої інформації про таку загрозу.

Важливими елементами криміналістичної характеристики цього виду злочинів є: спосіб вчинення злочину, місце вчинення злочину, особа злочинця та потерпілого, типові сліди злочину. Розглянемо їх детальніше.

Спосіб вчинення злочину. Цей вид злочину може вчинятися як з попередньою підготовкою, так і без неї. Типовий спосіб підготовки до вчинення злочину залежить від способу безпосереднього вчинення злочину.

До типових способів підготовки входить:

- 1) вибір об'єкта, який можна використати для «замінування»;
- 2) вибір адресата, якому буде повідомлено про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;
- 3) вибір місця, часу і способу повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;
- 4) придбання для здійснення такого повідомлення відповідних знарядь і засобів (наприклад, мобільного телефону, стартового пакету, пристрою, що перешкоджає встановленню номера телефону чи змінює голос, диктофону тощо);
- 5) підготовка муляжу вибухового пристрою, який буде поміщений на «замінований» об'єкт.

Центральне місце в структурі способу вчинення цього виду злочину посідає безпосереднє доведення інформації про акт, який загрожує адресатові. У криміналістиці розрізняють **такі два загальні спо-**

соби: безпосередньо (усно, віч-на-віч) та опосередковано. До останнього належать повідомлення:

- письмово;
- по телефону;
- за допомогою інших засобів зв'язку (наприклад, через Інтернет), через ЗМІ або третіх осіб.

Найпоширенішим про загрозу безпеці громадян або пошкодження чи знищення об'єктів власності є повідомлення по телефону (стаціонарному, таксофону, мобільному). Вони становлять майже 93% від усіх повідомлень про цей злочин.

Крім того, повідомлення про загрозу безпеці громадян поділяються на відкриті та анонімні. Практика показує, що 96% всіх повідомлень анонімні, а в 4% інформація про особу заявника повідомлялася, однак вона у своїй переважній більшості неправдива. З аналізу слідчої практики можна зробити висновок, що ті особи, які повідомляли про злочин, називаючи свої правдиві анкетні дані, сумлінно помилялися в тому, що це злочин (наприклад, виявили предмет, схожий на вибуховий пристрій, і повідомили про це в міліцію).

Використання злочинцем телефону як знаряддя вчинення злочину обумовлене декількома чинниками:

- прагненням витратити найменше зусиль і часу на втілення злочинного задуму;
- прагненням приховати свою причетність до вчинення злочину;
- об'єктивною доступністю цих засобів зв'язку. Лише за їх відсутності злочинець обирає інший спосіб для вчинення цього злочину.

При письмовому повідомленні про загрозу злочинець може використовувати різні способи виготовлення самого повідомлення:

- виконання від руки вільним або зміненим почерком;
- використання для цього друкувальних пристроїв комп'ютерної техніки;
- використання типографського шрифту;
- складання тексту з букв і слів, вирізаних із друківаних видань.

Повідомлення про замінування або іншу небезпеку можуть бути записані на аудіокасету (CD-диск) та надіслані поштою або залишені в якомусь обумовленому місці. Попередньо злочинцем можуть створюватися умови, що перешкоджають проникненню слідчо-оперативної групи на місце події (наприклад, зачинення дверей на замок), а також можуть бути виготовлені муляжі вибухових пристроїв.

До типових способів приховування злочину можна віднести такі:

- 1) повідомлення неправдивої інформації про себе;

- 2) повідомлення інформації про загрозу з чужого телефону;
- 3) передача інформації шляхом незаконного підключення до телефонної лінії;
- 4) зміна голосу під час повідомлення;
- 5) відтворення аудіозапису з повідомлення про загрозу безпеці громадян;
- 6) знищення злочинцем своїх слідів на місці передачі неправдивої інформації.

Як показує практика, заходів, спрямованих на приховування злочину, зазвичай не здійснюють діти, особи, які перебувають у стані сильного сп'яніння чи страждають на психічні розлади.

У криміналістичній літературі вирізняють низку обставин, що дають підстави зробити припущення про неправдивий характер повідомлення. Ними можуть бути:

- повідомлення про загрозу вибуху по телефону голосом дитини;
- передача повідомлення про загрозу вибуху нечіткою мовою;
- ірраціональний зміст повідомлення;
- зі змісту повідомлення про загрозу вибуху можна зробити висновок, що його автор не має уяви про потужність та місце розташування зарядів, або ж про сам «замінований» об'єкт.

Місце вчинення злочину. Вивчення кримінальних справ, пов'язаних із розслідуванням цього виду злочинів, показує, що повідомлення про загрозу безпеці громадян передавалися зі стаціонарних телефонів, розташованих у 24% випадків удома, у 6% – у службових приміщеннях, 30% – таксофонами, котрі знаходились у громадському місці, 40% – з використанням мобільних телефонів. Це дає підстави зробити висновок про можливість прив'язки місця вчинення злочину до місця, де знаходився телефон, із якого робилося повідомлення про загрозу безпеці громадян. Ним можуть бути:

- 1) приватна квартира або службове приміщення, де встановлений телефон;
- 2) місцезнаходження таксофону на вулиці;
- 3) місце, де знаходилася особа з мобільним телефоном.

З наведеного вище також можна припустити, що скористатися телефоном, розташованим на території певного об'єкта, у відповідному приміщенні зможе, насамперед, та особа, котра має до нього доступ. Встановлення ступеня можливого доступу до телефону сприятиме формуванню кола можливих підозрюваних. В окремих випадках існують обмеження щодо можливості певних осіб використати відповідний засіб зв'язку.

Дещо інша ситуація із застосуванням таксофонів. Оскільки вони знаходяться переважно у громадських місцях, після зловмисника ними можуть скористатися невизначена кількість осіб. Це призводить до нашарувань відбитків та проблем із визначенням їх придатності для подальших досліджень.

Статистика свідчить, що при виборі адресата, якому буде повідомлено про злочин, 60% повідомлень надходить у міліцію, 30% – у ті установи, які нібито заміновані, 10% припадає на МНС, газову службу, інші правоохоронні органи. У будь-якому разі посадові особи цих органів змушені відповідним чином прореагувати на таке повідомлення, повідомити про нього в міліцію.

Типова особа злочинця та потерпіла сторона. Статистика свідчить, що з десяти злочинців цього виду дев'ять учиняють чоловіки, а один – жінки. Щодо віку злочинця, то найбільшу кількість таких злочинів учиняють особи віком від 14 до 25 р. Також важливим є зв'язок злочинця із потерпілою стороною, що дозволяє висувати та відпрацьовувати різноманітні слідчі версії. У цьому сенсі можна виокремити такі групи злочинців:

- 1) місцеві жителі чи жителі з інших регіонів;
- 2) особи, що проживають неподалік від об'єкта «замінування»;
- 3) особи, які працюють (-вали) чи навчаються (-лися) на «замінованому» об'єкті;
- 4) особи, у яких родичі чи знайомі працюють або навчаються на «замінованому» об'єкті;
- 5) особи, діяльність яких «замінованого» об'єкта не стосується.

Погрози про вибух (замінування) можуть висуватися стосовно об'єктів, що належать як приватним, так і юридичним особам. У криміналістичній літературі пропонується таку сукупність називати потерпілою стороною, що є цілком виправданим. За статистикою, що потерпіла від цього виду злочинів сторона тісно пов'язана з мотивом і метою злочинця при вчиненні цього злочину. Так, 61% таких видів злочинів учинено із хуліганських мотивів, 24% – з мотивів помсти, а 15% – з корисливих мотивів. Як мотив може розглядатися комерційне суперництво, бажання нанести збитки, зірвати проведення масового заходу чи занятя.

Типові сліди злочину. При розслідуванні цієї категорії злочинів наявні матеріальні та ідеальні сліди. **До типових ідеальних** слідів злочину можна віднести інформацію, яку можна отримувати та відповідним чином процесуально оформити від:

- 1) особи, яка отримала повідомлення про загрозу безпеці громадян (наприклад, черговий ОВС);

2) особу, якій стало відомо від третіх осіб про загрозу безпеці громадян;

3) підозрюваної особи;

4) осіб, які разом із підозрюваним проживають чи працюють, або знаходилися біля нього в момент повідомлення останнім інформації про загрозу безпеці громадян;

5) осіб, які були залучені для розмінування об'єкта тощо.

Матеріальні сліди злочину можна виявити: на місці вчинення злочину (на «замінованому» об'єкті); у місці, звідки особа робила повідомлення про загрозу; при особі підозрюваного; за місцем роботи чи проживання підозрюваного.

До типових матеріальних слідів злочину можна віднести такі:

1) аудіозапис із повідомленням про загрозу безпеці громадян;

2) засоби, за допомогою яких це повідомлення було зроблено (наприклад, мобільний телефон, таксофон, SIM-карта тощо);

3) реєстр вхідних, вихідних та нульових дзвінків у оператора зв'язку (наприклад, дата, час, номер, з якого і на який телефонували);

4) предмети, що стосуються підготовки, вчинення чи приховування злочину;

5) муляжі вибухових пристроїв на місці «замінування»;

6) інформаційні сліди з камер спостереження;

7) сліди на телефоні, з якого робилося повідомлення про загрозу безпеці (однак, в багатьох випадках виникають труднощі, пов'язані з відмежуванням слідів, які є наслідком учинення злочину, і тих, що є результатом побутового використання).

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Типовими слідчими ситуаціями на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, такі:

1) до міліції надійшло повідомлення від аноніма про замінування якогось об'єкта;

2) до міліції надійшло повідомлення від посадової особи (чи громадянина) про те, що невідома особа повідомила їм про замінування об'єкта (насамперед йдеться про об'єкт, у якому особа заявника проживає чи працює);

3) до міліції надійшло повідомлення від особи про виявлення на території якогось об'єкта предмета, схожого на вибуховий пристрій (особа заявника відома).

Типові слідчі версії на початковому етапі розслідування:

- 1) має місце вчинення злочину;
- 2) злочин вчинено не було;
- 3) мав місце інший злочин;
- 4) заявник сумлінно помилявся у наявності в події ознак злочину.
- 5) злочин вчинено однією чи групою осіб;
- 6) злочин вчинено особою у стані сп'яніння;
- 7) злочин вчинено особою, яка страждає на психічні розлади;
- 8) злочин вчинено особою, яка проживає недалеко від «замінованого» об'єкту;
- 9) злочин вчинено особою, яка працює чи навчається у «замінованому» об'єкті;
- 10) злочин вчинено особою, яка проживає чи працює там, де знаходиться телефон, з якого надійшло повідомлення, або має до цього приміщення доступ.

Також доцільно висувати та перевіряти версії, що стосуються мотивів вчинення злочину (корисливих, помсти, хуліганських мотивів, ревнощів тощо).

3. Особливості розслідування

Під час вирішення питання про порушення кримінальної справи слідчий повинен зібрати документальне підтвердження такого:

- 1) наявності факту повідомлення про загрозу безпеці громадян (наприклад, запис на магнітному носії);
- 2) документ, що свідчить про те, що факт повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, не підтвердився (наприклад, протокол огляду місця події);
- 3) інформацію про матеріальні витрати, пов'язані з перевіркою неправдивого повідомлення (наприклад, вартість виїзду служб для перевірки факту замінування, затримання потягу, припинення виробництва тощо);
- 4) відповідно до вимог наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» від 10.09.2009 р. № 390 слідчий спільно з спеці-

алістом роблять копію анонімного повідомлення та направляють її до ДНДЕКЦ для влиття у колекцію голосів.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних із завідомо неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян, знищенням чи пошкодженням об'єктів власності, **необхідно з'ясувати:**

1. Факт та зміст неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.
2. Місце та час повідомлення неправдивої інформації про загрозу.
3. Спосіб повідомлення неправдивої інформації.
4. Знаряддя і засоби, які для цього використовувалися.
5. Характер, вид і розмір матеріальних збитків, спричинених неправдивим повідомленням про загрозу безпеці громадян.
6. Характеристику об'єкта, який було «заміновано».
7. Особу злочинця, мотиви вчинення ним злочину.
8. Наявність співучасників та роль кожного з них.
9. Обставини, що сприяли вчиненню злочину.

На початковому етапі розслідування цих видів злочинів зазвичай проводяться такі невідкладні слідчі дії: огляд місця події; вилучення та огляд носія інформації, на який зроблено запис неправдивого повідомлення про загрозу; допити заявника, свідків, підозрюваного; вилучення знарядь і засобів вчинення злочину; призначення фоноскопичної експертизи. Розглянемо особливості тактики їх проведення детальніше.

Під час розслідування такого виду злочинів виникає необхідність огляду як мінімум двох місць події:

- 1) місця, звідки було зроблено телефонний дзвінок;
- 2) об'єкт «замінування».

Під час проведення **огляду місця, з якого було зроблено повідомлення (таксофону)**, незалежно від того, затриманий підозрюваний чи ні, необхідно вжити заходів щодо вилучення слідів пальців рук з телефонної трубки, самого апарату та звернути увагу на наявність мікрочастинок у можливих місцях контакту злочинця з навколишніми предметами. З цією метою до огляду місця події обов'язково рекомендується залучати спеціаліста-криміналіста.

Огляд місця події, яким є квартира (службове приміщення), слід проводити за загальними правилами слідчого огляду, зазначаючи в протоколі місцезнаходження та характерні ознаки телефонного апарату. Також із нього доцільно вилучити відбитки пальців рук у разі, якщо підозрюваний в подальшому заперечуватиме свою причетність до вчинення злочину. Такий захід допоможе і під час того, коли в приміщенні, де знаходиться телефонний апарат, працює декілька осіб.

Проведення огляду місцевості (приміщення) у зоні «замінованого» об'єкта розпочинається тільки після його огляду спеціалістами вибухово-технічної служби. Вони першими оглядають місце події на предмет виявлення вибухових пристроїв чи вибухівки та дають дозвіл на проведення огляду. При цьому необхідно суворо дотримуватись правил особистої безпеки та безпеки учасників огляду. До приїзду цих спеціалістів працівниками міліції спільно з керівництвом «замінованого» об'єкта організовується евакуація людей, що перебувають у місці можливого замінування, та охорона місця події.

При виявленні предмета, який імітує вибуховий пристрій, у протоколі огляду місця події вказується, де саме його виявили, проводиться детальний опис, фото- чи відеознімання його зовнішнього вигляду. За потреби складається план-схема. До відомостей, які підлягають фіксації, належить: зовнішній вигляд, розміри, колір, матеріал, з якого зроблений предмет, а також засоби для його перенесення, маскування (сумка, портфель, валіза й інше) та інші специфічні ознаки. На предметі, що імітує вибуховий пристрій, засобах його маскуванню і транспортування можуть бути сліди пальців рук осіб, причетних до його виготовлення й, інші мікросліди, тому необхідно вжити заходів щодо їх виявлення, закріплення та вилучення з метою подальшого дослідження та використання в процесі доказування.

В обов'язковому порядку **вилучається та оглядається носій**, на який було зафіксовано неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян. Під час його огляду в протоколі необхідно зафіксувати таку інформацію: 1) зовнішній вигляд носія (форму, розмір, колір, матеріал тощо); 2) його серію, номер, інші особливі ознаки; 3) точний зміст записаного на нього повідомлення та його протяжність (в секундах чи хвиликах).

У разі, коли неправдиве повідомлення надійшло в чергову частину ОВС по телефону, необхідно вжити заходів щодо отримання інформації про те, з якого номера було зроблено телефонний дзвінок, місце, де знаходиться телефонний апарат із цим номером. У разі передачі відомостей про загрозу безпеці громадян з використанням мобільного телефону встановлюється, по-перше, його приналежність певній особі. Однак, повідомлення може бути здійснено сторонньою особою. Ця обставина може бути з'ясована вже під час перевірки причетності до злочину власника телефону.

Під час розслідування цього виду злочинів **як свідки насамперед можуть бути допитані:** 1) особа, яка отримала повідомлення про

загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності; 2) особи, які залучалися для перевірки «замінованого» об'єкта; 3) особи, які є власниками чи керівниками «замінованого» об'єкта. Якщо телефонний дзвінок було зроблено з телефонного апарату, який розташований у службовому приміщенні чи квартирі, то в як свідків можна допитати працівників, що мають робоче місце у кабінеті, де знаходиться телефон, жильців квартири (будинку).

У подальшому в якості свідків можуть бути допитані: особи, які були присутні в той момент, коли підозрюваний повідомляв про загрозу безпеці громадян; особи, яким підозрюваний повідомляв про свій вчинок тощо.

Під час допиту особи, якій повідомили про загрозу безпеці громадян, слід з'ясувати:

1) коли, де саме і яким чином їй стало відомо про загрозу безпеці громадян;

2) від кого вона дізнався про таку загрозу, приблизний проміжок часу, впродовж якого відбувалася розмова, яка саме інформація (дослівно) була йому повідомлена;

3) чи знає вона особу, що повідомила про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;

4) чи зможе вона цю особу впізнати;

5) які дії вона вчинила після отримання такого повідомлення.

Під час допиту особи, залученої до перевірки повідомлення про загрозу безпеці громадян, слід з'ясувати такі питання:

1) коли, за чією вказівкою і з ким вона виїжджала на перевірку інформації про загрозу безпеці громадян;

2) коли саме прибули на об'єкт перевірки, що саме вона робила;

3) які результати виїзду на перевірку про загрозу безпеці громадян.

Під час допиту власника об'єкта, що був «замінований», слід з'ясувати:

1) від кого і коли він дізнався про «замінування» об'єкта;

2) чи були раніше подібні випадки «замінування»;

3) якими силами проводилася перевірка «замінованого» об'єкта;

4) які результати цієї перевірки;

5) впродовж якого часу проводилася перевірка повідомлення, на який час було зупинене нормальне функціонування об'єкта;

6) які збитки були нанесені внаслідок неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян;

7) хто міг зробити таке повідомлення; чи підозрює він когось конкретно;

8) які важливі заходи повинні були проводитися на об'єкті в день «замінування»;

9) хто останнім часом був звільнений з роботи на цьому об'єкті тощо.

При розслідуванні цього виду злочинів доволі складно встановити очевидців вчинення злочину у випадку, коли підозрюваний повідомляв про замінування, використовуючи таксофон чи мобільний телефон. Це насамперед пов'язано із тим, що у час телекомунікаційних технологій спілкування з використанням будь-якого засобу зв'язку є нормою і за цим процесом ніхто не спостерігає, не звертає на нього уваги. Відповідно лише випадково хтось може почути це повідомлення і стати очевидцем вчинення злочину. На жаль, рівень громадської свідомості більшості осіб низький. Це призводить до того, що, навіть будучи свідком певного факту, значна частина громадян вважають, що краще не втручатися і не повідомляти таким чином про почуте чи побачене.

Під час допиту підозрюваної особи можуть виникнути дві ситуації: 1) особа не визнає себе винною; 2) особа визнає свою провину. Під час розслідування злочинів, пов'язаних із неправдивим повідомлення про загрозу безпеці громадян по телефону, у випадку, коли особа заперечує свою вину, у неї слід з'ясувати:

- 1) чи має телефон, з якого часу ним володіє, з яким номером;
- 2) хто має доступ до цього телефону;
- 3) що вона робила (з'ясовуються всі деталі) у період, коли було зроблено неправдиве повідомлення;
- 4) у кого був телефон чи хто конкретно ним користувався у час, коли надійшло повідомлення про загрозу безпеці громадян;
- 5) хто може підтвердити її покази тощо. В подальшому усі наведені підозрюваною особою факти повинні бути перевірені, а особи, на яких вона посилається, – допитані.

У ході проведення допиту підозрюваної особи, яка не заперечує своєї вини, необхідно з'ясувати:

- 1) коли саме та кому було надіслано повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;
- 2) який телефон та з яким номером для цього використовувався, де він зараз знаходиться;
- 3) як саме (дослівно) звучало повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;
- 4) чи проводилася підготовка до вчинення цього злочину, чи вживалися заходи щодо його приховування, які саме;

5) який об'єкт був обраний для «замінування», які мотиви вчинення злочину;

6) чи розуміла особа протиправність своєї поведінки;

7) чи був ще хтось присутній під час того, коли вона повідомляла неправдиву інформацію про загрозу безпеці громадян;

8) що робила особа після того, як повідомила неправдиву інформацію про загрозу безпеці громадян тощо.

Якщо буде встановлено, що під час повідомлення неправдивої інформації про загрозу безпеці громадян були присутні інші особи, то вони також повинні бути встановлені та допитані. Під час їх допиту слід з'ясувати, що саме вони чули, як саме сприймали інформацію, чому не повідомили про неї у правоохоронні органи тощо.

У процесі фоноскопичної експертизи експерт може з'ясувати:

1. Одній чи декільком особам належать записана на представленій для дослідження фонограмі усна мова та голос?

2. Які стать, вік та інші фізичні дані особи, усна мова якої зафіксована на фонограмі?

3. Які соціальні характеристики особи (освіта, професія, географічні райони формування усної мови, можливі місця проживання, дефекти мови, рівень культури і т.д.), усна мова якої записана на представленій фонограмі?

4. Повідомлення, яке зафіксоване на фонограмі, є вивченим напам'ять чи прочитаним?

5. Який дослівний зміст тексту, записаного на представленій фонограмі (у випадку нерозбірливого запису)?

6. Які джерела і характер звуків, що супроводжують предмет основного запису?

7. Чи належать сигнали, зафіксовані на фонограмі, конкретному джерелу (наприклад: автомобілю, годиннику тощо)?

8. Чи зафіксовано на представленій фонограмі телефонний номер, з якого телефонував анонім? З яких цифр він складається і яку має категорію (міський, міжміський зв'язок, телефон-автомат, приватний чи службовий телефон тощо)?

На подальшому етапі розслідування такого виду злочинів зазвичай проводяться такі слідчі дії: допит свідків, пред'явлення для впізнання, очні ставки, призначення експертиз.

Як свідки на подальшому етапі розслідування допитуються особи, про яких слідству стало відомо після проведення невідкладних слідчих дій і які можуть повідомити інформацію про окремі обставини вчинення злочину чи повідомити інформацію про особу злочинця.

У разі, коли будуть встановлені особи, які бачили підозрюваного в момент повідомлення ним неправдивої інформації про загрозу безпеці громадян, проводиться його пред'явлення для впізнання.

Також може призначатися дактилоскопічна (коли на місці події будуть виявлені сліди пальців рук) та експертиза речовин і матеріалів (у разі виявлення на місці події мікрОВОЛОКОН).

Використана та рекомендована література

1. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса та В.Я. Тація. – К.: Ін Юре, 2003. – 1196 с.

2. Осмотр места происшествия: практ. пособие / под ред. А.И. Дворкина. – М.: Юристъ, 2001. – 336 с.

3. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС: Наказ МВС України від 10.09.2009 р. № 390.

4. Плетенець В.М. Особливості допиту підозрюваних за злочинами, кваліфікованими згідно зі ст. 259 КК України / В.М. Плетенець // Науковий вісник ДДУВС. – 2010. – № 4. – С. 396–400.

5. Плетенець В.М. Потерпіла сторона як елемент криміналістичної характеристики завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності / В.М. Плетенець // Вісник ДДУВС. – 2008. – № 1 (37). – С. 302–307.

6. Плетенець В.М. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності / В.М. Плетенець // Вісник ДДУВС. – 2008. – № 2 (38). – С. 324–332.

7. Плетенець В.М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності / В.М. Плетенець // Вісник ДДУВС. – 2008. – № 4 (40). – С. 342–349.

8. Лога В.М. Способи завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження типових об'єктів власності / В.М. Лога // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Jursci/2011_3/178-184.pdf.

9. Кириченко О.В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадській безпеці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.В. Кириченко. – Х., 2005. – 18 с.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ (СТ. 263 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, передбачається у статтях 262–264 КК України¹. З криміналістичної точки зору, розслідування цих злочинів має багато спільного, що дозволяє дати їх узагальнену характеристику. Основними елементами такої характеристики є спосіб вчинення злочину, місце вчинення злочину, предмет злочинного посягання, особа злочинця та типові сліди злочину.

Спосіб вчинення злочину. Цей вид злочинів можна назвати повноструктурним, він охоплює спосіб підготовки, безпосередній спосіб вчинення та спосіб приховування.

Серед типових способів підготовки до вчинення злочину, пов'язаного з незаконним обігом зброї, слід назвати:

1) підшукування об'єкта, з якого її можна викрасти, і ретельне його вивчення (режим роботи, маршрути, час і засоби пересування особи, яка має доступ до сховищ озброєння, наявність технічних засобів захисту й охоронної сигналізації, наявність сейфів та спеціальних захисних сховищ тощо);

2) підшукування осіб, яким можна зброєю збути;

3) підшукування співучасників;

4) створення підроблених документів, що надають дозвіл на зброю, або не показують її нестачу;

5) підшукування способів для виносу зброї з об'єкта та обладнання для цього тайників (в одязі чи речах);

¹ Ст. 262 КК України («Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем»), ст. 263 КК України («Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами») і ст. 264 КК України («Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів»).

6) підшукування місця для зберігання зброї, обладнання для цього тайників;

7) закупівля макетів зброї, якими можна замінити справжню у місцях її зберігання.

До основних способів вчинення злочину, передбаченого ст. 262 КК України (незаконного заволодіння вогнепальною зброєю), належать:

- 1) розкрадання шляхом крадіжки чи шахрайства;
- 2) розкрадання шляхом зловживання службовим становищем особою, у розпорядженні або під охороною якої знаходиться вогнепальна зброя і боєприпаси;
- 3) розкрадання шляхом грабежу або розбійного нападу (вимагання).

Щодо способів вчинення злочину, відповідальність за який передбачено у ст. 263 КК України, то ними є: зберігання, носіння, придбання, виготовлення, ремонт, передача та збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу (тобто – незаконно). Щодо холодної зброї, то типовими способами вчинення злочину є носіння, виготовлення, ремонт та збут без передбаченого законом дозволу. Слід зауважити, що недоліком є те, що законодавець не передбачив кримінальної відповідальності за придбання холодної зброї.

Під незаконним зберіганням вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв розуміються умисні дії, які полягають у володінні (незалежно від тривалості в часі) без відповідного дозволу або із простроченням його дії будь-яким із зазначених предметів, що знаходиться не при особі, а в обраному нею місці.

Незаконне носіння вогнепальної чи холодної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв є умисними, вчиненими без передбаченого законом дозволу діями по їх переміщенню, транспортуванню особою безпосередньо при собі (в руках, одязі, сумці, спеціальному футлярі, транспортному засобі тощо).

Незаконним придбанням вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв слід вважати умисні дії, пов'язані з їх набуттям (за винятком викрадення, привласнення, вимагання або заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем) всупереч перед-

баченому законом порядку – в результаті купівлі, обміну, привласнення знайденого, одержання як подарунок, на відшкодування боргу тощо.

Під незаконним виготовленням холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв потрібно розуміти умисні, вчинені без передбаченого законом дозволу дії з їх створення чи перероблення, внаслідок чого вони набувають відповідних характерних властивостей (наприклад, перероблення ракетниці, стартового, будівельного, газового пістолетів, інших пристроїв, пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, у зброю, придатну до стрільби бойовими патронами; мисливської (у тому числі гладкоствольної) рушниці – в обріз; виготовлення вибухових речовин, вибухових пристроїв чи боєприпасів з використанням будь-яких компонентів, які самі по собі не є вибухівкою, але внаслідок цих дій набувають здатності до вибуху, тощо.

Ремонт холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів або вибухових пристроїв – це таке відновлення характерних властивостей зазначених предметів шляхом заміни або реставрації зношених чи непридатних з інших причин частин, механізмів, усунення дефектів, поломок чи пошкоджень, налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, унаслідок якого ці предмети стають придатними до використання за цільовим призначенням.

Під незаконною передачею вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв слід розуміти надання цих предметів іншій особі у володіння, для тимчасового зберігання чи використання за цільовим призначенням без передбаченого законом дозволу.

Незаконний збут холодної, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв полягає в умисній передачі їх іншій особі поза встановленим порядком шляхом продажу, обміну, дарування, сплати боргу тощо.

Дії з приховання слідів злочину здійснюються на всіх етапах злочинної діяльності. При підготовці до злочину здійснюється:

1) маскуванню зовнішності (маски, додаткові аксесуари, форма співробітників міліції, інший спецодяг);

2) придбання або підготовка (шляхом незаконного заволодіння) транспортних засобів для швидкого відходу з місця злочину.

На стадії вчинення злочину вживаються заходи, спрямовані на приховування слідів на місці злочину. Після закінчення злочину знищуються одяг, предмети, що використовувалися при вчиненні злочину, змінюються місця проживання і роботи, приховується викрадене, знищуються маркувальні позначення та упакування. У низці випадків механічній обробці піддаються внутрішні стінки каналу ствола та частини з номерами для позбавлення можливості ідентифікації даного екземпляра зброї.

Типовим способом приховування у випадку заволодіння зброєю шляхом зловживання службовим становищем в основному є: здійснення підробок у звітних документах про рух предметів озброєння чи комплектуючих деталей або боєприпасів; придбання муляжів та поміщення їх у місце, де знаходилась викрадена зброя.

Місце вчинення злочину. Залежно від об'єктів злочину цієї категорії можуть учинятися: на підприємствах-виробниках предметів озброєння, у військових підрозділах, правоохоронних органах, мисливських колективах, спортивних товариствах, фінансових і комерційних структурах, навчальних закладах, на приватних охоронних і детективних підприємствах, а також на підприємствах, що мають вогнепальну зброю і боєприпаси для проведення виробничих, рятувальних, дослідницьких робіт, навчання й охорони.

Так, на підприємствах-виробниках частими є крадіжки робітниками як готових виробів, так і окремих механізмів з цехів і складів. Значною мірою цьому сприяє відсутність належного контролю й обліку за витратою комплектуючих деталей, а також порушення, що допускаються співробітниками охорони.

Значна кількість розкрадань вогнепальної зброї і боєприпасів пов'язана з неналежним збереженням готових виробів, у тому числі в місцях складування на підприємствах-виробниках. Розкрадання можуть учинятися в місцях використання предметів озброєння: вогнепальної зброї і боєприпасів – на стрільбищах під час бойових стрільб; боєприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв – у місцях провадження підричних робіт та ін. Ще одним джерелом надходження зброї в незаконний обіг є її розкрадання як з територій військових частин, так і у військовослужбовців. Останнє стає можливим через недоліки в організації служби, ослаблення службово-бойової дисципліни і неналежного виконання військовослужбовцями своїх обов'язків під час несення служби.

Предметом злочинного посягання є вогнепальна зброя, до якої входять усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї

(крім гладкоствольної), призначені для механічного ураження живої цілі на відстані, а також знищення чи ушкодження навколишнього середовища, для здійснення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згорянні вибухової речовини – пороху чи інших спеціальних горючих сумішей. Вона може бути як саморобною (кустарного виготовлення), так і виготовлена промисловим способом (заводським).

Предметом злочину, передбаченого ст. 264 КК України, крім зазначених вище видів вогнепальної зброї, може бути також гладкоствольна мисливська вогнепальна зброя.

Найбільш популярними в злочинному середовищі є пістолети і пістолети-кулемети під штатний 9-мм пістолетний патрон. Водночас, злочинці часто продовжують користуватися пістолетами радянських зразків, тому що саме до цієї зброї найпростіше придбати боеприпаси. Найбільш поширеними у незаконному обігу є: пістолети Макарова (ПМ), Стєчкіна, Токарева (ТТ), а також автомати Калашникова всіх моделей. Останнім часом наймані професійні вбивці-кілери дедалі частіше використовують високоточну зброю – снайперські гвинтівки, оснащені оптичними і нічними прицілами, лазерними цілепоказчиками (СВД) тощо.

Бойовими припасами визнаються: патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби у зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. Патрони та набой до гладкоствольної мисливської зброї, а також патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, не є предметом злочинів, передбачених статтями 262 і 263 КК України.

До вибухових речовин належать: порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.

Під вибуховими пристроями слід розуміти: саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі фактори – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду – шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин,

біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин.

До холодної зброї належать предмети, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї, чи інші предмети, що спричиняють колючий, колючо-ріжучий, рубаючий, роздроблюючий або ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет, нунчаку, каскет тощо), конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або дії механічного пристрою.

У випадках, коли для вирішення питання про те, чи є відповідні предмети зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями, а також для з'ясування їх придатності до використання за цільовим призначенням потрібні спеціальні знання, у справі слід призначати експертизу з проведенням її у відповідних експертних установах. Для з'ясування лише придатності предмета до використання за цільовим призначенням достатньо участі спеціаліста.

Особа злочинця. Аналіз судово-слідчої практики показує, що розкрадання і незаконний обіг вогнепальної зброї входить до розряду «чоловічих злочинів», тому що абсолютна більшість таких злочинів, як правило, вчинюється чоловіками (98,8%). Трапляються одиничні випадки, коли у вчиненні таких злочинів брала участь жінка і, як правило, її роль полягала у здійснили підготовчих дій чи зберіганні (переховуванні) викраденого.

Властивості вогнепальної зброї як предмета злочинного посягання впливають на виникнення у певної категорії громадян злочинного інтересу до цих виробів. До таких злочинців, насамперед, слід віднести: 1) раніше судимих за тяжкі злочини проти особи і власності, які озброюються для вчинення розбоїв; 2) злочинні угруповання, що викрадають вогнепальну зброю, вибухові речовини з метою продажу як на території країни, так і для контрабандного вивозу за кордон; 3) особи, які мають на меті помститися з мотивів ревнощів, ворожості до окремих громадян, у тому числі до представників правоохоронних органів, інших владних структур; 4) особи з числа хуліганів, намір яких спрямований на злісне порушення громадського порядку із застосуванням вогнепальної зброї; 5) громадян, що заволодівають вогнепальною зброєю для вчинення розправи над особами, які належать до іншої національності, релігії, політичної партії тощо; 6) громадян, які вчинюють розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів з метою їх колекціонування, використання під час полювання, риболовлі; 7) громадян, які заволодівають вогнепальною зброєю для самогубства; 8) особи з психічними відхиленнями.

Судово-слідча практика свідчить про те, що 70% усіх злочинів даного виду вчиняється особами віком 25-50 р. На момент вчинення злочину 74% злочинців ніде не працювали та не навчалися, майже 48% були раніше судимими. Серед основних мотивів вчинення злочину вирізняють наступні два: 1) для вчинення у подальшому іншого злочину; 2) з корисливих мотивів (обміняти, продати). Наявність у себе зброї злочинці пояснювали наступним «самовиправданням»: 1) для самооборони (38%); 2) для отримання вигоди (16%); 3) для полювання (9%); 4) для вчинення іншого злочину (7%).

Типові сліди злочину. Для такого виду злочинів, крім традиційних слідів, таких як сліди рук, ніг, транспортних засобів, зняряд злочину, слідів застосування вогнепальної зброї, можуть належить сліди змащення зброї, окремі екземпляри боєприпасів, деталей і вузлів викраденої вогнепальної зброї і вибухових пристроїв, ємності для зберігання і перевезення зброї і боєприпасів, а також їх частини, пакувальні матеріали, частинки вибухових речовин тощо. Сліди можуть бути залишені злочинцями не тільки на місці злочину, а й за його межами, недалеко від нього, де зручно позбутися непотрібних предметів, захоплених під час вчинення злочину (наприклад, упаковки). На викинутих об'єктах можуть залишитися сліди пальців рук підозрюваних, їх волосся, інші біологічні об'єкти.

Вид і локалізація слідів, залишених учасниками розкрадання, залежать від способу вчинення злочину і є його виявом. Так, якщо при вчиненні розкрадань предметів озброєння шляхом крадіжок, грабежів і розбійних нападів залишаються вищезазначені сліди, то у разі вчинення розкрадання шляхом зловживання своїм службовим становищем слідами можуть бути підробки в товарно-транспортних накладних, картках складського обліку, фіктивні договори і гарантійні листи, доручення, платіжні доручення тощо.

Традиційними для такого виду злочинів є ідеальні сліди, про які можемо дізнатися в процесі допиту свідків, потерпілих, підозрюваних (обвинувачених).

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Типовими слідчими ситуаціями на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї, є:

1) у правоохоронні органи надійшла інформація про виявлені нестачі зброї (особа підозрюваного відома чи невідома);

2) працівниками міліції була затримана особа, яка порушує правила поведження зі зброєю, особа відома і затримана (особа відома і затримана; особа відома, але зникла; особа невідома і зникла);

3) надійшло повідомлення з лікарні про те, що туди з вогнепальним (ножовим) пораненням потрапив пацієнт (особа підозрюваного відома чи не відома);

4) у правоохоронні органи надійшло повідомлення про виявлення зброї, вибухових речовин чи вибухового пристрою;

5) у правоохоронні органи надійшло повідомлення від громадян про те, що якась конкретна особа порушує правила поведження зі зброєю (наприклад, носить зброю чи показує її та висловлює погрози її застосувати);

6) з оперативних джерел стало відомо, що якась конкретна особа порушує правила поведження зі зброєю;

7) факт незаконного поведження зі зброєю був виявлений в ході розслідування іншого злочину (особливо того, що пов'язаний із використанням зброї).

Типові слідчі версії на початковому етапі розслідування:

1. Дійсно мав місце злочин.
2. Мав місце інший злочин.
3. Злочин вчинено не було, має місце адміністративне правопорушення.
4. Злочин був учинений однією особою (чи діяла група осіб або організована злочинна група).
5. Злочин було вчинено раніше судимою особою (або психічно хворою).
6. Особа не знала (знала), що в її речах знаходиться зброя.

Також можуть висуватися версії щодо мотивів учинення злочину (для помсти, самогубства, вчинення іншого злочину тощо).

Розслідуючи злочини, пов'язані з розкраданням зброї шляхом зловживання службовим становищем, можуть висуватися та перевірятися такі слідчі версії:

- 1) злочин особа вчиняла одна;
- 2) злочин учинявся з відома керівника підприємства, установи чи організації;
- 3) злочин учинявся за попередньою змовою з іншими працівниками підприємства, установи чи організації;
- 4) злочин учинявся за попередньою змовою з особами, які не пов'язані з цим підприємством, установою чи організацією.

3. Особливості розслідування

Успішне розкриття розкрадання та незаконного обігу зброї, а також викриття осіб, винних у вчиненні таких злочинів, значною мірою забезпечуються обґрунтованим і своєчасним порушенням кримінальної справи та встановленням обставин, що підлягають доказуванню.

До матеріалів дослідчої перевірки щодо такої категорії злочинів насамперед належать:

1) рапорт працівника міліції, заява або повідомлення громадянина чи інші документи, що слугували підставою для доставлення особи в чергову частину міліції (наприклад, акт перевірки);

2) протокол про вчинення адміністративного правопорушення;

3) протокол особистого огляду затриманого і його речей;

4) документ про вилучення зброї, боєприпасів: а) протокол вилучення зброї, боєприпасів; б) протокол огляду транспортного засобу і перевірки вантажу, що перевозиться. У протоколі повинні бути чітко зазначені обставини вилучення: хто, де, коли виявив зброю (її основні частини), боєприпаси, у зв'язку з чим і в кого вона вилучається, докладний опис об'єкта, найменування, номер, серія зброї, зовнішній вигляд, індивідуальні ознаки;

5) довідка експерта про проведене криміналістичне дослідження, у якій повинно бути вказано: чи є вилучений предмет вогнепальною зброєю (його складовою частиною), боєприпасами, чи придатна вона для здійснення пострілу, застосування;

6) отримані від затриманої особи документи на вилучену зброю, боєприпаси;

7) його пояснення з цього приводу;

8) копії документів органів дозвільної системи МВС України про звернення громадянина за реєстрацією зброї (або інформація про їх відсутність);

9) документ про спрямування особи на медичне освідування для виявлення слідів носіння зброї, боєприпасів та висновок про результати його проведення;

10) пояснення очевидців.

У будь-якому випадку, вирішуючи питання про порушення кримінальної справи, слідчий повинен врахувати такі особливості:

1) кримінальна справа за фактом незаконного поводження зі зброєю може бути порушена тільки у разі їх виявлення і вилучення у конкретної особи;

2) необхідна довідка про проведення відповідного криміналістичного дослідження, яке підтвердило, що вилучений предмет є зброєю (вогнепальною чи холодною) або боєприпасами, що вона придатна для стрільби чи застосування;

3) обов'язково слід перевірити обставини, що виключають провадження у справі: наявність відповідного дозволу, факт добровільної здачі зброї, наявність у діях адміністративного проступку тощо;

4) у всіх випадках виявлення зброї, що перебуває у незаконному обігу, проводиться її перевірка за відповідними криміналістичними обліками з метою виявлення фактів її використання у злочинних цілях раніше;

5) у випадках розкрадання зброї шляхом зловживання службовим становищем слід з'ясувати факт призначення особи на посаду і її посадові обов'язки;

6) якщо мало місце недбале зберігання зброї, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки,¹ – документи, що це підтверджують.

Під час розслідування злочинів, відповідальність за які передбачена у ст. 263 КК України, увага, насамперед, повинна бути приділена з'ясуванню таких обставин:

1) у чому конкретно виявляється кримінально карне діяння, пов'язане з заволодінням вогнепальною зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами: тільки в одній з перелічених у законі дій (виготовлення, придбання, носіння, зберігання або збут, а також розкрадання зазначених об'єктів) або їх сукупності; детальна характеристика кожної з цих дій: місце, час, інші обставини, за яких вони вчинені;

2) чи мали вони разовий характер або вчинювалися неодноразово;

3) чи не вчинене розкрадання вогнепальної зброї, боєприпасів або вибухових речовин шляхом розбійного нападу;

4) кількість і характер зброї (вона є вогнепальною, гладкоствольною мисливською або холодною), боєприпасів і вибухових речовин;

¹ Інші тяжкі наслідки – це заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі, середньої тяжкості – двом особам і більше, а також великої матеріальної шкоди будь-якій юридичній чи фізичній особі.

5) чи не здала особа, яка зберігала вогнепальну зброю, боєприпаси або вибухові речовини без відповідного дозволу, добровільно;

6) ким вчинені розкрадання, незаконне носіння, зберігання, придбання, виготовлення або збут зброї, боєприпасів або вибухових речовин;

7) чи не вчинене розкрадання зазначених об'єктів за попередньою змовою групою осіб, особливо небезпечним рецидивістом або особою, якій вогнепальна зброя, боєприпаси або вибухові речовини видані для службового користування;

8) винність особи у вчиненні злочину, його мотиви, наявність пом'якшуючих обставин, а також інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого;

9) характер збитку, заподіяного злочином, його розмір;

10) обставини, що сприяли незаконному носінню, зберігання, придбанню, виготовленню або збуту, а також розкраданню вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин.

На початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, проводяться такі невідкладні слідчі дії:

1) огляд місця події;

2) допит потерпілого,

3) допит свідків;

4) допит підозрюваного;

5) обшук за місцем проживання та роботи підозрюваного;

6) виїмка документів;

7) огляд вилучених у ході проведення слідчих дій об'єктів (зброї та документів);

8) призначення експертиз (судово-балістичної, вибухотехнічної, дактилоскопічної, почеркознавчої, документальної тощо).

Огляд місця події є невідкладною слідчою дією і специфіка його проведення залежить від того, де саме і у зв'язку з яким способом вчинення цього виду злочину він проводиться. Насамперед зауважимо на відмінностях у проведенні слідчих оглядів, пов'язаних із розкраданням вогнепальної зброї та незаконним її зберіганням.

У першому випадку під час огляду місця події спочатку досліджується приміщення, де зброя зберігалася (розташування у будівлі, форма, розмір, наявність входів та виходів, обладнання приміщення сигналізацією), потім досліджуються місця, через які злочинці орієнтовно могли проникнути у приміщення, а потім детально досліджу-

ються місця, де безпосередньо зброя зберігалася (шафи, сейфи). Вказуються місця, де було виявлено відсутність зброї. Під час такого огляду вживаються заходи щодо виявлення, фіксації та вилучення слідів знарядь зламу, відбитків пальців рук, слідів взуття, мікрочастинок. Доцільно проводити фотознімання, а також складати план-схему оглянутого приміщення з вказівкою схеми розміщення сигналізації у приміщенні.

При проведенні огляду у місці, де зброя незаконно зберігалася, тактика його проведення є загальною, з певними особливостями. Так, обов'язково вказується місце виявлення зброї, її кількість, індивідуальні особливості. У випадках розслідування злочинів, відповідальність за які передбачена ст. 264 КК України, обов'язково вказується місце розташування сейфу, де повинна зберігатися зброя, спосіб його кріплення, доступ до нього.

При затриманні особи зі зброєю проводиться особистий огляд і складається протокол, у якому вказується точне місце виявлення зброї та індивідуальні особливості самої зброї.

На початковому етапі розслідування злочинів цієї категорії проводяться допити підозрюваних і свідків.

Під час допиту особи, затриманої зі зброєю, слід з'ясувати такі питання:

- 1) з якого джерела вона отримала зброю (хто її продав чи передав);
- 2) ким і де зброя була виготовлена (якщо виявлена зброя кустарного виробництва чи саморобна);
- 3) де вона зберігала зброю;
- 4) чи є у особи ще зброя або боєприпаси, де вони зберігаються;
- 5) чи здійснювала затримана особа раніше злочини з використанням цієї зброї, коли саме, де і у який спосіб;
- 6) чи належить затримана особа до організованої злочинної групи, яку функцію вона там виконує, хто є її організатором і керівником.

Під час допиту особи, яку було затримано за місцем виготовлення зброї, крім вищеперелічених питань, у неї слід з'ясувати:

- 1) з якого джерела, від кого конкретно було отримано комплектуючі для зброї (чи інші матеріали) і за яку ціну;
- 2) хто конкретно займався виготовленням зброї;
- 3) скільки одиниць зброї було виготовлено;
- 4) кому конкретно збувалася зброя, за якою ціною, чи був посередник;

5) що відомо про факти використання проданої зброї покупцями.

Під час допиту особи, яка незаконно зберігала зброю, слід з'ясувати:

1) коли, де, у кого і за яких обставин зброя була придбана, за яку ціну;

2) з якою метою купувалася зброя;

3) чи передавалася зброя тимчасово комусь у користування, коли, на який термін, на яких умовах, чи була вчасно повернута;

4) що відомо про використання цією особою переданої зброї;

5) чи використовувала сама особа цю зброю, коли, де, за яких обставин, з якою метою;

6) чи не піддавалася зброя переробці, якій саме;

7) чи не перебивалися на зброї номери, хто саме це робив, з якою метою.

Якщо недбале зберігання вогнепальної зброї стало умовою вчинення злочину з тяжкими наслідками, то слід з'ясувати у особи, у чому саме виражалось недбале зберігання, хто про це знав, чи попереджувалася відповідальна за зберігання особа про необхідність вжиття заходів щодо належного зберігання і чи виконала вона їх.

У разі виявлення нестачі зброї у місцях її зберігання, **під час допиту відповідальної особи з'ясується:**

1) ким, коли і за яких обставин виявлено нестачу;

2) якого саме майна та скільки одиниць не вистачає, в якому стані воно зберігалось і де саме;

3) як організовувався облік і зберігання цього майна, в яких документах міститься про це інформація;

4) хто мав доступ до цього майна, за якими документами, ким ці документи видавалися;

5) чи допускалися відхилення від порядку зберігання майна, які саме, коли, ким, хто про це знав із керівництва, з якої причини;

6) яких збитків було нанесено злочином.

Однією з обов'язкових невідкладних слідчих дій під час розслідування злочинів цієї категорії є проведення **обшуку**. Він може бути проведений за місцем роботи та проживання підозрюваної особи, а також у осіб, з якими вона має ділові чи дружні стосунки, у її родичів. Під час проведення обшуку основна увага звертається на пошук доказів, що свідчать про причетність підозрюваної особи до вчинення злочину (наприклад, самої зброї, її частин і механізмів, бойових припасів, вибухівки, чорнових записів, предметів упаку-

вання тощо). У разі виявлення таких доказів у протоколі обов'язково вказується місце її виявлення, кількість, ідентифікаційні ознаки. Доцільно під час проведення слідчої дії застосовувати фото- чи відеознімання. В разі підозри, що до вчинення злочину причетна група осіб, рекомендується проводити одночасні обшуки за місцем їх проживання та роботи.

Виймку під час розслідування цієї категорії злочинів насамперед слід проводити з метою отримання документів, в яких ведуться обліки зберігання та руху зброї, документи, в яких відображено факт призначення особи на посаду та її посадові обов'язки.

Для з'ясування експертів, який **проводитиме судово-балістичну експертизу**, можна поставити такі типові питання (що стосуються вогнепальної зброї):

1) чи є вилучений у гр. А предмет (вказується, за яких обставин), вогнепальною зброєю;

2) до якого виду, системи, моделі та калібру належить наданий на дослідження предмет;

3) чи справна зброя і чи придатна вона для стрільби;

4) чи є подана деталь частиною поданої на дослідження зброї;

5) чи можливий постріл із цієї зброї патронами певного калібру;

6) чи міг відбутися постріл із цієї зброї внаслідок певних обставин тощо.

Також можуть ставитися питання щодо виявлених боєприпасів, стріляних куль і гільз, а також слідів від пострілу.

Нерідко виникає необхідність призначити **фізико-хімічну експертизу** для вирішення питань про те, чи проводився постріл з наданої на експертизу вогнепальної зброї після останньої чистки каналу ствола, тощо.

На подальшому етапі розслідування можуть проводитись такі слідчі дії: допит свідків, очні ставки, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події, призначення експертиз, допит обвинуваченого.

Як свідки на подальшому етапі розслідування можуть бути допитані: особи, які були очевидцями затримання підозрюваного з поличним; сусіди, колеги по роботі, родичі підозрюваного (з метою з'ясування його способів життя, заняття); особи, які виготовляли на прохання підозрюваного окремі деталі для зброї, але помилялися у їх справжньому подальшому використанні.

Використана та рекомендована література

1. Про судову практику у справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 3.
2. Про затвердження Положення про дозвільну систему: Постанова КМУ від 12.10.1992 р. № 576.
3. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів: Наказ МВС України від 21.08.1998 р. № 622.
4. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Ін Юре, 2003. – 1196 с.
5. Криміналістика: учебник / под ред. А.Г. Филиппова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Спарк, 2000. – 687 с.
6. Осмотр места происшествия: практ. пособие / под ред. А.И. Дворкина. – М.: Юристъ, 2001. – 336 с.
7. Аверьянова Т.В. Криміналістика: учебник / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Российская. – М.: Норма-Инфра-М, 2000. – 990 с.
8. Павликов С.Г. Криміналістическая характеристика и первоначальный этап расследования незаконного оборота оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств: дис. ... канд. юрид. наук / С.Г. Павликов. – М., 2000. – 195 с.
9. Пінчук М.Г. Предмет доказування і судовий розгляд справ про викрадення та інше незаконне поводження з вогнепальною зброєю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Микола Григорович Пінчук. – Х., 2007. – 222 с.
10. Клименко О.С. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами / О.С. Клименко // Митна справа. – 2011. – № 4 (76). – ч. 2. – С. 280–284.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ВВЕЗЕННЯ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ВІДХОДІВ І ВТОРИННОЇ СИРОВИНИ (СТ. 268 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Кримінальна відповідальність за незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини передбачається у ст. 268 КК України. Об'єктом злочину є безпека поводження з відходами і вторинною сировиною. Неконтрольоване поширення таких предметів загрозове для життя і здоров'я людей, природного середовища, матеріальних цінностей – тобто воно порушує громадську безпеку.

Предметом злочину є:

- 1) відходи;
- 2) вторинна сировина (ч. 1 ст. 268 КК України);
- 3) речовини або матеріали, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються для ввезення на територію України (ч. 2 ст. 268 КК України).

Поняття відходів охоплює будь-які речовини, матеріали і предмети, які утворюються у процесі діяльності людини і в подальшому не використовуються за місцем утворення чи виявлення і яких власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення. Радіоактивними відходами вважаються матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені чинними нормами, за умов, що використання цих об'єктів та субстанцій не передбачається.

Вторинна сировина – це залишки виробництва та побуту (вже використана сировина, тара, відпрацьовані матеріали), які придатні для переробки і використовуються повторно.

Речовини або матеріали, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення, – це відходи, фізичні, хімічні чи біологічні характеристики яких створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини, та які потребують спеціальних методів поводження з ними. До них, зокрема, належать, непотрібні фармацевтичні товари, ліки та препарати, свиняча гноївка (фекалії), каналізаційний мул, аз-

бест (пил та волокна), тощо... (повний їх перелік міститься в Постанові КМУ, від 22.02.1994 р. «Про впорядкування ввезення в Україну і транзиту через її територію відходів (вторинної сировини)»).

До найзагальніших способів підготовки до вчинення аналізованих злочинів можна віднести: розробку злочинного плану, підшукування співучасників і консультантів, підбір необхідних транспортних засобів, підбір необхідної маскувальної тари, виготовлення підроблених документів, вибір маршруту пересування, місця та часу перетину кордону тощо.

Способи вчинення цього злочину чітко окреслені в диспозиції ст. 268 КК України. До них належать: 1) ввезення на територію України без належного дозволу відходів або вторинної сировини (ч. 1 ст. 268 КК України); 2) транзит через територію України без належного дозволу відходів або вторинної сировини (ч. 1 ст. 268 КК України); 3) ввезення на територію України речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення (ч. 2 ст. 268 КК України); 4) транзит через територію України речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення (ч. 2 ст. 268 КК України).

Під ввезенням на територію України без належного дозволу відходів або вторинної сировини розуміється фактичне переміщення відходів чи вторинної сировини через митний кордон України на її територію.

Транзит через територію України без належного дозволу відходів або вторинної сировини – це переміщення відходів чи вторинної сировини під митним контролем через територію України між двома пунктами або в межах одного пункту на митному кордоні України.

Ввезення або транзит відходів чи вторинної сировини без належного дозволу має місце тоді, коли: дозвіл відсутній взагалі; дозвіл виданий неуповноваженим на те органом; порушені умови щодо кількості, видів, упаковки тощо відходів чи вторинної сировини; не дотримані вимоги щодо строків, місця ввезення, маршруту транзитного перевезення. Можливості надання дозволу на ввезення на територію України чи транзит через її територію речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, законодавство України не передбачає.

Приховування аналізованого злочину – це умисна дія злочинця, що полягає у перешкодженні встановлення об'єктивної істини про незаконне переміщення відходів, вторинної сировини чи речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, шляхом приховування, маскування, знищення чи фальсифікації слідів злочину,

спрямована на повне або часткове ухилення винного від кримінальної відповідальності.

Серед основних способів приховування цього злочину є:

1) переміщення – безпосередній відхід злочинця з місця злочину або зміна розташування суб'єкта злочину на цьому місці, а також зміна місця розташування об'єкта, що стосується справи;

2) утаювання інформації або її носіїв (подання неправдивих документів під час митного оформлення, використання транспортних засобів, у яких відсутні дозволи для перевезення такого вантажу);

3) знищення інформації (документів, дозволів, сертифікатів інших речових доказів, видалення інформації з електронних баз даних);

4) маскування інформації або її носіїв (упакування відходів у тару, яка призначена, наприклад, для пакування певних промислових товарів, використання транспорту, необладнаного для такого виду діяльності);

5) фальсифікація інформації або її носіїв (підроблення дозволів, листів маршруту, митних декларацій, товаротransпортних та інших документів);

6) висунення неправдивого алібі;

7) вчинення іншого злочину з метою приховування факту незаконного ввезення в Україну відходів чи вторинної сировини і т.д.

Місце, час, обстановка вчинення злочину. Місце вчинення цього виду злочину загальне – ним є територія нашої держави, як правило, прикордонна зона, адже злочин вважається закінченим з моменту перетину державного кордону. Отже безпосереднім місцем вчинення цього злочину є митний кордон, визначення якого дається у статтях 5, 6 Митного кодексу України. Митним кордоном є межі митної території України. Митний кордон збігається з державним кордоном України, за винятком меж території спеціальних митних зон. Розкриття поняття державного кордону дається у ст. 1 Закону України № 1777-ХІІ від 04.11 1991 р. «Про державний кордон». Ним визнається лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

Щодо місця готування до незаконного ввезення в Україну відходів і вторинної сировини, то ним, зазвичай, є територія іншої держави, з якою Україна має укладені договори щодо перевезення чи транспортування відходів та вторинної сировини.

Час вчинення цього злочину залежить від способу його вчинення (так щодо транзиту через територію України речовин або матеріа-

лів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення (ч. 2 ст. 268 ККУ). Часом вчинення цього виду злочину є, як правило, вечірній та нічний, що характеризується умовами, які можуть полегшити перевезення через кордон заборонених речовин), а також обстановки (вибираються митниці, які знаходяться в місцях, в яких є можливість певним чином вирішити питання щодо перетину кордону).

Особа злочинця. Типова особа злочинця в системі криміналістичної характеристики злочинів розглядається як система соціально-демографічних показників (стать, вік, освіта, місце праці, навчання, роботи, сімейний стан, судимість, тощо), які дають можливість сформувати комплексний портрет особи у суспільстві. Крім указаних відомостей інформативного характеру, кримінально значущими є показання психоемоційного стану та поведінки особи злочинця.

Організаторами такого виду злочину є, зазвичай, суб'єкти підприємницької діяльності, зацікавлені у вивезенні на територію чужої держави відходів, вторинної сировини, які становлять небезпеку для життя і здоров'я людей, природного середовища, матеріальних цінностей, з потрібною їм метою. Виконавцями в багатьох випадках є особи чоловічої статі – водії транспортних засобів, за допомогою яких ці відходи перевозяться. Зазначені вище особи можуть вчинити розглядуваний злочин як умисно, з власних злочинних мотивів, так і з необережності, не маючи прямого умислу на вчинення злочину. 90% злочинців – особи чоловічої статі, як правило, іноземці. 92% серед організаторів – особи, які мають вищу освіту і є службовцями підприємств, діяльність яких пов'язана з реалізацією, переробкою, утилізацією, захороненням відходів і вторинної сировини, знають специфіку митного контролю та способи вчинення і приховування цих злочинів, комунікабельні, енергійні, готові ризикувати, вчиняють такі дії переважно з корисливою спрямованістю.

Особа потерпілого. При вчиненні цього виду злочину залежно від його наслідків потерпілими можуть бути громадяни України (що потрапили у сферу зараження довкілля хімічними, фізичними, біологічними відходами, які були ввезені в Україну незаконно і призвели до забруднення навколишнього природного середовища, і інші).

Типові сліди злочину. У юридичній літературі сліди розглядаються в широкому і вузькому значенні. У широкому значенні слідами є: 1) матеріальні предмети або їх частини; 2) матеріальні копії. Сліди пам'яті також є слідами в широкому розумінні. Ці ідеальні відобра-

ження в інформаційному аспекті більш об'ємні. Вони є джерелами вербальної інформації про форму та властивості об'єкта.

Залежно від об'єктів, що утворюють сліди, розрізняють такі сліди-відображення: 1) сліди людини; 2) сліди знарядь, інструментів, виробничих механізмів; 3) сліди транспортних засобів.

Стосовно слідів людини, що мають трасологічне значення, розрізняють: 1) сліди рук; 2) сліди рукавичок; 3) сліди ніг; 4) сліди взуття; 5) сліди зубів тощо.

Але лише сліди рук найбільш часто й успішно використовують при розкритті та розслідуванні злочинів такої категорії. Пояснюється це саме механізмом вчинення цього злочину, оскільки всі дії, пов'язані з оформленням документів, можуть здійснюватися руками. Так, наприклад, на митних та інших документах зберігаються сліди пальців рук осіб, які створили цей документ, або були причетні до пред'явлення його в різні служби.

Сліди знарядь та інструментів – це, як правило, сліди зберігання, маскування і переміщення через державний кордон предметів злочину, передбаченого ст. 268 КК України. Для їх приховування від митного контролю злочинці виготовляють або пристосовують спеціальні контейнери; часто залишаються механічні подряпини при розбиранні тайників, наприклад, на гвинтах, шурупах, кришках; використовують фальсифіковані пломбатори, пломби, печатки, цифрового, буквеного чи іншого маркування, ідентифікаційні знаки, фотографій та ін.

Разом із слідами знарядь й інструментів об'єктами трасологічного дослідження є і сліди виробничих механізмів. Це можуть бути сліди використання пакувальної техніки, сліди утворення вторинної сировини та відходів, різні предмети (пакувальні матеріали, тара, мотузка, дроти, клейка стрічка, папір та ін.).

Головним завданням експертного дослідження у цьому разі є встановлення загального походження, а саме того, чи не належить виріб, виявлений в різних місцях, до однієї партії випуску. Таким чином встановлюється факт виготовлення декількох виробів із застосуванням одного й того самого виробничого механізму, що невідомий.

Встановлення за слідами об'єкта і механізму утворення слідів має істотне криміналістичне значення, оскільки вирішення цих питань допомагає встановити знаряддя вчинення злочину, отримати відомості про суб'єкта злочину (його фізичні ознаки, професійні навички), про спосіб вчинення, про предмет злочину. Крім того, ці сліди дозволяють довести наявність зв'язку між виявленими слідами та злочинними

діями конкретної особи, встановити обставини, що сприяли вчиненню злочину.

До слідів-предметів у справах цієї категорії входять предмети, пов'язані з наслідками злочинної діяльності. Це завідомо підроблені документи, недійсні документи, документи, отримані незаконним шляхом, документи, які містять недостовірні дані або такі, що стосуються інших товарів (предметів), записки щодо розрахунків із співучасниками, квитанції, адреси, фотокартки, що містять відомості про зв'язки обвинуваченого, проїзні, багажні документи, листи тощо.

Розслідування незаконного ввезення на територію України відходів і вторинної сировини пов'язано з використанням різних видів інформації, зафіксованої в рукописах (митна декларація) та інших офіційних документах (товаротransпортних, товаросупровідних, сертифікатах походження, висновках державної екологічної і санітарно-гігієнічної експертизи, дозволах місцевих органів Мінприроди та санітарно-епідеміологічної служби МОЗ). Ці носії інформації виступають як документи – письмові докази, оскільки їх зміст має причинно-наслідковий зв'язок з подією злочину, що розслідують. Якщо така інформація в документах має ознаки, що характеризують виконавця документа, ознаки дії на документ з метою зміни його змісту, то вони одночасно будуть і речовими доказами у справі.

За цими справами вилучається велика кількість рукописних записів. Тому при розслідуванні справ цієї категорії використовують два види криміналістичного дослідження документів:

1) криміналістичне дослідження письма з метою встановлення чи підтвердження виконавця митної декларації чи інших записів;

2) техніко-криміналістичне дослідження з метою вивчення змісту документа, матеріалу, з якого він виготовлений, слідів дії з метою зміни його змісту. Для дослідження рукописних і машинописних текстів призначають почеркознавчі й технічні експертизи документів.

Найбільш поширеними є сліди підроблення: а) митних документів дозволів, ліцензій на ввезення шляхом підчистки, дописки, травлення, заміни окремих документів; б) відтисків печаток та штампів.

Значну допомогу в розкритті та розслідуванні незаконного ввезення на територію України відходів і вторинної сировини надають, так звані, мікрооб'єкти, тобто мікрочастинки матеріалів, речовин, волокон, ґрунту, а також мікросліди – найдрібніші об'єкти та сліди, причинно пов'язані з подіями злочину.

Якщо традиційні сліди злочину (рук, знарядь, інструментів) злочинці часто знищують на місці злочину, то вчинити це щодо мікро-

об'єктів, зазвичай, неможливо. Намагаючись знищити один мікро-слід – об'єкти, злочинець обов'язково залишить мікрооб'єкти – матеріальні об'єкти, що пов'язані з подією злочину, пошук, виявлення, вилучення та дослідження яких, зважаючи на їх малі розміри та масу, мало-ефективні або неможливі шляхом застосування спеціальних технічних засобів.

При незаконному ввезенні в Україну відходів і вторинної сировини за допомогою транспортних засобів слідова картина припускає наявність різних матеріальних слідів транспортних засобів (сліди переміщеного вантажу, у вигляді речових забруднень від переміщуваних небезпечних відходів, деталі і частини, що відокремилися від транспорту).

Останнім часом у світі набувають широкого використання системи дистанційного спостереження за транспортними засобами. В багатьох випадках для транспортування відходів та вторинної сировини використовується транспорт спеціального призначення, який доволі дорогий. За допомогою системи дистанційного спостереження власники підприємств, які займаються транспортними перевезеннями, оперативно вирішують завдання маршрутизації, планування використання транспортного парку, підвищення рівня ефективності та безпеки під час руху та ін. Цей пристрій забезпечує передачу інформації про місцезнаходження, швидкість руху та технічний стан рухомого складу на відстані, і є частиною загальної системи. Інформація про маршрут рухомого складу зберігається на електронних носіях. При перетині кордону, інформація про водія, транспортний засіб та вантаж обов'язково вноситься в автоматизовані бази даних. Отже, якщо отримати доступ до цієї інформації, існує можливість відстежувати рух транспортного засобу та вантажу з моменту його завантаження.

Також часто сліди вчинення злочину виявляють на певних територіях, де злочинці можуть утилізувати ці речовини (хоча за законодавством України утилізація, захоронення, складування, знешкодження цих речовин на території нашої держави категорично заборонена, в окремих випадках дозволяється транспортування їх через територію України та переробка в Україні, за наявності повідомлення компетентного органу країни експорту про намір здійснити ввезення в Україну (транзит через територію України) відходів (вторинної сировини) та інших відповідних законно оформлених дозволів). У цьому разі обов'язковим є ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування, доцільно класифікувати на три групи, залежно від обсягу та змісту даних, що послужили підставою до порушення кримінальної справи та інформації про злочинця. Ці ситуації такі:

1. Є ознаки вчиненого злочину – достатні дані про незаконне ввезення в Україну відходів і вторинної сировини, відома особа, яка його вчинила.

2. Є ознаки вчиненого злочину, однак особа, яка його вчинила, не відома.

3. Є ознаки вчиненого злочину і відомості про злочинця, однак останній зник з місця події.

Перша група типових слідчих ситуацій характеризується наявністю достатньої кількості ознак, що вказують на вчинення розгляданого злочину й особу, яка його вчинила. Залежно від змісту й обсягу вихідних (початкових) даних, за якими порушується кримінальна справа, можуть виникати такі конкретні ситуації:

1. Вихідні (початкові) дані про ознаки злочину отримано працівниками митниці при здійсненні митного контролю під час затримання злочинця з речовим доказом безпосередньо у разі незаконного перетину кордону.

Ситуація характеризується тим, що працівники митних органів унаслідок здійснення ними митного контролю виявляють відповідні відходи чи вторинну сировину, яку зловмисники перевозять на територію України незаконно. При цьому відома особа, яка вчинила цей злочин. Вихідним матеріалом для митниці як органу дізнання служить протокол про порушення конкретною особою чи фірмою правил переміщення через кордон вищезазначених предметів, що належать до ознак відповідного злочину, тобто виявлені самі предмети посягання, документи і правопорушник. У таких ситуаціях злочинець, затриманий з речовим доказом на місці вчинення злочину, визнає свою провину, його викривають наявні докази.

Це прості ситуації, що складаються за так званими очевидними злочинами, коли сам злочин і особа, яка його скоїла, очевидні, відомі з початку розслідування.

2. Вихідні (початкові) дані про вчинення злочину (перевезення на територію України речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення) отримано

в результаті прикордонного контролю співробітниками Прикордонних військ.

Ситуація характеризується тим, що початкові дані про вчинення цього злочину отримано в результаті прикордонного контролю працівниками Прикордонних військ, коли виявлено заборонені до ввезення матеріали і затримана особа, яка їх переміщує. У цьому разі прикордонники складають протокол затримання, в якому необхідно фіксувати всі обставини вчинення злочину, місце події фотографують, складають схеми і плани. При переміщенні відповідних відходів, вторинної сировини, чи матеріалів, що належать до відходів небезпечних до ввезення шляхом обходу митного контролю, рекомендується вказувати маршрути проходження, наявність дорожніх та інших знаків тощо. Але нерідко при затриманні прикордонниками правопорушників протоколи і схеми затримання не оформляються належним чином (не чітко вказується маршрут слідування, відсутні свідки та ін.), а первинні пояснення не відображають сутності й характеру злочину.

3. Інформацію про незаконне ввезення в Україну відходів і вторинної сировини отримано внаслідок здійснення оперативно-розшукових заходів, коли кримінальну справу було порушено за матеріалами СБУ або МВС України

Слідча ситуація характеризується тим, що початкові дані про вчинення незаконного ввезення в Україну відходів і вторинної сировини отримані внаслідок здійснення оперативно-розшукових заходів. У цій ситуації до початку розслідування, як правило, відомі причетні до злочину особи і місце події, дані про підготовку, безпосереднє вчинення та результати незаконної діяльності (транспортування, зберігання, поширення тощо), проте інші обставини відомі не повністю. У цьому разі матеріали оперативно-розшукової діяльності є приводом і підставою до порушення кримінальної справи і проведення невідкладних слідчих дій. До таких ситуацій, наприклад, належить вчинення цього злочину представниками підприємницьких структур відповідної держави під час сприяння працівника митниці, коли внаслідок оперативної розробки і за допомогою технічних засобів виявляються факти злочину.

4. Інформацію про ознаки вчинення злочину отримано в ході розслідування інших злочинів.

Ситуація виникає при розслідуванні інших злочинів. Вона складна і відрізняється від розглянутих вище чинників раптовості, коли ознаки злочину слідчий виявляє внаслідок проведення слідчих дій в

іншій кримінальній справі, не пов'язаній з розглядуваним злочином. Такі ситуації характеризуються певними труднощами їх вирішення, обумовлені насамперед часовим чинником – часом, що минув з моменту безпосереднього здійснення незаконного ввезення відповідних матеріалів чи речовин та моменту виявлення його ознак. Основні напрями розслідування в таких ситуаціях становлять передусім встановлення події злочину та вини особи, яка його вчинила. Діяльність працівників слідства орієнтована на збирання доказів та встановлення всіх обставин, що входять до предмета доказування.

5. Початкові дані про підготовку або вчинення незаконного ввезення в Україну відходів і вторинної сировини отримано із заяв, повідомлень громадян, а також інформації, що надійшла від інших правоохоронних органів.

Слідча ситуація характеризується тим, що початкові дані про злочин отримано внаслідок попередньої перевірки заяв і повідомлень фізичних та юридичних осіб про підготовку або вчинення розглядуваного злочину, а також матеріалів та інформації, що надійшли від інших митних і правоохоронних органів України та іноземних держав. Основним завданням таких ситуацій є встановлення факту незаконного ввезення в Україну відходів і вторинної сировини, а також осіб, причетних до вчинення цього злочину, шляхом використання прийомів та повноважень суб'єктом, який одержав такі заяви або інформацію. Здебільшого у таких ситуаціях відсутній чинник раптовості. При проведенні перевірки шляхом відібрання пояснень або витребування документів часто має місце передчасне витікання інформації, що дає можливість злочинцю здійснити заходи щодо приховування слідів злочинної діяльності чи самому переховуватися від слідства.

Друга група типових слідчих ситуацій виникає при виявленні предметів злочину, коли особа, яка вчинила злочин, невідома. У таких ситуаціях кримінальна справа порушується за фактом виявлення злочину, за відсутності особи, підозрюваної у його вчиненні. Тому першочерговим завданням є встановлення особи злочинця, її розшук, затримання та викриття.

Третя група типових слідчих ситуацій є більш сприятливою для початкового етапу розслідування, оскільки особа злочинця відома, але останній зник з місця злочину. Як правило, вона поєднує конкретні ситуації, коли злочин виявляють безпосередньо після перетину державного кордону з незаконно ввезеними речовинами чи матеріалами.

У цій ситуації дії працівників слідства мають бути спрямовані на негайне переслідування злочинця по «гарячих слідах» та на його затримання, а також на збір даних, що характеризують особу розшукуваного, виявлення його зв'язків, встановлення можливого його місцезнаходження, вжиття заходів для затримання злочинця та доставлення його за місцем дізнання.

Висування слідчих версій. Успіх на початковому етапі розслідування незаконного ввезення в Україну відходів і вторинної сировини значною мірою визначається своєчасністю і правильністю висування і перевірки слідчих версій.

У першій групі типових ситуацій, коли є інформація про вчинення злочину і відома особа, яка його вчинила, висуваються загальні версії, що за своїм змістом дають одне з можливих пояснень суті і характеру вчиненої події в цілому: вчинене діяння є незаконним ввезенням в Україну відходів і вторинної сировини (ст. 268 КК України); вчинено інший злочин, наприклад, контрабанду; факт вчинення злочину відсутній, виявлене діяння не злочинне, має місце порушення митних правил чи інше адміністративне правопорушення; має місце добровільна відмова від злочину. Висуваються також версії: про способи здійснення злочину; про місце скоєння злочину; про осіб, що займаються незаконним перевезенням відходів і вторинної сировини; про місце збереження, переміщення, переховування відповідної сировини; про кількість епізодів злочинної діяльності та ін.

У ситуації, коли вчинене незаконне перевезення в Україну відходів і вторинної сировини, однак особа, що його вчинила невідома, поряд із загальними версіями, характерними для першої групи типових ситуацій, висуваються також версії, перевірка яких спрямована, насамперед, на визначення кола осіб, серед яких варто вести пошук злочинця: а) особа належить до обслуговувального персоналу наявного транспортного засобу; б) особа перебуває в прикордонному районі; в) злочин вчинено іноземцем; г) злочин вчинено однією особою або групою осіб і т.д.

У третій типовій слідчій ситуації, коли має місце вчинення злочину, злочинець відомий, але зник з місця події, поряд із загальними версіями про подію злочину та її найважливіші обставини, висуваються розшукові версії, які можуть бути такими: 1) злочинець переховується у своїх родичів, друзів, знайомих; 2) розшукуваний залишився в легальному становищі або перейшов на нелегальне; 3) злочинець виїхав за кордон тощо.

3. Особливості розслідування

Успішне розкриття розглядуваного виду злочинів та викриття осіб, винних у їх вчиненні, значною мірою забезпечується обґрунтованим і своєчасним порушенням кримінальної справи, швидким та якісним провадженням першочергових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Відправний момент для порушення кримінальної справи за фактом незаконного ввезення в Україну відходів і вторинної сировини – виявлення ознак злочину. Ознаки розглядуваного злочину у криміналістичному розумінні – це певні факти, які становлять результати злочинних дій осіб щодо незаконного ввезення в Україну предметів злочинного посягання через митний кордон, що дають змогу робити висновки про злочинний характер події злочину, осіб, причетних до нього, способи та обставини вчинення розглядуваного злочину. Такими ознаками є: затримання підозрюваного на місці вчинення злочину при спробі незаконного ввезення відходів чи вторинної сировини без належного дозволу; подання до митного органу підроблених документів; використання тайників та інших засобів приховування та ін.

Виявлення ознак злочину – це діяльність уповноважених на те органів, що передує порушенню кримінальної справи, спрямована на встановлення можливих фактів незаконного переміщення відповідних речовин через кордон і є матеріальною і правовою передумовою розкриття та розслідування цього виду злочину.

Аналіз митної та судової практики показує, що ознаки такого злочину можуть бути виявлені при: 1) здійсненні митного контролю; 2) провадженні справ про порушення митних правил; 3) здійсненні прикордонного контролю співробітниками Прикордонних військ; 4) проведенні оперативно-розшукових заходів; 5) провадженні дізнання та досудового слідства; 6) здійсненні прокуратурою загальнонаглядових функцій; 7) перевірці заяв і повідомлень про злочин, що підготовлюється або вчинений.

При розслідуванні незаконного ввезення в Україну відходів і вторинної сировини слідчому, органам митного контролю та іншим причетним до розслідування цього злочину органам необхідно знати норми законодавства, що стосуються надання дозволів на ввезення в Україну і транзит через її територію відходів (вторинної сировини), порядку ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, правила поводження з радіоактивними відходами та інші норми чинного законодавства, що стосуються цього виду злочину.

Так, дозвіл на ввезення в Україну або транзит через її територію відходів видається Мінприроди. Для розгляду питання про видачу дозволу на ввезення в Україну відходів заінтересований суб'єкт підприємницької діяльності (імпортер) подає до Мінприроди такі документи: 1) заявка за встановленою формою; 2) офіційний переклад українською або російською письмового повідомлення державного органу країни експорту, який несе відповідальність за одержання повідомлення про транскордонні перевезення небезпечних або інших відходів, про намір здійснити ввезення в Україну або транзит через її територію відходів; 3) контракт (договір), на підставі якого здійснюватиметься ввезення в Україну відходів з офіційним перекладом його українською або російською, в якому мають бути зазначені джерело утворення, склад і кількість відходів, обумовлені терміни ввезення, екологічно безпечні упаковка, транспортування та переробка цих відходів; 4) дані хімічного та мікробіологічного аналізів відходів, виконаних компетентними лабораторіями країни експорту (оригінал) з офіційним перекладом українською або російською (за необхідності за запитом Мінприроди); 5) висновки державних екологічної і санітарно-гігієнічної експертиз про відповідність технологій переробки, які має одержувач відходів, місць тимчасового складування відходів чинним екологічно-гігієнічним нормативам, обсягів поставок відходів наявним виробничим потужностям, а також про допустимість та умови використання готової продукції, що буде одержана з відходів; 6) дозволи місцевих органів Мінприроди та санітарно-епідеміологічної служби МОЗ на організацію переробки цього виду відходів, видані підприємству, де передбачається їх переробка; 7) висновок відповідної компетентної організації (установи, підприємства) про відсутність в Україні цього виду відходів або про те, що їх обсяги недостатні для задоволення існуючих потреб.

Вирішуючи питання про достатність підстав для порушення кримінальної справи та під час розслідування необхідним є також знання відповідних екологічних стандартів, для визначення шкідливості виявлених речовин.

Серед передбачених ст. 94 КПК України приводів до порушення кримінальної справи щодо розглядуваного злочину найбільш поширеними є безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину, а також надходження заяв (повідомлень) про вчинений злочин.

Виявивши ознаки злочину чи отримавши заяву про його вчинення, органу, який займається його розслідуванням, необхідно не

пізніше триденного строку, а у виняткових випадках – десятиденного – прийняти відповідне рішення. За цей час проводиться попередня перевірка шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів, а також при цьому використовуються методи митного контролю – огляд транспортних засобів, речовин, матеріалів, особистий огляд громадян, перевірка документів. Крім цього, оперативні співробітники можуть під час перевірки інформації, що надійшла, і до порушення кримінальної справи провести обстеження територій, місцевості, приміщень; слідчий може призначити експертизи, провести перевірку окремих сторін діяльності підприємств та інші дії. Такі дії мають перевірочний характер і спрямовані на виявлення ознак злочину та вирішення питання про достатність підстав для обґрунтованого порушення кримінальної справи або про відмову в цьому.

За результатами перевірки порушується кримінальна справа, проводиться весь спектр слідчих дій з метою повного та законного встановлення всіх обставин вчиненого злочину і винесення відповідного рішення.

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування незаконного ввезення в Україну відходів і вторинної сировини. Обов'язковому з'ясуванню підлягають такі основні питання: 1) чи є ця подія злочином; 2) місце, час і умови вчинення злочину; 3) предмет злочину, кількість, стан сировини, її шкідливість у разі неконтрольованого розповсюдження, та інші дані, що характеризують масштаби вчиненого злочину; 4) способи вчинення злочину, конкретні прийоми незаконного переміщення через митний кордон, технічні засоби, використовувані для переміщення відходів, спосіб підробки митних документів, інші дії злочинців під час безпосереднього переміщення відходів, вторинної сировини через кордон; 5) способи підготовки злочину (підготовка транспортних засобів, збір інформації про місце перетинання кордону, даних про осіб, які проводять митний контроль, відомості про відходи, вторинну сировину, консультації з «фахівцями», фальсифікація митних документів, дозволів, договорів, тари, упакування, створення і організація злочинної групи тощо); 6) способи приховування злочину (дії щодо утаювання, знищення, маскування, або фальсифікації слідів злочину і злочинця), способи зберігання, транспортування і реалізації заборонених речовин, а також дії з використання результатів злочину; 7) особа, яка вчинила злочин; 8) наявність злочинної групи і роль кожного з них, хто є організатором злочинної дія-

льності; 9) мета, мотив і намір вчинення злочину; 10) обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого, а також інші обставини, що характеризують особу, яка вчинила цей злочин; 11) характер і розмір збитку, заподіяного злочинцем; 12) причини і умови, що сприяли вчиненню злочину.

На початковому етапі розслідування, за наявності достатніх даних про злочин, коли відома особа, яка його вчинила, початкові дані, які є у розпорядженні слідчого, обумовлюють комплекс і послідовність проведення невідкладних слідчих дій: а) обшук особи, затримання і допит підозрюваного; б) огляд місця події з метою з'ясування обстановки події, виявлення слідів злочину та речових доказів; в) слідчий огляд предметів, що стосуються злочину (відходів, документів, транспортних засобів, записних книжок, листів тощо); г) допит осіб, які виявили і спіймали з речовим доказом злочинця, а також допит свідків – очевидців про обставини злочину та затримання; д) призначення судових експертиз (трасологічної, біологічної, екологічної, хіміко-екологічної, санітарно-гігієнічної, **радіологічної**, матеріалів і речовин, металів і сплавів, полімерів, пластмас, скла і інші); е) обшук в тих місцях, де можуть зберігатися документи та інші предмети, що мають значення для справи тощо.

За наявності достатніх даних про злочин, однак, коли невідома особа, яка його вчинила, для розв'язання розглядуваної проблемної ситуації можна порекомендувати такі початкові слідчі дії й оперативно-розшукові заходи: а) огляд місця події, включаючи огляд предметів злочину та місць їх приховування; б) використання службово-розшукових собак; в) призначення за результатами огляду криміналістичних експертиз; г) складання композиційного портрету особи, яка вчинила злочин (якщо злочинця хтось бачив); д) перевірка за криміналістичними обліками; е) поставлення завдання про встановлення злочинця оперативним шляхом та ін.

Успішне вирішення розглядуваної ситуації значною мірою залежить від таких чинників, як: а) кваліфікований огляд місця події, включаючи огляд предметів злочину; б) допит свідків – очевидців, а за їх відсутності дії мають бути спрямовані на їх виявлення; в) вивчення матеріалів архівних кримінальних справ цієї категорії (розкритих і нерозкритих) шляхом порівняльного аналізу способів вчинення злочинів; г) взаємодія митних органів, Прикордонних військ, підрозділів СБУ, МВС та ін.

Особливості тактики проведення окремих слідчих дій.

Огляд місця події. Місцем події у справах про такий вид злочину слід вважати ділянку простору, у межах якої трапилася подія, що відобразилася у слідах скоєння злочину (включаючи сліди підготовки, безпосереднього вчинення, приховування і використання результатів злочинної діяльності), слідах перебування злочинців чи інших осіб.

Основними завданнями огляду місця події при розслідуванні цього виду злочину є: вивчення, фіксація та оцінка обстановки місця події; встановлення способу переміщення заборонених до ввезення речовин; виявлення, фіксація і вилучення предметів злочину; аналіз наявних фактичних даних про подію злочину; виявлення співучасників злочину та мотивів його вчинення; побудова необхідних слідчих версій і визначення напрямів розслідування; одержання необхідної інформації для проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

У процесі підготовки до огляду місця події важливо правильно визначити необхідних спеціалістів і вчасно забезпечити їх прибуття на місце події. При цьому особлива роль в огляді місця події належить спеціалісту – криміналісту. Залежно від обставин справи можуть бути залучені й інші спеціалісти: товарознавці, спеціалісти – хіміки, службовці санепідемстанцій, спеціалісти із *радіологічної та екологічної служби*, транспорту – при огляді літаків, морських і річкових суден, залізничного транспорту.

Описуючи предмети злочину у протоколі огляду, важливо відобразити їх загальний вид, стан, найменування, кількість, обсяг, розмір, упаковку і матеріал, індивідуальні ознаки та інші дані, що характеризують їх і вказують на зв'язок предмета, що оглядається, з розслідуваною подією. До протоколу огляду має бути складена схема, на якій вказуються місцезнаходження виявлених речовин.

Для фіксації даних огляду необхідно проводити фотографування.

Судові експертизи, що є однією з форм використання спеціальних знань, доволі широко застосовуються під час розслідування такого виду злочинів.

Судово-хімічна експертиза призначається у справах, в яких предметом злочину є отруйні, сильнодіючі та інші речовини невідомого походження. За її допомогою встановлюється належність вилучених речовин або засобів до визначеного класу (виду), а також з'ясовуються інші питання, що мають значення для розслідування. Судово-технологічна експертиза вирішує питання роботи технологічного обладнання (в тому числі очисного) в конкретному виробничому процесі, пов'язаному з виділенням відходів, викидів, шкідливих речовин, які потребують відповідної очистки й знешкодження, а також з роботою двигунів та іншого обладнання суден, що викликає необхідність ски-

дання речовин. Серед криміналістичних експертиз найчастіше застосовуються: технічна експертиза документів, судово-почеркознавча експертиза, дактилоскопічна і інші.

Обшук. Під час розслідування такого виду злочину у процесі обшуку виявленню і вилученню підлягають: предмети злочину, пакувальний матеріал, засоби приховування відходів, документи, устаткування, інші матеріали, що можуть мати значення для справи. Обшук особи найчастіше проводиться відразу після затримання злочинців.

При допиті свідків слід з'ясувати всі відомі їм обставини вчиненого злочину. Ці особи могли стати мимовільними очевидцями підозрілої поведінки певної особи, знати зміст її бесід, відчувати специфічний запах предметів злочину, спостерігати за процесом приховування предметів злочину тощо.

Використана та рекомендована література

1. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України. – 6-те вид., переробл., і доп. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юрична думка, 2009. – 1236 с.

2. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. М.І. Панова, В.Ю. Шепітька. – 3-тє вид. – К.: Ін Юре, 2004. – 736 с.

3. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Вид. дім Ін Юре, 2008. – 728 с.: 49 іл.

4. Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 р.

5. Порядок видачі дозволів на ввезення або транзит відходів чи вторинної сировини, затверджений постановою КМ від 20 червня 1995 р. № 117.

6. Порядок ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів, затверджений постановою КМ № 1360 від 31 серпня 1998 р.

7. Про впорядкування ввезення в Україну і транзиту через її територію відходів (вторинної сировини): Постанова КМ від 20 червня 1995 р. № 117.

8. Про державний кордон: Закон України № 1777-ХІІ від 04.11.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.

9. Митний кодекс України: офіційне вид. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 248 с.

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВВЕЗЕННЯ,
ВИГОТОВЛЕННЯ АБО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТОВАРІВ,
ЩО ПРОПАГУЮТЬ КУЛЬТ НАСИЛЬСТВА
І ЖОРСТОКОСТІ, РАСОВУ, НАЦІОНАЛЬНУ
ЧИ РЕЛІГІЙНУ НЕТЕРПИМІСТЬ (СТ. 300 ККУ)**

1. Криміналістична характеристика

Розслідування кримінальних справ, порушених за фактами ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, є одним із найбільш складних видів злочинів суспільної моралі, передбачених Кримінальним кодексом України.

Складність цього виду злочину полягає у відсутності належної методологічної бази з розслідування злочину, достатніх практичних напрацювань при розслідуванні кримінальних справ, а також специфічністю предмета злочину – твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, які потребують спеціальних експертних досліджень із залученням широкого кола фахівців різних галузей науки, культури та мистецтва.

Чинним кримінальним законодавством України передбачено кримінальну відповідальність за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК України).

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він посягає на основні засади моральності у сфері духовного і культурного життя суспільства. Ввезення, виготовлення та розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, негативно впливає на свідомість і психіку людини, деформує її уявлення про духовні, моральні і культурні цінності в суспільстві, пригнічує позитивне уявлення і ставлення до гуманності, поваги до людей. Вони насаджують бездуховність, агресивність, пробуджують інші низькі інстинкти і нахили, що знижує загальний рівень культури в суспільстві.

Цей вид злочину передбачає **попередню підготовку**, а саме:

- 1) планування злочину;
- 2) вироблення механізму вчинення;
- 3) підшукування знарядь та засобів;
- 4) придбання відповідної техніки та матеріалів для створення продукції;
- 5) підшукування співучасників
- 6) розподіл ролей між учасниками;
- 7) підготування місць для зберігання творів, а також грошей та матеріальних цінностей;
- 8) створення сховищ у транспортних засобах, які плануються використовувати при перевезенні та переміщенні;
- 9) створення умов, які сприятимуть вчиненню злочину;
- 11) вибір місця зберігання, збуту, розповсюдження.

Типовий спосіб вчинення:

- 1) ввезення в Україну;
- 2) виготовлення;
- 3) зберігання;
- 4) перевезення;
- 5) інше переміщення;
- 6) збут;
- 7) розповсюдження;
- 8) продаж за допомогою мережі Інтернету;
- 9) примушування до участі в їх створенні;
- 10) розміщення в мережі Інтернету.

Ввезення в Україну – це дії, в ході яких вказані твори переміщуються через державний або митний кордон на територію України. Їх **виготовлення** включає як авторство (створення заново чи внесення змін у вже існуючий твір), так і відтворення, розмноження таких творів – друкування, зняття копій, монтаж. **Зберігання** – це дії, пов’язані з володінням незалежно від його тривалості вказаними предметами, які знаходяться не при винній особі, а у вибраному і відомому їй місці. **Перевезення чи інше переміщення** – це зміна місця знаходження, доставляння з одного місця в інше транспортними засобами, шляхом здавання для пересилання поштою, кур’єрським зв’язком, перенесення пішки. **Під збутом розуміється** оплата передача іншій особі, включаючи продаж, обмін, як плату за виконану роботу чи надані послуги, а під **розповсюдженням** – безоплатна передача іншим особам, включаючи дарування, передачу у спадок, надання в тимчасове користування.

Примушування до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, означає вплив на інших осіб шляхом застосування фізичного або психічного впливу з метою досягти те, щоб вони виступили авторами (заново написали книгу, сценарій, внесли відповідні зміни до існуючих), іншим чином взяли участь у виникненні твору (виступили акторами, режисерами, операторами фільму тощо).

Типовий спосіб приховування полягає у:

- 1) приховування слідів злочину (знищення засобів, документів та предметів, які застосовувались при вчиненні злочину);
- 2) виїзд особи злочинця з постійного місця проживання;
- 3) маскування особи при розповсюдженні;
- 4) тиск на свідків шляхом залякування, підкупу;
- 5) дача неправдивих показів;
- 6) формування алібі.

Типова особа злочинця. Ввезенням, виготовленням або розповсюдженням творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, можуть займатись як організовані злочинні групи, злочинні організації, так і окремі громадяни.

Зазвичай особами, які займаються ввезенням таких творів на територію України, є особи з ближнього або дальнього зарубіжжя, або особи, які часто перебувають у закордонних відрядженнях.

Більшість злочинів, передбачених ст. 300 КК України, вчиняються особами у віці від 21 до 45 років. При цьому 90% злочинів скоюють особи чоловічої статі, і лише 10% злочинів скоюють жінки.

95% злочинного ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, вчинялось у співучасті. Збут, розповсюдження, зберігання та переміщення у 62% злочинів вчиняється однією особою.

Збутом творів переважно займаються особи з малозабезпечених прошарків населення, які мають невисокий інтелектуальний рівень та середню освіту. Для них було характерним наявність фізичних або психічних недоліків. Особами, які займалися *виготовленням* творів, були притаманні: достатній матеріальний рівень, високий рівень інтелектуального розвитку, егоцентризм, підвищена самооцінка, схильність до асоціальних форм поведінки, виразно-агресивне ставлення до правоохоронних органів.

Типовими знаряддями та засобами для виготовлення творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, є: цифрова техніка (фотоапарати, відеокамери, веб-камери), комп'ютери (зокрема спеціальні програми, за допомогою яких здійснюється фото- або відеомонтаж, накладання музичного супроводу, тексту перекладу), копіювальна та мнотильна техніка (сканери, ксерокси), друкувальна техніка (принтери), пишучі прилади (CD-ROM, DVD, аудіо-, відеомагнітофони), витратні матеріали, транспортні засоби.

Предметом посягання є будь-які твори (друкована продукція, кінофільми, відеофільми, фото- і відеозаписи, комп'ютерні програми та інші носії інформації), що пропагують культ насильства і жорстокості, тобто прославляють застосування грубої сили, жорстокість, розправи і знущання над людьми, застосування катувань, жорстоких способів вбивств тощо.

Обов'язковою ознакою предмета є його призначення для пропаганди культу насильства і жорстокості, а не для власного використання. Є твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Вони характеризуються такими ознаками:

а) становлять матеріальний предмет, тобто матеріалізовані у формі писаних чи відповідно розмножених (надрукованих) текстів, фільмів, магнітофонних записів, комп'ютерних програм на носіях інформації;

б) їхній зміст полягає у демонстрації актів насильства і жорстокості (сцени та епізоди з виявами садизму, тортур, катування, смакуванням страждань жертви, безжальності тощо в таких творах становлять головну частину сюжету);

в) призначаються для пропаганди культу насильства і жорстокості. Це означає, що відповідні вияви не засуджуються, а видаються за правильну поведінку і таку, яка заслуговує на наслідування, поширення. Оскільки пропаганда передбачає поширення і роз'яснення певних положень серед широких верств, то предметом такого злочину є лише твори, призначені для збуту або розповсюдження, а не для власного використання;

г) не мають іншого призначення – наукового, історичного тощо. Не можуть, наприклад, визнаватися предметом виготовлення творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, дані оперативних зйомок, які проводяться працівниками правоохоронних органів.

Типовими місцями збуту творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, є базари, спеціалізовані ринки, притони, мережа Інтернету тощо.

Типовими місцями виготовлення творів є приватні квартири, будинки, приміщення офісів, майстерні тощо.

Слідова картина злочину має матеріальний та нематеріальний характер.

До матеріальних слідів злочину, передбаченого ст. 300 КК України, належать такі предмети, відбитки та явища.

1. Кіно-, відео-, аудіозаписи, друквані прозаїчні та поетичні твори, художні або комп'ютерні анімації, комп'ютерні програми, фотографічні або художні зображення тощо.

2. Електронні носії інформації (дискети, диски, флеш-диски, картки пам'яті), на яких міститься продукція, що пропагує культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.

3. Засоби для виготовлення творів: цифрова техніка (фотоапарати, відеокамери, веб-камери), комп'ютери (зокрема спеціальні програми, за допомогою яких здійснюється фото- або відеомонтаж, накладання музичного супроводу, тексту перекладу), копіювальна та множильна техніка (сканери, ксерокси), друкувальна техніка (принтери), пишучі прилади (CD-ROM, DVD, аудіо-, відеомагнітофони), витратні матеріали, графічні та формові матриці тощо.

4. Сліди людини на предметах творів, на засобах, які використовують для їх виготовлення, розповсюдження, перевезки або переміщення, на грошових купюрах або інших предметах, які надаються взамін продукції, на тайниках у місцях зберігання. Такими є сліди рук, потожирові виділення, сліди запаху, волосся, відбитки взуття тощо.

5. Облікові записи та нотатки у блокнотах, зошитах; супровідні надписи на творах.

6. Електронні протоколи передач файлів, які містяться на серверах.

7. Проксісервер, якій використовується як проміжний накопичувач для сторінок Інтернету.

8. Мобільні телефони, які можна використати як докази певних фактів злочину або окремих елементів події злочину, або епізодів, які причетні до злочинної діяльності і мають з нею кореляційний зв'язок.

9. Техніка для запису даних творів (відеопроєктори, магнітофони, голографічні пристрої), а також комп'ютерні програми.

Нематеріальними слідами є сліди пам'яті людини (свідків, самих злочинців, споживачів продукції).

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Варіанти типової сприятливої слідчої ситуації

– Особа злочинця затримана. Зібрані у справі докази підтверджують вину особи (осіб).

– Особа з'явилася до правоохоронних органів із повинною, зізналася у вчиненні злочину, вказала на способи вчинення.

Варіанти типової несприятливої слідчої ситуації

– Надійшли заяви від громадян про те, що невідома особа розповсюджувала твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, але вказати зовнішні ознаки злочинця не можуть.

– Затримано особу, яка є співучасником злочину, однак вона бере на себе усю вину, і таким чином особа співучасника є невідомою. Зібрані у справі докази не створюють можливості для ідентифікації та притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб злочинців.

Варіанти типової конфліктної слідчої ситуації

В орган внутрішніх справ надійшло повідомлення про ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, але особа заперечує свою вину та дає неправдиві покази.

Варіанти типової неконфліктної слідчої ситуації

Встановлено та затримано особу (співучасників), яка вчинила злочин. Вона та співучасники не заперечують ввезення, виготовлення або розповсюдження творів.

Запропоновані типові ситуації передбачають висунення і перевірку слідчих версій. Основою для цього можуть бути такі **типові версії**:

- здійснено ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію;

– вчинено інший злочин;

– надійшла неправдива заява і злочинного діяння взагалі не було;

– злочин вчинено з корисливих мотивів;

– злочин вчинено групою осіб;

– злочин вчинено особою з психічними захворюваннями.

3. Особливості розслідування

Особливості порушення кримінальної справи:

– направити твір на мистецтвознавче дослідження;

- з'ясувати документальне підтвердження того, чи була мета збуту і розповсюдження;
- з'ясувати факт іноземного походження твору;
- чи були у діях підозрюваного ознаки до примушування в участі;
- отримати інформацію щодо розповсюдження творів неповнолітнім.

Найважливішими завданнями кримінального судочинства є повне та швидке розкриття кожного злочину, своєчасне притягнення до відповідальності осіб, винних у його вчиненні. Для вирішення цих завдань слідчі органів внутрішніх справ повинні постійно підвищувати рівень своєї кваліфікації, досконало опанувати методи розслідування злочинів.

Центральною фігурою в діяльності з розслідування злочинів, пов'язаних з ввезенням, виготовленням або розповсюдженням творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, є слідчий.

Щоб швидко та повно виявити необхідну доказову інформацію, слідчий має чітко знати:

- про що потрібна інформація;
- в якій формі та в якому обсязі;
- де й коли її шукати, з яких джерел її можна отримати;
- що потрібно здійснити для того, щоб отримати інформацію, які технічні методи та засоби, що є в його розпорядженні, застосувати;
- яким способом якнайповніше зафіксувати отриману інформацію, зробити її доступною для майбутнього сприйняття іншими, надати їй значення доказової інформації.

Саме на нього закон покладає обов'язок і надає право порушити кримінальну справу й організувати її розслідування. Ключовими діями в ході розслідування кримінальної справи за ст. 300 КК України є:

- вилучення і фіксація різноманітних носіїв інформації, а саме: творів у вигляді книжок, кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості;
- допит усіх осіб, причетних до скоєння злочину, передбаченого ст. 300 КК України;
- допит осіб, які мають інформацію про факти ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства та жорстокості;
- проведення мистецтвознавчих досліджень (експертиз) вилученого матеріалу;
- інші слідчі дії.

У ході досудового слідства важливим для слідчого є визначення першочергових слідчих дій. Своєчасне їх проведення може суттєво вплинути на хід розслідування. Найбільш типовими є: огляд місця події; огляди як місць виготовлення, збуту, розповсюдження, так і складських та житлових приміщень, огляд предметів і документів, обшуки й виїмки в місцях зберігання творів, допити свідків, проведення експертиз. Відтак слід давати органам дізнання обов'язкові для них доручення і вказівки зі здійснення розшукових заходів, проведення попередніх досліджень спеціалістів-криміналістів. У кожному конкретному випадку, залежно від обставин справи, а також інформації, якою володіє слідчий, перелік і порядок проведення слідчих дій може змінюватись.

Наступний етап розслідування полягає у проведенні таких дій: пред'явлення осіб, предметів, документів для впізнання, проведення очних ставок, здійснення обшуків та виїмок, повторні огляди місця події, відтворення обстановки та обставин події, призначати різні експертизи, висунення обвинувачення.

Заключний етап розслідування:

- а) проведення додаткових та повторних слідчих дій;
- б) ознайомлення обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи;
- в) складання обвинувального висновку;
- г) якщо злочин не розкрито – прийняття рішення про зупинення розслідування, вжиття усіх необхідних процесуальних заходів щодо завершення розслідування.

Розслідування кримінальних справ, пов'язаних із ввезенням, виготовленням, збутом і розповсюдженням предметів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, має свої особливості. Основною з них є та, що такі справи є багатоепізодними та вчиняються у сфері розгалужених злочинних зв'язків, тому успіх їх розслідування залежить від тісної співпраці слідчих та оперативних працівників.

Основні завдання такої взаємодії:

- забезпечення невідкладних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів при розслідуванні злочинів;
- усебічне й об'єктивне розслідування злочинів, своєчасне виявлення та притягнення до відповідальності осіб, які їх вчинили, а також розшук злочинців, що переховуються від покарання;
- здійснення заходів, спрямованих на відшкодування матеріальних збитків, спричинених громадянам і організаціям.

При розкритті та розслідуванні злочинів, пов'язаних з ввезенням, виготовленням або розповсюдженням творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, слідчий має спрямовувати зусилля на вирішення низки основних завдань.

1. Виявлення документальних і речових джерел інформації, встановлення місць їх розташування, вилучення та приєднання до матеріалів кримінальної справи. Часто джерелом інформації є документи, а також власне твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Вони можуть бути вилучені до порушення кримінальної справи (контрольна закупка), чи після її порушення, під час обшуку або виймки. Щоб підвищити переконливість матеріалу, слідчому доцільно складати схеми, таблиці, графіки тощо. Ці додаткові засоби фіксації інформації матимуть процесуальне значення додатків до протоколу огляду.

2. Вибір форм найбільш ефективного застосування спеціальних знань. Вирішення питання про необхідність і доцільність призначення експертиз. Особливістю розслідування злочинів, пов'язаних з ввезенням, виготовленням, збутом і розповсюдженням творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, є широке використання спеціальних знань. Слідчий повинен залучати для консультації спеціалістів, які мають необхідні фахові знання. Спеціалісти можуть надавати допомогу, наприклад, у питаннях про мистецьке, наукове, просвітницьке, медичне призначення певних предметів, які схожі на насильство, жорстокість, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію; про те, чи стосується певний документ розслідуваного злочину; щодо тлумачення змісту отриманих даних та ін. Спеціаліст може також надавати суттєву допомогу у виявленні способів приховування злочинів і слідів злочинної діяльності.

3. Отримання інформації з особистих джерел, встановлення психологічного контакту з особами, що беруть участь у злочинній діяльності, а також тими, яким відомо про таку діяльність.

Особливу увагу необхідно приділити складанню плану розслідування.

При плануванні розслідування, після того, як слідчий матиме повну інформацію про злочинну діяльність, він повинен:

а) виділити основні компоненти системи злочинної діяльності: кінцеві об'єкти (сліди); вихідні об'єкти; систему дій і засобів, а також

умови злочинної діяльності, мету та завдання суб'єкта злочинної діяльності, його характеристики;

б) спрогнозувати те, що має бути з кожним компонентом злочинної діяльності за обґрунтованою думкою суб'єкта розслідування;

в) визначити дії, що вже проведені та які необхідно провести, щоб перевірити правильність припущень щодо компонентів злочинної діяльності.

Слідчий здійснює *аналіз* виконаної роботи з метою обґрунтування плану подальшої діяльності. Для цього:

а) встановлюється компонент злочинної діяльності, про який наявна найбільш повна інформація, планується проведення дій, необхідних для отримання про цей компонент вичерпних відомостей, і вони вносяться до проекту плану роботи першими;

б) встановлюється, з яким компонентом найбільш близько пов'язаний перший компонент, плануються дії, необхідні для отримання вичерпних про нього даних, ці дії вносяться до проекту плану роботи другими;

в) аналогічна робота проводиться з іншими компонентами;

г) перелік отриманих дій і їх послідовність зіставляють з можливостями, силами, засобами, обстановкою, технічними умовами. Зважаючи на всі ці чинники, план корегують.

Планування закінчується тим, що підбираються виконавці вказаних дій і призначаються строки їх виконання.

Отже, організація розслідування справ про злочини, пов'язані з ввезенням, виготовленням або розповсюдженням творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, передбачає визначення й усвідомлення мети розслідування, а також встановлення функцій кожного учасника розслідування, розподіл обов'язків між ними, контроль і облік виконаної роботи, забезпечення узгодженості дій учасників, своєчасне їх інформування про отримання нових даних у справі, широке використання сучасних засобів, методів і прийомів розслідування.

Обставини, які необхідно з'ясувати

- місця та способи виготовлення, збереження, збуту творів;
- засоби перевезення;
- методи маскування злочинної діяльності та її результатів;
- з'ясування характеру відносин і функції кожного учасника злочинної групи;

- місця зберігання предметів та ін.;
- причини й умови, що сприяли вчиненню злочину;
- співучасників злочину;
- джерела отримання примірників творів, які тиражуються, витратних матеріалів;
- способи розрахунків тощо.

Тактика проведення допитів членів злочинних груп. При доказуванні функціональних ролей учасників злочинної групи необхідно зважаючи на загальні умови, що впливають на його ефективність. По-перше, з огляду на те, що в злочинній групі діє установка не давати правдивих свідчень, часто члени злочинної групи дають пояснення за деякими епізодами злочинної діяльності й тільки за тими фактами, що доведені. По-друге, на досудовому слідстві члени злочинної групи перебувають у психологічній невизначеності один стосовно одного, отже, й суті свідчень.

У зв'язку з викладеним рекомендуються загальні стратегії: допит членів злочинної групи доцільно починати з виконавців, ефективніше – одночасно із залученням декількох слідчих і за окремими епізодами, краще за різними, що дасть змогу з більшим ефектом застосувати систему доказів. При цьому необхідно зважати на внесок кожного в групову діяльність; стосунки з групою та між собою; взаємний вплив один на одного; частину прибутку кожного з виконавців; участь у епізодах злочинної діяльності; зв'язки між окремими ланками групи.

Доцільно певний доказовий факт встановлювати з використанням різних джерел, маючи на увазі, що одним зі способів захисту злочинної діяльності є «руйнування» доказової бази.

Зважаючи на наведені рекомендації, в процесі допиту можна використовувати деякі тактичні прийоми та їх комбінації. Насамперед, зауважимо, що на поведінку деяких людей при допиті впливає тривалість допиту інших, оскільки ця інформація може бути розцінена першими як факт, який підтверджує, що вони дають правдиві показання. Тож, якщо допитуваний не бажає давати правдиві показання, слідчий може припинити допит, а потім дати можливість такій особі знати, що співучасник перебуває на допиті вже тривалий час. Підозрюваний може подумати, що його співучасник дав докладні показання. Під час повторного допиту можна вже використовувати який-небудь достовірно встановлений факт, який підтвердуватиме припущення допитуваного.

Одночасно чи послідовно з допитом виконавців мають бути допитані особи, що перебували в опозиції до керівництва групи (організації) чи її неформальних лідерів. При цьому основна увага приділяється причинам конфліктів, особистісним характеристикам членів злочинної групи.

Отримана інформація під час вирішення попередніх завдань і завдань зі встановлення функціональних ролей у групі дає можливість звернутися до допиту організаторів злочинної групи. При цьому виділяють декілька ліній поведінки. Так, у деяких випадках організатор дає правдиві відомості. В інших – заперечує не тільки керівну роль, але й участь у вчиненні злочину. Інколи він визнає участь у вчиненні злочину, але заперечує свою керівну роль, посилаючись на такі виправдувальні обставини, як «всі вирішили», «всі пішли» тощо. При цьому ефективним є відтворення частини свідчень іншим співучасникам.

Допит підозрюваного. Для успішного розслідування злочинів, пов'язаних з Центральною фігурою в діяльності з розслідування злочинів, пов'язаних з ввезенням, виготовленням або розповсюдженням творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, важливу роль виконує визначення слідчим мети та завдань, які стоять перед ним при проведенні такої важливої слідчої дії, як допит.

Отож, виконуючи поставлені завдання та готуючись до допиту, слідчий повинен зважати на:

- особисті риси підозрюваного (обвинуваченого);
- наявність і важливість доказів участі цього підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні злочину;
- роль підозрюваного (обвинуваченого) при вчиненні злочину.

Перед допитом слідчому доцільно скласти план, у якому сформулювати приблизний перелік питань, котрі треба з'ясувати. Якщо є необхідність, то слідчий готує посилання на документи, консультації спеціалістів та ін.

У процесі допиту потрібно з'ясувати обставини, що стосуються події злочину:

- 1) як давно особа займається цією категорією злочину;
- 2) чи зареєстрована особа як приватний підприємець, де та коли, яке є цьому підтвердження;
- 3) де отримує твори; як документуються витрати та прибутки, пов'язані з розповсюдженням предметів; як здійснюється оплата;
- 4) які існують документи на товар, де вони містяться;

5) який прибуток від торгівлі отримують за день, в які саме дні здійснюється торгівля, яка виручка була за день до затримання та перед цим;

6) чи усвідомлює особа, що предмети пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію;

7) чи знає особа про наявність кримінальної відповідальності за поширення цих творів;

8) чи затримувалась особа раніше за аналогічні правопорушення;

9) скільки товару і якого було в наявності в торговий день затримання, за якою ціною він продавався, скільки продано, який саме товар; хто ввіз чи виготовив предмети;

10) чи збувалися, чи розповсюджувалися ці предмети неповнолітнім;

11) чи притягувався раніше допитуваний до відповідальності за ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, якщо притягувався то коли, за якою частиною статті, яким судом був засуджений, як покараний;

13) хто ще брав участь у злочинній діяльності, яка роль кожного учасника злочинного угруповання;

14) чи знає розповсюдjuвач осіб (місце роботи, проживання тощо), від кого одержує ці твори; потрібно з'ясувати їхні прикмети зовнішності, одягу, номер і марку автомобіля тощо;

15) кому він збуває товар: постійним клієнтам або випадковим особам; якщо є постійні клієнти, потрібно з'ясувати їхні адреси, номери телефонів, прикмети зовнішності й одягу, номери та марки автомобілів.

Слідчий повинен ознайомитися з літературою про технологію виготовлення відеозаписів на касетах і компакт-дисках, а також про технологію виробництва друкованої продукції та поліграфії.

При проведенні допиту слідчому важливо також з'ясувати:

– які цінності були придбані на кошти, виручені від злочинних операцій, де вони розміщуються на момент допиту;

– чи вкладалися отримані злочинним шляхом кошти в розширення злочинного бізнесу (для придбання необхідних матеріалів, ремонту й оновлення апаратури, оплати оренди приміщень та ін.);

– скільки грошей вкладено, які є рахунки в банках, на чие ім'я, чи купувалися на ці гроші цінні папери, які, скільки, де вони містяться;

– чи були випадки давання хабара особі для сприяння у вчиненні злочину, якщо так, кому давалися хабарі, в яких сумах.

Вибір тактики допиту визначається залежно від слідчої ситуації, що склалася на момент розслідування. Важливо знати, які взаємини між учасниками злочинної групи. Слід зважати на психологічні особливості кожного з них.

Слід також мати на увазі, що допит основних учасників і організаторів злочину не дає результатів, якщо вони не викриті іншими доказами в справі: показаннями свідків, висновками експертиз, вилученими речовими доказами.

Тактика проведення допиту свідків

Під час допиту свідків слідчий з'ясовує, якою інформацією володіє допитувана особа. Чи була вона стороннім спостерігачем, очевидцем розслідуваних подій; була присутня як понятий при проведенні контрольної закупки, при затриманні особи, що ввозила, виготовляла, збувала або розповсюджувала порнографічні предмети? Чи чув свідок від своїх знайомих про важливі для слідства події, чи володіє він іншою інформацією про обставини, що мають значення для справи, чи може охарактеризувати підозрюваного, надати інші відомості?

Корисною інформацією можуть володіти, й, відповідно, мають бути допитані як свідки громадяни, що займаються торгівлею на сусідніх торгових місцях. Ці свідки можуть показати, як давно збуває підозрюваний порнографічні предмети, скільки в нього помічників, чим він, зазвичай, прикриває свій злочинний бізнес, які приблизно партії реалізовує, як часто їх отримує та яким чином, чи використовує прийоми конспірації та ін.

Дуже важливі відомості можна отримати з допитів родичів, друзів, знайомих сусідів, товаришів по службі підозрюваного (обвинувачуваного).

Родичі, знайомі, сусіди підозрюваних (обвинувачених) – найбільш поінформована категорія свідків, тому що вони знають їхній спосіб життя, коло знайомих, можливі поїздки. Тож не можна зневажати відомостями, котрі можна отримати в результаті їх допитів. Одноразово не можна не зважати на те, що ці свідки є зацікавленими особами, а нерідко й співучасниками злочину. Надзвичайно важливо продумати тактику допиту, обрати час його проведення, зуміти закріпити показання іншими доказами в справі.

Важливу інформацію можна також отримати внаслідок допиту свідків – компетентних осіб з метою з'ясувати, чи не звертався підоз-

зруваний (обвинувачений) до них щодо придбання необхідного обладнання, витратних матеріалів, поліграфічних послуг тощо, а також для отримання консультацій.

Традиційним тактичним прийомом подолання налаштованості суб'єкта на неправдиві показання (відмова від продовження спілкування, заперечення особистої вини й особистої причетності) є пред'явлення доказів (у порядку зростання їхнього доказового значення). Способом правомірного психічного впливу є переконання припинити заперечення вини, причетності та зізнатися під тиском пред'явлених доказів.

На практиці часто ситуації виникають таким чином, що доказів особистої участі в злочині конкретної особи немає. Це значно ускладнює розслідування злочину.

Використана та рекомендована література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 12 жовт. 2010 р. (офіц. текст). – К.: Паливода А.В., 2010. – 240 с. – (Кодекси України), ст.ст. 1–4, 15, 32.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – К.: М.І. Мельник, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2009. – 1236 с.
4. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
5. Рішення Міністерства культури і мистецтв від 01.07.1999 р. № 9-3216/17.
6. Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р.
7. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р.
8. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 р.
9. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 р.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ СУТЕНЕРСТВА АБО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ У ЗАЙНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ (СТ. 303 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із сутенерством або втягненням особи у зайняття проституцією, передбачена у ст. 303 КК України. Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є моральні засади суспільства в частині підстав задоволення статевих потреб.

Важливими елементами криміналістичної характеристики цього виду злочинів є: спосіб вчинення злочину, місце вчинення злочину, особа злочинця і потерпілого, типові сліди злочину. Розглянемо їх детальніше.

Спосіб вчинення злочину. Під проституцією слід розуміти надання не на основі особистої симпатії чи приязні сексуальних послуг різним партнерам з метою отримання доходу. Зайняття проституцією означає систематичне надання сексуальних послуг, більш чи менш тривалий час, різним клієнтам, або одноразово, але кільком особам одночасно.

Під втягненням у заняття проституцією слід розуміти дії, внаслідок яких особа спонукається до зайняття проституцією, залучається до неї, у особи виникає бажання поводитися певним чином. Втягнення особи у зайняття проституцією в основному здійснюється шляхом обману (наприклад, обіцянками отримувати великі прибутки, бути незалежною, жити «на широку ногу», відпочивати на престижних курортах тощо).

Примушування до зайняття проституцією – це дії, внаслідок яких інша особа всупереч своєму бажанню повинна почати займатися проституцією. Примушування може здійснюватися такими способами: обманом, шантажем, використанням уразливого стану потерпілої особи, насильством чи погрозами його застосування.

Сутенер – це особа, яка вчиняє дії із забезпечення зайняття проституцією іншою особою¹.

Спосіб вчинення злочинів, пов'язаних із проституцією та сутенерством, є повноструктурним і охоплює підготовку до його вчинення, безпосередній спосіб вчинення та способи приховування. Основними засобами для отримання відомостей про способи вчинення злочину є огляд місця події, допити, судові експертизи.

Типовими способами підготовки до вчинення злочину, пов'язаного з сутенерством, можна назвати:

1) підшукування приміщень, де будуть надаватися сексуальні послуги або збиратимуться члени злочинної групи та повії (нерідко для цього можуть використовуватися спеціально створені фірми). Також може здійснюватися пошук осіб, які утримують місця розпусти;

2) підшукування жінок, які будуть займатися проституцією;

3) пошук співучасників та розподіл між ними функцій (хто транспортує, хто охороняє повій і територію, хто залучає нових повій чи клієнтів тощо);

4) налагодження системи зв'язку між співучасниками, складання «графіків» роботи;

5) розміщення оголошень у ЗМІ чи в Інтернеті, виготовлення візиток;

6) пошук зв'язків серед працівників правоохоронних органів або «кримінального даху» тощо.

Є три типові способи безпосереднього вчинення злочину, пов'язаного з сутенерством: 1) дії пов'язані з забезпеченням заняття проституцією іншою особою (пошук клієнта, надання приміщення, транспортування, отримання грошей за надання сексуальних послуг, передача частини грошей повії); 2) втягнення особи у заняття проституцією; 3) примушування особи займатися проституцією. Як свідчить практика, зараз трапляється порівняно небагато випадків примушування осо-

¹ Термін «сутенер» походить від фр. *soutener* – підтримуючий. Терміни «сутенер» і «звідник» застосовуються до чоловіків, а для жінок, які організували зайняття проституцією, застосовують терміни «мама», «мамка», «бандерша» (від нім. *bander* – звідник).

Від звідництва, відповідальність за яке передбачається у ст. 302 КК України, сутенерство відрізняється тим, що у випадку, коли особа один раз сприяла тому, щоб повія надала сексуальні послуги клієнтові, його дії кваліфікуються як звідництво, а коли такий факт був вчинений нею удруге, то такі дії вже слід кваліфікувати як сутенерство.

би займатися проституцією. В основному особу різними способами втягують у зайняття проституцією.

Серед типових способів приховування злочинів, пов'язаних із сутенерством та втягненням у зайняття проституцією, можна назвати такі:

1) організація фірм під виглядом зайняття легальним бізнесом (ресторанним, готельним або з надання інших послуг);

2) заява під час затримання (особливо зі сторони сутенера), що він не знайомий із повіями, вперше їх бачить;

3) знищення «чорнової» бухгалтерії, використаних презервативів тощо.

Особа злочинця. За результатами аналізу наукових досліджень та практики боротьби з цим видом злочинів, найчастіше трапляється класифікація повій за місцем «роботи» та ціною:

1) дорогі, середньої вартості та дешеві;

2) місцеві жителі та приїжджі;

3) ті, що працюють у готелях, ресторанах, барах, нічних клубах, вдома, на вулиці, автошляхах, вокзалах.

Переважна кількість повій, які працюють у містах, – це приїжджі, жителі невеликих населених пунктів області. Зазвичай вони підшуковують квартиру для проживання, а потім шукають сутенера (звідника).

Середній вік сутенера становить 29–39 років. За походженням у криміналістиці існує їх поділ на декілька груп:

1) ті, що самі раніше займалися проституцією;

2) ті, що раніше займалися злочинною діяльністю;

3) ті, що не мали кримінального минулого;

4) ті, що раніше працювали (чи працюють) у правоохоронних чи інших державних структурах.

Часто як сутенери виступають водії таксі чи працівники саун. Це пов'язано з тим, що повії залишають їм свої контактні телефони і домовляються про те, щоб у разі появи клієнта вони повідомили їх про це.

Зраз у практичній діяльності правоохоронних органів трапляється така структура злочинної групи, яка займається сутенерством: 1) сутенер; 2) оператор; 3) водії таксі; 4) повії. Як оператор у цьому разі виступає особа, яка приймає та опрацьовує телефонні виклики від клієнтів чи повій, спрямовує у визначені (обумовлені) місця таксистів, які розвозять повії.

Типові сліди злочину. Для цієї категорії злочинів характерна наявність ідеальних та матеріальних слідів злочину. Про обставини вчинення злочину можна дізнатися з показів самих повій, їх клієнтів, сутенера, утримувачів домів розпусти, працівників міліції тощо.

Матеріальні сліди злочину можна розділити на три великі групи: біологічні сліди; трасологічні сліди; інші сліди.

Першу групу слідів, як правило, можна виявити на тих ділянках приміщення, де знаходяться ліжко або диван, що використовуються для надання інтимних послуг. **До біологічних слідів** насамперед належить сперма, яку можна виявити на постільній білизні, натільній білизні, верхньому одязі, у використаних презервативах (їх можна виявити під ліжком, за предметами меблів, у смітнику).

Трасологічні сліди можна знайти там, де люди перед чи після надання сексуальних послуг приймали їжу, розмовляли – обідні чи журнальні столи, посуд зі слідами рук, губ, продукти харчування зі слідами зубів.

До інших слідів можна віднести: мобільні телефони з SIM-картами, де зазначені номери мобільних телефонів повій, клієнтів тощо; записи у блокнотах, записниках, зошитах, де міститься інформація про осіб, що працюють повіями або виконують інші функції, їх графіком роботи, контактними телефонами, заробітком, переліком постійних клієнтів тощо; предмети, що використовуються для інтимних стосунків (протизаплідні засоби, презервативи, спеціальний одяг і предмети); порнографічні матеріали (відеозаписи, журнали, фотознімки). Відповідна доказова інформація міститься у газетних оголошеннях і тих, що розміщені в Інтернеті, візитках.

2. Типові слідчі ситуації і слідчі версії

Типовими слідчими ситуаціями на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із сутенерством або втягненням особи в заняття проституцією, є:

1) про зайняття конкретної особи сутенерством стало відомо з оперативних джерел. Особа, яка займається вказаною неправомірною діяльністю, затримана «на гарячому»;

2) до міліції надійшло повідомлення від громадян про те, що в певному місці надають сексуальні послуги;

3) до міліції звернулася особа з заявою про те, що її змушують (схиляють) займатися проституцією;

4) про вчинення злочину стало відомо в ході розслідування іншого злочину (наприклад, зґвалтування, спричинення тілесних ушкоджень тощо).

На початковому етапі розслідування сутенерства або втягнення у зайняття проституцією висуваються та перевіряються такі **типові слідчі версії**:

- 1) має місце злочин;
- 2) злочину немає, має місце адміністративний проступок;
- 3) злочин вчинено шляхом втягнення особи у зайняття проституцією;
- 4) злочин вчинено шляхом примушування особи займатися проституцією;
- 5) злочин вчинений групою осіб;
- 6) злочин вчинено раніше судимою особою.

Також можуть висуватися версії щодо місця, де організовувалося надання сексуальних послуг, вартості сексуальних послуг (та розподіл їх між сутенером, повією, іншими членами злочинної групи), функцій членів злочинної групи, самої особи сутенера, кількості повій, які працювали під керівництвом сутенера.

3. Особливості розслідування

При вирішенні питання про порушення кримінальної справи за фактом сутенерства чи втягнення особи до зайняття проституцією слідчий повинен зібрати документальне підтвердження такого:

1) наявності не менш як двох фактів сутенерства (тобто того, що певна особа своїми діями забезпечила надання повією сексуальних послуг клієнтові);

2) наявність самого факту та виду сексуальних послуг, які були надані за плату (найперше це стосується питання виявлення та вилучення використаного презервативу та грошей);

3) підтвердження того, що сексуальні послуги надавалися не на основі особистої симпатії чи приязні;

4) наявності факту та способу втягнення особи у зайняття проституцією з боку іншої особи;

5) підтвердження того, що особа, щодо якої учинялися злочинні дії, була неповнолітньою чи малолітньою (для ч. 3 і 4);

6) підтвердження спричинення постраждалій особі тяжких наслідків (для ч. 4).

Під час розслідування злочинів, пов'язаних із сутенерством або втягненням особи до зайняття проституцією, **необхідно з'ясувати**:

- 1) час і місце вчинення злочину;

- 2) особу злочинця, мотиви вчинення злочину;
- 3) наявність співучасників та функції, які вони виконували;
- 4) період, впродовж якого учинявся злочин;
- 5) спосіб вчинення злочину;
- 6) особа потерпілого та спричинена їй шкода;
- 7) обставини, що сприяли вчиненню злочину.

На початковому етапі розслідування цих видів злочинів зазвичай проводяться такі невідкладні слідчі дії: огляд місця події, допити потерпілої особи та свідків, допит підозрюваної особи, пред'явлення особи для впізнання, проведення обшуку за місцем проживання та роботи підозрюваної особи, вилучення та огляд мобільних телефонів, призначення експертів. Розглянемо детальніше особливості тактики їх проведення.

При розслідуванні цього виду злочинів **місцем події, яке необхідно оглянути**, може бути:

- 1) транспортний засіб, на якому повію привезли до клієнта;
- 2) місце, де надавалися сексуальні послуги;
- 3) місце, де збиралися повії, де перебував оператор (так званий «офіс сутенера»).

Оглядаючи місце події, яким є транспортний засіб, на якому повію привезли до клієнта, слідчий звертає увагу на пошук та вилучення відповідних речових доказів у салоні автомобіля та в осіб, які в ньому знаходяться. При такому огляді зазвичай виявляються та вилучаються гроші, упаковки презервативів, засоби зв'язку (мобільні телефони), записники, блокноти, візитки тощо.

Під час огляду місця події, яким є приміщення, де надавалися сексуальні послуги, основна увага слідчого спрямовується на пошук та вилучення використаних презервативів із залишками сперми. Для цього уважно оглядаються місця під ліжком (диваном тощо), за предметами меблів (ліжком, шафами, сервантами тощо), ванні кімнати, смітники, що знаходяться в кімнатах. Також оглядаються місця, де особи могли залишили сліди, які можна використати для подальшої ідентифікації особи (відбитки пальців рук, губ тощо).

В ході проведення огляду в «офісі сутенера» основну увагу слідчий приділяє пошуку та вилученню грошей, засобів зв'язку (мобільних телефонів), упаковок презервативів, записників і блокнотів з інформацією про повії, клієнтів, «чорною» бухгалтерією, альбомів з фотознімками повії, візиток тощо. Також звертається увага на виявлення та вилучення традиційних криміналістичних слідів – відбитків пальців рук, недопалків тощо.

В подальшому виявлену під час таких оглядів інформацію можна успішно використати для висунення слідчих версій, складання плану розслідування, прийняття рішення про проведення інших слідчих дій тощо.

Допит також є невідкладною слідчою дією під час розслідування сутенерства або втягнення особи в зайняття проституцією. Серед осіб, які допитуються в цьому випадку, можна виокремити такі групи:

- 1) особа, яка заявляє, що її втягують у зайняття проституцією;
- 2) особа, якій надавали сексуальні послуги;
- 3) особа, яка надавала сексуальні послуги;
- 4) особа, яка працювала оператором в «офісі сутенера»;
- 5) особа, яка перевозила повію до клієнта;
- 6) сутенер.

Під час **допиту особи, яка заявляє, що її втягують у зайняття проституцією**, слід з'ясувати такі основні питання:

- 1) хто саме, як і впродовж якого часу втягує її в зайняття проституцією;
- 2) особа, яка втягувала у зайняття проституцією, була одна чи їх була група, як саме заявниця з нею познайомилась;
- 3) надавала вона чи ні у зв'язку з цим сексуальні послуги за винагороду, за яку суму, упродовж якого періоду часу;
- 4) чи висловлювала особа своє небажання займатися проституцією, кому вона його висловлювала і в якій формі це виражалося;
- 5) чи не застосовувалося до заявниці у зв'язку з цим насильство, яке саме і ким;
- 6) хто може підтвердити, що особу втягували до зайняття проституцією.

Постановка питань під час допиту такої особи може мати відмінності з врахуванням того, чи надавала вона вже сексуальні послуги в результаті такого втягнення, чи не надавала. У випадку, коли вона надавала такі сексуальні послуги, варто детально зупинитися на з'ясуванні кожного такого факту.

Під час **допиту особи, якій надавалися сексуальні послуги**, слід з'ясувати такі основні питання:

- 1) яким чином вона дізналася про те, що певна особа надає сексуальні послуги (через оголошення в газеті чи Інтернеті, сказали друзі, порадив таксист, познайомився з повією особисто тощо);
- 2) яким чином вона домовлялися про надання сексуальних послуг (по телефону, під час особистої розмови тощо);
- 3) якщо розмова була по телефону, то слід з'ясувати на який номер телефонувала особа, з ким розмовляла, який був зміст розмови;

4) яка вартість сексуальних послуг, кому саме передавалися гроші за їх надання (варто детально з'ясувати у особи, які купюри передавалися, їх номінал, номер, серія);

5) де саме надавалися сексуальні послуги, як особа зустрілася з повією в цьому місці, хто повію туди привіз;

6) чи були надані сексуальні послуги, в який період часу це відбувалося;

7) чи користувалася особа послугами повій раніше, скільки разів (у цьому разі слід детально з'ясувати обставини попередніх випадків надання сексуальних послуг).

Під час допиту особи, яка надавала сексуальні послуги, слід з'ясувати такі основні питання:

1) як довго вона працює повією, що стало причиною вибору такого виду занять;

2) чи є у неї сутенер, хто він, як саме вона з ним познайомилася;

3) чи працюють разом з нею інші повії, скільки осіб (слід з'ясувати анкетні дані інших повій);

4) яким чином і хто саме забезпечував діяльність, пов'язану із наданням сексуальних послуг (хто займався подаванням оголошень, розробкою візиток, рекламою; хто приймав замовлення; де вони збиралися; хто відвозив до місця надання сексуальних послуг; кому належить це місце тощо);

5) як саме налагоджений зв'язок із сутенером, водієм, оператором тощо;

6) яка вартість сексуальних послуг, хто отримував ці гроші від клієнта, скільки з цих грошей отримувала сама повія.

Під час допиту особи, яка приймала по телефону замовлення про надання сексуальних послуг, необхідно з'ясувати такі основні питання:

1) з якого часу вона працює у цьому місці та виконує функцію оператора, що конкретно входить у її обов'язки;

2) як вона потрапила на таку роботу, чи усвідомлювала її зміст;

3) хто є її керівником, яку вона отримувала оплату за свою роботу;

4) який номер телефону вона обслуговує, кому передає отримане замовлення, як саме налагоджений зв'язок із сутенером, клієнтами тощо;

5) хто ще працює разом з нею та які функції виконує;

6) які особливості її роботи (режим роботи; скільки дзвінків за зміну вона приймала; яка вартість сексуальних послуг тощо).

Під час допиту особи, яка перевозила повію до клієнта, слід мати на увазі, що не завжди водій (таксист) входить до складу злочинної

групи, яка займається сутенерством. У випадку, коли достовірно відомо, що водій причетний до вчинення злочину, у нього слід з'ясувати:

1) з якого часу він виконує функцію перевізника повій, як саме він почав тут працювати;

2) хто входить до складу злочинної групи: хто є організатором і сутенером, хто ще з водіїв працює разом із ним, скільки працює повій (слід з'ясувати анкетні дані осіб, про яких водій говорить);

3) як саме він отримував повідомлення про те, що повію необхідно відвести до клієнта, хто цю інформацію повідомляв;

4) чи входило в його обов'язки брати гроші за сексуальні послуги від клієнтів, яка це сума, кому він ці гроші передавав, яку частину з цих грошей отримував він.

Також детально з'ясовуються обставини саме тієї події, за фактом вчинення якої була порушена кримінальна справа:

– коли саме отримав повідомлення про необхідність відвезти повію, від кого, з якого номера;

– звідки він забирав повію, чи була вона одна;

– куди саме привіз повію, хто її зустрів та забрав;

– хто саме розраховувався за повію, кому і яку саме суму за це дали, тощо.

У ситуації, коли водій не причетний до вчинення злочину, пов'язаного з сутенерством, у нього слід з'ясувати: хто замовив таксі, за яких обставин це відбулося, куди просили відвезти, скільки це коштувало, хто розраховувався за послуги перевезення, про що розмовляли дорогою тощо.

У будь-якому разі слідчий повинен бути готовий до ситуації, коли під час допиту частина вищевказаних осіб (зазвичай повія, оператор або водій) заперечуватиме свою причетність до вчинення злочину, пов'язаного з сутенерством, та відмовиться давати покази, посилаючись на положення ст. 63 Конституції України. В цьому разі слідчому варто ретельно підготуватися до проведення допиту, правильно його спланувати, окреслити коло питань, які необхідно з'ясувати, передбачити тактичні прийоми, що спонукатимуть особу дати покази. У зв'язку з цим рекомендується проводити два допити (першопочатковий та додатковий). На першому допиті варто з'ясувати питання загального характеру:

– чим особа займається, де вона працює;

– чи користується мобільним телефоном, з яким номером;

– як вона опинилася і чим займалася у місці затримання;

- джерело походження виявлених у неї грошей;
- чи знає вона осіб, затриманих разом з нею.

Необхідно зафіксувати її покази, висунуте алібі та перевірити інформацію і обставини, на які затримана особа посилається і якими пояснює свою непричетність до злочину. Другий (додатковий) допит уже варто проводити з пред'явленням викривальних особу доказів, ознайомленням з показами інших осіб щодо обставин злочину тощо.

Доволі складним є допит сутенера. Зазвичай він заперечує свою причетність до вчинення злочину. В такому разі слідчому варто вчинити так, як було описано вище. Коли ж сутенер бажає давати показання і не заперечує своєї вини, допит варто планувати таким чином, щоб спочатку з'ясувати питання, що стосуються факту, який є предметом розслідування, а потім перейти до інших фактів його злочинної діяльності. Під час такого допиту слід з'ясувати такі питання:

- 1) коли він розпочав займатися сутенерством;
- 2) злочин учиняв сам чи до цього причетні інші особи, якщо так, то які вони виконували функції (хто підшукував повій, хто розміщував оголошення в ЗМІ чи Інтернеті, хто приймав замовлення від клієнтів, хто відвозив повій до клієнта, хто забезпечував охорону тощо);
- 3) скільки фактів звідництва ним було вчинено;
- 4) яка вартість сексуальних послуг, як проводилась оплата, як розподілявся прибуток;
- 5) як підтримувався зв'язок із іншими членами злочинної групи;
- 6) чи створювалося якесь прикриття для злочинної діяльності;
- 7) чи є співучасники серед посадових осіб правоохоронних органів або органів державної влади тощо.

Особливо у тих випадках, коли сутенер заявляє, що не знайомий з повіями та не причетний до сутенерства, доцільно проводити таку слідчу дію, як **пред'явлення для впізнання**. В цьому разі особою, яку пред'являтимуть для впізнання, буде сутенер, а особами, які будуть впізнавати, насамперед можуть бути: 1) особа, яка заявляє, що її втягують до зайняття проституцією; 2) повії, які працювали під «керівництвом» сутенера; 3) клієнти. Саме ж пред'явлення для впізнання проводиться за загальними правилами пред'явлення для впізнання живої особи. Також трапляються випадки, коли клієнтові пред'являють для впізнання водія, що привіз повію чи якій він передавав гроші.

Для закріплення доказової інформації та пошуку нової доцільно проводити таку слідчу дію, як **обшук**. Він може проводитись у таких місцях: 1) за місцем роботи та проживання сутенера; 2) за місцем про-

живання повій; 3) за місцем проживання чи роботи інших осіб, які причетні до сутенерства або втягнення особи до зайняття проституцією (наприклад, водія, оператора). В окремих випадках для отримання максимального ефекту варто спланувати одночасне проведення обшуків у членів злочинної групи.

Під час проведення обшуку за такими видами злочинів найперше звертають увагу на пошук таких об'єктів: грошових коштів, здобутих злочинним шляхом; предметів для надання сексуальних послуг; записників та блокнотів з інформацією про клієнтів, номерами їх телефонів; газет чи журналів з оголошеннями, візиток тощо.

Під час затримання осіб, причетних до сутенерства чи втягнення особи до зайняття проституцією, обов'язково проводиться вилучення мобільних телефонів, які є при них. У подальшому такі телефони оглядаються з метою з'ясування таких основних питань: який номер цього мобільного телефону; які номери телефонів містяться в його записній книзі; які останні контакти зафіксовані на цьому телефоні. Така інформація надасть можливість встановити схему контактів між учасниками злочинної групи (сутенер – оператор – водій таксі – повія), а також точно встановити час вчинення злочину.

В обов'язковому порядку слід отримати від оператора мобільного зв'язку, де у роздруківці будуть вказані вхідні та вихідні дзвінки на відповідний номер телефону. Цю інформацію можна використати для доведення причетності особи до вчинення злочину, звести у єдину схему такі складові злочину: оголошення з номером телефону – телефонний дзвінок клієнта по цьому телефону – телефонний дзвінок з офісу водієві таксі (чи повії) – телефонний дзвінок з офісу клієнтові.

Якщо буде встановлення факт подачі завуальованого оголошення про надання сексуальних послуг у ЗМІ, то, за можливості, варто звернутися до редакції цих ЗМІ та вилучити інформацію про те, хто саме подавав це оголошення, допитати осіб, які це повідомлення приймали (оформляли). Схожих заходів слід вжити при подачі оголошення через мережу Інтернет. За наявності інформації про виготовлення в конкретному місці візиток – слідчому варто допитати особу, яка ці візитки виготовляла.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних із сутенерством або втягненням особи до зайняття проституцією, зазвичай призначається проведення судово-медичної, почеркознавчої, дактилоскопічної експертиз. Судово-медична експертиза призначається у випадках необхідності дослідити виявлені під час огляду використані презервативи із залишками сперми, а також встановити тяжкість спричинених особі тілесних ушкоджень або наявність статевих зносин. Почеркознавчу експертизу призна-

чають для з'ясування виконавця текстів у разі виявлення та вилучення «чорнової» бухгалтерії, записів у блокнотах або записниках про клієнтів тощо. Результати дактилоскопічної експертизи бувають ефективними при доведенні факту перебування особи у конкретному місці тощо.

На подальшому етапі розслідування цього виду злочинів слідчий зазвичай проводить допити свідків, очні ставки, допит обвинуваченого, призначає необхідні для встановлення обставин події злочину експертизи.

Як свідки в такому разі допитуються особи, які можуть повідомити інформацію про злочинну діяльність, але про них слідству стало відомо після проведення невідкладних слідчих дій. З метою збору інформації, що характеризує особу злочинця, варто допитати його близьких рідних, друзів. Очні ставки проводяться в тому випадку, коли між показами різних учасників кримінального процесу є суттєві розбіжності. Може виникнути необхідність у проведенні судово-психологічної чи судово-психіатричної експертиз.

Використана та рекомендована література

1. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса та В.Я. Тація. – К.: Ін Юре, 2003. – 1196 с.
2. Дулов А.В. Тактика следственных действий / А.В. Дулов, П.Д. Нестеренко. – Мн.: Выш. школа, 1971. – 272 с.
3. Шульга В. Типові способи вчинення злочинів, пов'язаних із сутенерством або втягненням до зайняття проституцією / В. Шульга // Підприємство, господарство і право. – 2007. – № 7. – С. 157–160.
4. Шульга В.В. Тактика огляду місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних із сутенерством або втягненням особи у зайняття проституцією / В.В. Шульга // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Георгієвського. – Св. № 2 (ч. 3). – С. 63–66.
5. Ієрусалімов І.О. Використання спеціальних знань при розслідуванні сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією / І.О. Ієрусалімов, В.В. Шульга // Науковий вісник КНУВС. – 2007. – № 3. – С. 191–198.
6. Кирюха Д.Є. Особливості порушення кримінальної справи при виявленні створення або утримання місць розпусти і звідництва / Д.Є. Кирюха // Науковий вісник КНУВС. – 2009. – № 5. – С. 130–135.
7. Кирюха Д.Є. Типова слідова картина злочинів, пов'язаних із створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом / Д.Є. Кирюха // Науковий вісник КНУВС. – 2009. – № 6. – С. 255–259.

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВИКРАДЕННЯ, ПРИВЛАСНЕННЯ, ВИМАГАННЯ ДОКУМЕНТІВ, ШТАМПІВ, ПЕЧАТОК, ЗАВОЛОДІННЯ НИМИ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА ЧИ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ АБО ЇХ ПОШКОДЖЕННЯ (СТ. 357 ККУ)

1. Криміналістична характеристика

Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із викраденням, привласненням, вимаганням документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем, передбачена ст. 357 КК України.

Основними елементами криміналістичної характеристики, що розкривають особливості такого виду злочинів, є: спосіб вчинення злочину, місце і час вчинення злочину, предмет посягання та типові сліди злочину. Розглянемо їх детальніше.

Цей вид злочину може вчинятися як з попередньою підготовкою до його вчинення, так і без неї. Серед типових способів **підготовки до вчинення злочину** слід назвати:

1) вивчення режиму роботи об'єкта, з якого хочуть незаконно вилучити документ, печатку чи штамп;

2) визначення кола осіб, які мають вільний доступ до документа, печатки чи штампа;

3) вивчення способу життя цих осіб, їх зацікавленостей, слабкостей;

4) визначення можливих способів проникнення на об'єкт, де зберігається документ, печатка чи штамп, підшукування необхідних для цього знарядь та засобів;

5) підбір співучасників (за необхідності) та розподіл між ними функцій;

6) підшукування місця, де буде зберігатися незаконно здобутий документ, штамп чи печатка.

Типовим способом вчинення злочину є такі дії стосовно відповідних документів, штампів і печаток:

1) викрадення;

2) привласнення;

- 3) вимагання;
- 4) заволодіння шляхом шахрайства;
- 5) заволодіння шляхом зловживання особи своїм службовим становищем;
- 6) знищення;
- 7) пошкодження;
- 8) приховування;
- 9) заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим важливим особистим документом.

Під **викраденням** слід розуміти вилучення документів, печаток, штампів із офіційного обігу підприємства, установи чи організації і заволодіння ними шляхом крадіжки, грабежу або розбою.

Привласнення полягає у протиправному і безоплатному вилученні (утриманні, неповерненні) винним документа, штампа, печатки, які знаходились у його правомірному володінні, з наміром у подальшому обернути їх на свою користь чи користь третіх осіб.

Під **вимаганням** слід розуміти викладення у рішучій формі пропозиції винного до потерпілого про передачу документа, штампа, печатки. Пред'явлення такої вимоги повинно бути протиправним, тобто у винного не було законних прав на предмет посягання.

Під **шахрайством** слід розуміти заволодіння документом, печаткою або штампом шляхом обману чи зловживання довірою.

Заволодіння шляхом зловживання службовим становищем розглядається тоді, коли службова особа незаконно обертає документ, печатку чи штамп на свою користь, використовуючи при цьому своє службове становище. Відмінним від привласнення є те, що предмет посягання не був ввірений йому безпосередньо, не перебував у його віданні.

Під **знищенням** розуміються дії, внаслідок яких документи, штампи, печатки припиняють фізично існувати. Ці дії призводять до стану, за якого повністю і назавжди виключається можливість використання документів, штампів, печаток за цільовим призначенням (наприклад, спалювання документа, розчинення печатки у кислоті чи її спалювання тощо).

Під **пошкодженням** слід розуміти заподіяння шкоди матеріальній основі документа, штампа або печатки, внаслідок чого їх використання за цільовим призначенням без відновлювальних заходів істотно ускладнюється чи стає повністю неможливим. Від пошкодження слід відрізнити підроблення документа, яке також може поєднуватися із частковим пошкодженням.

Під **приховуванням** слід розуміти дії, спрямовані на утаювання документів, штампів, печаток, їх переміщення з місць належного зберігання в інше, внаслідок чого підприємство, установа, організація чи громадянин позбавляються можливості використовувати зазначені предмети за їх цільовим призначенням.

Порушення роботи підприємства, установи чи організації означає, що дії злочинця істотно ускладнили чи унеможливили на певний час виконання підприємством, установою чи організацією покладених на них функцій, завдань чи обов'язків (наприклад, засвідчення судом постанов або вироків; посвідчення документів нотаріусом; видача довідок установою чи організацією; укладення підприємством договорів чи неможливість виплатити заробітну плату тощо).

Серед типових **способів приховування** цього злочину слід виокремити: 1) знищення, викидання (підкидання) документа, печатки чи штампу після використання у злочинних цілях; 2) інсценування їх викрадення або нещасного випадку. Також вживаються заходи щодо знищення традиційних криміналістичних слідів (стирання відбитків пальців рук тощо).

Місцем вчинення злочину зазвичай є те місце, де зберігається документ, печатка чи штамп. З урахуванням того, що предметом цього злочину можуть бути офіційні та приватні документи, серед типових місць їх зберігання можна назвати: архів, бухгалтерію, секретаріат (канцелярію), кабінет, офіс, будинок, квартиру, інші приміщення. Печатки і штампи використовуються підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, а також приватними підприємцями. В такому разі вони можуть знаходитися або в приміщенні, або в офісі, або при особі.

Час вчинення злочину обирається з урахуванням декількох чинників: 1) коли злочинець може вільно зайти в приміщення, де знаходиться документ, печатка чи штамп (зазвичай, це можна зробити вдень – упродовж робочого дня); 2) коли ніхто не зможе побачити чи підтвердити факт заволодіння документом, печаткою, штампом (зазвичай, обирається нічний час або створюються умови, щоб залишитися наодинці з особою, яка володіє предметом злочинного посягання).

Предмет посягання визначений у ст. 357 ККУ. Ним можуть бути: 1) документи (офіційні та приватні); 2) штампи; 3) печатки; 4) паспорт або інший важливий особистий документ.

Документом визнається передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформа-

ції, зафіксованої на папері, магнітній, відеоплівці, оптичному диску або іншому носії. Під документом як предметом цього злочину слід розуміти не лише ділові папери, які підтверджують факти, що мають юридичне значення, а й інші матеріальні об'єкти, наділені здатністю посвідчувати такі факти (наприклад, фотокопії, відеоплівка, відтиски тощо).

Електронним визнається документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму.

Штатпи і печатки – це спеціальні форми-кліше, на яких містяться рельєфи або заглиблені дзеркальні відображення текстів, малюнків, інших позначок і які призначені для отримання відбитків на папері, сургучі, воску, металі, інших матеріалах. Відбитки печаток і штампів на документах посвідчують справжність останніх. Печатки бувають каучукові – для плоских відбитків і металеві – для рельєфних відбитків на твердих матеріалах. Плоскі відбитки печаток найчастіше фарбують мастикою, пастою; рельєфні відбитки не фарбують (їх ставлять на паспорти, посвідчення та інші документи, на пломби, сургучні та пластмасові зліпки). За формою печатки бувають круглі, овальні та трикутні. Прямокутні і квадратні печатки називають штампами.

Документи, штампи і печатки визнаються офіційними, якщо їх зміст стосується відносин, врегульованих правом, і якщо вони видаються або використовуються у встановленому законом порядку для посвідчення конкретних подій і фактів, що мають юридичне значення. Офіційні документи за формою повинні бути складені належним чином і мати необхідні реквізити – відбиток печатки, підпис, номер, дату тощо. Офіційним слід визнавати також документи приватних осіб за умови, що вони нотаріально посвідчені або передані громадянами для зберігання чи використання на підприємствах, в установи чи організації (наприклад, приватизаційний сертифікат). Приватні документи визнаються предметом злочину за умови, що вони знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності або у віданні їх уповноважених працівників.

Паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України. Крім паспорта громадянина України, існують паспорт для виїзду за кордон, диплома-

тичний паспорт, службовий паспорт. Також предметом злочину є паспорт громадянина (підданого) іншої держави¹.

До *інших важливих документів*, з огляду на судово-слідчу практику, входять: посвідчення водія, пенсійне посвідчення, військо-вий квиток, трудову книжку, платіжна пластикова картка, диплом про закінчення вищого закладу освіти, свідоцтво про народження, проїзні документи дитини, свідоцтво про одруження, довідка про присвоєння ідентифікаційного номеру, інші документи, які засвідчують важливі факти і події в житті людини (договір купівлі-продажу майна, договір позики, договір страхування тощо) і втрата яких істотно утруднює реалізацію її прав, свобод і законних інтересів.

Документ, який містить державну, комерційну чи банківську таємницю або конфіденційну інформацію, за наявності відповідних підстав, не є предметом цього злочину, і злочинні дії особи слід кваліфікувати за ст.ст. 111, 114, 231 чи 330 ККУ.

Питання про *особливу важливість* документа, печатки чи штампа слід вирішувати у кожному конкретному випадку, зважаючи на матеріали кримінальної справи. До таких предметів можуть бути віднесені, наприклад, особові справи працівників установи, докази у кримінальних чи цивільних справах, печатка із зображенням Державного герба України.

Типові сліди злочину. В результаті вчинення такого виду злочинів можуть залишатися сліди ідеального та матеріального характеру. Ідеальні сліди залишаються в пам'яті потерпілої особи, свідків, підозрюваної (обвинувачено) особи. Сліди матеріального характеру найперше можна виявити в документах, які засвідчують факт існування (видачі) документа, печатки чи штампа, які стали предметом злочин-

¹ Відповідно до Постанови ВРУ від 26.06.1992 р. № 2503-ХІІ (п. 22) та Наказу МВС України від 15.06.2006 р. № 600 (п. 36) паспорти осіб, обвинувачених і підозрюваних у вчиненні злочинів, вилучаються тільки у випадках взяття цих осіб під варту або якщо їх паспорти є речовими доказами. В осіб, узятих під варту, паспорти вилучаються органами досудового слідства. В разі звільнення особи з-під варти паспорт їй повертається під розписку. Відповідно до Постанови КМУ від 31.03.1995 р. № 231 (п. 25), паспорт для виїзду за кордон вилучається лише у випадках його підробки чи використання особою для вчинення злочину. Якщо вилучений паспорт долучений до кримінальної справи як доказ, то про це інформується орган, що його видав. Якщо він не є речовим доказом, то він повертається з повідомленням причини вилучення до територіального органу, що його видав (якщо паспорт видали за кордоном – він надсилається з відповідною інформацією в МЗС).

ного посягання¹. Також до матеріальних слідів вчинення злочину входять документи, які були створені внаслідок використання неправомірно отриманих документів, печаток, штампів. Сліди вчинення злочину можна виявити за місцем проживання злочинця або безпосередньо при ньому.

Для цього виду злочинів є характерними традиційні криміналістичні сліди: відбитки пальців рук; сліди знарядь злочину; матеріальні носії інформації із записами камер спостереження; сліди, що свідчать про знищення предмета злочинного посягання тощо.

2. Типові слідчі ситуації та слідчі версії

Типовими слідчими ситуаціями на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із викраденням, привласнення, вимаганням документів, штампів, печаток, заволодінням ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем, є такі:

1) до правоохоронних органів звернулася посадова особа підприємства, установи чи організації із заявою про зникнення документа, печатки чи штампа;

2) до правоохоронних органів звернулася особа (приватний підприємець) з заявою про зникнення документа, печатки чи штампа;

3) до правоохоронних органів звернулася особа з заявою про те, що у неї вимагають документ, штамп чи печатку;

4) до правоохоронних органів звернулася особа з заявою про те, що у неї конкретна особа незаконно вилучила паспорт чи інший важливий документ.

У цьому разі обставини зникнення предмета злочинного посягання можуть бути різними (наприклад, виявили після звільнення певної особи з роботи, зникнення виявили під час проведення перевірки). Також слідчі ситуації можуть різнитися залежно від того, відома чи невідома особа підозрюваного.

Типові слідчі версії на початковому етапі розслідування:

1) має місце вчинення злочину;

¹ Слід мати на увазі, що наказом МВС України від 11.01.2011 р. було скасовано видачу дозволів на виготовлення печаток і штампів. В цьому випадку слід необхідну інформацію шукати на фірмі, яка займалась виготовленням відповідної печатки чи штампа.

- 2) має місце вчинення іншого злочину;
- 3) злочину вчинено не було (об'єкт, яким заволоділи, не є предметом посягання);
- 4) злочин вчинено однією особою (групою осіб);
- 5) злочин учинено посадовою особою;
- 6) злочин вчинено за попередньою змовою із посадовою особою;
- 7) злочин учинено особою, яка працює (або не працює) в установі, де вчинено злочин.

Також можуть висуватися та перевірятися версії щодо мотивів вчинення злочину – з корисливих чи інших особистих інтересів. Судово-слідча практика свідчить, що документами, печатками та штампами намагаються заволодіти з: 1) корисливих мотивів (наприклад, щоб утруднити конкуренту зайняття підприємницькою діяльністю); 2) помсти (наприклад, при незаконному, на думку особи, звільненні з роботи, незгоди з отриманням оплати за виконані роботи тощо); 3) для вчинення іншого злочину (наприклад, для отримання банківського кредиту, укладення договору купівлі-продажу, виготовлення якогось документа тощо).

На подальшому етапі розслідування таких злочинів можуть виникати такі слідчі ситуації:

- 1) встановлено особу злочинця та зібрані докази його вини у вчиненні злочину. В цьому випадку обвинувачений може зайняти одну з таких позицій: визнати свою вину повністю; визнати свою вину частково; заперечувати свою причетність до вчинення злочину;
- 2) є особа підозрюваного, однак не зібрано достатніх доказів для пред'явлення йому обвинувачення;
- 3) документ, штамп чи печатку, що стали предметом злочину, було знайдено, однак не вдалося встановити особу злочинця;
- 4) місцезнаходження документа, печатки чи штампа, що стали предметом злочинного посягання, та особу злочинця встановити не вдалося.

3. Особливості розслідування

При вирішенні питання про порушення кримінальної справи, пов'язаної із викраденням, привласненням, вимаганням документів, штампів, печаток, заволодінням ними шляхом шахрайства чи зловжи-

вання службовим становищем, слідчий повинен зібрати документальне підтвердження:

- 1) чи є предмет посягання офіційним або приватним документом;
- 2) ким, коли і на якій підставі видавався документ, печатка чи штамп, що став предметом злочинного посягання;
- 3) чи наявні в діях підозрюваної особи корисливі мотиви чи інші особисті інтереси¹;
- 4) інформацію про призначення особи на посаду та її службові обов'язки (для ч. 2);
- 5) які саме порушення роботи підприємства, установи чи організації були спричинені злочинними діями (для ч. 2).

В ході розслідування такого виду злочинів слід **з'ясувати обставини:**

- 1) час, місце та обставини вчинення злочину;
- 2) безпосередній спосіб вчинення злочину;
- 3) особу, яка вчинила злочин, та її мотиви (якщо злочин вчинено групою, то яку роль виконував кожен із співучасників);
- 4) чи використовувався незаконно отриманий документ, печатка чи штамп для вчинення інших злочинів, якщо так, то яких і яким чином;
- 5) характер і розмір завданої злочином шкоди;
- 6) які обставини сприяли вчиненню злочину.

На початковому етапі розслідування проводяться такі невідкладні слідчі дії: огляд місця події, допит заявника (потерпілого), допит свідків, виїмка. Якщо є особа підозрюваного, то до невідкладних слідчих дій необхідно віднести допит підозрюваного, проведення обшуків за місцем його роботи та проживання. Розглянемо особливості тактики проведення цих слідчих дій детальніше.

¹ Якщо буде встановлено, що особа діяла з інших мотивів, то склад злочину, передбаченого ст. 157 ККУ, буде відсутній. **Корисливі мотиви** полягають у прагненні особи шляхом вчинення розглядуваного злочину одержати незаконну матеріальну вигоду або позбутися певних матеріальних витрат. Реалізація таких мотивів може здійснюватися як безпосередньо (наприклад, знищення документів про знаходяться під заставою), так і опосередковано з метою вилучення предмета у подальшому (наприклад, для незаконного отримання за відповідними документами грошей або для використання штампів чи печаток для вчинення різних злочинів). **Інші особисті інтереси можуть полягати** у прагненні особи здобути різні вигоди нематеріального характеру: просування по службі, уникнення відповідальності за недоліки в роботі та інше.

Огляд місця події при розслідуванні цього виду злочинів проводиться за загальними правилами з дотриманням вимог, що визначені процесуальним законодавством. Основна мета такого огляду полягає в тому, щоб зафіксувати обстановку, де сталася подія, виявити, зафіксувати та вилучити сліди, що залишив злочинець. Особлива увага звертається на місце, де документи, печатка чи штамп зберігалися. У зв'язку з цим потрібно детально описати це місце, відзначити в протоколі огляду факт відсутності відповідного документа, печатки чи штампа. Для наочності доцільно використати фотознімання (оглядове, вузлове та детальне). З метою з'ясування часу, коли востаннє користувалися зниклою печаткою (штампом) слідчому доцільно провести (за наявності) **огляд журналу вихідної кореспонденції**. В процесі огляду такого журналу, за загальним правилом, спочатку описується огляду та обов'язково вказується, на якій сторінці міститься запис про останній документ, на якому ставилася печатка (штамп), хто його готував, про що саме цей документ, кому він був надісланий.

Під час проведення допиту заявника з'ясовують:

- 1) з якого часу особа працює на посаді (займається підприємницькою діяльністю), що входить в її функціональні обов'язки;
- 2) які саме документи (печатка чи штамп) зникли, за яких обставин і ким це було виявлено;
- 3) індивідуальні ознаки зниклої печатки (штампа), де її було виготовлено;
- 4) який порядок зберігання документа (штампа, печатки), хто мав доступ до них і право користуватися;
- 5) коли і хто саме останній раз їх використовував;
- 6) яких заходів вжила особа після виявлення зникнення документа (печатки, штампа);
- 7) які збитки спричинено в результаті зникнення документа, штампа чи печатки.

Якщо зникла печатка чи штамп, то з метою організації їх пошуку слідчому необхідно мати **зразки з їх відбитками**. У такому разі доцільно провести виїмку документів, на яких містяться відбитки цих печаток або штампів. Цю слідчу дію можна провести на підприємстві, установі чи організації, з якого вони зникли. Також зразок печатки і штампа (разом із підписами керівника та бухгалтера) міститься в банківській установі, де відкрито рахунок цього підприємства, установи чи організації.

Як свідків під час розслідування цього виду злочину можна допитувати осіб, які: 1) бачили документ, печатку чи штамп або користувалися ними перед їх зникненням; 2) працюють у приміщенні, з якого зник документ, печатка чи штамп; 3) готували зниклий документ чи виготовляли печатку (штамп); 4) охороняли об'єкт у час, що передував зникненню документа, печатки (штампу). Якщо документ належить фізичній особі, рекомендується як свідків допитати членів його сім'ї.

Перелік питань, що слідчий задає свідкам кожної з вищевказаних груп, відрізняється. Наприклад, у особи, яка бачила документ, печатку чи штамп перед тим, як виявили їх зникнення, з'ясовують: за яких обставин вона бачила документ (печатку чи штамп), у кого чи де він знаходився. У особи, яка працює в приміщенні (кабінеті), з якого зник документ, печатка (штамп), з'ясовують: 1) як давно вона працює в цьому приміщенні; 2) хто ще працює у цьому приміщенні та має від нього ключі; 3) хто заходив до них у переддень зникнення документа (печатки чи штампа); 4) де саме (в якому місці) зберігався документ (печатка чи штамп) та де саме вони знаходились у день перед зникненням; 5) хто останнім покидав приміщення (кабінету) та його закривав; 6) чи охороняється приміщення (кабінет) тощо.

Під час допиту особи, яка охороняла об'єкт, з якого зник документ (печатка чи штамп), з'ясовують: 1) коли вона розпочала чергування; 2) що входить у її обов'язки; 3) чи ведеться журнал обліку входу/виходу робочого персоналу; 4) хто останній виходив з установи (підприємства, організації); 5) які приміщення на об'єкті ставляться під охорону; 6) чи ставилося під охорону приміщення, з якого зник документ (печатка, штамп); 7) чи сталися під час чергування якісь надзвичайні події, які саме, як на них було відреаговано тощо.

З урахуванням того, що зараз виготовлення печатки і штампа не потребує отримання дозволу у дозвільній системі МВС України (наказ МВС України від 11.01.2011 р. № 5), необхідно вирішити питання про допит в якості свідка особи, яка представляє виробника штемпельної продукції (тобто, тієї фірми, яка виготовила зниклу печатку чи штамп). Під час такого допиту необхідно з'ясувати:

1) хто і коли звернувся з проханням виготовити відповідну печатку і штамп (для цього подається письмове звернення; оригінал Свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи або фізичної особи-підприємця, або оригінал Виписки з Державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, виданої уповноваженим місцевим

органом державної влади; оригінал Довідки Статуправління про включення до ЄДРПОУ (крім фізичних осіб-підприємців); копія паспорта першої особи організації, яка вказана у Довідці Статуправління (фізична особа-підприємець – копію власного паспорта)¹; 2) чи була виготовлена печатка (штамп), який її дизайн; 3) коли і кому виготовлена печатка (штамп) була видана.

Якщо в ході розслідування таких видів злочинів буде встановлено особу підозрюваного, то тактика проведення його допиту залежить від обраної ним позиції. У будь-якому випадку потрібно детально допитати її з приводу обставин, які вона повідомляє, а після цього перевірити цю інформацію. У випадках, коли підозрювана особа визнає свою причетність до вчинення злочину, у неї необхідно з'ясувати:

- 1) коли і за яких обставин вона заволоділа документом, печаткою, штампом;
- 2) мета заволодіння документом, печаткою, штампом;
- 3) чи використовувалася і як саме викрадений документ, печатка чи штамп;
- 4) злочин особа вчинила сама чи у неї були спілники, якщо так, то хто вони, яку роль виконували;
- 5) де зараз знаходяться незаконно отримані документи (печатка чи штамп);
- 6) якщо документ (печатка чи штамп) нею були знищені, то як і де саме це сталося.

У випадку, коли підозрюваний заперечує свою причетність до вчинення злочину, а у слідчого є достатні підстави вважати, що це не так, доволі результативною слідчою дією може бути обшук (за місцем роботи та проживання підозрюваного, особистий обшук). В ході проведення цієї слідчої дії основним завданням слідчого є знайти зниклий документ (печатку чи штамп). У разі їх виявлення під час обшуку необхідно в протоколі відзначити, де саме ці предмети знаходилися, а також вказати індивідуальні особливості виявлених предметів та їх опечатати згідно з вимогами. Також у такому разі доцільно використати фотознімання, яке в подальшому оформити у вигляді фототаблиці до протоколу слідчої дії.

¹ Порядок виготовлення та перелік документів, що подаються для виготовлення штемпельної продукції, на різних підприємствах-виробниках, може відрізнятись.

Зазвичай, при розслідуванні такого виду злочинів із самого початку можливо призначити традиційні трасологічні експертизи – дактилоскопічну чи експертизу слідів знарядь злому. Дактилоскопічну експертизу необхідно призначити у випадку, коли, наприклад, під час огляду місця події буде виявлено відбитки пальців рук та буде відома особа підозрюваного. В разі виявлення знарядь, за допомогою яких проникли на об'єкт, де зберігався документ (печатка чи штамп), або відкрили вхідні двері (сейф). Якщо в подальшому буде виявлено документ (печатку чи штамп), слід призначити експертизу, пов'язану з техніко-криміналістичним дослідженням документів, для того, щоб з'ясувати, чи є вона саме тим об'єктом, який зник.

Планування проведення слідчих дій на подальшому етапі розслідування значно залежить від слідчої ситуації (про них йшлося в питанні № 2). У будь-якому разі серед слідчих дій, які проводить слідчий на цьому етапі, можна назвати такі: допит свідків, пред'явлення для впізнання, очні ставки, огляд документа (печатки, штампа), відтворення обстановки та обставин події, допит обвинуваченого. Також слідчий вживає заходів щодо збору даних, які характеризують особу злочинця, встановлює завдані злочином збитки та забезпечує їх відшкодування.

Як свідків допитують тих осіб, які не були допитані на початковому етапі розслідування, або про них стало відомо в процесі розслідування злочину. За наявності у показаннях осіб суттєвих суперечностей між ними проводяться очні ставки. Також необхідно провести огляд документа (печатки чи штампа), якщо вони будуть виявлені.

Зазвичай документ описується у протоколі тієї слідчої дії, під час проведення якої він був виявлений. В такому разі в протоколі зазначається: 1) місце виявлення документа; 2) назва документа, його розміри та форма; 3) на якому матеріалі та яким фарбником віддрукований документ; 4) основні реквізити документа та його зміст; 5) наявність видимих пошкоджень, забруднень, слідів рук; 6) спосіб фіксації та упакування.

У разі виявлення печатки та штампа під час їх опису зазначають таку інформацію: 1) місце виявлення печатки (штампа); 2) форма і розмір печатки (штампа); 3) матеріал, з якого виготовлена печатка (штамп); 4) оснастка печатки (штампа)¹; 5) зміст печатки (штампа);

¹ Зараз, зазвичай, використовують пластмасову автоматичну оснастку різного кольору (переважно білого з чорним). Якщо печатка (штамп) виконана у традиційному стилі, то в такому разі вона оснащується пластмасовою, металевою або дерев'яною ручкою та футляром.

6) наявність пошкоджень, залишків фарбника; 7) спосіб фіксації та упакування.

Використана та рекомендована література

1. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.]; за заг. ред. В.В. Сташиса та В.Я. Тація. – К.: Ін Юре, 2003. – 1196 с.

2. Бедняков И.Л. Обыск: проблемы эффективности и доказательственного значения / И.Л. Бедняков. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 176 с.

3. Комягина Ю.С. Следственные действия: сущность, классификация, принципы / Ю.С. Комягина, С.В. Лаврухин. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 248 с.

4. Дзюба Ю.П. Щодо розмежування понять офіційного документа як предмета злочинів, передбачених статтями 357 та 366 КК України / Ю.П. Дзюба // Вісник ЛугДУВС. – 2010. – № 8 (ч. 1). – С. 156–161.

5. Дзюба Ю.П. Щодо ознак суб'єктивної сторони протиправного заволодіння офіційними документами, печатками чи штампами / Ю.П. Дзюба // Сучасні проблеми юридичної науки. – Х.: НЮАУ, 2008. – С. 382–385.

6. Калініна І.В. Завдання слідчого огляду документів у справах про господарські злочини, пов'язані з підробленням документів / І.В. Калініна // Митна справа. – 2011. – № 4 (76). – Ч. 2. – С. 215–221.

7. Пчеліна О.В. Правила огляду паспортів та основні прийоми виявлення їх підробки / О.В. Пчеліна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/.../PB-4_41.pdf.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ
ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗЛОЧИНІВ,
ПІДСЛІДНИХ ОРГАНАМ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Навчальний посібник

Редактор

А.С. Кузьмич

Комп'ютерна верстка

Г.І. Пастушок

Друк

А.М. Ходачок

Здано до набору 05.12.2011 р. Підписано до друку 02.04.2012 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 18,83.

Тираж 100 прим. Зам. № 235-11.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.